

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова

*Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису*

ЗАВАЛЬНЮК ОЛЕНА ВАЛЕНТИНІВНА

УДК 165:796.011

ДИСЕРТАЦІЯ

**СПОРТ ЯК ФЕНОМЕН КУЛЬТУРИ:
(ДОСВІД ФІЛОСОФСЬКОЇ РЕФЛЕКСІЇ)**

09.00.03 – соціальна філософія і філософія історії

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософських наук

_____ **О. В. Завальнюк**

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

Науковий консультант: **Андрущенко Віктор Петрович**,
член кореспондент НАН України, академік НАПН
України, доктор філософських наук, професор

КИЇВ – 2018

АНОТАЦІЯ

Завальнюк О. В. Спорт як феномен культури (досвід філософської рефлексії). – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософських наук за спеціальністю 09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії. – Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, Київ, 2018.

У дисертації розкривається функціональний потенціал спорту як феномена культури у досвіді філософської рефлексії. Вперше представлено соціально-філософську концепцію спорту як феномена культури, яка уособлює собою системну організацію соціобіологічної активності людини на основі історико-генетичного досвіду сумісності спортивних смислів та визначає механізми гармонізації індивідуальної та колективної взаємодії. Необхідною умовою дослідження стає розгляд теоретико-методологічного взаємозв'язку між такими базовими дисертаційними категоріями як «спорт», «фізична культура» і «культура».

Категорія «культури», спираючись на засади філософії культури визначеною В. Виндельбандом, представляє собою систему з декількох елементів (етики, естетики, науки, релігії), які поєднуються завдяки розумності у свідомості людини - саме такий принциповий підхід і забезпечив регламент дисертаційного дослідження. Було сформульовано авторське визначення базової категорії дисертаційного дослідження спорту як унікального соціального інституту зі складною інфраструктурою людської діяльності, яка забезпечує нарощення культурно-змагальних засад рухової діяльності індивіда, спорт виступає як засіб підготовки його до життєвої практики та виявлення соціального визнання вищих психічних і духовних здібностей особистості, тим самим підтверджується теза про те, що сучасний спорт стає сферою для самоактуалізації та самореалізації людини. Варіантом залучення широкого кола осіб окремої країни до світової культури людства стають новітні комунікаційні можливості застосування сучасних технологій

спортивного тренування та високопродуктивних форм організації спортивної діяльності в теоретико-практичну сферу фізичного виховання і спорту для всіх. Підкреслюється методологічний характер впливу концепції спортивної конверсії на теорію соціального та фізіологічного вдосконалення людини та вирішення проблемних питань геронтологічної науки. Стверджується, що спорт у процесі свого постійного вдосконалення стає поліфункціональним явищем, причому залежно від галузі чи проблемного поля, яке потребує класифікації спортивних феноменів, виникають різні системи їх ранжирування.

Вдалося продемонструвати процедуру формування онтологічного осмислення спорту в контексті соціокультурних викликів, де було проаналізовано проблему концептуалізації й евристичності процесу формування засад соціального буття фізичної культури; характерні риси людської тілесності в сучасній соціальній динаміці, де вона постає одним із центральних понять проблематики утвердження візуальної культури, а сам спорт перетворюється на видовищний перформанс, втрачаючи зв'язок із споконвічними аксіологічними пріоритетами. Запропоновано аналіз як перспектив, так і загрози, що несуть сучасні медичні технології спорту не стільки з погляду порушення антидопінгового законодавства, скільки з погляду можливої трансформації фізіологічних основ людського організму, в той час як у людській культурі генетично пов'язані всі процеси саморозвитку, зокрема, спортивного та аскетичного обмеження, цілеспрямованої щоденної праці над собою.

Вперше у дисертаційному дослідженні було проаналізовано соціальний досвід сумісності спортивних смислів та представлено механізм індивідуальної та колективної взаємодії завдяки психологічним особливостям функціонування сфери спорту і фізичної культури, змінам у соціокультурної динаміки до системи управління спортивною діяльністю, сучасним можливостям правового супроводу спортивної діяльності. Можемо стверджувати, що подолання проблем адміністративного і юридичного

регулювання в системі фізичної культури і спорту, забезпечення інструментів чіткої правової регламентації, стале зростання ефективності діяльності органів управління щодо забезпечення контролю в цій сфері, ефективне розмежування наявних повноважень органів державної влади та місцевого самоврядування, пошук стратегій оптимізації правового забезпечення державного управління фізичною культурою і спортом постають ключовими детермінантами зростання якості регулювання в галузі.

У дисертації здійснено аксіологічний аналіз соціокультурних трансформацій в спортивній галузі. Була зазначена вагома роль спорту у вихованні морально-вольових якостей особистості, що виявляється у формуванні характеру, мужності, почуття відповідальності, колективізму, ідеалів “Чесної гри”, а подолання загроз утвердження антигуманних пріоритетів розвитку спорту можливе за умови пошуку дієвої стратегії в межах методологічних підходів соціальної філософії, етики та педагогіки. Крім того існує небезпека підміни естетичного компоненту в спорті продуктами екранної культури, гламуру, які позбавлять спорт глибинних ознак естетичного феномена, адже сучасні розвинені засоби комунікацій, сприяють розширенню аудиторії спортивних видовищ до планетарного масштабу, а вплив спортивних видовищ на емоційний світ людини зростає з кожним роком. Заняття спортом ініціює не тільки складні біологічні зміни в людському організмі, але, не менш важливо, детермінує характер формування естетичних смаків, моральних норм спортивної і повсякденної поведінки, розвиває світогляд інших складових духовного світу особистості.

Вперше було представлено вітчизняний формат ідеології здоров'я нації, який базується на особливостях ментальної структури здорового способу життя, культурологічних можливостей ігрового феномену та моделі змагально-військової гри в культурі Запорізької Січі. Розуміння здорового способу життя представлено не як проста сума фізіологічних показників та габітусів, а як єдиної інтегральної характеристики особистості, яка спирається на свої історико-культурні орієнтації та світоглядні запити до

свого майбутнього. В результаті виявлено, що спортивна ментальність є не тільки образ мислення стосовно специфічних рівнів індивідуальної та колективної свідомості, а вона обов'язково враховує соціальний досвід, життєстверджуючий комплекс національних традицій, оригінальність культурологічних можливостей ігрового феномену, тому було доведено, що суттєві зміни в спортивній сфері життя зумовлюються якісними змінами в самому характері цивілізації.

Автором розкриті принципові положення гуманітарної доктрини спортивно-патріотичного виховання, осмислюється проблема пошуку стратегій патріотичного виховання освітньо-виховними інструментами спортивної діяльності як складової системи захисту сучасного державотворення в Україні. Процес сучасного державотворення в Україні вимагає активності своїх громадян з реалізації на практиці аксіологічного потенціалу патріотизму, якій міститься в ньому. У свою чергу, доктрина спортивно-патріотичного виховання визначає головним принципом ідею гармонійно розвинутої особистості та ставить завданням не тільки зміцнення здоров'я, розвиток м'язової сили і витривалості, а формування бойовитого духу, віри у власні сили, здібності керувати своїм тілом як знаряддям духу. Встановлено, що життя в умовах зростаючої небезпеки й невизначеності завжди містить у собі потенцію соціального конфлікту, тому формування морально-бойових, громадянських і культурних якостей особистості є основою формування засад спортивно-патріотичного виховання, а сама доктрина уособлює собою можливу модель ціннісно-сміслового вимірювання його результатів.

Досліджуючи вплив інноваційних механізмів і проектів вітчизняної освітньої парадигми на розвиток спортивної галузі, доводиться думка про те, що спорт і фізичне виховання в контексті гуманістичної освітньої парадигми, покликані забезпечити інтеграцію в систему суспільних відносин кожної людини незалежно від її фізичних можливостей і спортивного потенціалу.

Ключові слова: спорт, людина, фізична культура, спортивні смисли, моральні цінності, соціальне буття, культура, спортивна ментальність, українське суспільство, соціокультурні трансформації.

**Основні положення дисертаційного дослідження
викладені у таких публікаціях автора:**

Монографії:

1. Завальнюк О. В. Феномен спорту: від філософської теорії до сучасних практик. Монографія. Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова. 2017. 384 с.

Статті у наукових фахових виданнях України:

2. Завальнюк О. В. Гуманітарна парадигма розвитку спортивної діяльності. Політологічний вісник. Збірник наукових праць. 2014. Вип. 75. С. 121-130.
3. Завальнюк О. В. Людина як суб'єкт і об'єкт спортивної діяльності. Нова парадигма. Філософія. Політологія. Соціологія: [журнал наук. праць]. 2014. Вип. 125. С. 107-118.
4. Завальнюк О. В. Основні чинники і напрями розвитку спорту в культурно-освітній життєдіяльності особистості. Мультиверсум. Філософський альманах. 2014. Випуск 2 (130). С. 93-101.
5. Завальнюк О. В. Особливості управління спортивною діяльністю у сучасному суспільстві. Нова парадигма. Філософія. Політологія. Соціологія: [журнал наук. праць]. 2014. Вип. 123. С. 76-89.
6. Завальнюк О. В. Спорт як діяльність особистості. Гілея: науковий вісник: збірник наукових праць. 2014. Вип. 86 (7). С. 229-232.
7. Завальнюк О. В. Спорт як об'єкт філософської рефлексії. Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць. 2014. Вип. 87(8). С. 285-288.

8. Завальнюк О. В. Спорт як системний об'єкт управління. Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 7. Релігієзнавство. Культурологія. Філософія. 2014. Вип. 32 (45). С. 110-118.
9. Завальнюк О. В. Спорт як чинник становлення морально-вольових якостей особистості. Вісник Інституту розвитку дитини. Збірник наукових праць. Серія: Філософія. Педагогіка. Психологія. 2014. Вип. 35. С. 36-41.
10. Завальнюк О. В. Формування гуманістичної концепції розвитку фізичної культури і спорту. Вісник Інституту розвитку дитини. Збірник наукових праць. Серія: Філософія. Педагогіка. Психологія. 2014. Вип. 36. С.19-26.
11. Завальнюк О. В. Фізична культура і спорт в структурі патріотичного виховання особистості. Вища освіта України. 2015. №. 1. С. 65-70.
12. Завальнюк О. В. Необхідність правового супроводу в сучасному спорті. Політологічний вісник. 2015. Вип. 79. С. 261-273.
13. Завальнюк О. В. Значення фізичної культури і спорту у вихованні патріотичних почуттів особистості. Вища освіта України. №3. 2015. С. 71-76.
14. Завальнюк О. В. Юридичні засади регулювання сучасної спортивної діяльності. Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць. 2015. Вип. 94. С. 270-275.
15. Завальнюк О. В. Особистість тренера як суб'єкта управлінської діяльності в сучасному спорті. Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць. 2015. Вип. 96. С. 311-315.
16. Завальнюк О. В. Проблема чесності й гідності у спорті та моральне самовиховання спортсмена. Мультиверсум. Філософський альманах. 2015. Вип. 5-6 (143-144) С. 144-155.
17. Завальнюк О. Колективістська природа спорту. Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць. 2015. Вип. 98. С. 289-292.

Статті, опубліковані за кордоном та у наукових виданнях України, які включені до міжнародних наукометричних баз:

18. Завальнюк Е. Ответственность и коллективизм в спорте. Scientific works. 2015. №2 (25). С. 89-95.
19. Завальнюк Е. Спорт как социокультурная ценность. Proceedings of young scientists. 2015. С. 116-119.
20. Завальнюк О. В. Спорт у контексті сучасних філософських проблем тілесності. Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць. 2017. Вип. 122. С. 291-294.
21. Завальнюк О. В. Виклики комерціалізації до ідеалів спорту та фізичної культури. Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць. 2018. Вип. 129. С. 249-254.

Інші публікації за темою дисертаційного дослідження:

22. Завальнюк О. В. Сучасний погляд на філософське розуміння феномену спорту як найважливіше явище суспільного життя. Науковий часопис [Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова]. Серія 15: Науково-педагогічні проблеми фізичної культури (фізична культура і спорт). 2015. Вип. 3 (2). С. 130-132.
23. Завальнюк О. В. Філософська інтерпретація фітнесу як складової здоров'я та благополуччя людини. Науковий часопис [Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова]. Серія 15: Науково-педагогічні проблеми фізичної культури (фізична культура і спорт). 2016. Вип. 3 (2). С. 127-130.
24. Zavalniuk O. V. Concerning problem of personality education in physical education and sport. Актуальні проблеми фізичного виховання, реабілітації, спорту і туризму: тези доповідей VI Міжнародної науково-практичної

конференції 20-21 жовтня 2016 р. Запоріжжя: КПУ. 2016. С. 148-149.

25. Завальнюк О. В. Цінність фізичної культури та спорту як об'єкт філософського пізнання / О. В. Завальнюк // Науковий часопис [Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова]. Серія 15: Науково-педагогічні проблеми фізичної культури (фізична культура і спорт). 2017. Вип. 3 К (84). С. 181-184.
26. Zavalniuk O. V. Actuality of the problem of humanitarian priorities of students attitude to physical culture and sport. Глобальні виклики педагогічної освіти в університетському просторі: матеріали III Міжнародного Конгресу (м. Одеса, 18-21 травня 2017 року). 2017. – С. 579-581.

SUMMARY

Zavalnyuk O. V. Sport as a cultural phenomenon (the experience of philosophical reflection). – On the rights of the manuscript.

Dissertation for the degree of Doctor of Philosophy, specialty 09.00.03 – Social Philosophy and Philosophy of History. - National Pedagogical Dragomanov University, Kyiv, 2018.

The thesis reveals the functional potential of sport as a phenomenon of culture in the experience of philosophical reflection. For the first time the social and philosophical concept of sport as a phenomenon of culture is presented. It represents a system of organization of social and biological activity of a person on the basis of the historical and genetic experience of compatibility of sport senses and defines mechanisms of harmonization of individual and collective interaction. A prerequisite for the research is to consider the theoretical and methodological relationship between such basic thesis categories as "sport", "physical culture" and "culture".

The category of "culture", based on the foundations of the philosophy of culture defined by W. Windelband, is a system of several elements (ethics,

aesthetics, science, religion), which are combined due to the reasonableness of human consciousness - this principled approach became the basis of the thesis. The author's definition of the basic category of the thesis research, i.e. sport has been formulated. Sport is understood as a unique social institution with complex infrastructure of human activity, which ensures the growth of the cultural and competitive principles of the motor activity of the individual. Sport serves as a means of preparing the individual for life practice and identifying social recognition of the higher mental and spiritual abilities of the individual. This confirms the idea that modern sport becomes a sphere for self-actualization and self-realization of a person. The newest communication possibilities of using modern technologies of sports training and high-performance forms of organization of sports activities in the theoretical and practical sphere of physical education and sports for all are becoming the option for attracting a wide range of people from a particular country to the world culture of the mankind. The methodological nature of the influence of the sports conversion concept on the theory of social and physiological improvement of a person and the solution of the problematic issues of gerontological science is emphasized. It is argued that sport in the process of its constant improvement becomes a polyfunctional phenomenon, and depending on the industry or problem field, which requires the classification of sports phenomena, there are different systems of their ranking.

We have managed to demonstrate the process of formation of ontological comprehension of sport in the context of social and cultural challenges, where the problem of conceptualization and heuristicity of the process of foundations formation of social existence of physical culture was analyzed; characteristic features of human corporeality in the modern social dynamics, where it appears as one of the central concepts of the issues of the visual culture establishment, and sport itself becomes a spectacular performance, losing touch with the original axiological priorities. The analysis of both the prospects and the threats posed by modern medical technologies of sport is offered not so much from the point of view of anti-doping legislation violation, but from the point of view of the possible

transformation of the physiological bases of the human organism, while in the human culture all the processes of self-development are linked genetically, in particular sports and ascetic constraints, purposeful daily self-improvement.

For the first time the thesis research analyzes social experience of the compatibility of sport senses and the mechanism of individual and collective interaction due to psychological peculiarities of functioning of the sphere of sport and physical culture, changes in the social and cultural dynamics to the control system of sports activities, modern possibilities of legal support of sports activity. We can argue that overcoming the problems of administrative and legal regulation in the system of physical culture and sports, providing tools for clear legal regulation, steady growth of effectiveness of the control bodies in the field of control in this area, effective separation of existing powers of state authorities and local self-government, search for optimization strategies of legal provision of state management of physical culture and sports are the key determinants of the quality of the industry regulation.

The thesis provides axiological analysis of social and cultural transformations in the sports industry. The role of sport in educating moral and will qualities of the individual, manifested in the formation of character, courage, sense of responsibility, collectivism, the ideals of the "Fair Play", was pointed out, and overcoming of the threats of inhumane priorities establishment in the development of sport is possible provided that an effective strategy is sought within the framework of methodological approaches of social philosophy, ethics and pedagogy. In addition, there is the danger of replacing the aesthetic component in sport with products of screen cultures, glamor, which deprive sport of the deepest signs of the aesthetic phenomenon, because modern advanced communication means contribute to the expansion of the sports events audience to the planetary scale, and the influence of sports events on the emotional world of the man is increasing every year. Sports activities initiate not only complex biological changes in the human body, but, not less importantly, it determines the nature of

the formation of aesthetic tastes, moral norms of sport and everyday behavior, develops the outlook of other components of the spiritual world of the personality.

For the first time, the national format of the ideology of the health of the nation was presented. It is based on the peculiarities of the mental structure of healthy lifestyle, cultural possibilities of the game phenomenon and the model of competitive-military game in the culture of the Zaporizhian Sich. Understanding of healthy lifestyle is presented not as a simple sum of physiological indicators and habits, but as a single integral characteristic of the individual, based on their historical and cultural orientation and worldview requests for their future. As a result, it was discovered that sports mentality is not only a way of thinking about the specific levels of individual and collective consciousness, but it always takes into account social experience, life-affirming complex of national traditions, originality of cultural possibilities of the game phenomenon, therefore it was proved that significant changes in the sports sphere of life are conditioned by qualitative changes in the very nature of the civilization.

The author reveals the basic principles of the humanitarian doctrine of sports and patriotic education, comprehends the problem of finding the strategies for patriotic education by educational tools of sports activity as a component of the system of protection of modern state-building in Ukraine. The process of modern state-building in Ukraine requires the activity of its citizens to implement in practice the axiological potential of patriotism. In its turn, the doctrine of sports and patriotic education determines the main principle of the idea of a harmoniously developed personality and challenges not only strengthening of health, development of muscular strength and endurance, but also formation of militant spirit, faith in self-power, ability to control own body as an instrument of the spirit. It has been determined that life, under the conditions of growing danger and uncertainty, always contains the potential of social conflict, therefore formation of moral, combat, civil and cultural qualities of the person is the basis for formation of the principles of sports and patriotic education, and the doctrine itself represents a possible model of value-semantic measurement of its results.

Investigating the influence of innovative mechanisms and projects of the national educational paradigm on the development of sports industry, the idea is that sport and physical education in the context of the humanistic educational paradigm intend to integrate each person into the system of social relations, regardless of their physical capabilities and sports potential.

Key words: sport, person, physical culture, sports senses, moral values, social being, culture, sports mentality, Ukrainian society, social and cultural transformations.

З М І С Т

ВСТУП	16
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ	29
1.1. Ретроспективний аналіз феномена спорту в проблемному полі соціальної філософії	29
1.2. Фізична культура і спорт: логіка визначень, сутність і соціальна роль феноменів	39
1.3. Людина як суб'єкт і об'єкт спортивної діяльності	67
Висновки до першого розділу.....	80
Список використаних джерел до першого розділу	84
РОЗДІЛ 2. ФОРМУВАННЯ ОНТОЛОГІЧНОГО ОСМИСЛЕННЯ ФЕНОМЕНА СПОРТУ В КОНТЕКСТІ СОЦІОКУЛЬТУРНИХ ВИКЛИКІВ	93
2.1. Соціальне буття спорту і фізичної культури: проблема концептуалізації й евристичності дослідницького потенціалу	93
2.2. Спорт у контексті філософської проблематики тілесності.....	105
2.3. Феномен спорту в глобалізованому світі: фактори, тренди та сценарії розвитку	120
Висновки до другого розділу.....	133
Список використаних джерел до другого розділу	138
РОЗДІЛ 3. СОЦІАЛЬНИЙ ДОСВІД СПОРТИВНИХ СМИСЛІВ СУМІСНОСТІ: МЕХАНІЗМ ІНДИВІДУАЛЬНОЇ ТА КОЛЕКТИВНОЇ ВЗАЄМОДІЇ	148
3.1. Психологічні особливості функціонування сфери спорту і фізичної культури	148
3.2. Проблема агресії в сучасному спорті: стратегії упередження і мінімізації	164

3.3. Виклики соціокультурної динаміки до системи управління спортивною діяльністю	179
3.4. Правовий супровід спортивної діяльності: аналіз недоліків і перспектив	191
Висновки до третього розділу.....	213
Список використаних джерел до третього розділу	221
РОЗДІЛ 4. АКсіОЛОГіЧНИЙ АНАЛіЗ СОЦіОКУЛЬТУРНИХ ТРАНСФОРМАЦіЙ В СПОРТИВНіЙ ГАЛУЗі	228
4.1. Етика спорту: концепт Fair Play як аксіологічний пріоритет спортивної діяльності	228
4.2. Ідеали спорту і фізичної культури у вимірі комерціалізації та інтервенції мас-медіа	249
4.3. Потенціал спортивної естетики в становленні моральної особистості.....	265
Висновки до четвертого розділу.....	279
Список використаних джерел до четвертого розділу	284
РОЗДІЛ 5. ВІТЧИЗНЯНИЙ ФОРМАТ ІДЕОЛОГіЇ ЗДОРОВ'Я НАЦіЇ.....	296
5.1. Особливості ментальної структури здорового способу життя в Україні.....	296
5.2. Доктрина спортивно-патріотичного виховання як складова системи захисту сучасного державотворення в Україні.....	314
5.3. Вплив інноваційних механізмів і проєктів вітчизняної освітньої парадигми на розвиток спортивної галузі.....	342
Висновки до п'ятого розділу	378
Список використаних джерел до п'ятого розділу	383
ВИСНОВКИ.....	394

ВСТУП

Актуальність дослідження. Відкритість сучасного світу, можливість отримувати інформацію про різноманітні події з будь-якого куточку світу забезпечує постійний позитивний взаємозв'язок між процесом спостереження за яскравими спортивними подіями та бажанням особистого заняття спортом, завдяки цьому спорт стає дедалі впливовішим глобальним феноменом, який можемо назвати сучасним зачаруванням спортом. Фізична культура і спорт впливають не тільки на біологічну сферу людини комплексом засобів та методів, але неминуче здійснюють вплив на інтелектуальну, емоційну, духовну сфери особистості, у зв'язку з взаємообумовленістю функціонування матеріального та духовного в людині. Спортивна діяльність не лише виникла на зорі розвитку людства, вона еволюціонувала разом із ним, приймаючи різні форми, адаптуючись під потреби, тісно переплітаючись із життєвими й духовними проявами, надихаючи елліністичних скульпторів і поетів ренесансу. Ідеї психофізичної єдності людської природи та ролі фізичної культури у всебічному розвитку людини набувають сьогодні особливого статусу.

Соціальна філософія, як інструмент пізнання навколишнього світу, не могла залишити осторонь аналізу настільки значущого явища, як спорт. Зазвичай, його визначають як частину загальної культури суспільства, в основі якої знаходиться діяльність, спрямована, насамперед, на фізичне самовдосконалення, підтримку фізичного стану, покращення здоров'я. Звідси – привабливість спорту і його своєрідна сакральність: як поле масової участі багатотисячного числа людей з давніх часів і до наших днів – феномен спорту є далеко ще не розгаданою екзистенцією. Крім того, саме поняття «спорт» відсутнє в переглянутих нами понад двох десятках філософських і культурологічних словників та енциклопедій, тому дедалі більш прозорою стає актуальність досліджуваної проблеми, яку ми розглядаємо як безпосередній предмет наукового аналізу.

Водночас, варто зазначити, що лєвова частка проблем, пов'язаних з визначенням і осмисленням місця і ролі спорту як феномена культури, досліджені недостатньо, особливо в контексті сучасних глобалізаційних змін, нової геополітичної ситуації, розгортанням такого фундаментального і всеосяжного процесу, як інформаційна революція. Вкрай актуальною ця проблематика є й для України, яка відстоює свою незалежність, відшукує й мобілізує можливості для захисту територіальної цілісності держави, зміцнення її авторитету у світі, підвищення добробуту населення, розвитку виробництва, науки, освіти і культури. Серед першочергових проблем, які підлягають невідкладному дослідженню, на наш погляд, виокремлюються, насамперед, теоретико-методологічні засади дослідження спорту в системі культури і освіти (поняття спорту як сфери і процесу діяльності особистості; розуміння «людини спорту» як суб'єкта і об'єкта спортивної діяльності; осягнення гуманітарної парадигми розвитку спортивної діяльності тощо). Як багатовимірне соціокультурне явище, спорт здійснюється як особлива сфера людської діяльності (активності), завдяки чому набуває ознак цінності й займає особливе місце серед цінностей культури. Однак у сучасній літературі цей аспект феномена спорту досліджений недостатньо повно. Потребують додаткового аналізу такі аспекти, як філософська рефлексія «спорту» як соціокультурної цінності; ціннісна природа спорту як самоствердження особистості; спорт як цінність фізичного розвитку людини (переваги і суперечності); ігрова й естетична цінність спорту; аналіз спорту як вияву творчої свободи і активності особистості. Саме така логіка міркувань обумовлює особливу актуальність соціально-філософського дослідження спорту як феномену культури.

Ступінь наукового опрацювання проблеми. Стан розробки досліджуваної проблематики ми розпочинаємо з тези про те, що часто об'єктом критики постають спроби здійснити філософські дослідження протиріч функціонування і розвитку спорту. Зокрема, стверджується штучність виокремлення у філософському знанні такої галузі, як «філософія

спорту», у той час як інші автори стверджують, що дослідження філософських проблем спорту може бути здійснене в класичних межах соціальної філософії, філософської антропології й культурологічних досліджень (cultural studies). Разом із тим, філософія спорту в західних країнах почала концептуалізуватися як окрема самодостатня галузь філософського знання лише в середині ХХ ст., та лише наприкінці століття – у пострадянському дослідницькому просторі.

Серед зарубіжних авторів, праці яких залишили помітний слід в царині вивчення (пізнання природи, сутності, соціокультурного призначення) філософії фізкультурно-спортивної діяльності, варто назвати, насамперед, таких вчених, як Т. Адорно, Х. Айхберг, П. Арнольд, Е. Беррі, П. Бурдьє, П. Вайс, Т. Веблен, В. Віндельбанд, А. Гуттманн, С. Гулденпфенінг, Е. Девіс, П. де Кубертен, К. Купер, К. Лаш, Х. Ленк, К. Майер, П. Макінтош, У. Морган, Х. Ортега-і-Гассет, Р. Остерхаудт, К. Пірсон, Г. Слашер, П. Тілліх, Й. Хейзинга, К. Хейніла, Е. Фромм, О. Шпенглер та ін.

В українській та пострадянській філософсько-культурологічній традиції і до осмислення проблеми спорту як феномену культури звертались такі дослідники, як Р. Абзалов, В. Андрущенко, Б. Акчурін, Ш. Амонашвілі, І. Бех, В. Бальсевич, В. Баранова, М. Віленський, О. Добродум, Д. Донських, Б. Євстаф'єв, О. Кириленко, Г. Ковальчук, В. Кондрашов, Л. Кун, М. Лук'янченко, Л. Лубишева, Г. Наталов, Ю. Ніколаєв, В. Огнев'юк, Н. Пономарьов, М. Попович, З. Самчук, Л. Сергієнко, В. Столяров, Л. Сущенко, О. Тимошенко, Ю. Шкрєбтій, В. Якимович та ін.

Важливими для розуміння генези феномену спорту у людській культурі постають дослідження Б. Голощапова, В. Клименка, Н. Колоса, С. Ласкене, А. Лук'янов, А. Петренко, М. Сараф, С. Торрес, С. Уоллер та ін. Вивченню потенціалу спорту та фізичного виховання у формуванні моральних якостей особистості присвятили свої праці К. Айзенберг, Н. Ашиток, В. Андрущенко, В. Бальсевич, А. Боднар, В. Вашкевич, Г. Ващенко, Р. Вернидуб, С. Волошин, О. Діденко, Н. Діксон, Ю. Долинний, Т. Жижко, Ю. Зубцова,

М. Качур, О. Кивлюк, А. Кравченко, О. Корх, О. Леонов, О. Литинська, В. Манолакі, В. Муляр, Л. Панченко, Р. Саймон, В. Столяров, С. Терепиций та ін.

Соціально-філософські проблеми спорту, пов'язані із викликами глобалізації, досліджені у роботах наступних авторів: Л. Батлер, А. Батюк, В. Воронокова, Е. Герасимова, С. Граттон, В. Замишляєв, С. Куцепал, В. Кононович, Н. Лалак, В. Лукашук, А. Мажитова, Ю. Мічуда, В. Паначев, В. Помаз, С. Путров, Л. Радченко, А. Сагалєєв, Р. Сушко, О. Терещенко, Р. Фіззел та ін. Споріднені із феноменом спорту виклики до людської тілесності досліджувались Д. Богдановою, О. Гомілко, Н. Дубініним, В. Клименком, М. Култаєвою та ін.

Теоретико-методологічні аспекти філософії спорту досліджували С. Бацунов, А. Берг, В. Білогур, В. Бугуйчук, М. Візитей, В. Видрін, Б. Вяткін, М. Ібрагімов, Є. Ільїн, Д. Константинов, П. Кузнєцов, Г. Ложкін, У. Морган, Дж. Хоберман та ін. Когнітивну сферу спортивної діяльності та фізичного виховання досліджували Н. Андерсен, В. Майструк, О. Мамаєва, О. Онопрієнко, О. Паляничко, І. Смоляр, А. Харпер, Д. Хассай, П. Чарченко та ін. Феномен спорту у контексті естетичної проблематики досліджувався Т. Андрущенко, І. Биховською, К. Еггерхолмом, А. Едгаром, М. Елісоном, Т. Єрмолаєвою, В. Зверєвою, Дж. Капфером, Х. Ленком, С. Матвєєвим, С. Медведєвим, Т. Робертсом, Т. Розовою та ін.

Не применшуючи значення наведених досліджень, все ж проблему обґрунтування соціально-філософської концепції спорту як сучасного культурного феномену не можна назвати вичерпаною, що свідчить про актуальність дисертаційного дослідження для сучасної вітчизняної та зарубіжної соціальної філософії.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Загальний напрям дисертаційного дослідження є складовою частиною комплексної науково-дослідної теми кафедри соціальної філософії, філософії освіти та освітньої політики Національного педагогічного університету імені

М. П. Драгоманова «Соціально-філософські проблеми розвитку людини, її освіти і культури» (затверджена рішенням Вченої ради Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, протокол №10 від 24 квітня 2008 р.).

Тема дисертаційного дослідження затверджена на засіданні Вченої ради Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (протокол №6 від 30 січня 2014 р.).

Мета дисертаційного дослідження полягає у обґрунтуванні соціально-філософської концепції спорту як сучасного культурного феномену.

Досягнення зазначеної мети зумовлює необхідність вирішення таких **завдань:**

- з'ясувати логіку визначень, сутність і соціальну роль феноменів фізичної культури і спорту;
- проаналізувати проблему концептуалізації соціального буття фізичної культури;
- представити феномен спорту в контексті філософської проблематики тілесності;
- визначити фактори, тренди та сценарії розвитку спорту в глобалізованому світі;
- сформувати механізми індивідуальної та колективної взаємодії в соціальній системі спортивних відносин;
- виявити психологічні особливості функціонування сфери спорту і фізичної культури;
- дослідити виклики соціокультурної динаміки до системи управління спортивною діяльністю;
- проаналізувати недоліки і перспективи правового супроводу спортивної діяльності;
- встановити аксіологічну специфіку соціокультурних трансформацій в спортивній галузі;

- окреслити ідеали спорту і фізичної культури у вимірі комерціалізації та інтервенції мас-медіа;
- розкрити потенціал спортивної естетики в становленні моральної особистості;
- визначити особливості ментальної структури здорового способу життя в Україні;
- сформувати доктрину спортивно-патріотичного виховання як складової системи захисту сучасного державотворення в Україні;
- обґрунтувати вплив інноваційних механізмів і проєктів вітчизняної освітньої парадигми на розвиток спортивної галузі.

Об'єкт дослідження – спорт як культурний феномен.

Предмет дослідження – соціально-філософська концепція спорту як феномену сучасної культури.

Методи дослідження. Мета і завдання дослідження обумовили теоретико-методологічні засади дисертаційної роботи. Дисертаційне дослідження було побудовано на діалектичному характері міждисциплінарного підходу, який забезпечив найбільш широкий контекст для дослідження соціокультурного феномену спорту з точки зору культурологічних, соціально-економічних та педагогічно-психологічних особливостей того або іншого історичного періоду розвитку спортивної культури. Ретроспективний, історико-філософський та герменевтичний методи дозволили розкрити та визначити ключові поняття дисертаційної роботи. Філософсько-антропологічний метод надає можливості дослідити соціальний характер спортивної діяльності у глибинній природі духовної культури людства.

Дослідження функціонального потенціалу спортивної діяльності та можливості вдосконалення людини відбувалося на основі історично-генетичного та структурно-функціональних методів, а також використовувалась методологія трансцендентальної прагматики, яка дозволяє розглянути життєтворчість у комунікативній площині. Системно-

структурний метод забезпечив зв'язок спортивних компонентів з іншими елементами такої широкої системи як культура, у результаті спорт як соціальне явище уособлює риси загальної культури певного народу, нації та окремого індивіда. Порівняльно-історичний та історико-філософський методи сприяли розкриттю сутності категорії спорту та спортивної діяльності, забезпечили розгляд національних особливостей не тільки у взаємозв'язку з життям людей у різноманітних географічних регіонах, а й в різних історичних епохах. У свою чергу, культурологічний і діяльнісний підхід та методологія історичної етнопсихології надали можливість розкрити феномен спортивної ментальності в процесі її «генетичних» змін, а також у межах розвитку естетичної свідомості.

Наукова новизна дисертаційного дослідження визначається тим, що в ньому було вперше представлено соціально-філософську концепцію спорту як феномена культури, яка уособлює собою системну організацію соціобіологічної активності людини на основі історико-генетичного досвіду сумісності спортивних смислів та визначає механізми гармонізації індивідуальної та колективної взаємодії.

Наукова новизна конкретизується у наступних положеннях, які виносяться на захист:

Вперше:

- представлено авторське визначення базової категорії дисертаційного дослідження спорту – це унікальний соціальний інститут зі складною інфраструктурою людської діяльності, яка забезпечує нарощення культурно-змагальних засад рухової діяльності індивіда, виступає як засіб підготовки його до життєвої практики та виявлення соціального визнання вищих психічних і духовних здібностей особистості, тим самим підтверджується теза про те, що сучасний спорт стає сферою для самоактуалізації та самореалізації людини;

- доведено положення, що нині спорт уособлює не лише соціокультурні практики, а повноцінно представляє одну із сфер буття людини, володіючи

відповідним набором філософських концептів, методик, теоретико-методологічним інструментарієм для дослідження соціокультурної реальності. В умовах функціонування нових світових конструкцій, ми спостерігаємо зменшення політизації та військової агресивної спрямованості в соціальній сфері існування спорту – це підтверджує можливості гуманітарного впливу досліджень у філософії спорту на зміцнення довіри між людьми та налагодження економічних, соціокультурних і освітніх обмінів між народами на відміну від жорстких вимог соціальної практики попередніх історичних періодів;

- проаналізовано ключові соціальні форми універсалізації сумісного спортивного буття на основі застосування механізмів індивідуальної та колективної взаємодії – це психологічні, моральні, культурні, національно-державницькі (які розкриті через сучасні нововведення до системи управління спортивною діяльністю та перспективні можливості правового супроводу в умовах глобалізованого світу), а також економічні у вимірі комерціалізації та інтервенції мас-медіа у спортивній діяльності;

- проаналізовано вітчизняний формат ідеології здоров'я нації як сконструйованої соціальної реальності, яка спрямована на задоволення практичних інтересів людини і має на меті управління соціальними групами шляхом впливу на їх свідомість. Особливо суттєвий вплив на зазначені процеси має сучасна статистика подовження життєвого віку людини, тому тенденція до самодисципліни, активізація волі до ефективної дієздатності, максимальне продовження трудової діяльності з точки зору особистих творчих запитів та реалізація своїх прагнень, які ґрунтуються на емпіриці життєвого досвіду – все це вимагає від людини дотримання здорового способу життя та забезпечує їй характеристику сучасної та успішної;

- сформовано концептуальний підхід до спорту як соціокультурного феномену, як уособлення системної організації соціобіологічної активності людини на основі історико-генетичного досвіду сумісності спортивних смислів, що забезпечує механізми гармонізації індивідуальної та колективної

взаємодії. Доведена кореляційна залежність між принциповими змінами у спортивній сфері життя та якісними перетвореннями в самому поступі нашої цивілізації, з точки зору логіки видо-родових відносин.

Отримали подальший розвиток:

- сучасна комунікативна функція спорту як мирної форми змагальності, коли в умовах відкритого інформаційного простору спорт, завдяки своїм ціннісно-смісловим характеристикам, як ніколи раніше, відмежувався від військової тематики агресії. Історична тема війни та знищення слабого сьогодні втрачає прямий зв'язок з розумінням войовничого духу, фізичної сили та витримки для отримання перемоги та гноблення переможеного, тому феномен спорту в глобалізованому світі сприяє створенню футурологічних трендів та прагматично-позитивних сценаріїв розвитку людства;

- визначення спортивної ментальності не тільки як образа мислення стосовно специфічних рівнів індивідуальної та колективної свідомості, а підтверджується обов'язковий вплив соціального досвіду, життєстверджуючого комплексу національних традицій, оригінальності культурологічних можливостей ігрового феномену, тому, можемо стверджувати, що суттєві зміни в спортивній сфері життя зумовлюються якісними змінами в самому характері цивілізації;

- принципові положення гуманітарної доктрини спортивно-патріотичного виховання - осмислюється проблема пошуку стратегій патріотичного виховання освітньо-виховними інструментами спортивної діяльності як складової системи захисту сучасного державотворення в Україні. Процес сучасного державотворення в Україні вимагає активності своїх громадян щодо реалізації на практиці аксіологічного потенціалу патріотизму, якій міститься в ньому. Доведено, що життя в умовах зростаючої небезпеки й невизначеності завжди містить у собі потенцію соціального конфлікту, тому формування морально-бойових, громадянських і культурних якостей особистості є основою формування засад спортивно-

патріотичного виховання, а сама доктрина уособлює собою можливу модель ціннісно-сміслового вимірювання його результатів;

- концепція вітчизняної освітньої парадигми подальшого розвитку спортивної галузі. Доведено, що спорт і фізичне виховання в контексті гуманістичної освітньої парадигми, завдяки новітнім інноваційним механізмам, покликані забезпечити інтеграцію в систему суспільних відносин кожної людини незалежно від її фізичних можливостей і спортивного потенціалу.

Уточнено:

- процедуру такого протяжного дійства як перехід від «Homo militaris» – людини військової до «Homo humanitatis» за допомогою культурних форм, на прикладі культурологічних можливостей ігрового феномену та моделі змагально-військової гри в культурі українського козацтва;

- культурологічні можливості ігрового феномену у сфері спорту як феномена загальної культури людства, представлена специфіка ігрової діяльності, яка завжди має творчий характер, завдяки напруженню сил та потоку життєвої енергії, яка не має конкретної мети своєї реалізації;

- змістовне значення принципу Fair Play («чесна гра або справедлива гра») як фундаментальної світоглядної настанови усіх учасників спортивної і фізкультурної діяльності, визначено ідею сконцентрованого морального імперативу ідей олімпізму, який виступає системоутворюючим чинником набуття спортом статусу феномена, що сприяє поширенню ідеалів гуманізму, головним є поєднання на практиці принципів поваги до суперника, поваги до правил гри і рішень суддів, рівність шансів усіх учасників змагань тощо;

- потенціал спортивної естетики в становленні моральної особистості. Проаналізовано методологічну позицію, відповідно до якої спорт розглядається як складний соціокультурний, у тому числі, й естетичний феномен, який тісно пов'язаний зі становленням світоглядних орієнтацій особистості. Доведено, що радикальні трансформації в сучасному спорті

несуть виклик традиційним естетичним уявленням про спорт, в яких змагальний фактор поступається естетичному;

- характерні риси людської тілесності в сучасній соціальній динаміці, де вона постає одним із центральних понять проблематики утвердження візуальної культури, а сам спорт перетворюється на видовищний перформанс, втрачаючи зв'язок із споконвічними аксіологічними пріоритетами. Запропоновано аналіз як перспектив, так і загроз, що несуть сучасні медичні технології спорту не стільки з погляду порушення антидопінгового законодавства, скільки з погляду можливої трансформації фізіологічних основ людського організму, в той час як у людській культурі генетично пов'язані всі процеси саморозвитку, зокрема, спортивного та аскетичного обмеження, цілеспрямованої щоденної праці над собою.

Теоретичне та практичне значення дослідження полягає в розробці та обґрунтуванні соціально-філософської концепції спорту як феномена культури. Зазначена концепція уособлює собою системну організацію соціобіологічної активності людини на основі історико-генетичного досвіду сумісності спортивних смислів та визначає механізми гармонізації індивідуальної та колективної взаємодії.

Матеріали і висновки дослідження можуть бути використані при підготовці освітньо-навчальних програм з курсів соціальної філософії, етики та естетики, фізіології та здоров'я людини, державного управління і права, а також складати теоретико-методологічну основу державних та відомчих програм з розвитку фізичної культури і спорту.

Особистий внесок здобувача. Дисертація є результатом самостійної дослідницької роботи. Основні положення та висновки дисертації розроблені авторкою особисто і знайшли відображення у її наукових публікаціях. Кандидатська дисертація «Розвиток професійної компетентності фахівців з фізичного виховання та спорту в системі післядипломної освіти» (спеціальність 13.00.04 – теорія та методика професійної освіти), була

захищена у 2012 р., її матеріали в тексті докторської дисертації не використовувалися.

Апробація результатів дослідження. Основні положення та висновки дисертаційного дослідження доповідались та обговорювались на засіданні кафедри соціальної філософії, філософії освіти та освітньої політики Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, а також на секційних засіданнях низки міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференцій, круглих столів та семінарів, а саме: Міжнародна науково-практична конференція «Політика і духовність в умовах глобальних викликів» (м. Київ, 2-3- квітня 2014 р.), Міжнародний освітній конгрес (м. Київ, 12-14 червня 2014 р.), VII Міжнародна науково-практична конференція «Сучасне дошкілля: реалії та перспективи» (16 жовтня 2014 р.), VI міжнародна науково-методична конференція «Сучасні проблеми та перспективи розвитку фізичного виховання, здоров'я і професійної підготовки майбутніх фахівців з фізичного виховання та спорту» (Київ, 19-20 березня 2015 р.), Міжнародна науково-практична конференція «Філософія людини як шлях гуманізму та гідності у граничному бутті суспільства: підхід філософської антропології як мета антропології» (Київ, 30-31 березня 2015 р.), VII Міжнародна науково-методична конференція «Сучасні проблеми та перспективи розвитку фізичного виховання, здоров'я і професійної підготовки майбутніх фахівців з фізичного виховання та спорту» (м. Київ, 24-25 березня 2016 р.), VI Міжнародна науково-практична конференція «Актуальні проблеми фізичного виховання, реабілітації, спорту і туризму» (м. Запоріжжя, 20-21 жовтня 2016 р.), IV Морозівські педагогічні читання «Академічні свободи і автономія університету» (м. Київ, 15-16 квітня 2016 р.), VIII Міжнародна науково-практична конференція «Сучасні проблеми та перспективи розвитку фізичного виховання, здоров'я і професійної підготовки майбутніх фахівців фізичного виховання та спорту» (м. Київ, 23-24 березня 2017 р.), Міжнародна науково-методична конференція «Філософія формування цілісного світогляду в сучасній освіті» (м. Київ, 27

квітня 2017 р.), III Міжнародний конгрес «Глобальні виклики педагогічної освіти в університетському просторі» (м. Одеса, 18-21 травня 2017 р), Всеукраїнський науково-практичний семінар «Філософська парадигма підготовки вчителя для нової української школи» (м. Київ, 2-3 червня 2017 р.), IX Міжнародна науково-практична конференція «Сучасні проблеми та перспективи розвитку фізичного виховання, здоров'я і професійної підготовки майбутніх фахівців фізичного виховання та спорту» (м. Київ, 22-23 березня 2018 р.) та ін.

Публікації. Основні положення дисертації відображено у 26 публікаціях, зокрема, в авторській (одноосібній) монографії та 25 наукових статтях, з яких 16 опубліковані в українських фахових виданнях з філософських наук, 4 опубліковані за кордоном та у наукових виданнях України, які включені до міжнародних наукометричних баз, а також 5 – інші публікації.

Структура дисертації. Відповідно до мети та завдань дослідження, робота складається із вступу, п'яти розділів (поділених на шістнадцять підрозділів), висновків до розділів, загальних висновків та списку використаних джерел (405 позицій). Загальний обсяг дисертації – 406 сторінок, основна частина дисертації – 362 сторінки.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Ретроспективний аналіз феномена спорту в проблемному полі соціальної філософії

У першому підрозділі нашої дисертації представлено історіографію основних історико-філософських інтерпретацій соціокультурного феномену спорту, які умовно було зведено до таких основних методологічних стратегій: 1) розгляд спорту як сфери суспільного життя та типу соціальної взаємодії між індивідами, колективними утвореннями та державними інституціями; 2) як вид активної спортивної діяльності соціальних суб'єктів, які створюють сучасну систему комунікацій на міжрегіональному, національному та глобальному рівнях; 3) спортивний рух як складову духовного процесу, коріння якого спираються на соціокультурне та ментальне підґрунтя світогляду певного народу. Як бачимо: «Короткий історичний екскурс може показати досить складні взаємини, які існували впродовж сторіч між міфологією, філософією, релігією, мистецтвом в їх ставленні до спорту. На своєму шляху він знає часи піднесення та занепаду, але завжди символізує нелегкі й підступні, криваві й героїчні терени незавершеності людського буття. Багатоманітність сучасних культурологічних уявлень про спорт пояснюється його історіософією як смисловою неоднозначністю епохальних інтерпретацій» [32, с. 99].

Зазначимо, що етимологічно слово «спорт» виходить з пізньолатинського дієслова *deportare* і виникло в англійській мові. Спочатку воно означало «відволікатися», «розважатися», «веселитися» – якраз все, що роблять *in sport* («в спорті») і *for love* («по любові»). К. Айзенберг нагадує, що у вузькому сенсі воно спочатку позначало полювання на *game* («дичину»), ця конотація з середньовічної дворянської культури збереглася в англійській мові до сьогоднішнього дня. Кінні перегони вже на початку

Нового часу також називалися спортом [1]. Але в повсякденну мову слово увійшло лише тоді, коли з середини XIX століття отримали поширення безліч нових ігор і розваг. Саме активізацією спортивної діяльності й спричинене відродження філософської дискусії довкола спорту. З того часу «спорт», наприклад в Англії, став родовим поняттям для різних видів гри з м'ячом (крикет, футбол, хокей), єдиноборств (бокс, фехтування), всіляких модних видів дозвілля (веслування, верхова їзда, велогонки і гонки на роликівих ковзанах, плавання та альпінізм) і, зрештою, для так званої легкої атлетики (бігу, стрибків тощо). Це перерахування спортивних дисциплін можна знайти, наприклад, в оглядовій статті про англійське спортивне життя, датоване 1899 роком [1, с. 85].

У сучасному суспільстві значна кількість видів людської діяльності також пов'язана з фізичною культурою. Фізична культура і спорт стали загально визнаними цінностями як цивілізованого суспільства, так і окремої особистості. В останні роки з'являється дедалі більше теоретичних досліджень, в яких фізична культура визнається як самостійний соціальний феномен і як стала характеристика особистості. Як стверджують такі теоретики як В. Бальсевич, В. Білогур, М. Ібрагімов та багато інших фізична культура є найпершим видом культури, який формується в свідомій діяльності індивіда. Історично фізична культура складалася, безперечно, під впливом потреб суспільства в повноцінній фізичній підготовці підростаючого покоління до соціально-культурної діяльності як у вигляді первісних способів полювання, так й сучасних видів трудової діяльності, саме тому вона має свій унікальний характер. Не можна обійти дослідницькою увагою ідеї засновника теорії фізичної культури як педагогіко-виховної сфери П. Лесгафта та його думку про психофізичну єдність людської природи та безпрецедентної ролі фізичної освіти у всебічному розвитку людини [50].

Проте феномен фізичної культури особистості вивчався переважно в теорії спорту та спортивній психології, хоча проблеми культури духу і тіла

ставилися з часів Античної епохи в ідеях Платона, Аристотеля, Демокрита, Сократа, Геродота тощо; у поглядах таких учених середніх віків як Д. Дідро, Т. Кампанелла, Я. А. Коменський, Т. Мор; у теоріях німецьких філософів-класиків Г. Гердера, І. Канта, Г. Гегеля та багатьох інших. На сучасному етапі наукових досліджень, характеризуючи структуру фізичної культури сучасного суспільства, В. Видрін [21; 22] зазначає, що до найбільш загальних потреб суспільства дослідник відносить необхідність створення здорової, діяльної, мобільної нації, здатної ефективно працювати і захищати себе у разі необхідності; паралельно потрібно пам'ятати й про негативні сторони спортивної діяльності, що впливають з його сутнісних рис, зокрема, Є. Ільїн [35] підкреслює властиву для спорту агресивність, за його змагальною чутністю, але спортивна агресивна поведінка відрегульована певними правилами; ідеї В. Лукашук [58] стосовно того, що з періодом глобалізації спортивної діяльності починається новий етап розвитку індустрії спорту, пропонують механізми на основі сучасного ціннісного ресурсу, навпаки, консолідувати суспільство; нові можливості для гуманізації спортивної діяльності дослідник М. Сараф [77] пов'язує з розвитком сучасного міжнародного руху під назвою «спорт для всіх», де головною метою стає створення комфортної для людини сфери спортивних стосунків; психологічні та педагогічні аспекти духовності в контексті спортивної проблематики віднайшли відображення в працях М. Боришевського, С. Волошина, О. Зеліченка, В. Зінченка, Е. Помиткіна, В. Пономаренка, С. Путрова, С. Столярова та багатьох інших вчених.

Як зазначає А. Тіняков, одним із ключових факторів формування орієнтованості на високі моральні якості у спортивній галузі є дотримання суб'єктом спорту у змаганнях і суперництві принципів «чесної гри» («Fair Play») відносно суперника, ведення чесної боротьби, невживання допінгу та ін.: «Згідно з Європейською хартією спорту, дотримання відповідних принципів духовно збагачує особистість спортсмена, суспільство в цілому та укріплюють дружбу між народами. Ці принципи ґрунтуються на

загальнолюдських моральних цінностях, таких як чесність, благородність, повага та виявляються в таких принципах «чесної гри», як благородство» [88, с. 71]. Патріотизм також постає фундаментальною цінністю, яка була предметом дискусії у працях класиків-філософів, науковців, педагогів: Платона, Протагора, Цицерона, Т. Мора, Ф. Рабле, Я. Коменського, Д. Дідро, Ж.-Ж. Руссо, Г. Песталоцці, І. Канта, Г. Гегеля, К. Д. Ушинського, А. Грамші, К. Попера та ін.

Спорт і фізична культура як сфери соціального буття об'єктивно потрапляють у коло феноменів, ареною актуалізації яких постає людська тілесність. Важливість та конструктивний аналіз зазначеного феномену представлено в роботах Д. Богданова [12], О. Гомілко [25], М. Ібрагімова [32], В. Козачинської [39], І. Малинського [61] та ін. Водночас, у міру становлення систем освіти та виховання, фізична культура отримала важливий статус базового чинника формування та розвитку важливих тілесних умінь та навичок в учнів. Згодом формуються передумови для становлення якісно нового рівня осмислення сутності феномена фізичної культури. Це пов'язано із розумінням впливу тілесності на дух людини, а фізичної культури як дієвого помічника у інтелектуальному, моральному, естетичному вихованні: «І якщо немає особливої потреби доводити величезний вплив занять фізичними вправами на біологічну сутність людини: на її здоров'я, фізичний розвиток, морфо-функціональну структуру, то її вплив на розвиток духовності вимагає особливих пояснень і доказів» [51, с. 88].

Формування здорового способу життя у процесі історичного розвитку безпосередньо пов'язане з етнічними, географічними, екологічними та багатьма іншими аспектами, які складаються в єдині природно-історичні засади здоров'я. Окремо можемо відзначити роботи відомого українського педагога Г. Ващенко, який розглядає ідею здоров'я нації з точки зору її процвітання і життєдіяльності, а процес тіловиховання української молоді тісно пов'язує з такими основними завданнями держави «як здобуття

незалежної соборної України, розбудова її господарства і духовної культури» [16].

Однак вплив спорту на особистість має комплексний характер, що не обмежується тільки фізичним розвитком людини. Як зазначають В. Бугуйчук і Ю. Макешина, спорт і фізична культура – важливі елементи сучасної культури, які мають потенціал для позитивного впливу не тільки на здоров'я, фізичну досконалість, а й на духовний світ, на культуру людини, на її світогляд, емоції, моральні принципи, естетичні уподобання, а також на відносини між людьми [14, с. 113].

Оригінальну концепцію спорту запропонував у своїх працях Й. Хейзінга [92], причому увага звертається саме на соціальні функції спорту як ключової ігрової форми сучасності. Філософсько-культурологічні та педагогічні дослідження спорту належать, у першу чергу, Г. Слашеру, Е. Метені, П. Вейсу, а остаточно самостійний статус «філософія спорту» отримує після створення у 1972 р. міжнародної наукової організації «Філософське товариство з вивчення спорту», яке має відповідне періодичне видання. Аналізуючи соціальне буття спорту і фізичної культури було запропоновано дослідницьку методологічну стратегію, яка надає статус «філософії спорту» у вигляді окремої самодостатньої галузі філософського знання.

Проблематика становлення філософії спорту тісно пов'язана з історико-культурним процесом розвитку самого суспільства, тому ключовим завданням була потреба продемонструвати як спортивна діяльність поставала предметом філософських досліджень з давніх часів і нагадати, що оформлення філософських теорій спорту в окремий підрозділ філософського знання відбувся лише в другій половині ХХ ст., так само системність понятійно-категоріального апарату спорту і фізичної культури з'являється у зазначений період часу. Безумовно, спортивна діяльність як одна із форм життєдіяльності людини з широким спектром світоглядних проблем, у концептуально неоформленому вигляді посідала значне місце у філософській

думці представників багатьох шкіл і напрямків, починаючи з філософії Стародавнього Китаю, Індії, Античності. Відповідне місце цій проблемі відводилось і в трактатах середньовічної теологічної традиції, а період Відродження знаменує собою твердження про єдність фізичного і духовного в людині як проблему першочергового значення.

У подальшому періоді науково-технічної революції не зверталось достатньо уваги на можливості розкриття світоглядного характеру спортивної діяльності в якості однієї із форм соціокультурного збереження людини та цивілізації. У першу чергу, сприйняття спорту і фізичної культури зазначених періодів були пов'язані з культурологічними можливостями ігрового феномену. Л. Вітгенштейн, Ф. Ніцше, Ж.-П. Сартр і М. Гайдеггер [66; 79] постійно тримали її в полі своєї філософської рефлексії, підкреслювали життєдайність спортивної діяльності, її розважальну привабливість як гри та феномена загальної культури людини. К. Бюхер [15] вважав, що гра древніша за працю, а мистецтво виникає раніше за виробництво. Індивідуальні пошуки їжі не можна, на його думку, сприймати як виробничу діяльність, оскільки праця є свідоме використанням фізичної сили з певною метою. Все чим займалися люди поза межами здобування їжі, він вважав ефектом наслідування, тому ранні види гри поєднувалися з першими формами мистецтва та доставляли, у першу чергу, естетичне задоволення [15].

У свою чергу, К. Колодци приєднується до теорії надлишку сил, тобто це ті сили, які залишаються у людини після боротьби за виживання. Гра трактується як засіб витрат запасного капіталу для отримання задоволення, але завдяки постійному повторенню тих дій, яких вимагає гра, такі дії набувають звичного характеру та сприяють розвитку спритності [41]. Надалі життєдайність спортивної діяльності, гра як феномен загальної культури людства було представлено у працях таких видатних філософів сучасності як Л. Вітгенштейн, У. Морган, Ф. Ніцше, Х. Ортеги-і-Гассет, Ж.-П. Сартр і М. Гайдеггер.

Відомий іспанський філософ початку-середини ХХ ст. Х. Ортега-і-Гассет [68; 69] вважав джерелом виникнення спорту вільну гру життєвих сил, тому спортивна діяльність забезпечує технологію виникнення праці та залишає пріоритетне становище за собою тому, що ігрова діяльність завжди має творчий характер, завдяки напруженню сил та потоку життєвої енергії, яка не має конкретної мети своєї реалізації. Зокрема, він ключову роль у життєвому світі людини та усього суспільства відводив грі: автор стверджував, що будь-які види людської діяльності, що пов'язані з вирішенням практичних завдань та досягнення утилітарних цілей, мають другорядний статус, у той час як їх ігрова діяльність має глибинний (сутнісний) характер і роль, саме в ній життєва активність людини реалізується невимушено, створюючи сприятливі умови для актуалізації творчого потенціалу особистості. І саме спорт як феномен культури, за визначенням цього іспанського неомарксиста, і є однією із форм безпредметної, глибоко творчої діяльності.

На сторінках його праці «Про спортивно-святковий сенс життя», автор пропонує ідею про те, що саме спорт є основою культури і цивілізації, що культура – донька не природи, а спорту [95, с. 10]. Надаючи пріоритет спортивно-ствердному сенсу життя, філософ визначає спортивне начало основою у започаткуванні держави як такої, а принцип вітальності уособлює життєву силу або енергію яка вже підпорядковується розуму. Фізична сила, витривалість, жага життєдіяльності спонукала людину до боротьби із стихіями природи та ворогами роду практично без правил гри, бо ставка була одна - той хто програє у той або інший спосіб буде знищеним. Тільки тривала «розумність» культурного поступу надає «спортивної» моделі змагання більш гуманні ігрові правила, залишаючи при цьому військові ігри незмінними як останній аргумент у нестабільній ситуації того або іншого соціального конфлікту, у людства з'явилась можливість для цивілізованого шляху свого розвитку. Щоправда, згодом, коли в 20-30-х роках нашого століття спортивні відносини виявили достатньо жорстку залежність цілей і

цінностей сучасного спорту від політики і економіки, Ортега-і-Гассет піддав його різкій критиці і відлучив від культури загалом – автор зробив висновок, що у ХХ ст. спорт втратив свою «первинну вітальність».

Представник цивілізаційної соціальної філософії Шпенглер О. відносив спорт до парадигм цивілізації, а не культури. Схожу позицію в оцінці сучасного спорту займав Й. Хейзінга [92], який, на його думку, стоїть «в стороні від культурного процесу»: спортивні міжнародні змагання між не здатні підняти спорт до рівня культури творчості. Не дивлячись на своє значення для учасників і глядачів, він залишається стерильною функцією, в якій стародавній ігровий чинник здебільшого встиг втратити свою цінність. Таке розуміння йде в розріз з розхожою думкою, ніби спорт є ігровим елементом людської культури. Така позиція Й. Хейзінга дисонує з загальноприйнятими підходами та наводяться аспекти негативного підходу до світоглядних можливостей спорту. Він вважає, що в умовах глобалізованого світу спорт не знаходиться всередині культурних перепитій цивілізаційного процесу і тільки йому одному й належать агональні інстинкти, а смислове навантаження стародавнього розуміння гри сьогодні не функціонує. Крім того, він один із перших, хто звертає увагу на поступове ототожнення спортивного духу, як такого, з духом підприємництва, так як кінцевою метою діяльності в обох випадках є прагнення до перемоги та конкретних результатів. Такий підхід має повне право на існування, але процес повернення сучасних Олімпійських ігор, той колосальний масштаб його підтримки з боку самих учасників, а ще більший з боку вболівальників, активна участь спортивних суб'єктів в новітніх соціально-економічних процесах різко підвищують статусні претензії спортивних видів діяльності.

В умовах функціонування нових світових конструкцій ми спостерігаємо зменшення політизації та військової агресивної спрямованості в соціальній сфері існування спорту – це підтверджує можливості гуманітарного впливу досліджень у філософії спорту на зміцнення довіри між людьми та налагодження економічних, соціокультурних і освітніх

обмінів між народами на відміну від жорстких вимог соціальної практики попередніх історичних періодів.

Особливості ментальності у сфері фізичної діяльності ми пов'язуємо із серединою ХХ ст. з роботами В. Вундта з психології народів, Л. Леві-Брюля стосовно ментальності архаїчного суспільства, а також з працями О. Потебні відносно історико-культурних спектрів мови та мислення. Подальший історичний період пропонує нам розв'язання окреслених задач у працях К. Леві-Стросса, Е. Тейлора, Дж. Фрезера, В. Проппа, О. Лосева, А. Гуревича та багато ін. Вчення про базову функцію культурно-творчого процесу в вітчизняній філософії спорту розробляється Є Бистрицьким, В. Винниченком, В. Горським, С. Кримським та багатьма іншими.

Крок за кроком свого життєвого шляху відбувається постійний процес самоусвідомлення людиною себе як суб'єкта духовної діяльності та соціокультурної творчості, але, у першу чергу, відбувається дійство «крок за кроком» по землі на якій людина народилася, у процесі свого тіловиховання та постійної фізичної діяльності - саме такий підхід створює основу онтології спортивної ментальності. Людина крокує не тільки по своєму життю, а проходить через паралельні світи війн, боротьби з природними стихіями та колосальних зусиль по розбудові матеріального світу родового існування. Переживаючи такі події тієї або іншої епохи, вона передає своїм дітям історико-генетичну пам'ять свого соціобіологічного існування. Дослідження особливості ментальності у сфері фізичної діяльності, на нашу думку, розпочинаються з середини ХХ ст. з проблем ментальності архаїчного суспільства. Аналіз загальної історії формування спортивної ментальності доводить, що у греків вона мала агональний характер – це була ідея досягнення першості у всіх сферах життя людини, причому матеріальна винагорода носила другорядний характер. Ставлення римлян до життя уособлював дух войовничості, саме йому підпорядковувався спосіб єдиного суспільного існування, тому розвиток фізичної культури тут займає пріоритетне положення, доречи, часто проводяться паралелі між

спартанськими правилами існування та військово-спортивним способом життя у Козацькій Січі: «Природні духовні зусилля на тілі руху, мислення й єдинокорства повинні бути і такі привели до типових українських напрямів – козацького вишкілу, гопака. Найголовніше при цьому поєднання релігійних і філософських поглядів, притаманних українцям, з власними національними фізичними та психофізичними якостями – силою, спритністю, кмітливістю» [89, с. 217].

Середньовічна європейська ментальність і сакральна ідея поєднувала людину зі світом, тільки у такий спосіб вона ставала частиною соціокультурної спільноти. Активна фізична діяльність у вигляді тих самих лицарських змагань, належність до тих або інших церковних орденів, які фактично уособлювали собою «військово-спортивні» організації, носила глибоко драматичний характер діяльності людини у зазначеному історичному періоді.

Подальший історичний розвиток наділяє вже нову європейську спортивну ментальність відважністю та крайнім індивідуалізмом, людина відмовляється від безапеляційного авторитету попередніх форм традиційного колективного досвіду, а держава набуває значення одного з головних факторів, якій має забезпечити свободу волі та захист свого «єго», яке представлено у різних сферах діяльності, у тому числі й фізичній культурі, саме в цій період розвиток спорту починає займати собою суттєвий простір в діяльній енергії людини.

Базисом для формування національного характеру українського спортивного менталітету стають, по-перше, унікальні географічні чинники; по-друге, характерним є індивідуалізм, як бажання рівності, справедливості та поваги до свободи, що й було зафіксовано у дієвому кодексі моральних принципів Козацької Січі; по-третє, відкритість самого культурного простору, коли поступово відбувається процедура такого протяжного дійства як перехід від «*Homo militaris*» - людини військової до «*Homo humanitatis*» за допомогою культурних форм.

Таким чином, спортивна ментальність є не тільки образ мислення стосовно специфічних рівнів індивідуальної та колективної свідомості, а вона обов'язково враховує соціальний досвід, життєстверджуючий комплекс національних традицій, оригінальність культурологічних можливостей ігрового феномену, тому, можемо стверджувати, що суттєві зміни в спортивній сфері життя зумовлюються якісними змінами в самому характері цивілізації. Тим самим відбувається процес поступового формування системної рівноваги духовних менталітетів, що стає основою сучасного глобалізованого світу та з'являється можливість мирного сусідства різних світоглядних позицій, а безперечно важливою складовою та результатом зазначеного процесу стає природа сучасного олімпійського менталітету.

1.2. Фізична культура і спорт: логіка визначень, сутність і соціальна роль феноменів

У сучасному суспільстві спорт представляє собою багатовимірний соціокультурний феномен, що міцно взаємопов'язаний із багатьма сферами діяльності людини, зокрема й з системою культури та освіти, адже спорт володіє значним потенціалом у формуванні особистості. Проте, як свідчить практика, у реальному житті цей вплив має доволі суперечливі наслідки. Звідси випливає потреба в комплексному науковому дослідженні місця і ролі спорту в системі культури та освіти.

Зокрема, науково обґрунтованої відповіді потребують наступні питання. У чому полягає сутність цього явища? Яким чином спорт може впливати і впливає на людину? Які чинники визначають розвиток сучасного спорту? У якому напрямку необхідно його розвивати, аби нівелювати негативний вплив сучасного спорту на діяльність особистості та максимально реалізувати можливості його позитивного впливу на людину. Водночас, інтуїтивно зрозумілим видається той факт, що спорт для частини

людей є професійною сферою реалізації, а для інших – одним із способів проведення вільного часу, засобом розвитку фізичних та особистісних якостей.

Насамперед, маємо визначитися з питанням, що являє собою спорт як соціальна сфера та процес діяльності особистості. Зазначимо, що сучасний спорт як складне та багатоаспектне явище може бути розглянутим з різних боків. Так, згідно з В. Лукащуком, спорт сьогодні представлений низкою соціокультурних проявів:

- «1) як сфера суспільного життя;
- 2) як вид активності соціальних суб'єктів, сукупності їх індивідуальної поведінки;
- 3) як тип соціальних відносин між індивідами, малими і великими групами;
- 4) як система взаємодій і комунікацій на глобальному, національному, регіональному і локальному рівнях;
- 5) як соціальний рух» [58].

Вітчизняне законодавство, зокрема, Закон України «Про фізичну культуру і спорт» містить наступне визначення: спорт – діяльність суб'єктів сфери фізичної культури і спорту, що «спрямована на виявлення та уніфіковане порівняння досягнень людей у фізичній, інтелектуальній та іншій підготовці шляхом проведення спортивних змагань та відповідної підготовки до них» [76, с. 80]. Сучасний Оксфордський словник визначає спорт як діяльність, для здійснення якої залучається майстерність, що реалізується через фізичні навантаження, за допомогою яких індивідууми та команди змагаються один із одним або роблять це заради розваги [96].

Сучасний Кембриджський словник дає два варіанти для інтерпретації сутності спорту:

- гра, змагання чи активність, що потребує фізичних зусиль і навичок, що виконується відповідно до правил задля власного задоволення або як робочі обов'язки;

- усі види фізичної активності, які здійснюють люди задля підтримки власного здоров'я чи для розваги [94].

Як бачимо, навіть у буденному дискурсі існує широке розмаїття можливостей для інтерпретації сутності феномена спорту, поділ його на масовий та вищих досягнень за своїм призначенням. Це свідчить про розмиту семантику понятійного аспекту спортивного дискурсу та підтверджує актуальність наших спроб здійснити соціально-філософське дослідження феномена спорту, що дозволило б вийти на чіткіше усвідомлення його сутності і ролі в сучасному суспільстві.

У чому ж полягає той спільний знаменник, через який можна визначити загальну сутність феномена спорту? Однозначної думки з цього питання в науковому співтоваристві поки не вироблено. Водночас, можна погодитися з тим поглядом, що в основі спорту лежить спортивне змагання як особливий тип змагання, боротьби, суперництва.

Як зазначає В. Столяров, спортивне змагання (фундамент спорту) виникає, формується і розвивається як гуманна, ігрова модель ситуацій змагань реального життя: у реальному житті постійно виникають ситуації змагань, відбувається боротьба (із стихією, хижаками, ворогами і т. ін), при цьому суперники найчастіше знаходяться в неоднакових умовах, що ускладнює об'єктивну порівняльну оцінку їх здібностей, а головне, їх змагання, боротьба нерідко закінчується трагічно, принаймні для однієї із сторін, що змагаються [308].

Культурне ж призначення «спортивної» моделі змагання, за В. Столяровим, полягає в тому, щоб: а) поставити його учасників в рівні умови, створити умови для уніфікованого порівняння, для об'єктивної оцінки якостей, що зіставляються, і здібностей людей і б) по можливості, забезпечити їх від негативних наслідків. Це досягається в спорті, на думку автора, шляхом перетворення реальних ситуацій змагань на більш гуманні, умовні, ігрові, засновані на певних правилах, зокрема, правилах-заборонах, адже спорт – це «ніби» боротьба (не можна поранити, знищити свого

суперника), боротьба-гра, і саме цим, наприклад, фехтування як вид спорту відрізняється від бойової битви на шпагах, шаблях і т. ін., а бокс – від вуличної бійки [86].

Досліджуючи можливості спорту як соціокультурного феномену, часто виділяють суперництво як фундаментальний чинник спортивної та будь-якої рухової діяльності. Разом із тим, якщо суперництво має місце у живій природі, то спорт у індивідуальних та командних формах є надбанням лише людини як біологічного виду. Саме діяльність, за твердженням Л. Любишевої, змагання і підготовка до них є основними ознаками, що відрізняють спорт від інших феноменів, а фундаментальним розумінні спорту має бути той факт, що спорт виступає як засіб і форма виявлення соціального визнання вищих психічних і духовних здібностей індивіда і команди: водночас, зауважує дослідниця, не можна зводити сутність спорту лише до досягнення високих результатів, бо в ньому як в суспільно-культурному явищі поєднуються поряд із змагальною функцією різностороннього розвитку спортсменів, виховання і підготовки їх до життєвої практики; евристичні, оздоровчо-рекреаційні, естетичні, економічні, видовищні, тобто функції, властиві йому, передусім, як соціокультурному явищу [52, с. 30].

Поглибити уявлення про суть спорту дозволяє з'ясування його функцій. Термін «функція» у будь-якій соціальній системі (практиці) пов'язаний з поняттям про притаманні їй властивості «функціонування», тобто специфікою дії, впливу, вироблення певного ефекту. Здебільшого, під функціями спорту дослідники розуміють притаманні йому об'єктивні властивості змінювати людину, задовольняти і розвивати фізичні потреби особистості та суспільства. Зрозуміло, що ці функції реалізуються лише через активну діяльність людини, яка спрямована на використання відповідних матеріальних і духовних цінностей спорту.

Соціальні (від лат. *societas* – суспільство) сили використовують спортивну діяльність індивіда і всього спортивного руху для досягнення

цілей, значимих для окремої країни, суспільних об'єднань, світової спільноти в цілому. У літературі розглядаються наступні функції спорту:

Спорт як засіб задоволення в руховій активності. Рухова активність людини є необхідною умовою її життя. Зведення рухової активності до мінімуму обертається для людського організму несприятливими наслідками. На сьогодні, з огляду на гіподинамію й інші негативні для здоров'я чинники, роль спорту (головним чином, масового) у житті людей помітно зростає.

Спорт як засіб підготовки до життєвої практики. У процесі спортивної діяльності удосконалюються фізичні й психічні можливості людини, формуються необхідні вміння й навички. Це дозволяє прискорити освоєння трудової, військової й інших видів діяльності, сприяє професійному вдосконаленню (заняття професійно-прикладним спортом).

Евристичне значення спорту. У спорті вищих досягнень іде постійний пошук нових способів мобілізації і збільшення потенційних можливостей спортсменів, вміння ефективно їх використовувати в умовах змагальної боротьби. Унаслідок творчої діяльності розробляються засоби і методи, що дозволяють підвищити людські можливості. З часом нове й ефективне, створене для великого спорту, проникає в спорт масовий, стає загальнокультурним.

Еталонна функція спорту. Досягнення людей у спортивній діяльності можна порівнювати з певною долею об'єктивності. Для цього існують спортивно-класифікаційні таблиці, кількісно оцінювані рекорди, спортивно-інформаційні повідомлення. Рекордні досягнення спортсменів є своєрідним критерієм оцінки можливостей людини на певному етапі розвитку. З ними свої досягнення порівнюють інші спортсмени. Прагнення людей до цих рекордних вершин закінчується, як правило, вищими досягненнями.

Спорт як засіб виховання. Спорт є вискоелективним засобом формування особистості. Це обумовлено тим, що тренувальні заняття й напружена змагальна боротьба пред'являють до спортсмена високі вимоги. Тут розкривається багато позитивних моральних рис, водночас,

спостерігаються тенденції, що суперечать загальноприйнятим етичним нормам, чинять негативну виховну дію.

Спорт як засіб збереження високого рівня підготовленості, чинник здорового відпочинку й задоволення емоційних потреб. Кваліфіковані спортсмени після закінчення активних занять у спорті вищих досягнень, як правило, переходять у масовий спорт, заняття набувають характеру кондиційного тренування. Елементи спорту використовуються також як засіб і метод здорового відпочинку.

Загальновідома позитивна дія на людину спортивних видовищ. Спостерігаючи за змаганнями, уболівальники знаходять приклади для наслідування, інколи ототожнюють себе з ким-небудь із спортсменів. Уявне виконання тих або інших дій викликає у вболівальника відповідні фізіологічні, біохімічні й інші зміни. Перемога улюбленої команди або кумира позитивно позначається на стані здоров'я, і, навпаки, їх поразки спонукають вболівальників до негативних дій.

Спорт як сфера широких соціальних стосунків. У процесі спортивної діяльності між людьми неминучі всілякі стосунки. Вони мають специфічний характер, водночас, є частиною системи соціальних стосунків. Важливого значення набули спортивні стосунки у зближенні й об'єднанні людей у певні організації (клуби, секції, федерації), засновані на загальних інтересах і практичній діяльності їх учасників. Посилюється тенденція до розширення міжнародних спортивних зв'язків не лише в спорті вищих досягнень, але й у масовому спорті.

Економічне значення спорту. Заняття масовим спортом зміцнюють здоров'я людей, підвищують їх працездатність, служать засобом відновлення після основного виду діяльності. Це створює передумови для підвищення ефективності виробничої й іншої діяльності людей, що відбивається на конкретних економічних показниках. Великий дохід країні приносять уміло організовані й проведені найбільші спортивні форуми (чемпіонати світу, Олімпійські ігри і т. ін.), що виражається в кількості побудованих і

оновлених спортивних споруджень, а також у поліпшенні сфер діяльності, пов'язаних з проведенням змагань (транспорт, харчування, житло, теле- радіо комунікації й т. ін.). Чималий дохід приносить і приїзд до країни вболівальників та інші джерела, прямо або опосередковано пов'язані зі спортом. Все це в менших масштабах має місце і при проведенні змагань іншого рівня, а також у повсякденному житті (експлуатація спортивних споруд і т. ін.). Спортивна діяльність пов'язана з виробництвом спортивного одягу й інвентарю, тренажерних пристроїв, у ній задіяні засоби масової інформації й інші сфери діяльності, що значно розширює круг специфічних спортивних стосунків [31].

Специфічні функції спорту неоднаково виражені в різних напрямках спортивного руху. Як стверджує Л. Матвеев, сучасний спортивний рух досить глибоко диференціювався на низку неоднозначних напрямків, розділів і підрозділів. Не випадково і в навколо спортивній мові з'явилися такі вирази, як «масовий спорт» і «великий спорт», «спорт для всіх» і «елітний спорт», «аматорський спорт» і «професійний спорт» і т. ін. Спорт вищих досягнень орієнтується, насамперед, на абсолютні параметри спортивних результатів, до яких належать також спортивні досягнення міжнародного, вселюдського масштабу. На відміну від цього масовий спорт забезпечує досягнення масового рівня. Як одна зі складових частин фізичної культури він широко використовується для підвищення загальної фізичної підготовленості особистості. Істотно при цьому, що спортивні заняття повинні відповідати потребам основної навчальної або професійно-трудової діяльності (або стилю життя) особистості [62]. Філософські проблеми масового спорту та спорту вищих досягнень становлять особливий інтерес для нашого дослідження і будуть розглянуті в межах окремого підрозділу.

Хотілося б також підкреслити, що сучасний спорт є складною інституціолізованою сферою людської діяльності. Як зазначає Л. Люта, «багатоплановість і багатофункціональність спорту як особливої форми соціального буття індивідів і соціальних організацій дає багато підстав

розглядати його як окремий соціальний інститут. Закріплення та здійснення соціалізованої діяльності, наявність суб'єктів спорту (тренерів, спортсменів, викладачів фізичної культури і спорту), системи організацій і закладів, що здійснюють керівництво, наявність у його структурі численних інструкцій, правил, норм, заборон, системи заохочень і доган, державного законодавства – усе це свідчить про те, що спорт як соціальний інститут необхідно розглядати в контексті історичної й культурної динаміки розвитку суспільства» [60].

Отже, особистість, долучаючись до процесу інституціолізованої спортивної діяльності, набуває більш-менш чітко визначеного соціального статусу, у своїй поведінці орієнтується на певні ролі очікування та зразки поведінки. У її розпорядженні знаходиться розвинута інфраструктура спортивних закладів, організацій і споруд. Міжособистісна взаємодія у сфері спорту регламентована різноманітними формалізованими та неформальними нормами.

Нормативний вимір інституту спорту потребує окремої уваги. Так, В. Паначев виокремлює специфічний нормативний зміст спорту як соціокультурного феномена і сфери соціальних відносин. Згідно з таким поглядом, культурно-нормативне поле спорту може розглядатися як єдине ціле, що складається з чотирьох сфер, які включають певну сукупність норм: а) норми спортивної конкуренції; б) інституційні норми спорту; в) принципи Фейр плей; г) «надспортивні» моральні норми [71].

Загалом, багато фахівців сходяться на тому, що спорт є сферою самовизначення, самоствердження, самоактуалізації і самореалізації особистості. Так, за висловлюванням В. Лукашука, спорт в усіх можливих формах, це «універсальний механізм для самореалізації людини, для її самовираження й розвитку» [53, с. 236]. С. Могильова, у свою чергу, стверджує, що спорт як агоністика є сферою авторської самоактуалізації та ідеальним простором для реалізації жаги до визнання [64, с. 196].

М. Візитей і Д. Качуровський розглядають спортивне змагання як особливу соціальну діяльність, у «межах якої базова формула людського самоствердження висловлена за допомогою спеціальних засобів (насамперед, у формі рухової активності)» [17, с. 29]. Звідси випливає великий моральний, світоглядний і соціально-культурний потенціал спорту: «Спорт знову й знову (на рівні реальної участі людини в змаганні і на рівні співпереживання глядачем того, що відбувається) специфічним чином проводить нас в екзистенційному розумінні через ситуацію нашого (рефлексивного) існування і, таким чином, створює передумову для того, щоби це існування відбулося в повному масштабі. Тобто спорт вищих досягнень виступає як одна із важливих специфічних форм самореалізації і самоствердження особистості» [17, с. 29-30].

В. Барабанова розглядає спорт як культурний феномен, культурну форму, адекватну саме західному типу ставлення до світу, що відповідає запитам людини з європейським типом мислення: у системі європейської (західної) культури люди звикли жити у світі, що сприймається як людинорозмірний, тому серед найважливіших для теоретичної і практичної рефлексії проблем висувалася та, що пов'язана з визначенням кордонів людинорозмірності. Ця проблема має безліч граней, пов'язана з виявленням природних задатків людини, можливостей їх культурної модифікації, граничних характеристик організму, психіки та інтелекту, людських здібностей і тих умов, за яких вони розкриваються найбільш оптимальним чином. Ця проблематика має і свій, якщо так можна висловитися, «спортологічний» розворот. Відповідно до нього осмислення спорту зводиться на метафізичний або онтологічний (глибинний, філософський) рівень, на якому цей культурний феномен може зрозуміти як процес і спосіб виявлення кордонів людинорозмірності в певній сфері людського буття [6, с. 81]. Отже, спортивна діяльність постає специфічною формою актуалізації потягу особистості до самопізнання. Можливо, у такому, пише В. Барабанова, віддаленому від гносеології контексті використання терміну

«пізнання» може здатися не зовсім коректним, тому, уточнюючи думку, спорт можна охарактеризувати як спосіб збагнення людиною себе, саморозкриття або як сферу самовизначення і самоствердження людини [6, с. 81].

Водночас, потрібно пам'ятати й про зворотні боки спортивної діяльності, що впливають з його сутнісних рис. Зокрема, Є. Ільїн підкреслює властиву для спорту агресивність, за його змагальною чутністю. Агресія при цьому розуміється як поведінка, за якої переслідується мета завдати іншим людям фізичної чи моральної шкоди або обмежити їхні бажання. Відповідно, змагання є агресивною поведінкою, що відрегульована правилами. Це агресивність, яка виявляється в соціально-безпечній формі [35, с. 189]. Проблема агресії, зокрема, обґрунтування шляхів мінімізації спортивної агресії, буде розглянута нами далі в межах окремого підрозділу.

Серед інших чинників розвитку сучасного спорту варто особливо зазначити роль процесів глобалізації. Наприклад, В. Лукашук з глобалізацією спортивної діяльності пов'язує новий етап розвитку індустрії спорту. Її основними напрямками при цьому є: міграція спортсменів і тренерів, що переїжджають із країни в країну для участі у змаганнях або надовго залишають батьківщину задля укладання прибуткових контрактів; створення могутнього транснаціонального ринку спортивного обладнання й екіпірування; поширення періодичних видань, радіо, а особливо телебачення, зокрема, супутникового, а також мережі Інтернет, що сприяють поширенню «картинок», так чи інакше пов'язаних зі спортом, по всій планеті. До того ж, додає В. Лукашук, сучасну структуру світового спорту можна розглядати як елемент нової фази розвитку суспільства, заснованого на тотальному споживанні. Дійсно, глобалізація невіддільна від відкриття ринків та комерціалізації культури. Як повсякденне життя окремих людей, так і життя націй на геополітичному рівні залежить від міжнародних фінансових операцій, пов'язаних зі спортом (кращими прикладами такого впливу є футбольний чемпіонат світу або європейська Ліга чемпіонів з їх величезними

бюджетами). На локальному рівні розповсюджена ціннісна шкала культурних продуктів, що цілком підпорядкована світовим фірмам-виробникам спортивних товарів, а ЗМІ перетворюють спортивних зірок на культурні знаки світового масштабу [54, с. 83-84]. Далі у тексті нашого дослідження буде присвячено окремий підрозділ розкриттю особливостей спорту як соціокультурного феномена сучасного глобалізованого суспільства.

Враховуючи означені чинники та тенденції розвитку спорту, потрібно визначити напрями його подальшої еволюції. Логічним для цього буде стверджувати потребу залучення підходів соціальної філософії, філософії освіти та філософії спорту як нової галузі філософського знання. Можна погодитися з поглядами В. Лукашука, який вважає, що «... для того, щоб спорт дійсно сприяв реалізації цінностей, здатних консолідувати суспільство, важливе місце в системі ціннісних орієнтацій державних діячів, організаторів спортивних змагань, співробітників засобів масової інформації, тренерів, спортсменів, вболівальників та інших суб'єктів спортивної діяльності має займати орієнтація на досягнення цієї мети. Тому дуже важливо сприяти підвищенню соціального статусу спорту як однієї зі складових національної ідеї. Діяльність українського уряду має бути спрямована на пропаганду цінностей фізичної культури і спорту, формування ідеалу фізичного здоров'я в ЗМІ, у рамках державної інформаційно-пропагандистської кампанії. Для реалізації нової концепції популяризації спорту в Україні необхідно розробити єдиний механізм взаємодії різних міністерств і відомств, громадських організацій, вчених і фахівців. Така політика має бути спрямована на створення максимально сприятливих умов для оздоровлення людей у трудових колективах, в освітніх установах, за місцем проживання, у місцях відпочинку. Консолідація зусиль дозволить підвищити ефективність здійснення державної політики в області спорту» [53, с. 237]. Проблема утвердження аксіологічного пріоритету здорового способу життя окремо буде розглянута нами в одному з підрозділів.

Нові можливості для гуманізації спортивної діяльності пов'язані з розвитком сучасного міжнародного руху «Спорт для всіх». Як зазначає М. Сараф, «утилітаризація цілей спорту, орієнтованого на рекордні показники, і – як наслідок – процеси його дегуманізації, що посилюються, викликали не лише хвилю соціальної критики, але і контррух, який оформився і набрав силу під назвою «спорт для всіх», що з'явився в Європі на початку 1960-х рр.» [77]. Рух «Спорт для всіх» не виходить із потреби досягнення перемоги чи високого показника на змаганнях, вони лише отримують другорядний статус для спортсменів: найважливіше для зазначеного руху – це забезпечення доброзичливої, сприятливої для людини сфери спортивних стосунків та органічна роль культурного середовища, яку ця сфера має вибудувати для забезпечення через широкий спектр форм спортивної активності поставати дієвим суб'єктом культууровторення, коли спорт постає «провідником» до світової загальнолюдської культури, а кожен спортсмен – її активний суб'єкт [77].

Доволі цікавою в цьому контексті здається запропонована В. Бальсевичем концепція спортивної конверсії, яка передбачає застосування високих технологій спортивного тренування і організації спортивної діяльності в теорію і практику фізичного виховання і спорту для всіх. Така конверсія, здійснена на користь фізичного вдосконалення людини, сприятиме конструктивній реалізації нею ідей здорового способу життя як важливої умови соціального благополуччя людини і суспільства. Розробка концепції спортивної конверсії може бути сконцентрована на двох основних напрямках:

- 1) виявлення шляхів адаптації високих технологій спортивної підготовки на користь фізичного виховання і спорту для всіх;
- 2) оцінка можливостей використання позитивного досвіду створення і функціонування інфраструктур, що забезпечують спортивну підготовку олімпійців, у системах управління фізичним вихованням і спортом для всіх на клубному, регіональному і державному рівнях [4].

Досліджуючи сутність та соціальну роль феномена спорту в сучасному суспільстві, ми із необхідністю виходимо на потребу більш детального розкриття теоретичних аспектів двох ключових видів сучасного спорту – масового спорту та спорту вищих досягнень. Наше звернення до потреби впорядкування уявлень про різні типи спортивної діяльності також актуалізовано наступною соціокультурною ситуацією – мабуть, за всю свою багатовікову історію спорт ніколи ще не мав такої кількості учасників, глядачів та уболівальників, як у наш час. Але провідні фахівці теорії спорту, як наприклад, Л. Матвеев, зазначають, що прихильники спорту причетні фактично до різних явищ спортивної реальності. Причина в тому, що в реальній практиці існують різні типи спортивної діяльності, у «рамках яких її конкретна спрямованість, зміст і порядок побудови мають свої суттєві особливості» [63, с.12]. Дійсно, сучасний спорт досить глибоко диференціювався, розподілився на низку напрямків, розділів і підрозділів, узгодженість щодо них не виробили навіть спеціалісти. У спортивному дискурсі нині поширені рубрикації на кшталт «масовий спорт», «великий спорт», «елітарний спорт», а також «аматорський спорт», «професійний спорт» тощо.

Водночас зазначимо, що в спортивному дискурсі поки не сформувалося чітких уявлень ні про однозначні критерії диференціації спорту, ні про дійсну структуру його розділів у сучасному суспільстві. В останні десятиліття розпочаті поглиблені дослідження з цієї проблематики. Не торкаючись багатьох суто прикладних подробиць, окреслимо деякі результати таких досліджень. Відповідно, залежно від галузі чи проблемного поля, яке потребує класифікації спортивних феноменів, виникають різні системи їх ранжирування. До того ж диференціація спорту відбувається в залежності від запитів суспільства. Якщо спорт виявляється корисним для тієї чи іншої сфери, він неодмінно піддається перетворенням щодо цих запитів. Виходячи з цього, системно окреслити загальну структуру спорту можливо тільки відносно соціальної практики, до якої він належить.

Теоретики спорту одноставні в тому, що спорт у процесі свого розвитку став поліфункціональним явищем – у ньому містяться фактори, що дозволяють задовольняти не одну якусь потребу особистості та суспільства, а доволі широкий їх спектр. Відповідно, це сприяло поширенню спорту в різних сферах суспільства і в різних аспектах індивідуального способу життя. Це призвело до модифікації спорту, пристосуванню його до сучасних соціальних інтересів та потреб, високого ступеню його диференціації. У системі освіти і виховання сучасних країн сформувався «шкільний спорт», який виконує переважно педагогічні цілі, а власне спортивні мають підпорядкований характер. Набирають популярності інші модифікації спорту: «рекреаційний спорт» (у сфері відпочинку та розваг), «професійно-прикладний спорт» (у сфері підготовки до праці і сприяння його ефективності), «професійно-комерційний спорт» (у сфері спортивного бізнесу), «спорт визначних досягнень» (коли спорт перетворюється на окрему, самостійну сферу діяльності, що має соціальне значення) та інші [63, с. 33].

Найбільше розмежування різновидів спортивного руху в суспільстві сталося завдяки стрімкому прогресу вищих спортивних досягнень (особливо наприкінці ХХ століття). Подальше зростання спортивних результатів (рекордів) відкрило можливість участі у «великому спорті» лише обдарованим у спортивному відношенні, хто присвячує себе спорту як основній діяльності. З того часу розрізняють ці неоднакові розділи спортивної реальності – «масовий спорт» та «великий спорт». Ці терміни, на думку Л. Матвеева, не цілком точні. Адже те, що назвали «масовим спортом» у певних умовах буває зовсім не масовим (такі умови почали складатися, на жаль, і у нас в країні в часи розпаду СРСР та становлення пострадянських суспільств). Що ж до так званого «великого спорту», то він по контингенту охоплених ним спортсменів зовсім невеликий, зазначає Л. Матвеев, оскільки в спортивно розвинених країнах до нього залучена лише тисячна частка одного відсотка від загального числа долучених до спорту, саме тому варто

позначати «масовий спорт» – загальнодоступним, або ординарним спортом, а другий «великий» – спортом вищих досягнень [63, с. 69].

Між цими двома найбільш загальними розділами спорту існують істотні відмінності, які виявилися до цього часу досить рельєфно. У рамках першого – особистість, її спортивна діяльність співіснує з іншими формами діяльності, не замикається на певній обмеженій кількості суто спортивних інтересів. І суспільство, і залучені до загальнодоступного спорту отримують від нього найбільшу користь тоді, коли результат спортивної діяльності веде до необхідного стану здоров'я та рівня фізичного і духовного розвитку. Час і сили на спортивну діяльність в загальнодоступному, масовому спорті лімітовані умовою, щоб це не заважало основному виду діяльності. Це стосується всіх рівнів залучення особистості в спорт, тому рівень спортивних результатів тут обмежений.

Масовий спорт включає шкільно-студентський спорт, професійно-прикладний спорт, фізкультурно-кондиційний спорт, рекреаційний спорт. Залежно від спрямованості занять у масовому спорті в процесі систематичних занять вирішується ціла низка завдань: освітні, виховні, оздоровчі, професійно-прикладні, рекреаційні, кондиційні [93, с. 319].

Масовий спорт, переважно, в світовій культурі репрезентує спортивна діяльність школярів та студентів, кінцевою метою якої є фізичний розвиток суб'єкту освіти, його фізичну підготовку та загальну фізичну підготовку масового стандарту та відбувається у освітніх закладах усіх рівнів, від шкільних до вищих навчальних закладів.

Додатково, масовий спорт репрезентує такий його різновид, як професійно-прикладний спорт. Мова йде про утилітарний вимір спорту, коли він постає інструментом забезпечення фахових якостей представників тих чи інших професій. Як приклади, можна навести спортивний супровід військових, працівників системи МНС, співробітників правоохоронних органів тощо.

Окреме явище у масовому спортивному русі становить феномен фізкультурно-кондиційного спорту, що є близьким до професійно-прикладного спорту, та слугує засобом підтримки фізичного стану учасників масових офіційних змагань. Рекреаційний спорт також входить у масовий спортивний рух як засіб елемент дозвільної активності людини з оздоровлюючою метою [93].

Для проникнення в глибинну сутність масового спорту, не повною мірою репрезентативним є його визначення в межах діючого Закону України «Про фізичну культуру і спорт». Зокрема, він містить наступне визначення: «Масовий спорт (спорт для всіх) – діяльність суб'єктів сфери фізичної культури і спорту, спрямована на забезпечення рухової активності людей під час їх дозвілля для зміцнення здоров'я» [76].

У розвинених європейських країнах масовий спорт, насамперед, постає ефективним механізмом для оздоровлення населення країни, інструментом особистісної самореалізації та саморозвитку, а також дієвим інструментом протидії асоціальним явищам. Тому європейські держави приділяють питанню підтримки масового спорту особливу значущість, ставлячи за мету залучення населення до занять фізичною культурою і спортом. Згідно з О. Кузьменком, процеси підтримки та розвитку масового спорту мають наступні ознаки: підвищення ролі держави в підтримці масового спорту, а також усіх форм організації діяльності в цій сфері, використання масового спорту в профілактичних і лікувальних заходах, профілактиці негативних соціальних явищ, використання спорту в етичному, естетичному й інтелектуальному розвитку молоді – при цьому в більшості країн реалізуються єдині підходи до ресурсного забезпечення масового спорту, що ґрунтуються на його пріоритетності і визнанні соціальної значущості [44].

Сучасний спорт вищих досягнень неоднорідний. Сьогодні в ньому намітилася низка напрямів:

- 1) аматорський спорт вищих досягнень;
- 2) професійний спорт;

- 3) комерційний спорт вищих досягнень;
- 4) видовищно-комерційний спорт.

Аматорський спорт наразі здійснює «дрейф» у бік професійного спорту, особливо рельєфно – у частині навантажень, організації діяльності. Представники цього помежевого виду спортивної діяльності, як правило, є студентами, що вчаться, або ж військовослужбовцями, претендуючи на статус аматора. Орієнтуючись на перспективну участь у спорті вищих досягнень, статус аматора виступає лише умовним кар'єрним «трампліном» для професійного розвитку, кінцевою метою якого все ж є професійна сфера спортивної діяльності із відповідним комерційним супроводом. Поступово межа між аматорським та професійним різновидами спорту розмивається під впливом комерціалізації спортивної діяльності, якою їх можна втілити в підготовці спортсменів-професіоналів. На систему змагань професіоналів впливають певні цільові установки, що пов'язані з матеріальними винагородами за кожен старт відповідно до «вартості» атлета на «спортивному ринку».

Ж. Холодов та В. Кузнецов пропонують три різновиди професіоналів у спорті:

- 1) спортсмени, які намагаються успішно виступити як на Олімпійських іграх та світових чемпіонатах світу, так і в кубкових і комерційних стартах;
- 2) спортсмени, що мають високі результати, але головне їх завдання – успішний виступ у різних кубкових, комерційних змаганнях і стартах;
- 3) спортсмени-ветерани, що спеціалізуються в ігрових видах спорту, єдиноборствах, фігурному катанні на ковзанах. Демонструючи високий технічний рівень та артистизм, актуалізують високу спортивну майстерність заради видовищності та заробітків [93, с. 311].

Проміжне положення між масовим спортом і спортом вищих досягнень у спортивному русі займає резервний спорт – спортсмени, які тренуються у розвиненій системі секцій та тренувальних закладів.

Чи виправдане таке розмежування цих найбільших розділів сучасного спорту? Багато прихильників олімпізму – проти цього, а значна кількість залучених до професійного спорту не бачать у цьому ніякої проблеми. Гранично ретельний дослідницький аналіз наявного прогресу спорту вищих досягнень показує його непересічну соціокультурну цінність і важливість щодо тлумачення спортивних досягнень як прояву людських якостей (чеснот). Справедливо, якщо створюються умови, необхідні для його плідного функціонування як з боку держави, так і з боку приватного сектора, що вкладає мільярдні кошти в професійний спорт. Але якщо умови функціонування спотворені, — імовірні спотворення і в результатах, найбільш страшним прикладом яких стало державно санкціонована практика допінгу в Німеччині [27].

Безперечно, наявні умови функціонування спорту вищих досягнень поки в багатьох випадках не дуже близькі до оптимальних. Проте вже є цілком достатні підстави розглядати його, окрім іншого, як виключно дієвий спосіб виявлення та реалізації індивідуальних можливостей розвитку людини. У сучасному спорті вищих досягнень добуваються нові знання про межі розвитку людських здібностей і створюються особливо ефективні засоби активізації їх розвитку [63, с. 44]. Важливо також, що знання і спортивно-технологічні досягнення, які виникають у цьому високобюджетному сегменті, поширюються в адаптованому вигляді і на масову практику спорту. Л. Матвеев зазначає вражаючий факт – нинішні рядові спортсмени, виконуючи нормативи масових спортивних розрядів, демонструють результати, порівнянні з результатами олімпійських чемпіонів першої чверті минулого століття або навіть перевершують їх [63, с. 50].

Прояснити специфіку термінологічного апарату сучасної спортивної галузі також може дослідження сутності терміну «елітарний спорт», який доволі часто зустрічається і в соціологічних працях, і в теорії спорту. Виявляється, часто під цим маються на увазі досить суперечливі концепти, тож порівняння вищевказаних інтенцій повинно привести нас до більш

точного визначення поняття з метою прояснення його виховного потенціалу для особистості як в освітньо-виховній сфері, так і в соціокультурному середовищі. Соціологи інколи розуміють під назвою «елітарний спорт» вузьке поняття, що відображає явище спортивної діяльності серед найбільш заможних громадян – «еліти». Хотілося б одразу зазначити, що визначень поняття «елітарний спорт» у діючій українській нормативно-законодавчій базі ми не знайдемо, проте звернення до цього поширеного дослідницького концепту виглядає евристичним з погляду виявлення соціально-філософських засад сучасного спорту. Отже, ми свідомо звертаємось до проблеми елітарного спорту у своєму дослідженні, аби поглибити рівень філософської рефлексії суспільних явищ, які широко використовуються в буденному дискурсі і мають розмити семантику.

Становлення і розвиток ринкових відносин в пострадянських країнах змінило всі сторони суспільного життя. Різке розшарування суспільства викликало теоретичний і практичний інтерес до способу життя еліти. На пострадянському просторі ані соціологія, ані філософія поки ґрунтовно не дослідила феномен спортивної еліти, елітарний спорт, хоча їх вплив на суспільство на сьогоднішній день досить серйозний і значний [42].

Ринкові відносини торкнулися і змінили фізкультурно-спортивну діяльність: з'явилися комерційний спорт і комерційна фізична культура, а разом з цим – елітарний спорт і спортивна еліта. Фінансування цієї галузі сьогодні здійснює вже не стільки держава, скільки еліта нашого суспільства. У цьому позначається її інтерес до занять спортом та фізичною культурою як проявом здорового способу життя, з одного боку, та демонстрацією фінансових (статусних) можливостей в забезпеченні цієї потреби. Дійсно, з огляду на тенденцію до скорочення видатків держави на спорт, тільки дуже забезпечені громадяни можуть займатись кінним спортом, тенісом, гірськолижним спортом тощо. Адже потрібно не тільки вкладати значні кошти в спортивний інвентар, одяг, оплачувати оренду спортивних споруд, але й оплачувати послуги тренерів світового рівня. Хоча подібне явище (спорт для

обраних) – не нове, і, в принципі, воно існувало протягом всієї вітчизняної історії, включно і радянський період (хоча з іншими механізмами «елітарності»).

Після «жовтневої революції» в СРСР елітарний спорт став знищуватися як прояв «антинародного буржуазного режиму». Більшовицьким керівництвом було взято курс на створення масової фізичної культури і спорту, які повинні були загартувати і виховати майбутнього «борця світової революції», тобто маси кандидатів у солдати та офіцери радянської армії. На перше місце були поставлені такі види спорту, як біг, боротьба, стрільба тощо, як перші ступені у підготовці військових навичок. Спорт починає набувати ідеологічного забарвлення, тому управління розвитком фізичної культури і спорту оформили у так званий рух «ГТО» – «готов к труду и обороне (Родины)». Досягнення радянських спортсменів повинні були доводити перевагу радянського способу життя, особливо актуальним це стало з моменту участі представників СРСР у Олімпіадах.

Дослідниця А. Кошелева показує, що верхівка радянської влади з часом стала захоплюватися певними видами спорту (полюванням, гірськими лижами, тенісом, плаванням, кінним спортом, більярдом), доступ до яких широким масам був досить обмежений. «Звичайно, радянська еліта не афішувала свого способу життя, оскільки пропагувала «соціальну рівність», а на народні гроші будувала для себе спортивні заклади і відпочивала у своє задоволення. Згодом «гласність» і «перебудова» відкрили існування в суспільстві соціальної нерівності, радянської еліти та її прихованого способу життя, зокрема і спортивних уподобань» [42, с. 62].

Але якщо в радянський час еліта була «в тіні», то в пострадянський період соціальна прірва між нею і масою населення різко збільшився, сучасна еліта активно пропагує свій спосіб життя. Тому останнім часом широкого поширення набув «елітарний спорт» як один із проявів соціального статусу верхніх прошарків населення. Тут варто мати на увазі, зазначає А. Кошелева, що розвиваються переважно види спорту, яким еліта віддає

перевагу: теніс, гольф, плавання, гірські лижі, кінний спорт, яхтинг, тобто фінансово затратні види спорту.

Якими ж критеріями володіє елітарний (у вузько соціологічному значенні) спорт? По-перше, сприяє створенню спортивних клубів (майже закритого типу) із залученням кваліфікованих інструкторів світового рівня (зокрема, й закордонних). По-друге, супроводжується можливістю купувати дорогий спортивний інвентар та обладнання, а змагання залучають великі призові фонди (недержавного фінансування). По-третє, його представники можуть дозволити собі виїжджати в інші країни для занять тим видом спорту, який не розвинений в країні, або для продовження сезону тренування при зміні пори року. У сучасній Україні елітарний спорт у такому сенсі робить перші кроки. Можна припустити, що в міру економічної стабілізації, підвищення життєвого рівня народу дедалі більше людей буде долучатися до елітарного спорту. Будемо сподіватися, що в нашій країні елітарний спорт стане більш доступним для громадян, а окремі його види стануть більш масовими.

Однак вузько соціологічне визначення не зовсім підходить для пояснення такого явища, як спорт чемпіонів (спорт вищих досягнень), який у всьому цивілізованому світі вважається елітарним (елітарно-професійним), проте у більш демократичному сенсі. Адже, за свідченнями професійних дослідників, дуже багато чемпіонів походить з бідних сімей, багато з них були безбатченками, тобто вони аж ніяк не вкладаються в образ «еліти». У чому ж принципова відмінність у тлумаченні?

Спортивна орієнтація абсолютної більшості спортсменів дійсно не виходить за межі реально доступного для них в «масовому спорті». Вона також повинна виявляти реальні спортивні індивідуальні передумови до успішної спортивної діяльності в спорті вищих досягнень, тобто ту саму «спортивну еліту». І нею повинна ставати не найбільш заможна частина спортсменів, а справді талановита спортивна молодь. Для цього і вдосконалюється складна і поглиблена діагностика спортивної схильності та

здатків індивіда для безпомилкового виявлення спортивних талантів. Але на межі «масового спорту» та спорту елітарного педагогічний відбір має справді бути жорстким, щоб перевірити реалістичність індивідуальних спортивних цілей та здібностей. Необхідна та виправдана їх корекція, якщо вони нереалістичні, і можуть призвести до марної трати часу і сил фальшивих спортивних цілей окремої особистості. На нашу думку, це виправдано і соціально, і на особистісному рівні.

Таким чином, нами було окреслено сутність феномена спорту в сучасній соціокультурній діяльності. Далі пропонуємо розглянути сутність феномену «фізична культура», встановити взаємний зв'язок та можливу підпорядкованість феноменів спорту та фізичної культури тощо. Зрозумілим є той факт, що фізична культура і спорт також є продуктом історичного і філософського розвитку суспільства, і у цьому контексті фізична культура розглядається не тільки як культура тіла, але і як сукупність матеріальних і духовних цінностей [65].

Закон України «Про фізичну культуру і спорт» містить наступне визначення поняттю «фізична культура»: «Фізична культура – діяльність суб'єктів сфери фізичної культури і спорту, спрямована на забезпечення рухової активності людей з метою їх гармонійного, передусім фізичного, розвитку та ведення здорового способу життя. Фізична культура має наступні напрями: фізичне виховання різних груп населення, масовий спорт, фізкультурно-спортивна реабілітація» [76]. На нашу думку, наведене визначення не прояснює змістовного зв'язку між поняттями фізичної культури та спорту, що актуалізує проведення нашої наукової розвідки у зазначеному напрямку.

Для розуміння можливостей фізичної культури бути сукупністю духовних цінностей необхідно розрізняти фізкультурну діяльність та власне фізичну культуру. Різниця між ними полягає в тому, що людська діяльність є усвідомленою, спрямованою волею людини, активність, яка має на меті перетворення природи, суспільства та самого себе, своєї фізичної, психічної

та в цілому соціальної сутності. Тоді як «фізична культура» як вид культури є специфічним результатом людської діяльності, засіб та спосіб людського всебічного розвитку людей, а також практичного виконання ними своїх соціальних обов'язків у суспільстві [28, с. 35].

Дослідниця В. Білогур для визначення сутності фізичної культури як складного феномена сучасного суспільства зазначає наступне: «Фізична культура – це соціально організована і свідома діяльність, що виробляється і регулюється на основі спеціально прийнятих у суспільстві норм, правил, цінностей щодо формування і підтримки суспільно необхідних фізичних можливостей людини. Даний підхід має практичне значення, постільки він орієнтує на співпрацю, комерцію всіх тих осіб, хто намагається здійснити свідомий, цілеспрямований вплив на тілесність людини – педагогів, медиків, дієтологів, валеологів, екологів і т. ін.» [10, с. 225].

Філософське розуміння феномена фізичної культури як важливого явища суспільного життя визначило якісно новий рівень осмислення фізкультурно-спортивної практики, її роль у формуванні духовного та соціального здоров'я особистості. Людська тілесність як соціально-філософська проблема постійно викликала інтерес: дослідники намагалися осягнути те, яким саме чином тілесні сили розкриваються в житті та соціальному бутті людини, які взаємозв'язки тіла, душі та духу та чи існують межі їх розвитку. Ці питання, пише І. Малинський, набувають ще більшої актуальності на сьогоднішній час, в умовах динамічно та протирічливо функціонуючого сучасного суспільства, яке вступило в епоху інформаційної цивілізації [61]. Під фізичною культурою в сучасних дослідженнях розуміється «діяльність суб'єктів сфери фізичної культури і спорту, спрямована на забезпечення рухової активності людей з метою їх гармонійного, передусім фізичного, розвитку та ведення здорового способу життя, яка має наступні напрями: фізичне виховання різних груп населення, масовий спорт, фізкультурно-спортивна реабілітація» [76].

В. Лононенко та інші автори стверджують, що для формування фізичної культури особи в сучасній системі освіти передбачається вирішення наступних виховних, освітніх, розвиваючих і оздоровчих завдань: розуміння ролі фізичної культури в розвитку особи і підготовці її до професійної діяльності; знання науково-практичних основ фізичної культури і здорового способу життя; формування мотиваційно-ціннісного відношення до фізичної культури, установки на здоровий спосіб життя, фізичне самовдосконалення і самовиховання, потреби в регулярних заняттях фізичними вправами і спортом; оволодіння системою практичних вмінь і навичок, які забезпечують збереження і зміцнення здоров'я, психічне благополуччя, розвиток і вдосконалення психофізичних здібностей, якостей і властивостей особи, самовизначення у сфері фізичної культури; набуття досвіду творчого використання фізкультурно-спортивної діяльності для досягнення життєвих і професійних цілей [87, с. 23].

Але не менш значимою метою розвитку фізичної культури є можливість брати участь у духовному розвитку людини. Дослідниця Т. Єрмолаєва наголошує, що «основу і зміст процесу духовного розвитку особистості складає розвиток інтелектуальних і фізичних здібностей людини, її морально-етичних і естетичних якостей: одними з найважливіших засобів виховання особистості, яка б гармонійно поєднувала в собі духовне багатство, моральну чистоту і фізичну досконалість є фізична культура і спорт» [29]. Зазначена авторка стверджує наступне щодо можливості інтерпретації фізичної культури і спорту як важливого компонента розвитку духовності особистості: «Естетика фізичної культури і спорту є одним з ефективних шляхів одухотворення особистості. Вона спрямована на виховання душевності, сердечності, любові, формує і організовує сферу чуттєвого сприйняття людиною навколишнього світу, ефективно впливає на виховання морально-вольових якостей, естетику вчинків і поведінку. Не можна уявити духовною особистість, яка не здатна сприймати красу рухів,

відчувати естетичні переживання, які виховують прекрасну і гуманну людину з багатим внутрішнім світом» [29].

Фізична культура і спорт в їхній єдності в сучасній культурі являють собою соціальний чинник цілеспрямованого впливу на процес фізичного вдосконалення людини, що дає змогу забезпечити спрямований розвиток життєво важливих фізичних якостей і здібностей особистості. Ми солідаризуємось із Л. Лубишевою, яка наголошує на тому, що процес формування фізичної культури особистості відбувається на засадах єдності інтелектуального, соціально-психологічного і рухового компонентів [51, с. 26].

Дійсно, важко не погодитись із її тезою, що «фізична культура, як і культура в цілому – продукт творчої діяльності суспільства: на кожному історичному етапі вона змінюється в залежності від можливостей, що надаються для її розвитку тією чи іншою суспільною формацією, і в той же час успадковує неминущі культурні цінності, створені людством на попередніх етапах (наукові знання про закономірності фізичного вдосконалення людини, засоби і методи фізичного виховання, твори мистецтва, що відображають естетичні цінності фізичної культури і спорту, матеріально-технічні досягнення тощо)» [51]. При цьому, існує безпосередня кореляція між процесами фізичного вдосконалення та розвитку внутрішнього світу спортсмена.

У сучасному суспільстві значна кількість видів людської діяльності пов'язана з фізичною культурою. Фізична культура і спорт стали загально визнаними цінностями як цивілізованого суспільства, так і окремої особистості. В останні роки з'являється дедалі більше теоретичних досліджень, в яких фізична культура визнається як самостійний соціальний феномен і як стала характеристика особистості. Проте феномен фізичної культури особистості вивчався переважно в теорії спорту та спортивній психології, хоча проблеми культури духу і тіла ставилися ще в Античну епоху.

Розглядаючи фізичну культуру особистості, М. Віленський визначає її ключові характеристики – якісний розвиток і інтегральний результат професійної підготовки, а розроблена дослідником модель фізичної культури особистості охоплює три основні складники: мотиваційно-ціннісні орієнтації (знання, мотиви, інтереси, установки, переконання, потреби); фізична досконалість особистості (рухові уміння, рухові навички, фізичний розвиток, фізична підготовленість); фізкультурно-спортивна діяльність (пізнавальна, пропагандистська, інструктивно-педагогічна, суддівська, організаторська діяльність, самовдосконалення) [20, с. 32]. Зазначена модель екстраполюється на фізичну культуру особистості незалежно від її професійної приналежності, в той час, як умовою поступального розвитку фізичної культури, на нашу думку, постає відповідна соціокультурна ситуація, що передбачає функціонування спорту як важливого об'єкта управління [81, с. 12].

Характеризуючи структуру фізичної культури суспільства, В. Видрін зазначає, що вона сформувалася історично, у процесі задоволення особистісних і суспільних потреб. Виникнення й розвиток фізичної культури, як і інших видів культури (виробничої, художньої, політичної), зумовлені потребами людського суспільства на кожному етапі його розвитку. До найбільш загальних потреб суспільства дослідник відносить необхідність створення здорової, діяльної, мобільної нації, здатної ефективно працювати і захищати себе у разі необхідності. Будь-яке суспільство потребує всебічно, гармонійно розвинених людей, що вимагає створення об'єктивних умов для вільного розвитку їхніх сил, здібностей, обдарувань. Ступінь сформованості особистісної потреби у власному всебічному, безмежному, гармонійному розвитку залежить, насамперед, від рівня культури людини, її вихованості й освіченості [22, с. 18].

Фізична культура, згідно з В. К. Бальсевичем, є природним містком, що дозволяє з'єднати соціальне і біологічне в розвитку людини, тому як феномен людської культури – вона унікальна [5, с. 24]. Історично фізична

культура складалася, безперечно, під впливом потреб суспільства в повноцінній фізичній підготовці підростаючого покоління до базових видів соціально-культурної діяльності (від первісних способів полювання до сучасних видів трудової діяльності).

Отже, нами проведена експлікація сутнісних характеристик феноменів спорту та фізичної культури. Можемо стверджувати, що спорт як унікальний соціальний інститут зі складною інфраструктурою людської діяльності забезпечує нарощення культурно-змагальних засад рухової діяльності індивіда, виступає як засіб підготовки його до життєвої практики та виявлення соціального визнання вищих психічних і духовних здібностей особистості. Людина, долучаючись до процесу інституціолізованої спортивної діяльності, набуває більш-менш чітко визначеного соціального статусу, у своїй поведінці орієнтується на певні ролі очікування та зразки поведінки, тобто сучасний спорт стає сферою для самоактуалізації та самореалізації особистості.

Таким чином, можемо стверджувати, що спорт у процесі свого постійного вдосконалення стає поліфункціональним явищем, причому залежно від галузі чи проблемного поля, яке потребує класифікації спортивних феноменів, виникають різні системи їх ранжирування. Крім того, доведено, що диференціація спорту відбувається в залежності від запитів того або іншого історичного періоду розвитку суспільства, тому в спортивному дискурсі поки не сформовано чітких уявлень ні про однозначні критерії диференціації спорту, а ні про дійсну структуру його розділів у сучасному суспільстві.

Спорт є одним зі ключових компонентів фізичної культури, однак він виходить за її межі, оскільки має інше цільове спрямування. Спортивний рух, зазвичай, набуває вигляду масового спорту. Сотні тисяч осіб різних вікових та соціальних груп, займаючись спортом, покращують власне здоров'я, отримують задоволення від щирого спілкування із однодумцями-друзями, вдосконалюють себе у певній спортивній спеціалізації, покращують свою

фізичну форму і досягають спортивних результатів у змаганнях. Значно менше стає призерами змагань національного рівня, ще менше – чемпіонами світу в певній спортивній дисципліні, ще менше і рідше зустрічаються олімпійські чемпіони, які стоять на вершині спортивної піраміди.

Підводячи підсумки підрозділу, зазначимо, що в основу соціально-філософського дослідження сучасного спорту має бути покладено його інтерпретацію як складного соціокультурного феномена, глибинна сутність якого розкривається через поняття «суперництво», «боротьба», та є таким, що реалізуються відповідно до встановлених правил. У своєму сучасному вигляді та протягом історичної генези, спорт завжди розумівся як сфера самоактуалізації особистості, її самоствердження шляхом послідовного впливу на її фізичні, моральні та інтелектуальні характеристики. Як важливий інструмент соціалізації особистості він має потужний вплив на її характер, світоглядні орієнтації, проте зазначений вплив має позитивний характер не у всіх випадках, провокуючи прояви агресивності, утверджуючи антигуманні світоглядні орієнтації тощо.

Цей факт наголошує на потребі обґрунтування як гуманістичної парадигми розвитку спорту, так і гуманістичної парадигми реалізації його освітньо-виховного потенціалу. Як було продемонстровано у підрозділі, навіть з наведеного стислого огляду двох основних розділів соціальної практики спорту (масовий спорт та спорт вищих досягнень), їм властиві досить істотні відмінності. Зокрема, масовий спорт має свої специфічні педагогічні цілі та виховний потенціал для значної частини учнівської молоді. Спорт вищих досягнень, «елітарно-професійний» повинен орієнтуватись на гуманні принципи відбору та виховання лише «спортивно талановитої» особистості. Лише тоді він виховує «спортивну еліту» в соціально-позитивному сенсі, а не перетворює спорт на забаву для заможних. Видається дуже важливим мати це на увазі при осмисленні та вихованні сучасних спортсменів.

З погляду філософії освіти, фізична культура є одним з найбільш ефективних способів соціалізації особистості, а спорт – способом досягнення вищих здібностей людини і соціального визнання. Фізичну культуру і спорт доречно розуміти як сукупність культурних досягнень зі створення, інституціоналізації та подальшого організованого раціонального використання особливих засобів і умов цілеспрямованого як фізичного, так і духовного розвитку особистості. Необхідною умовою дослідження є розгляд теоретико-методологічного взаємозв'язку між такими базовими дисертаційними категоріями як «спорт» і «фізична культура». Відходячи від педагогічного кліше «фізична культура і спорт» з відповідним смисловим навантаженням, дисертантка розглядає зазначені поняття в системі історико-філософського дослідження соціального розвитку, причому поняття «фізичної культури» використовується як більше за обсягом видове та за правилами логіки пов'язує категорію спорту з загальнородовим поняттям «культура». У свою чергу, категорія «культури», спираючись на засади філософії культури відповідно ідеям В. Виндельбанда, представляє собою систему з декількох елементів (етики, естетики, науки, релігії), які поєднуються завдяки розумності у свідомості людини - саме такий принциповий підхід і забезпечив подальший регламент дисертаційного дослідження.

1.3. Людина як суб'єкт і об'єкт спортивної діяльності

У попередньому підрозділі нам вдалося розкрити сутність та соціальну роль феноменів фізичної культури та спорту. Ми тримаємо у полі зору дослідницької оптики той факт, що людина, включена у процеси культурного виробництва в межах спортивної діяльності, плідно поєднує в собі амбівалентну роль як суб'єктів, так і об'єктів зазначеної діяльності.

Постановку проблеми розгляду людини як суб'єкта і об'єкта спортивної діяльності доречно розпочати з розгляду специфіки спорту і фізичної культури, які виводять проблематику суб'єкта та об'єкта на рівень окремого дослідницького завдання та, відповідно, окремого підрозділу. Зокрема, спортивна діяльність характеризується наступними специфічними особливостями:

- її предметом є особистість спортсмен. Його варто розглядати не тільки суб'єктом, але й об'єктом діяльності;
- вона характеризується спеціально організованою високою руховою активністю винятково заради руху як такого;
- основою спортивної діяльності є змагання, тобто регламентоване суперництво, в якому можна об'єктивно зрівняти певні здатності спортсменів і виявити їхній максимальний прояв. Без змагань спортивна діяльність втрачає свою сутність;
- установка в спортивній діяльності – досягнення максимально високих результатів шляхом застосування всіх фізичних навантажень, що збільшуються;
- неодмінною умовою спортивної діяльності є захопленість спортсмена, стійкий інтерес до виду спорту;
- спортивна діяльність пов'язана з високими, нерідко максимальними й навіть граничними фізичними й психічними навантаженнями;
- спортивна діяльність характеризується не тільки проявом м'язової активності при виконанні фізичних вправ, але й оволодінням високою технікою їх виконання. Це вимагає від спортсмена систематичного й тривалого тренування, у процесі якого він засвоює й удосконалює певні навички й розбудовує необхідні рухові якості й здібностей;
- спортивна діяльність супроводжується почуттям росту, розвитку, удосконалювання;

- продуктом (кінцевим результатом) спортивної діяльності є спортивне досягнення (як факт демонстрації спортсменом своїх можливостей у конкретному виді спорту). Окрім того, продукт спортивної діяльності виступає у вигляді оздоровчого, освітнього, виховного, соціологічного й психологічного ефектів, що свідчать про гармонійний розвиток людини;
- спорт характеризується соціальною значимістю: підготовка до праці й захисту Вітчизни, встановлення дружніх контактів із закордонними спортсменами, розвиток патріотичних і інтернаціональних почуттів, створення специфічних спортивних цінностей [90].

Розглянувши головні риси спорту як сфери та процесу діяльності особистості, далі сконцентруємо увагу на людині як суб'єкті і об'єкті спортивної діяльності. В умовах функціонування сучасного інституту спорту людина як суб'єкт спортивної діяльності може виконувати низку ролей, проте центральною постаттю, безумовно, є власне спортсмен. Однак і серед спортсменів можна виокремити різні позиції, що відрізняються за статусом, роллю, мотивацією діяльності.

Так, у моделі структури сучасного спорту виокремлюють масовий, загальнодоступний спорт (спорт для всіх), а також спорт вищих досягнень. При цьому, мотивація масового спорту полягає лише у фізичному самовдосконаленні, оздоровленні, підвищенні спортивної майстерності [73]. Суб'єктами спортивної діяльності тут виступають спортсмени-аматори.

Спорт вищих досягнень, згідно з пропонованим зазначеними авторами підходом, у свою чергу, включає:

- аматорський спорт; цільова мотивація – самоствердження, спортивне самовдосконалення, суспільне визнання. Суб'єктами спортивної діяльності, у цьому випадку, є спортсмени-аматори;

- професійний спорт, в якому цільовою мотивацією є грошова винагорода і спортивне вдосконалення. Суб'єктами спортивної діяльності виступають спортсмени-професіонали;
- олімпійський спорт, в якому цільовою мотивацією є самоствердження, суспільне визнання та матеріальна винагорода. Суб'єктами спортивної діяльності в цьому разі виступають спортсмени-аматори та спортсмени-професіонали [73].

Окрім власне спортсменів, суб'єктами спортивної діяльності є тренери, спортивні менеджери, науково-педагогічні кадри спортивних навчальних закладів, співробітники спортивних ЗМІ, медичні працівники, інший обслуговуючий персонал.

Окремий випадок залучення до спортивної діяльності становить таке явище, як спортивне вболівання, що представлене низкою форм від найрадикальніших проявів спортивного фанатизму до комфортного перегляду спортивних трансляцій у домашніх умовах.

Серед причин, що спонукають людей відвідувати спортивні змагання, Є. Ільїн, по-перше, зазначає потребу в емоційних хвилюваннях. Спортивне видовище з його інтригою, гостротою боротьби є доброю можливістю для емоційної зарядки людей. Змагання люди відвідують, аби похвилюватися, аби не стримувати свої емоції, як на роботі, а відкрито їх виявляти. По-друге, успіхи своїх дають можливість задовольнити власне самолюбство. По-третє, для деякого вболівання є засобом розрядки агресивності. По-четверте, спортивне видовище дає можливість пережити почуття спільності, єднання у вболіванні за своїх спортсменів [35, с. 255].

Узагальнюючою характеристикою, за допомогою якої можна описати різних суб'єктів спортивної діяльності, є поняття спортивної культури. В. Столяров та С. Барінов дають наступне визначення цього поняття. Спортивна культура – позитивне ціннісне відношення соціального суб'єкта (індивіда, соціальної групи або суспільства в цілому) до спорту, соціальна діяльність і її результати щодо засвоєння, збереження, реалізації і розвитку

тих його різновидів, сторін, функцій, компонентів і т. ін., які певним суб'єктом розглядаються як найбільш важливі, значимі, тобто як цінності. Ці цінності виступають як соціальні ідеали, сенси, символи, норми, зразки поведінки і т. ін., які регулюють діяльність соціального суб'єкта і соціальні стосунки у сфері спорту, визначають їх характер і спрямованість. Основу спортивної культури особистості складає позитивне ціннісне відношення до спорту, у рамках якого еталони, цінності і норми культури, пов'язані зі спортом, інтеріоризовані індивідом, стали надбанням його власного внутрішнього світу [84, с. 17].

Спортивна культура в різних суб'єктів спортивної діяльності може виявлятися у різних формах:

- спортивно-прагматична культура. Цю форму спортивної культури особи характеризує яскраво виражена прагматична спрямованість. Мається на увазі, що найбільш важливими, значимими в спорті для індивіда є суто утилітарні, технологічні, прагматичні цінності. Найбільш яскравим прикладом у цьому плані є така цінність, як можливість спортом заробляти гроші, набувати матеріальних благ. Саме така ціннісна орієнтація на спорт характерна, наприклад, для спортсменів у професійному спорті. Утилітарність спортивної культури особистості може виявлятися також в орієнтації індивіда на формування і вдосконалення за допомогою занять спортом тих або інших якостей і здібностей (наприклад, фізичних якостей або психічних здібностей), коли вони розглядаються самі по собі у відриві від інших якостей і здібностей;
- антигуманна спортивна культура. Особливість цієї форми спортивної культури особистості полягає в тому, що спорт привабливий для індивіда можливістю продемонструвати свою перевагу над іншими, реалізувати свої націоналістичні ідеї, проявити свою агресивність і т. ін.

- спортивно-гуманістична культура. Для цього різновиду спортивної культури особистості характерні позитивне ціннісне відношення індивіда до спорту з погляду таких ідеалів і цінностей гуманізму, як цілісний розвиток особистості і гуманні соціальні стосунки; діяльність індивіда і її результати щодо засвоєння, збереження, реалізації і розвитку тих різновидів, сторін, функцій, компонентів спорту, які з позицій гуманізму він оцінює як найбільш важливі, значимі, тобто розглядає як цінності [84, с.18].

На нашу думку, говорити про суб'єктів спортивної діяльності у площині теоретичних, зокрема, філософських досліджень, варто з урахуванням їх визначення в діючому українському законодавстві. Зокрема, у ключовому законі стверджується, що суб'єкти сфери фізичної культури і спорту – фізичні або юридичні особи, які здійснюють свою діяльність з метою розвитку фізичної культури і спорту, а безпосередньо ж суб'єктами сфери фізичної культури і спорту є: фізичні особи, які займаються фізичною культурою і спортом, зокрема, спортсмени; фахівці сфери фізичної культури і спорту; заклади фізичної культури і спорту; відповідні органи влади [76].

Говорячи ж про людину як об'єкт спортивної діяльності, ми, насамперед, виходимо на питання, що пов'язані із впливом спорту (та, відповідно, змістом цього впливу) на особистість. Безперечно, передусім, зі спортом пов'язують фізичне вдосконалення людини [30]. За словами В. Столярова, спорт доводить свою ефективність щодо збереження і зміцнення здоров'я людей (зокрема, «спорт для всіх»), а також для їх естетичного та фізичного вдосконалення (поліпшення статури, фізичних якостей і рухових здібностей і т. ін.), обумовлюючи важливе значення сучасного спорту для системи підготовки людей до подальшої трудової, професійної діяльності, а також забезпечення їх залучення в різні сфери суспільно-культурного життя [85].

У цілому, сучасний спорт може розглядатися як важливий інститут соціалізації людини. Так, з погляду В. Паначева, спорт виступає потужним

чинником соціалізації особистості і її соціальної інтеграції. Міжособистісні стосунки суперництва, співпраці між спортсменами, спортсменами і тренерами, організаторами, спортивними арбітрами, сукупність цих стосунків і складає основу його формуючого впливу на особистість [70, с. 125]. У нашому дослідженні специфіка освітнього та виховного впливу буде розглянута в межах окремого підрозділу. Дійсно, заявляючи потребу розкрити філософські засади феномена спорту в сучасній культурі, неможливо оминати масштабного розгляду трансформативного потенціалу спорту на конкретну особистість.

За словами В. Лукащука, «... сучасний спорт є одним із могутніх факторів залучення людей до суспільного життя, формування соціальних відносин і зв'язків. Специфічні спортивні відносини (міжособистісні, міжгрупові, міжнародні) втягують індивіда у систему соціальних відносин, що виходять за рамки спорту. Сукупність цих відносин складає основу впливу спорту на особистість, засвоєння нею соціального досвіду як у сфері спорту, так і в більш широкому масштабі. Спорт як масовий соціальний рух набув чималого значення й у якості одного з факторів соціальної інтеграції, тобто зближення людей і об'єднання їх у групи, організації, союзи, клуби на основі спільності інтересів та діяльності щодо їхнього задоволення. Популярність спорту, природна оцінка спортивних успіхів, порівняння їх з престижними інтересами народу, нації, держави роблять його зручним каналом для впливу на масову свідомість. Спорт давно вже зайняв одне з провідних місць у міжнародному спілкуванні. Він здатний посилювати соціальні зв'язки і слугувати каталізатором соціальної інтеграції» [53, с. 235].

Спорт здійснює значний вплив на формування системи цінностей особистості. Зокрема, на думку С. Бацунова, спорт як соціально-культурний феномен дійсно сприяє формуванню в особистості цілої низки цінностей: «фізичних – збереженні і зміцненні здоров'я людей, їх фізичному вдосконаленні, формуванні особи, пробудженні в людях активності; інтелектуальних – прагнення до розвитку різних здібностей, талантів і умінь,

придбання нових знань і глибшого самовираження; духовних – встановленні контактів і мирних відносин між різними країнами» [7, с. 75]. Активне і пасивне заняття спортом впливає на формування в особистості таких якостей, як самоствердження, активізації, мотивації, задоволення фізичних потреб у русі, перемога цінностей.

Автори М. Візитей та Д. Качуровський підкреслюють, що у сфері спорту, «як і в культурі суспільства загалом, розгортається процес засвоєння особистістю певних цінностей, на цій основі виникають нові настанови, ціннісні орієнтації, соціальні потреби. Як відомо, саме цінності і потреби людей у підсумку визначають той чи інший спосіб життя» [17, с. 29]. Наразі найважливішими цінностями, що пов'язані зі спортом, для людини є такі, наприклад, як: зміцнення здоров'я, виховання рухових якостей, загортування вольових рис характеру, підвищення працездатності, задоволення від спортивних перемог та від комунікації в процесі участі в спортивній діяльності, відпочинок, розвага, задоволення [17, с. 29].

Аналізуючи спорт як соціально-ціннісну систему на особистісному рівні, А. Лук'янов і Н. Мазов виокремлюють у структурі особистості цінності спорту і здорового способу життя, що визначають цілеспрямовану діяльність особистості. Мотивація спортивної діяльності виходить не від абстрактних соціальних цінностей, а від особистісних цінностей індивідів: лише набувши форми особистісної цінності, ціннісний ідеал може відшукати дорогу до наочного втілення [59, с. 179].

В. Паначев звертає увагу на високу інтегрованість і варіативність специфічних цінностей спорту, пов'язуючи їх, передусім, з його виховною функцією. Виховуючи характер молодого громадянина, гартуючи його волю, розвиваючи естетичні відчуття, затверджуючи правила чесної гри, ми використовуємо емоційні, чуттєві, естетичні якості спорту: його миротворча цінність затверджується за допомогою спілкування дитячих спортивних колективів, студентських ігор, змагань різного рангу, починаючи з міжнародних товариських зустрічей і закінчуючи Олімпійськими іграми.

Мова спорту не вимагає переведення, вона зрозуміла і доступна, оскільки заснована на загальнолюдських цінностях. Кажучи про своєрідність його ціннісного потенціалу, не можна не зауважити значення накопиченого досвіду пізнання резервних можливостей людини, на чому й наголошує В. Паначев, стверджуючи наступне: освоюючи нові, незвідані раніше рубежі, розширюючи кордони людських здібностей, «спортсмени демонструють реалізацію цих можливостей і намічають орієнтири своїх майбутніх рекордів. Таким чином, спортивна культура несе в собі одну з найважливіших і незамінних іншими видами культури соціальних цінностей» [70, с. 127].

У цілому, через спорт здійснюється значний вплив на формування характеру людини. Спираючись на результати соціологічних досліджень, Л. Лубишева робить висновок, що ті люди, які займаються фізичною культурою не лише самі соціально активні, але і чинять позитивний вплив на своїх близьких, друзів, колег: заняття фізичними вправами допомагають виробити такі важливі якості, як дисциплінованість, уміння раціонально використовувати вільний час, комунікабельність, здатність рефлексувати щодо логіки успіхів та невдач, бажання бути кращими, та, як показало дослідження, чим активніше людина залучена до фізкультурно-спортивної діяльності, тим менше вона сподівається на везіння, на чийсь допомогу, на зв'язок «з потрібними людьми, на уміння пристосуватися – людина звикає розраховувати на себе і для досягнення благополуччя робить ставку на визначення мети, на свої здібності, талант, працьовитість і сумлінність» [52, с. 47].

Спорт сприяє формуванню в особистості якостей, необхідних для вирішення скрутних проблем, розв'язання конфліктних ситуацій. Як зазначає В. Лукашук, «спорт можна розглядати як взірець обмеження конфліктів, бо за нормальних умов спортивна діяльність регулюється на підставі відповідної зміни правил й дотримання принципів Fair Play (чесної, справедливої гри): англійський вираз Fair Play використовується для позначення набору

етичних, моральних принципів, на які мають орієнтуватися спортсмени, тренери, вболівальники й інші особи, пов'язані зі спортом» [53, с. 237].

Автор обґрунтовує зазначений підхід наступним чином: «Принципи Fair Play вимагають рішучої і повної відмови від перемоги за будь-яку ціну, створення рівних умов для всіх учасників змагань, припускають внутрішнє переконання в тому, що перемогти шляхом обману, за рахунок помилки судді, за рахунок несправедливо сформованих умов – означає не перемогти взагалі. Таким чином, система символічних цінностей спорту робить його надзвичайно привабливою моделлю людського світу, справедливого, хоча і не безконфліктного, суспільного життя, гуманних взаємних відносин між суперниками – окремими особами чи групами. Він є ідеальним конструктом упорядкованого і справедливого суспільного світу і показує людству, що зіштовхнулося з серйозними труднощами, протиріччями, конфліктами у своєму розвитку, в якому напрямку варто йти для їхнього подолання і вирішення. Зокрема, він може бути вдалою моделлю для установавання відносин співробітництва і взаєморозуміння в політичній сфері, а принципи чесної гри в спорті – прикладом для встановлення Fair Play між політичними партіями країни, у комерційних справах» [53, с. 237].

Спортивний спосіб життя для багатьох людей, як показує В. Паначев, стає поширеним зразком поведінки. У розвинених індустріальних суспільствах дедалі більше людей займаються спортом, ставлячи своєрідний знак рівності між «людиною спортивною» і «людиною активною», молоді, енергійною, для якої спорт перетворюється на домінуючий стиль і спосіб життя. Через це, спорт (спортивна діяльність) може надавати позитивну дію на діяльність різних соціальних груп, допомагаючи їм знаходити особливу культурну ідентичність і, водночас, стаючи для них знаком соціальної відмінності, «пропуском» в особливу спортивну субкультуру [70].

У контексті аспектів виховання засобами спорту не можна залишити поза увагою його можливості у формуванні естетичних смаків. Згідно з

висновками В. Столярова, сучасний спорт надає дуже значний і позитивний вплив на естетичний світ особистості: «Багато педагогів ефективно використовують його як важливий засіб естетичного виховання людини, виховання здатності сприймати, відчувати і правильно розуміти прекрасне, діяти «за законами краси». Особливо важливе значення в цьому плані мають такі види спорту, як фігурне катання, спортивні танці, художня гімнастика, синхронне плавання, фрістайл, стрибки на лижах з трампліну та інші художні види спорту, в яких естетичні явища представлені найяскравіше» [85, с. 146]. Проте, підвищення уваги до естетичного чинника – артистизму, виразності рухів і т. ін. – є характерним нині не лише для художніх, але й для інших видів спорту. В одному із подальших розділів нами ґрунтовно розкритий потенціал спортивної естетики у становленні моральної особистості.

Важливою є роль спорту у формуванні патріотизму. Розглядаючи вплив спорту на формування патріотизму в населення, Ю. Фомін зазначає, що спортивне змагання є не тільки однією з форм масового відпочинку та видовища, але й самоствердження. Його аудиторія (спортсмени, активні та пасивні вболівальники) – це мільйони громадян. Вона не повинна залишатися без ідеологічного, політичного та культурного впливу. Для цього спорт має відповідні засоби впливу на індивідуальну і групову свідомість: спортсмен належить до певного соціального прошарку, населеного пункту, має родичів, друзів, він залучений до певних соціальних зв'язків, отже, виступаючи від імені того чи іншого соціального утворення, він відчуває відповідальність перед співгромадянами. Це накладає на нього намагання продемонструвати свою фізичну та інтелектуальну перевагу. Соціум, від імені якого він виступає, зацікавлений у згуртуванні своїх громадян і в підготовці фізично міцного, інтелектуально розвинутого населення, яке стимулюється спортивними змаганнями до фізичного вдосконалення, всебічного розвитку [91].

Зазначене проблемне поле завжди відрізнялось актуальністю, проте в умовах складних геополітичних викликів сьогодення пошуки ефективних

стратегій патріотичного виховання особистості постають як надзвичайно актуальні. На нашу думку, саме філософське дослідження має високий евристичний потенціал для розробки зазначених стратегій, через здатність осягнути сучасний «дух епохи», інтерпретувати потенціал залучення закордонного досвіду, врахувати футурологічні сценарії розгортання геополітичних протиріч ХХІ ст. на теренах нашої країни та вийти на концептуальне оформлення продуктивних моделей розкриття патріотичного виховного потенціалу феноменів спорту і фізичної культури.

Отже, завдяки спортивній діяльності людина стає справжнім соціальним суб'єктом, повноцінним членом соціуму. Можна погодитися з думкою М. Візителя та Д. Качуровського, згідно з якою, ««людина спорту», якщо вона розглядається в повному обсязі притаманних їй проявів і реалізацій, – це здебільшого той тип людини, який нам сьогодні потрібен, ніж «людина бізнесу», або «людина менеджменту», або «людина політики». Принаймні саме спорт при широкому погляді на ситуацію може сьогодні багато чого навчити і підприємця, і політика. Насамперед, спортсмен – це людина, яка глибинно сприймає ситуацію сьогодення, яка зберігає всупереч обставинам, інтерес до морального боку життя, яка намагається знову й знову корегувати своє життя за принципом «чесного суперництва»» [17, с. 29]. Але цим не вичерпуються його ознаки. Зокрема, стверджують автори, професіонал, «людина спорту» є орієнтованим на сталий розвиток та успіхи у власному ремеслі: «Перемога у спорті теж, звісно, може бути випадковою, але якщо саме випадок обирає переможця, то вибір цей здійснюється все ж таки серед суперників, які подібні між собою за рівнем професіоналізму. Тому переможець у спорті – це гідний переможець, тому успіх спортсмена – це легітимний успіх, чого справді бракує багатьом випадкам успіху в нашому сьогоденному житті, і що водночас є невід'ємним моментом життя дійсно демократичного суспільства» [17, с. 29].

Окрім того, маємо враховувати неоднозначність ролі спорту у формуванні особистості. Змагальний характер спорту може обумовлювати

кризові явища у професійному та особистому житті спортсмена, посилені проявами агресії, зневаги та заздрощів. Так, С. Ласкене та В. Чингене вказують на суперечливість оцінок щодо впливу спорту на людину: «одні дослідники стверджують, що спорт – передумова розвитку особистості і соціального прогресу, адже суперництво стимулює активність людини, сприяє формуванню (вихованню) таких важливих особистісних якостей, як ініціативність, винахідливість тощо, а інші автори заявляють, що змагальні ситуації негативно позначаються як на конкретній особистості, так і на соціальних відносинах» [46, с. 119].

На думку В. Паначева, змагальний спорт, особливо спорт вищих досягнень, часто приноситься в жертву високим результатам, як і в будь-якій іншій діяльності, котрій особа віддається повністю та з захопленням. Практика свідчить, що «великий» спорт багато в чому згубний для фізичного здоров'я спортсмена, примушує його працювати на знос, приносить людину в жертву рекорду [71]. Згідно із спостереженнями В. Столярова, дедалі більше число людей, навіть дітей і підлітків, спорт залучає зовсім не як сфера прояву естетики, моральності, культури, чисто людського (неформального) спілкування, гуманного відношення людей один до одного і до природи, не як засіб гармонійного розвитку особи. Вони включаються в спорт і спортивні змагання (як їх безпосередні учасники, глядачі і т. ін.) передусім тому, що можна заробити гроші, придбати інші матеріальні блага, славу, підняти свій престиж, спостерігати і проявити жорстокість, агресивність, грубу фізичну силу, перевагу однієї людини над іншою [85].

Переходячи до формулювання висновків підрозділу, хотілося би зазначити, що нам у загальних рисах вдалося окреслити специфічну ситуацію, коли людина постає як суб'єктом, так і об'єктом спортивної діяльності. Було продемонстровано, що спортсмен є центральною постаттю, проте, окрім нього, суб'єктний статус мають ще й тренери, спортивні менеджери, науково-педагогічні кадри, медичні співробітники, спортивні

журналісти тощо. Їх спільна діяльність розгортається в межах наявної спортивної культури.

Говорячи про людину як об'єкт спортивної діяльності, ми, насамперед, виходимо на питання, що пов'язані із впливом спорту на особистість. Першочерговою для спорту, зрозуміло, є проблема фізичного вдосконалення спортсмена як об'єкта спортивної діяльності. Незважаючи на те, що фізичний розвиток є важливим для особистості, включеної в процеси спортивної діяльності, ними не вичерпується значення спорту: фізичний розвиток має резонувати із процесами світоглядного розвитку, а порушення взаємообумовленого характеру фізичного та світоглядного розвитку закладає можливість для дегуманізації спорту в умовах складної сучасної динаміки.

Отже, трансформативна природа спорту, коли він здатен ініціювати складні процеси змін як фізіологічного, так і духовного характеру, має поставати предметом особливої уваги в межах теоретичних (філософських, педагогічних, психологічних тощо) досліджень, аби унеможливити чи мінімізувати можливість розгортання контрпродуктивних сценаріїв, спрямованих на здійснення дегуманістичних впливів на об'єкти спортивної діяльності.

Висновки до першого розділу

У першому розділі нашого дослідження представлена логіка визначення таких базових категорій дисертації як «фізична культура» і «спорт», а також проаналізовано сутність багатовимірного соціокультурного феномена спорту, який тісно взаємопов'язаний із багатьма сферами діяльності людини, зокрема й з системою культури та освіти, адже спорт володіє значним потенціалом у формуванні особистості. Проте, як свідчить практика, у реаліях сучасного життя такий вплив має доволі суперечливі наслідки, тому необхідним стає комплексне наукове дослідження місця і ролі спорту в системі культури та освіти аби максимально нівелювати негативний

вплив деяких аспектів сучасного спорту на діяльність особистості та реалізувати можливості його позитивного впливу на людину.

Сучасний спектр гуманітарних досліджень не дає нам єдиного спільного знаменника, через який можна визначити загальну сутність феномена спорту, більше того однозначної думки стосовно зазначеного поняття в науковому співтоваристві поки не вироблено. Спортивний принцип, а за змістом агоністичний підхід до життя, виникає і формується як ігрова модель змагальних ситуацій реального життя. Фактично, реальне життя соціуму з моменту свого усвідомлення існує у вигляді безпрецедентного змагання за виживання та максимального отримання природних і суспільних благ.

Можемо стверджувати, що спорт як унікальний соціальний інститут зі складною інфраструктурою людської діяльності забезпечує нарощення культурно-змагальних засад рухової діяльності індивіда, виступає як засіб підготовки його до життєвої практики та виявлення соціального визнання вищих психічних і духовних здібностей особистості. Людина, долучаючись до процесу інституціолізованої спортивної діяльності, набуває більш-менш чітко визначеного соціального статусу, у своїй поведінці орієнтується на певні рольові очікування та зразки поведінки, тобто сучасний спорт стає сферою для самоактуалізації та самореалізації особистості. Варіантом залучення широкого кола осіб окремої країни до світової культури людства стають новітні комунікаційні можливості застосування сучасних технологій спортивного тренування та високопродуктивних форм організації спортивної діяльності в теоретико-практичну сферу фізичного виховання і спорту для всіх. Такий підхід сьогодні отримав назву концепції спортивної конверсії, авторка підкреслює методологічний характер впливу зазначеної концепції на теорію соціального та фізіологічного вдосконалення людини та вирішення проблемних питань геронтологічної науки.

Таким чином, можемо стверджувати, що спорт у процесі свого постійного вдосконалення стає поліфункціональним явищем, причому

залежно від галузі чи проблемного поля, яке потребує класифікації спортивних феноменів, виникають різні системи їх ранжирування. Крім того, доведено, що диференціація спорту відбувається в залежності від запитів того або іншого історичного періоду розвитку суспільства, тому в спортивному дискурсі поки не сформовано чітких уявлень ні про однозначні критерії диференціації спорту, а ні про дійсну структуру його розділів у сучасному суспільстві.

Необхідною умовою дослідження є розгляд теоретико-методологічного взаємозв'язку між такими базовими дисертаційними категоріями як «спорт» і «фізична культура». Відходячи від педагогічного кліше «фізична культура і спорт» з відповідним смисловим навантаженням, дисертантка розглядає зазначені поняття в системі історико-філософського дослідження соціального розвитку, причому поняття «фізичної культури» використовується як більше за обсягом видове та за правилами логіки пов'язує категорію спорту з загальнородовим поняттям «культура». У свою чергу, категорія «культури», спираючись на засади філософії культури за В. Виндельбандом, представляє собою систему з декількох елементів (етики, естетики, науки, релігії), які поєднуються завдяки розумності у свідомості людини - саме такий принципний підхід і забезпечив подальший регламент дисертаційного дослідження.

Постановка проблеми розгляду людини як суб'єкта і об'єкта спортивної діяльності впливає з самої функціональної специфіки спорту і фізичної культури, коли предметом дослідження є сама людина-спортсмен, а продукт спортивної діяльності уособлюється у вигляді оздоровчого, освітньо-виховного та соціально-комунікативного результату та комплексно сприяє гармонійному розвитку людини. Окремо виділяється спортивна сфера військового захисту Вітчизни та патріотичного виховання, а також творчий процес формування специфічних національно-спортивних цінностей. Відповідно, в таких умовах функціонування сучасного інституту спорту людина як суб'єкт спортивної діяльності може виконувати низку ролей, що

відрізняються за статусом, роллю, мотивацією діяльності, наприклад, масовий або спорт для всіх визначає своєю цільовою мотивацією фізичне самовдосконалення та оздоровлення, тому суб'єктами спортивної діяльності тут виступають спортсмени-аматори. Окрім власне спортсменів, суб'єктами спортивної діяльності є тренери, спортивні менеджери, науково-педагогічні кадри спортивних навчальних закладів, співробітники спортивних ЗМІ, медичні працівники, інший обслуговуючий персонал, а також спортивні вболівальники, їх спільна діяльність розгортається в межах наявної спортивної культури. Звертається увага на визначення суб'єктів спортивної діяльності у діючому українському законодавстві – фізичні або юридичні особи, які здійснюють свою діяльність з метою розвитку фізичної культури і спорту.

У свою чергу, питання про людину як об'єкта спортивної діяльності ми пов'язуємо із впливом спорту на особистість. Безперечно, передусім, зі спортом пов'язують фізичне вдосконалення людини. Першочерговою для спорту, зрозуміло, є проблема фізичного вдосконалення спортсмена як об'єкта спортивної діяльності. Незважаючи на те, що фізичний розвиток є важливим для особистості, включеної в процеси спортивної діяльності, ними не вичерпується значення спорту: фізичний розвиток має резонувати із процесами світоглядного розвитку, а порушення взаємообумовленого характеру фізичного та світоглядного розвитку закладає можливості для дегуманізації спорту в умовах складної сучасної динаміки.

Список літератури до першого розділу

1. Айзенберг К. Открытие спорта современной исторической наукой. Логос. 2009. № 6. С. 82-94.
2. Аристотель. Этика. М.: Лабиринт, 2004. 351 с.
3. Аристотель. Сочинения : в 4 т. / ред., вступ.ст. А. И. Доватур, Ф. Х. Кессиди. М.: Мысль, 1983. Т. 4. 830 с.
4. Бальсевич В. К. Гуманистический вектор спорта высших достижений // Спорт, духовные ценности, культура. М. : Гуманитарный Центр «СпАрт» РГАФК, 1998. Вып. 3. Перспективы и пути повышения гуманистической ценности современного спорта и олимпийского движения. URL: <http://lib.sportedu.ru/GetText.idc?TxtID=801>(дата звернення: 18.11.2016).
5. Бальсевич В. К. Физическая подготовка в системе воспитания культуры здорового образа жизни человека (методологические, экологические и организационные аспекты). Теория и практика физической культуры. 1990. № 1. С. 22-26.
6. Барабанова В. Б. Спорт как проекция культурных смыслов. Философия права. 2007. № 2. С.81-84.
7. Бацунов С. М. Спорт в системі цінностей : теоретичний аналіз. Соціальна перспектива і регіональний розвиток: філософія, політика, соціологія: зб. наук. праць. Запоріжжя, 2006. Вип. 1. С. 70-76.
8. Библер В.С. На гранях логики культуры. Книга избранных очерков. М.: Русское феноменологическое общество, 1997. 440 с.
9. Быстрицкий Е. К. Культура и личностное измерение бытия // Бытие человека в культуре. К.: Наук. думка, 1992. С. 8-58.
10. Білогур В. Є. Філософія спорту епохи постмодерну : соціально-філософський контекст. Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії. 2016. Вип. 65. С. 221-231.
11. Білогур В. Є. Філософія спорту : теоретико-методологічний контекст : монографія. Дніпропетровськ : Акцент ПП, 2014. 261 с.

12. Богданова Д. Ш. Профессиональный спорт в современной культуре ре: проблема маргинализации. Общество. Среда. Развитие (Terra Humana). 2012. №2. С. 162-166.
13. Богданова Д. Ш. Спортивное тело как объект культурно-философского дискурса. Вестник ЛГУ им. А. С. Пушкина. Философия. 2012. № 6. С.51-58.
14. Бугуйчук В. В., Макешина Ю. В. Спорт і особа в сучасній культурі України (теоретичний аспект). Гуманітарний журнал. 2009. № 3-4. С. 113-118.
15. Бюхер К. Возникновение народного хозяйства. Спб., 1907. 185 с.
16. Ващенко Г. Тіловиховання як засіб виховання волі і характеру. Мюнхен: Авангард, 1956. 56 с.
17. Візитей М. М., Качуровський Д. О. Спорт вищих досягнень і його соціально-культурна місія в нових умовах розвитку суспільства. Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту. 2009. №12. С. 27-31.
18. Вико Дж. Основание Новой науки об общей природе наций. К., 1994. 656 с.
19. Винниченко В. К. Відродження нації: у 3-х т. К., 1990. 542 с.
20. Виленский М. Я. Формирование физической культуры личности учителя в процессе его профессиональной подготовки : автореф. дис. ... док. пед. наук. – М., 1990. – 54 с.
21. Выдрин В. М. Физическая культура как ценность. Ленинград: Знание, 1976. 12 с.
22. Выдрин В. М. Физическая культура – вид культуры личности и общества (Опыт историко-методологического анализа проблем). изд. 2-е, испр. и доп. СПб.: Изд-во С.-Петербур. гос. акад. физ. культуры им. П. Ф. Лесгафта, 2004. 153 с.
23. Геродот. Історії в дев'яти книгах. К.: Наук. думка, 1993. 576 с.
24. Гогоцкий С. Об историческом развитии воспитания у примечательнейших народов древнего мира. ЖМНП. 1854. № 10-12.

25. Гомілко О. Метафізика тілесності : концепт тіла у філософському дискурсі. К.: Наук. думка, 2001. – 340 с.
26. Горський В. С. Історія філософської та суспільної думки як компонент національної самосвідомості. Проблеми філософії. Вип. 90. Актуальні проблеми історіко-філософської науки. К., 1991. С. 3-9.
27. Допинговые монстры ГДР. URL: <http://sport4health.ru/ru/component/content/?task=viw&id=93> (дата звернення: 1.09.2015).
28. Евстафьев Б. В. Анализ основных понятий в теории физической культуры. Л.: ГДОИФК, 1985. 212 с.
29. Єрмолаєва Т. М. Естетика фізичної культури і спорту як компонент духовного розвитку особистості. URL: http://zbirnyk.snu.edu.ua/document/sborniki/2010/2/10_Ermolaeva.doc (дата звернення: 17.04.2015).
30. Завальнюк О. В. Людина як суб'єкт і об'єкт спортивної діяльності. Нова парадигма. Філософія. Політологія. Соціологія : жур. наук. праць / Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова, Творче об-ня «Нова парадигма». К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2014. Вип. 125. С. 107-118.
31. Завальнюк О. В. Методичні рекомендації з дисципліни «Теорія спорту». К.: ТОВ «Козарі», 2014. 118 с.
32. Ібрагімов М. Філософія спорту в генезі історико-культурологічних студій та у вітчизняних перспективах. Філософська думка. 2014. №1. С. 97-110.
33. Ібрагімов М. Філософія спорту : стан та перспективи розвитку. Теорія і методика фізичного виховання і спорту. 2014. № 1. С. 93-100.
34. Ібрагімов М. М. «Філософія спорту» – новий напрям у фізкультурно-спортивному наукознавстві? Фізичне виховання, спорт і культура здоров'я у сучасному суспільстві. 2011. № 3. С. 6-12.
35. Ильин Е. П. Психология спорта. СПб.: Питер, 2008. 352 с.
36. Камю А. Падение. Сочинения. В 5 т. / пер. с фр. Комментар. А. Руткевича, С. Дубина. Харьков: Фолио, 1997. Т. 3. С. 463-542.

37. Кант И. Антропология с точки зрения прагматической. Соч. в 6-ти т. М.: Мысль, 1966. Т. 6. С. 349-525.
38. Кант И. Приложение к «Наблюдениям над чувством прекрасного и возвышенного». Соч. в 6 т. М., 1964. Т. 2. С. 265-283.
39. Козачинська В. В. Суб'єкт інформаційного суспільства : «образ тіла», спорт та «виклики» тілесності. Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту. Х.: ХОВНОКУ-ХДАДМ, 2012. № 5. С.76-79.
40. Коменский Я. А., Локк Д., Руссо Ж.-Ж., Песталоцци И. Г. Педагогическое наследие /Сост. В. М. Кларин, А. Н. Джуринский. М.: Педагогика, 1989. 416 с.
41. Колодца Д. Детские игры, их психологическое педагогическое значение. М., 1909. 124 с.
42. Кошелева А. В. Теория элит и элитарный спорт в российском обществе. Теория и практика спорта. 2006. № 8. С. 61-64.
43. Кубертен П. Олимпийские мемуари / пер. с фр. М.: Рид Групп, 2011. 176 с.
44. Кузьменко О. О. Сучасний стан державного управління фізичною культурою й спортом в Україні та Європі. URL: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Dtr_du/2011_3/files/DU311_07.pdf. (дата звернення: 03.07.2015).
45. Кун Л. Всеобщая история физкультуры и спорта / пер. с венгерского, под общей редакцией В. В. Столбова. М.: Радуга, 1982. 400 с.
46. Ласкене С., Чингене В. Возможности анализа спорта как социального феномена. Социологические исследования. 2007. № 11. С. 117-125.
47. Леви-Брюль Л. Первобытное мышление. М., 1939. 201 с.
48. Левитов Н.Д. Психология труда. М., 1963. 187 с.
49. Леонтьев А.А. Возникновение и первоначальное развитие языка. М., 1963. 234 с.

50. Лесгафт П.Ф. Избранные труды / сост. И. Н. Решетень. М.: Физкультура и спорт, 1987. 359 с.
51. Лубышева Л. И. Концепция формирования физической культуры человека. М.: ГЦИФК, 1992. 120 с.
52. Лубышева Л. И. Социология физической культуры и спорта : учеб. пособ. М.: Издательский центр «Академия», 2001. 240 с.
53. Лукашук В. І. Консолідуєча функція спорту у сучасному суспільстві. Вісник Харківського національного університету : зб. наук. праць. Сер. : Соціологічні дослідження сучасного суспільства : методологія, теорія, методи. Харків, 2009. Вип 23. С. 235-240.
54. Лукашук В. І. Розвиток індустрії спорту як відповідь на інституціональні зміни суспільства. Вісник Одеського національного університету. Сер. : Соціологія і політичні науки. 2009. Т. 14. Вип. 13. С. 81-87.
55. Лукашук В. І. Основні етапи розвитку соціології спорту. «SOCIOПРОСТІР : міждисцип. зб. наук. праць з соціології та соціальної роботи». 2011. № 1(2). С. 77-83.
56. Лукашук В. І. Спорт і політика: соціологічний аналіз взаємодії. Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. Сер. : Соціологічні дослідження сучасного суспільства : методологія, теорія, методи. Харків, 2011. Вип. 941. С. 54-58.
57. Лукашук В. Сучасний спорт і соціальні конфлікти. Соціологія : теорія, методи, маркетинг. 2010. № 3. С. 185-197.
58. Лукашук В. І. Тенденції розвитку спорту в умовах ринкових перетворень : автореф. дис... канд. соціол. наук : 22.00.04. – Х., 2006. – 21 с.
59. Лукьянов А. В., Мазов Н. Ю. Спорт как социально-ценностная система. Философия и общество. 2008. № 2. С. 168-184.
60. Люта Л. П. Інституціалізація спорту: динаміка структурних змін : автореф. дис... канд. соціол. наук: 22.00.03. К., 2007. 20 с.

61. Малинський І. Й. Формування фізичної культури особистості в умовах гуманізації освіти : філософсько-педагогічний аспект. URL: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum./VChdpu/ped/2012_97/Malyn.pdf (дата звернення: 08.02.2015).
62. Матвеев Л. П. Общая теория спорта. М.: Физкультура и спорт, 1997. С. 37-40.
63. Матвеев Л. П. Основы общей теории спорта и системы подготовки спортсменов. К.: Олимп. лит., 1999. С. 12.
64. Могилева С. В. Идентичность в спортивных практиках : полноценная устойчивость и игра без цели. Вісник Харківського національного університету : зб. наук. праць. Сер. : Філософія. Філософські перипетії. Харків, 2008. № 812. С. 194-203.
65. Ніколаєв О. А. Роль держави у розвитку фізичної культури і спорту. Вісн. наук. праць ЧДУ ім. П. Могили. 2012. Вип. 182. Т. 194. С. 55-59.
66. Ницше Ф. Воля к власти. Опыт переоценки всех ценностей / пер. с нем. Е. Герцык и др. М.: Культурная Революция, 2005. 880 с.
67. Оливова В. Люди и игры: У истоков современного спорта / пер. с чешск. М.: Физкультура и спорт, 1985. 240 с.
68. Ортега-и-Гассет Х. Спортивне походження держави. Філософська і соціологічна думка, 1990. № 6. С. 38-47.
69. Ортега-и-Гассет Х. Эстетика. Философия культуры. М.: Искусство, 1991. 317 с.
70. Паначев В. Д. Спорт и личность: опыт социологического анализа. Социологические исследования. 2007. № 11. С. 125-129.
71. Паначев В. Д. Спорт в системе физической культуры общества : институциональный подход : автореф. дис. ... док. социол. наук : 22.00.04. М., 2008. 40 с.
72. Парандовский Ян. Олимпийский диск: Роман / пер. с польск. М.: Физкультура и спорт, 1980. 219 с.

73. Перевезин И. И., Суслов Ф. П. О структуре современного спорта высших достижений и социально-правовом статусе спортсменов-профессионалов // Теория и практика физической культуры. 2002. № 5. URL: <http://lib.sportedu.ru/press/tpfk/2002N5/p57-61.htm> (дата звернення: 11.08.2016).
74. Платон. Законы. Собрание сочинений в 4-х т. / пер.с древнегреч., общ.ред. А.Ф. Лосева, Р.Ф. Асмуса, А.А. Тахо-Годи; Авт. вст. ст. и ст. примеч. А.Ф. Лосева ; примеч. А.А. Тахо-Годи. М.: Мысль, 1994. Т.4. С. 71-437.
75. Приступа Є. Н., Пилат В. С. Традиції української національної фізичної культури. Львів, 1991. 110 с.
76. Про фізичну культуру і спорт: Закон України // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1994. № 14. С. 80. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3808-12/page> (дата звернення: 18.06.2015).
77. Сараф М. Я. Спорт и культура (исторический анализ) // Спорт, духовные ценности, культура. Исторические и теоретико-методологические основания. М. : Гуманитарный Центр «СпАрт» РГАФК, 1997. Вып.1. URL: <http://lib.sportedu.ru/GetText.idc?TxtID=721> (дата звернення: 7.10.2014).
78. Сараф М. Я. Профессионализация спорта и спортивная этика // Теория и практика физической культуры. 2001. № 7. URL: <http://bmsi.ru/doc/cba00607-f966-4b05-a821-7c5f75571211>Ошибка! Недопустимый объект гиперссылки. (дата звернення: 13.12.2014).
79. Сартр Ж.-П. Бытие и ничто : Опыт феноменологической онтологии / пер. с фр., предисл., примеч. В. И. Колядко. М.: Республика, 2000. 693 с.
80. Смирнов А. П. Рабовладельческий строй у скифов-кочевников. М., 1935. 179 с.
81. Соловьев Г. М. Генезис становления современного целеполагания по физической культуре в системе образования. Теория и практика физической культуры. 2003. № 8. С. 10-14.

82. Спенсер Г. Основание социологии. Спб, 1898. Ч. I-II. 260 с.
83. Старков В. А. До витоків української фізичної культури: Народна свідомість у давньоруський період. Традиції фізичної культури в Україні. К.: 1997. С. 5-24.
84. Столяров В. И., Баринов С. Ю. Понятие и формы спортивной культуры личности. Вестник спортивной науки. 2009. № 6. С. 17-21.
85. Столяров В. И. Гуманистическая культурная ценность современного спорта и олимпийского движения. Спорт, духовные ценности, культура. М., 1997. Вып. 2. С. 141-314.
86. Столяров В. И. Спорт и культура (методологический и теоретический аспекты проблемы). Спорт, духовные ценности, культура. М.: Гуманитарный Центр «СпАрт» РГАФК, 1997. Вып. 1. С. 84-209.;
87. Теорія та методика фізичного виховання : методичні вказівки (для студ. 1-го курсу) / уклад. : В. В. Лоновенко, В. В. Тимошенко, Т. В. Коцар. Краматорськ : ДДМА, 2008. 36 с.
88. Тіняков А. О. Аналіз можливостей юнацького спорту як соціальної системи у вихованні моральних якостей особистості. Теорія і практика управління соціальними системами : філософія, психологія, педагогіка, соціологія. 2010. № 3. С. 66-74.
89. Традиції фізичної культури в Україні : збірник наукових статей / за заг. ред. С.В. Кириленко, В.А. Старкова, А.В. Цюся. К.: ІЗМН. 1997 248 с.
90. Физическая культура в стране и обществе. Физическое воспитание в вузе. URL: <http://fk.kture.kharkov.ua/lectures/id/12> (дата звернення: 18.09.2015).
91. Фомин Ю. А. Влияние российского спорта на формирование личности. Социологические исследования. 2008. №10. С. 143-146.
92. Хейзинга Й. Homo ludens : ст. по истории культуры. М.: Прогресс-Традиция, 1997. 663 с.
93. Холодов Ж. , Кузнецов В. Теория и методика физического воспитания и спорта : учеб. пособ. для студ. высш. учеб. заведений. 2-е изд., испр.

и доп. М. : Издательский центр «Академия», 2003.
480 с.

94. Cambridge Dictionary Definition of Sport. URL:
<https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/sport> (дата звернення: 19.11.2015).

95. Ortega-y-Gasset. Uber die Jagt. Stuttgart, 1957.

96. Oxford Dictionary Definition of Sport. URL:
<https://en.oxforddictionaries.com/definition/sport> (дата звернення: 12.07.2015).

РОЗДІЛ 2

ФОРМУВАННЯ ОНТОЛОГІЧНОГО ОСМИСЛЕННЯ ФЕНОМЕНА СПОРТУ В КОНТЕКСТІ СОЦІОКУЛЬТУРНИХ ВИКЛИКІВ

2.1. Соціальне буття спорту і фізичної культури: проблема концептуалізації й евристичність дослідницького потенціалу

У попередньому розділі нам вдалося окреслити сутність та соціальну роль феноменів спорту та фізичної культури, а також розкрити низку теоретичних питань, пов'язаних із розумінням людини як суб'єкта і об'єкта спортивної діяльності. Здійснені дослідницькі кроки дозволяються стверджувати, що спортивна діяльність є достатньо складною для дослідження проблемою як через її комплексність, так і через значення для сучасних трансформативних процесів у суспільстві. Можемо стверджувати, що спорт сьогодні уособлює собою не стільки соціокультурні практики, а повноцінно представляє одну із сфер буття людини, володіючи відповідним набором філософських концептів, методичних практик, теоретико-методологічним інструментарієм для дослідження соціокультурної реальності.

Ми не є самотніми у цій позиції – низка дослідників стверджує можливість пошуку плідних дослідницьких інструментів для аналізу теоретичних проблем, асоційованих із феноменом спорту. Більшість із них сходиться на думці, що цією дослідницькою методологічною стратегією може виступити філософія спорту як окрема, самодостатня галузь філософського знання. У цьому підрозділі ми здійснимо спробу розглянути проблему становлення філософії спорту з точки зору суспільного поступу, а також окреслити дослідницькі можливості філософії спорту на сучасному етапі розвитку соціуму.

Вважаємо за доцільне зробити зауваження, що в межах підрозділу ми не претендуємо на послідовне здійснення історико-філософського аналізу уявлень про спорт в усіх культурних періодах: ключовим завданням у цьому плані є потреба продемонструвати, що спортивна діяльність як складова соціальної діяльності людини поставала предметом філософських досліджень з давніх часів, проте, концептуальне оформлення філософських теорій спорту в соціальний підрозділ філософського знання відбувся лише у другій половині ХХ ст.

Проте, чи маємо ми достатні підстави говорити, що філософські питання спорту і фізичної культури постали предметом досліджень лише у ХХ ст.? З одного боку, так, тому що категорійно-понятійний апарат спорту і фізичної культури принципово оформився лише в минулому столітті. З іншого боку, спортивна діяльність із широким спектром складних філософських проблем, у неконцептуалізованому вигляді тісно вплетена у філософську думку представників багатьох шкіл і напрямків, від доби Стародавнього Китаю й Індії та Античності.

На користь цього, наведемо наступну аргументацію одного із засновників філософії спорту у західній традиції У. Моргана: «Філософія занадто довго нехтувала спортом. Хоча в філософії склалася традиція розгляду форм життя, що мають велике значення для суспільства і людей (філософія релігії, мистецтва, науки і освіти), спорт, незважаючи на свій вплив на такі різні культури, як культура Стародавньої Греції і сучасної Америки, так і не удостоївся скільки-небудь серйозної філософської уваги. Звичайно, були і винятки. Наприклад, Платон і Аристотель схвально та іноді навіть захоплено писали про гру і спорт, а більш сучасні філософи – такі, як Ніцше і Хайдеггер, – використовували гру як метафору для визначення своїх особливих світоглядів. Сартр і Вітгенштейн зверталися до понять спорту і гри при розробці своїх впливових концепцій людського існування і мови. Але в цілому більшість філософів просто ігнорувало спорт, вважаючи його занадто несуттєвим для того, щоб витратити на нього свій час» [68].

Як свідчить історія розвитку фізичної культури, окремі питання досліджуваної проблеми в різні часи були предметом вивчення в педагогіці, психології та естетиці. Переважна більшість дослідників вважає, що спорт як соціокультурний феномен зародився в добу Античності та, відповідним чином, постав предметом теоретичної розробки тогочасних представників філософської думки. Ми ж солідаризуємося із підходом, який відстоює можливість інтерпретувати давньоіндійську та давньокитайську філософські традиції такими, які започаткували постановку проблематики спорту в історії філософії: «Антропоморфна філософія Древньої Індії та Китаю дбала про збереження гармонії природного й духовного начал людини, а також про цілісну, органічну її єдність зі світом. За допомогою філософії, релігії, міфології, набуті емпіричні знання древні люди в певних ритуальних діях регламентували та насаджували навички й звички занять фізичними вправами, що сприяло відновленню функцій організму, його оздоровленню. Поза цією історичною традицією сучасники не могли б говорити ні про яку «фізичну культуру» [44, с. 9].

Послідовним щодо ствердження потреби вести відлік від філософської традиції давніх Індії та Китаю є М. Ібрагімов, який наголошує: «Витоки культивування співрозмірності фізичної тілесності людини із Всесвітом знаходимо у синкретичній антропоморфній культурі Стародавніх Індії та Китаю. Заняття фізичними тілесними вправами тут розглядали як різновид духовної практики, оскільки весь світ сприймали як людиноподібне, духовне явище. У ведичній культурі тілесність інтерпретовано як складову духовного, людиноподібного світу, де природа, що оточує людину, дихає, відчуває, має свій голос, розум і немовби підказує їй, як правильно і гармонійно з нею жити. Індійська йога, дзен-буддизм, китайський даосизм тощо уподібнюють фізичні вправи природним конструкціям побудови всього живого у світі – рослин і тварин» [42, с. 104].

Звертаючись до античного досвіду інтерпретації філософських проблем спорту, варто зазначити, що важливим соціокультурним феноменом, який

актуалізував філософські дискусії довкола ролі спорту в бутті людини і суспільства постали Олімпійські ігри. Дослідник С. Матвеев зазначає, що «глибоко укорінений змагальний дух греків часто проявлявся у формі різних конкурсів – вони були діючим чинником прогресу Стародавньої Греції, забезпечуючи появу унікальних творів мистецтва. Воїни, музиканти, поети, художники, скульптори, філософи й оратори змагались за звання «олімпіоніка» і можливість бути нагородженим вінком з маслинових гілок – що дозволяли здобути прихильність богів, повагу співвітчизників тощо. Античні Олімпійські ігри поєднували водночас спортивні змагання, військову підготовку, релігію, виховання, культуру й політику» [66].

Альтернативний погляд на античний період філософської рефлексії демонструє М. Ібрагімов, стверджуючи наступне: «Багато сучасників не вважали ігри Стародавньої Греції шляхетними, такими, що слугували б високим ідеалам доби. Аристотель, наприклад, закликав «вгамувати надто роздутий і нездоровий культ атлетизму», а драматург Еврипід (V століття до н.д.) зазначав, що «з усіх численних гнійників у всій Елладі немає більш злостивого, ніж рід атлетів» [42, с. 100]. Водночас, для нас є цікавим саме той факт, що, незважаючи на діапазон етичних оцінок феномена Олімпійських ігор, можна стверджувати, що саме вони заклали фундамент для спортивної діяльності, запропонували цілісну систему аксіологічних засад спортивної діяльності.

Дійсно, висхідні дослідження, щоправда, здебільше описового плану, презентує антична філософія. Знайомство з нею дозволяє стверджувати, що Піфагор і Демокріт, Платон і Аристотель, Тит Лукрецій Кар і багато інших античних мислителів намагались осмислити цю проблему не тільки в частині формування фізичного стану особистості та її військової спроможності, але й з позицій побутового характеру, гри (як розваги), а особливо – як чинника духовного становлення, утвердження її вольових і моральних якостей. Ідея Тита Лукреція Кара про єдність фізичного і духовного здоров'я людини пронизує всю історію, філософію і культуру від античності й до наших днів.

Значення фізичного самовдосконалення в середньовічній філософії певним чином затьмарила установка на виховання сили волі і духу, зумовленого прагненням до божественного абсолюту.

Відповідне місце цій проблемі відводилось і в трактатах батьків-фундаторів середньовічної культурно-філософської (теологічної) традиції. Відродження, здавалося б, повернулось до античності й на більш високому рівні поставило проблему єдності фізичного і духовного в людині як проблему першочергового значення. Однак подальша політизація й технізація суспільства не давала можливості розкрити її в тому розумінні, в якому вона постає як загальнолюдська, соціальна і невідкладна для збереження людини, цивілізації і культури. Проблема спорту у філософії цього часу розглядалась вкрай побіжно і безсистемно. Деякі дослідники наголошують, навіть, на тотальній неувазі до неї з боку серйозних філософів протягом кількох століть. Наші розвідки дозволяють говорити про справжнє «повернення» спорту як філософської проблеми наприкінці ХІХ ст.: такі видатні філософи, як Л. Вітгенштейн, Ф. Ніцше, Ж. П. Сартр і М. Гайдеггер постійно тримали її в полі своєї філософської рефлексії, підкреслювали життєдайність спортивної діяльності, її розважальну привабливість як гри та феномена загальної культури людини і людства.

Серед концепцій, які обґрунтовували роль гри в бутті суспільства та значно вплинули на розвиток наук про спорт, одне із ключових місць посідають підходи Х. Ортега-і-Гассета. Зазначений теоретик початку ХХ ст. обґрунтовував тезу, що джерелом виникнення спорту є вільна гра життєвих сил, які породжують спонтанне, антиекономічне, надлишкове зусилля, а саме спортивне зусилля дослідник ставить вище трудового, бо в житті найнеобхідніше те, що є надлишковим, інше ж буде затоптане в землю: при цьому, якщо вимушене, неминуче зусилля назвати працею, то кращим прикладом безцільного зусилля є спорт [73, с. 207].

Х. Ортега-і-Гассет, аналізуючи соціальну і політичну роль спорту в розвитку суспільства, стверджував, що спортивна діяльність є першорядною і

творчою, найбільш серйозною і важливою частиною життя, у той час як праця посідає друге місце як її похідна. Більше того, життя існує тільки в межах першої, решта є відносно механічною і чисто функціональною. Причину бурхливого розвитку спорту в XX столітті Х. Ортега-і-Гассет убачає в зміні соціокультурного пріоритету, яким у XIX столітті була робота, а в XX столітті стає гра.

Сучасний для Ортеги-і-Гассета спорт (початок XX ст.), на відміну від давнини, вже не частина релігійного ритуалу, він позбавлений колишньої натхненності, не має жодного органічного зв'язку зі структурою суспільства, навіть якщо він і запроваджується урядом, виражає скоріше інстинкти. Незважаючи на галас, пише іспанський автор, жодна з форм сучасного спорту не творить стиль і культуру: «Незважаючи на все своє значення для учасників і глядачів, він залишається безплідною функцією, у якій прадавній ігровий фактор більшою частиною вже встигнув відмерти» [73, с. 202]. Загалом, щодо ролі спорту в суспільстві іспанський філософ Х. Ортега-і-Гассет первинну роль у особливе місце феномену гри у людській культурі, наголошуючи на приматі ігрової діяльності над практично-орієнтованою діяльністю, і саме ігровий вимір надає буттю значення та є дотичним до процесів культури творення, коли життєва початкова активність виявляється органічно і невимушено, має творчий характер. Кращий приклад такої безцільної напруги сил і творчості Ортега-і-Гассет бачив у спорті як вищій формі творчої діяльності. У своїх роботах, іспанський мислитель наголошував, що спорт є однією із основ культури та цивілізації, що культура – донька не природи, а спорту [10].

Не менш цікаву та відносно сучасну концепцію спорту запропонував у своїх працях Й. Хейзінга. Досліджуючи його вчення, М. Ібрагімов наголошує, що Й. Хейзінга «робить три категоричних вислови, що спричинили бунт у фізкультурно-спортивному середовищі: 1) спорт у нинішньому суспільному житті посідає місце осторонь від власне культурних процесів, які відбуваються поза ним; 2) спорт є радше самостійним

вираженням агональних інстинктів, ніж чинником плідного почуття солідарності; 3) хоч би яким було його значення для учасників змагань та глядачів, він залишається безплідною функцією, в якій стародавній ігровий чинник встиг відмерти» [42, с. 104]. Цікавили Й. Хейзінгу й соціальні функції спорту, який діагностує соціокультурну тенденцію до того, що значення спорту як ключової ігрової форми тогочасної сучасності поступово збільшується, а створення розвинених спортивних інституцій автор обґрунтовує реальними потребами соціуму. Вже тоді була продемонстрована роль спорту в економічному житті: спортивний дух, основу якого складає прагнення до перемоги, певним чином резонує із духом підприємництва.

Досліджуючи особливості розуміння сутності соціального феномену спорту, В. Лукашук зазначає наступне:

- ідеї Й. Хейзінги про те, що гра перебуває за межами реального, дали підставу його послідовникам сформулювати тезу про те, що гра, а разом з нею спорт і фізичне виховання надають можливість втечі від реального життя;
- характерним для Й. Хейзінги є ототожнення гри з порядком; гра для Хейзінги виступає як важливий соціальний інструмент підтримки дисципліни в колективі та суспільстві;
- ототожнення гри з ритуалом, з одного боку, і порядком – з іншого, являє собою важливе для науки і практики спорту положення, оскільки воно надає підставу розглядати спорт і фізичне виховання як важливі інструменти соціального порядку та контролю [63].

Різноманіття змагань і розваг з поширенням моди на спорт в Європі та світі стало незабаром безмежним, у ХХ столітті воно ставало дедалі більш заплутаним, так що соціолог К. Хайнеманн через 100 років після виходу у світ зазначеної статті, досліджуючи дозвілля в Гамбурзі, задокументував 240 спортивних дисциплін [1]. Кожна дисципліна може поєднуватися з різними організаційними формами (сусіди і коло друзів, союз і суспільство, школа і університет, армія, партія, держава) і типами фінансування (вхідна плата,

приватне меценатство, субсидії громадських організацій). Не всі дисципліни користуються однаковою популярністю, за деякими – громадськість може спостерігати за допомогою сучасних ЗМІ, інші – зберігають свій приватний характер і т. ін.

Незважаючи на це різноманіття, «англійське» визначення спорту як єдиноборства чи змагання відповідає тільки вузькому трактуванню поняття. Бо в ході інтернаціоналізації цього явища, його перетворення на масову розвагу і зростання його значення у виховній і військовій системах, в економіці і культурі – у багатьох мовах виникла тенденція вживати слово *sport* і його міжнародні варіанти – *deporte* (іспанська), *desporto* (португальська), *spor* (турецька), «спорт» (українська) і т. ін. – щодо неконкурентних занять (тобто незмагальної активності), для яких існують інші, як правило, більш точні поняття. Сюди відносяться слова «фізична культура», «фізкультура», «фізичне виховання», танці, туризм і екстремальний сплав, а також певні форми лікувального відновлення працездатності.

Отже, у широкому сенсі слово «спорт» є загальним терміном, що позначає, у принципі, будь-який різновид фізичної культури, включаючи «мертві» фізичні культури Стародавнього Сходу та агон древніх греків. Обом видам значення слова «спорт» відповідають два напрямки історії спорту. Перше тлумачення більше підходить до елітарного спорту (спорту для вищих верств суспільства), професійного спорту та олімпійського спорту. Друге – підходить до багатоманітних масових практик оздоровлення та проведення дозвілля з елементами спорту, які більше підпадають під визначення масового спорту, або фізичної культури.

Своєрідний сплеск в осмисленні проблеми спорту в контексті соціокультурної діяльності спостерігається як наслідок відродження сучасних Олімпійських ігор П'єром де Кубертенем, який, з одного боку, різко засудив дегуманізацію, політизацію й військово-агресивну спрямованість спортивно-фізичного виховання особистості, масово

розповсюдженого в різних країнах напередодні першої світової війни; з другого – підкреслив його роль у зміцненні довіри народів і культур, налагодження їх культурних обмінів, всебічного економічного, політичного і соціокультурного співробітництва. І хоча військову ангажованість спортивно-фізкультурної діяльності зняти повною мірою суспільству не вдалося (в Англії її активно впроваджували в систему бойскаутського руху; Німеччина практикувала «п'ять уроків фізичної культури» й один «змагальний день» з військовою спрямованістю; у колишньому СРСР подібну ж спрямованість мав фізкультурно-спортивний комплекс ГТО), людство намагалось демілітаризувати цю частину загальної культури, поступово формувало загальний погляд на спортивно-фізкультурну діяльність як елемент культури, спрямованої на фізичне та духовне вдосконалення людини, підвищення рівня її здоров'я, всебічного і гармонійного розвитку.

У цьому ж контексті розгортались філософсько-культурологічні та педагогічні дослідження спорту і виховання особистості. «Підготовчими у становленні «філософії спорту» вважають праці Г. Слашера (США) «Людина, спорт та існування» (1967), Е. Метені «Рух і значення» (1968). Книга знаменитого Пола Вейса «Спорт: філософське дослідження» змусила його колег філософів-аналітиків звернути увагу на культурологічну значущість спорту. Остаточно самостійний статус як міжгалузевий напрямок у наукознавстві «філософія спорту» здобула після створення 1972 року міжнародної наукової організації «Філософське товариство з вивчення спорту», результати дослідження якого висвітлюють з 1974 року у періодичному виданні «Журнал з філософії спорту» [42, с. 106].

На сьогодні є протиріччя щодо ідеалів олімпійського руху, які виникли й об'єктивно існували в далекі античні часи, і процесом його політизації/націоналізації. Дійсно, основи сучасної системи виховання (зокрема, й фізичного) своїм корінням уходять у Античність, а її основа складала триєдність фізичного, музичного та інтелектуального розвитку,

здатна, на думку тогочасних греків, забезпечити процеси виховання гармонійної особистості.

Одним із метафізичних принципів тогочасної системи виховання, зокрема, системи фізичного виховання, був змагальний принцип (агоністика). До того ж, даний принцип актуалізувався давньогрецькою культурою й у інших культурних сферах – мистецтві тощо. Опосередкованим свідченням ефективності давньогрецької системи освіти слугує твердження, що у V ст. до нашої ери серед афінян не було неосвічених громадян.

Щодо потенціалу філософських ідей Кубертена для концептуального оформлення філософії спорту, то М. Ібрагімов стверджує наступне: «Сучасним теоретичним підґрунтям формування філософії спорту можуть бути ще недостатньо осмислені як у теорії, так і в практиці педагогіки філософські ідеї П'єра де Кубертена, ім'я якого асоціюється з відродженням Олімпійських ігор під час перебудови західноєвропейської системи освіти. П. Кубертен відродив ідеал «калокагатії» (грецьк. kalokagathia, від kalos – прекрасний та agatos – добрий), що у давньогрецькій філософії означало гармонію тіла та душі, поєднання зовнішніх чеснот із внутрішніми, духовними, моральними чеснотами» [42, с. 105-106].

Соціальна генеза сучасного спорту відповідно відмінна від античного. Каталізатором для кристалізації феномену спорту у його сучасному розумінні виступили соціокультурні трансформації, що спричинили розвиток міської культури буржуазного типу. Саме у цей період феномен спорту отримує статусу не тільки інструменту фізичного розвитку, але й дозвільного явища.

Разом із тим, концепція олімпізму у теоретичній площині вперше якісно була представлена у роботах відомого суспільного діяча П'єра де Кубертена. Особливе місце у його наукових розвідках займала ідея виявлення виховного потенціалу олімпійського спорту, його можливості щодо виховання підростаючих поколінь на засадах високої моральності. Вищезгаданий автор здійснив успішну спробу концептуалізувати гуманістичний потенціал ідеї олімпізму та, що дуже важливо,

популяризувати її по усьому світу, радикально трансформуючи ставлення до олімпійського спорту у десятках, а, згодом, сотнях країн світу.

Станом на сьогодні, спорт має найбільшу в людській історії кількість спортсменів та вболівальників, він активно включений у складні сучасні соціально-економічні процеси та процеси культурного виробництва, що ініціює широку фахову філософську дискусію щодо соціального статусу спортивної діяльності. Дедалі впевненіше лунають заклики щодо визнання філософії спорту як самодостатньої окремої галузі філософського знання. Характеризуючи сучасність як епоху постмодерну, В. Білогур зазначає наступне: «Для філософії постмодерну спорт представляє найважливішу сферу культурної і соціальної практики людини, що пропонує демонстрацію дієвості філософських концептів соціальної і культурної реальності. Принциповим для філософії спорту постмодернізму є те, що спорт – це культурна практика, одна із сфер буття людини. Відповідно можлива концентрація на різних аспектах спорту: «спорт як гра», «спорт як шоу», «спорт як техніка тіла», «спорт як перформативна (міметична) практика», «спорт як видовище», «спорт як культурна і соціальна технологія», «спорт як фізична (соматична) культура» [15, с. 221]. Інтуїтивно стає зрозумілим, що, окрім перелічених дослідницьких сюжетів, які властиві постмодерній методологічній традиції, надзвичайно важливий для соціокультурної динаміки феномен спорту ініціює запити до філософії освіти, проблематизуючи питання щодо виховного потенціалу спорту, його можливостей у розбудові патріотичних світоглядних орієнтацій; до філософської антропології та культурологічних досліджень, ставлячи запити щодо ревізії статусу тілесності в сучасній соціокультурній динаміці в цілому, та спорті, зокрема; прояснення потребують складні питання, які стосуються дослідження спорту як багатовимірного етичного та естетичного феноменів і т. ін. Цей факт дозволяє стверджувати потребу в остаточному визнанні філософії спорту у вітчизняній філософській традиції як окремої галузі за аналогією з філософією освіти, філософією науки тощо. Такий крок вже

успішно реалізований у західному філософському дискурсі, в якому історія філософії спорту існує приблизно півстоліття.

Отже, переходячи до формулювання висновків, хотілося би зазначити, що нам вдалося реконструювати систему змін суспільних поглядів на спортивну діяльність від доби стародавніх Індії, Китаю, Античності до початку XXI ст. Здійснений соціокультурний екскурс продемонстрував ускладнений характер взаємин, які існували впродовж століть між філософією та спортом. При цьому подальшого розвитку набули уявлення щодо ролі Античної філософії у напрацюванні фундаментальних принципів розгляду спорту як соціокультурного феномена.

Безпосередньо ж концептуальні спроби обґрунтувати соціальне значення спорту успішно були реалізовані в працях філософів, починаючи із першої половини XX ст. (Л. Вітгенштейн, М. Хайдеггер, Х. Ортега-і-Гассет, Ж. П. Сартр, Й. Хейзінга тощо), що логічно співпало із спробами спортивної діяльності закріпити за собою «соціальну нішу» у тогочасному суспільстві. Важливий соціальний статус спортивної діяльності в соціокультурній динаміці ініціює дослідження в галузі соціальної філософії, філософії освіти, філософської антропології, етики та естетики. У західній філософській традиції ще у середині XX ст. відбулося визнання необхідності виокремлення філософії спорту як окремої галузі сучасного філософського знання для успішного дослідження спортивної проблематики в умовах ускладненої соціокультурної динаміки. У вітчизняній традиції кристалізація філософії спорту відбувається лише останніми роками, що, проте, не знижує евристичності потенціалу підходів філософії спорту для розв'язання протиріч розвитку вітчизняної спортивної галузі.

2.2. Спорт у контексті філософської проблематики тілесності

У цьому підрозділі ми спробуємо окреслити коло проблем спортивної діяльності, асоційованих із проблематикою тілесності. На нашу думку, варто посилити аргументованість нашого звернення до зазначеної проблеми саме у контексті сучасних соціокультурних викликів. Загальновідомим фактом є те, що тілесність постає як один із найбільш проблематизованих філософських конструктів сучасної філософії (тілесність рельєфно досліджується в межах проблеми постмодерністської деконструкції, феміністських, гендерних студій тощо). Крім того, обійти проблему тілесності означало би – дистанціюватись від сучасних проблем і дослідницьких методологій.

У вступі ми наголошували, що дисертаційне дослідження широко не використовує увесь строкатий потенціал західних методологічних підходів і дискурсів, проте абсолютно дистанціюватись від них було би некоректно з погляду дотримання вимог об'єктивності та всебічності розгляду предмета дослідження. Аргументованості зазначеного дослідницького кроку надає наступна теза В. Козачинської: «Характерне для теоретичного дискурсу ХХ ст. звернення до проблематики тілесності є пріоритетним у синтезі знань про психосоматичну (психотілесну, психофізичну) взаємообумовленість природи людини, засвідчуючи долання класичного принципу десоматизації людини... Саме тіло постає в центрі поширених технік моделювання особистості суб'єкта початку третього тисячоліття, що прагне до перетворення і моделювання стану й «образу» власного тіла, яке виступає предметом трансформацій у різноманітних перформативних практиках, результатом штучно-технічної конструкції у спорті тощо» [49, с. 76].

На користь актуальності включення проблем тілесності до контексту нашої філософської розвідки спортивної діяльності доречно навести тезу О. Гомілко – відомої української дослідниці в галузі метафізики тілесності: «Незважаючи на теперішній значний інтерес до проблеми людського тіла, в ній залишається ще багато нез'ясованого та суперечливого. Адже справа не

лише в тому, щоб визнати важливість тілесності як емпіричної наявності. Питання ще й в тому, щоб ввести принцип тілесності до складу метафізичної настанови розуму. Питання можна сформулювати так: «Чи важлива універсальність людини, якщо вона (людина) тілесна істота? Яке місце належить тілу, плоті, чуттєвій субстанції у конституюванні власне людського, притаманного лише людині, способу життя?» [32, с. 9].

На нашу думку, дослідження філософських аспектів тілесності в спортивних контекстах має евристичний потенціал для збагачення вітчизняного дискурсу тілесності, в той самий час, як різні інтерпретації дозволять поглибити рівень рефлексії спортивних проблем. Дослідник М. Ібрагімов зазначає, що на перетині дослідження філософських проблем спорту і тілесності існує можливість збагатити філософський інструментарій теоретичними та емпіричними досягненнями фізкультурно-спортивної науки в дослідженні психосоматичної адаптації до нових умов життя в колі питань «тілесного досвіду», який є предметом феноменологічних дискурсів; поновити дещо деформований під тиском соціально-політичних цілей яскравий ореол творчої сутності спортсмена як діяча культури, для якого спортивна діяльність є полем розгортання його потенційних креативних здібностей, що своїми виступами на змаганнях створює тілесний образ світу і цим звеличує невгамовну людську сутність [43, с. 94].

Хотілося б зауважити, що звернення до проблеми тілесності у нашому дослідженні має на меті продемонструвати ширші контексти інтерпретації феномена спорту і фізичної культури. Йдеться про те, що в переважній більшості феномени, які досліджуються, інтерпретуються з методологічної позиції десоматизації – людське тіло інтерпретується складовою частиною «тваринного світу», а його місце займають конструкти «особистість», «індивідуум», «єго» тощо.

Водночас, антропологічний поворот у філософії ХХ ст. продемонстрував хибність штучного розділення людини і тіла. Дійсно, простежується тенденція у вишукуванні альтернатив раціональній

методологічній догмі, наприклад, у межах природничо-культурологічного підходу. Аналіз філософських теорій кінця ХХ – початку ХХІ століть демонструє можливість говорити не тільки про антропологічний поворот у сучасних філософських дослідженнях, а навіть до наступного рівня розгортання антропологічного повороту, що має назву антропотехнічного повороту.

Антропотехнічний понятійний апарат загалом демонструє свою близькість до спортивної проблематики і у подальших дослідженнях може бути використаним у повному обсязі. У згаданих сучасних теоріях на соціальні, культурні та політичні феномени екстраполюється спортивна і, частково, педагогічна термінологія і метафорика: антропотехнічний поворот... пропонує своєрідну філософію тренування як феномена модерної і постмодерної культури – у рамках цієї філософії він виявляє комплекси вправ і тренувальні програми в усіх сферах суспільного життя, передусім у політиці, а поширення набувають терміни «філософське багатоборство», «акробатична етика», «посткомуністичне догравання», «зміна тренерів» тощо [56, с. 34]. З цього приводу О. Гомілко пише: «Людина має тіло не лише як натуральну передумова власного буття. Тілесність складає основу сутнісних, ключових самоідентифікацій. Плоть є не менш важливим конститутивним чинником, аніж розум, воля або соціальне середовище... Культурний і екзистенційний сенс тілесності у самовизначенні людини розкривається лише через коло тих буттєвих подій, послідовність яких складає процес самовизначення, а ареною яких є людська плоть» [32, с. 231-232].

Отже, спорт і фізична культура як сфери соціального буття об'єктивно потрапляють у коло феноменів, ареною актуалізації яких і постає людська тілесність.

Водночас, хотілося б зазначити, що дана методологічна позиція є лише спробою розширити методологічний інструментарій дослідження спортивної діяльності, який не намагається витіснити проблематику особистості на

периферію дослідження, дискредитувати її – звернення до проблеми тілесності в нашій роботі є кроком для досягнення певної дослідницької компліментарності: «Історично спорт артикулював силу і красу здорової психосоматичної вибудови тілесного організму людини. У сучасних різнобічних вимірах буття спорту, зокрема, предметності, конкретності, комунікативності, персоналістичності, фокусується здобутий суспільством попередній культурно-цивілізаційний досвід збереження та вдосконалення тілесності, який наразі актуалізує необхідність філософської смислової рефлексії його доцільності» [42, с. 98].

Полемізуючи з підходами одного із засновників філософії спорту як напрямку У. Морганом, дослідниця М. Харунжева пропонує розширення проблемного поля філософських питань спортивної діяльності саме за рахунок дослідження проблематики тілесності: «Концептуалізуючи проблематику філософії спорту, Морган виділяє в ній онтологічний (визначення спорту, його супутніх культурних практик, поняття спорту і гри), епістемологічний (роль знання і досвіду в спорті) та аксіологічний (ціннісні та етичні дослідження) напрямки. На нашу думку, варто відзначити також естетичний, антропологічний, соціально-культурний аспекти філософії спорту і, якщо розглядати ширше, філософії фізичної культури. І ось тут ми бачимо як центральну проблематику людської тілесності» [90, с. 26]. Такий підхід співпадає із заявленою нами вище методологічною позицією, що саме тілесність є феноменом, на який у подальшому «нашаровуються» важливі проблеми буття людини.

Отже, у попередніх підрозділах нам вдалося продемонструвати, що заняття спортом слугують у сучасному світі одним із найважливіших чинників формування образу особистості. Формування власного тіла засобами спорту та здорового способу життя стає завданням створення соціально-прийнятної форми репрезентації особистості. Оригінальність при цьому досягається завдяки багатоманітності тілесних практик і видів спорту, чисельність яких невпинно зростає не тільки порівняно із світом античності,

але й порівняно із ХХ століттям, що стало таким собі століттям спорту [96]. Наприклад, після відкриття серфінгу (ковзання на дошці по хвилях) з'являється «віндсерфінг» (до дошки додається вітрило), а згодом популярним стає серфінг з парашутом тощо.

Велика кількість людей, що проводять робочий день в офісі, сидячи перед екранами комп'ютерів, намагаються після роботи відвідувати спортивні зали, студії фітнесу та йоги, або ж, хоча б, здійснюють прогулянки на відкритому повітрі. Водночас, частина людей, які нехтують базовими принципами здорового способу життя, мають проблеми із вагою, заводять шкідливі звички, постають суб'єктами посиленої уваги засобів масової інформації, органів охорони здоров'я та соцзахисту та громадськості в цілому. На нашу думку, в їхньому випадку, це є проявом складного протиріччя, викликаного недостатньою увагою сучасної людини до власного тіла.

Дистанційованість від проблеми підтримання свого тіла в адекватному (здоровому, естетично привабливому) стані порушує традиційні намагання демонструвати свою успішність через ознаку гарного тіла, яку дослідники вважають однією із ключових екзистенціальних потреб людини. З цього приводу С. Константинов пише: «У феноменах фізичної культури і спорту проявляється ставлення людини до тілесності як цінності. Чому тіло виступає для людини як цінність? Відповісти на це питання однозначно важко. Ось одна з можливих відповідей: гарне (а головне, здорове) тіло є свого роду «маркером» успішності людини... Таке прагнення, згідно з нашим поглядом, є характеристикою людської форми, базової екзистенціальної потребою людини. Саме ця потреба, що лежить уже в сфері метафізики і виступає рушійною силою існування і розвитку всієї культури в цілому і фізичної культури зокрема» [51, с. 87].

Отже, сучасна людина в умовах тотального релятивізму, знаходить для себе індивідуальні проекти реалізації зазначеної базової екзистенціальної потреби людини – демонструвати свою успішність.

Не менш важливим моментом в поширенні фізичної культури стає також комерційний фактор. Величезна пропозиція спортивного одягу і знаряддя, курортів для спортивного відпочинку дозволяє формувати життєвий стиль сучасної особистості: «Стилістичний ансамбль з кодів одягу, татуювань, наколок, модної атрибутики, жестів та форми тіла, привертає увагу та дозволяє виражати соціальну належність особи і її життєву позицію» [4, с. 143]. Усі ці атрибути спортивності не стільки покривають тіло (що характерно для традиційного суспільства), скільки акцентують увагу на його формі, підкреслюють мускулатуру, статуру в цілому – і таке «розширене тіло» в сучасному суспільстві свідчить про підвищений соціальний статус особи: «Культурна реальність, як і суспільство, – це антропологічна ситуація, в якій людська особа займає відповідне місце не лише силою абстрактних соціальних ознак, інтелектуальних якостей, майнової забезпеченості, а й завдяки тим чи іншим особистісним антропологічним ознакам: віку, статі, здоров'ю тощо. Тілесність у різних своїх вимірах – у низці різноманітних антропологічних характеристик та у конкретних значеннях – складає одну з головних засад особистісної самоідентифікації та культурної значущості особистості взагалі» [32, с. 250].

Варто зауважити специфіку розгляду тілесності в спортивних контекстах – кожен окремий вид спорту пропонує специфічні зразкові (з погляду властивого цьому видові спорту естетичного проекту) моделі тілесності, специфічні риси і вимоги. Дослідниця В. Козачинська в зазначеному контексті наголошує наступне: «Різні види спорту демонструють модифіковані тіла спортсменів – для боротьби сумо тіло конструюється, передусім, як шар підшкірного жиру; у гімнастики тіло вибудовується інакше, ніж у боксера, воно по-іншому сфокусоване на рівнях анатомії, фізичних якостей і дискурсу про нього, проте найбільш демонстративною в цьому плані є сфера бодібілдингу» [49, с. 78].

Вершину популярності в сучасному суспільстві починають посідати так звані «екстремальні види спорту», які за допомогою ЗМІ демонструють

тенденцію розширити межі можливого для людського тіла та людської волі, здатність руйнації світу буденності та прийнятих норм (насамперед, до безпеки у виконанні складних фізичних вправ у традиційних видах спорту). При цьому нормативні характеристики тіла завжди позначені відбитком культурної специфіки історичної доби, усталених світоглядних систем, що її характеризують. Історична ретроспектива, здійснена Д. Богдановою, підтверджує цю нашу тезу: «Будь-яка діяльність, якою б не займалася людина (суспільно-політична, матеріальне виробництво, художня творчість, спорт), тягне за собою має не тільки продукти виробництва, твори мистецтва, спортивні рекорди, а й зміна, розвиток самої людини, його здібностей, знань, умінь і навичок. Середньовічна філософія осмислює співвідношення душі і тіла в категоріях аскетизму, що ставив собі за мету виховання плоті для підпорядкування її вищому, духовному початку. У Новий час панувало уявлення про людину як розумний, мислячий суб'єкт» [18].

Специфічні погляди на екстремальний спорт детерміновані сучасним станом розвитку суспільства, який часто інтерпретується як «суспільство ризику». Особистий ризик та випробування себе (екстремальних можливостей організму) у досить небезпечних видах катання, плавання, стрибання, польотів тощо – стає передумовою реконструкції буденної форми тілесності та звичайного способу життя. На фундаментальному значенні тілесних практик у бутті людини і суспільства наголошується в наступній тезі: «Головні антропологічні події людського життя, як і взагалі всі інші антропологічні феномени, зумовлені наявністю у людини тіла. Саме тілесність є умовою їх можливості. Людина входить в них, стає їх учасником та переживає їх наслідки (і сама стає їх наслідком) передусім завдяки тому, що вона є тілесною істотою. Інші, вельми різноманітні значення цих подій, котрі зустрічаються в культурі, є нашаруванням над цим (тілесним) первинним онтологічним сенсом» [32, с. 233].

Варто зазначити, що ми відстоюємо позицію, що продуктивне розгортання філософії спорту як самодостатньої галузі сучасної філософії

можливе тільки за умови ревізії ролі тілесності в спортивних проблемах. Саме недооцінка проблем тілесності, на нашу думку, і виступала одним із стримуючих чинників, які не дозволяли філософії спорту заявити про себе. Ця теза знаходить своє підтвердження у праці авторитетного представника філософії освіти як сучасного напрямку філософії У. Моргана: «Зневажливе ставлення до спорту і, як наслідок, до всього, що має відношення до тіла, було обумовлене не тільки минулим філософії, її тісним зв'язком з релігією і її зосередженістю на вічних питаннях. Воно було також обумовлене теперішнім філософії, зокрема, недавніми змінами в її основних парадигмах, які перешкоджали розвитку нових філософських субдисциплін, на кшталт філософії спорту. Я говорю в даному випадку про виникнення і встановлення панування аналітичної філософії в англomовному світі, яка прийшла на зміну прагматичній концепції філософії, приділяє особливу увагу точності і строгості, а також розгляду спеціальних питань, що потребували таких точності і строгості» [68].

Отже, філософській традиції ХХ ст., якій притаманні позитивістські і постпозитивістські риси, властиві високі наукові стандарти, орієнтованість на логічну аналітику і вивірені наукові проблеми, відволікли тогочасну філософію від сфери безпосереднього життєвого досвіду людини, відповідно, від проблем тілесності. Логічним результатом постала маргіналізація альтернативних, «нестрогих» форм філософської роботи, до яких також можна віднести і філософію спорту.

Досліджуючи проблему тілесності, ми продемонстрували те, що тіло в сучасній соціальній динаміці постає одним із центральних понять проблематики утвердження візуальної культури, а сам спорт перетворюється на видовищний перформанс, втрачаючи зв'язок із споконвічними аксіологічними пріоритетами. На нашу думку, ватро також проаналізувати, які перспективи чи, скоріше, загрози, несуть сучасні медичні технології спорту не стільки з погляду порушення антидопінгового законодавства, скільки з погляду можливої трансформації фізіологічних основ людського

організму, втручання в безпосередню тілесність спортсмена. Приміром, йдеться про технології генетичної модифікації, які в цілому позитивно розглядаються в сучасній медицині як перспектива, здатна радикально оновити принципи лікування, подолати рак чи СНІД. Проте застосування розвинених генетичних технологій у спортсменів викликає жваву дискусію, адже не йдеться про лікування хвороби, а про спробу досягнути неприродних сил, витривалості, змін у динаміці процесів переносу кисню тощо, які, без сумніву, підпадають під дію антидопінгового законодавства і порушують принципи Fair Play (чесна гра) – описані втручання можуть бути названі терміном «генний допінг».

У 2009 році низкою американських авторів була видана стаття «Конструюючи переможців: наука та етика генетично модифікованих атлетів» [98], до положень якої ми звернемось у нашому підрозділі. Зокрема, автори загострюють увагу на наступному: «У людини здатність до фізичної діяльності визначається поєднанням її генів та безліччю природних, культурних та суспільних чинників, що формують її середовище. Відносний внесок кожної з цих двох детермінант невідомий... Якщо ефекти від тренувань та дієти, а також соціальна підтримка потенціалу добре зрозумілі, то ступінь генетичного внеску в спортивні здібності все ще значною мірою невідомий» [98, с. 183], - тому застосування генетичних технологій для спорту, окрім порушення етичних норм цієї специфічної форми діяльності, є кроком, в якому занадто багато «невідомих», а результат, відповідно, є непередбачуваним і майже неконтрольованим.

Поняття генетичного допінгу не є метафорою, яка окреслює майбутнє спорту – воно починає активно використовуватись у сучасних дослідженнях і постає предметом жвавих етичних дискусій. І вже з 2009 р. Світовий антидопінговий комітет вводить положення наступного змісту: переміщення клітин чи генетичних елементів, або використання клітин, генетичних елементів чи фармакологічних агентів, здатних модулювати утворення власних генів, здатних підвищити якість спортивних досягнень, є

забороненим [98, с. 190]. Фактор непередбаченості результатів генетичного втручання максимізує ризик того, що спортивний обман може перетворитись на загрозу здоров'ю та життю спортсмена.

У випадку із «традиційним» допінгом, спортсмен може здійснити раціональний вибір щодо його застосування, оцінивши перспективу його використання. Коли ж йдеться про генетичні форми допінгу, то спортсмен змушений буде йти на ризик отримання непередбачених результатів – непередбачених не тільки через його низьку компетенцію в генетичних механізмах, але й через складність передбачення результатів навіть у фахових колах експертів. Проблема генетичного втручання, на нашу думку, є важливою, проте за своїм обсягом не має домінувати над іншими проблемами в межах нашого підрозділу та буде досліджена нами у подальших наукових розвідках.

На нашу думку, до проблематики тілесності доречно віднести і спектр проблем, пов'язаних із розумінням спортивної діяльності як одного із проявів аскетизму. Ця теза виглядає продуктивною в тому плані, що дійсно тілесні перформативні практики, розвиток фізичних показників, є результатом складної праці над собою, що часто постає найголовнішою справою людини, визначає сенс та характер її буття в цілому. Зазначених досліджень здійснено небагато, проте, вони здатні запропонувати евристичні підходи, які значно збагатили б дискурс тілесності в сучасній філософії спорту. У цьому плані, ми солідаризуємось із К. Еггерхолмом, який стверджує наступне: «В рамках філософії спорту безліч текстів збагачували наші знання з приводу досконалості та змагальництва у спорті. Проте в цій літературі особливо недооцінюється безпосередньо процесуальний аспект шляху до спортивних змагань. Дослідження має заповнити цей очевидний пробіл, коли ми намагатимемося накреслити аскетологічне розуміння спорту, який, як ми сподіваємося, проллє світло на нові аспекти та стимулюватиме нові дискусії, особливо стосовно досвіду, розвитку та етичних проблем у спорті» [94]. Ми вважаємо, що, спортивна діяльність в цілому укладається в традиційну,

відому ще з часів Античності, тріаду, якою описується логіка становлення таланту чи якихось інших особистісних утворень у людини: майстерності (*aretē*), змагальності (*agon*) та практики (*askēsis*). Отже, у людській культурі генетично пов'язані процеси саморозвитку, зокрема, спортивного та аскетичного обмеження, цілеспрямованої щоденної праці над собою.

Разом із тим, хотіли би наголосити, що поняття «аскеза» в буденному вимірі трактується надто обмежено – як репресивний етичний ідеал на кшталт християнського аскетизму із обмеженнями, табуванням усього плотського тощо. Це обмежене трактування відволікає нас від того семантичного навантаження, яке в нього вкладали в античній (зокрема, стоїчній) філософії: аскеза ототожнювалась із практичною діяльністю, вправами, постаючи центральною категорією дослідження людської повсякденності. На потребі відродження змістовних характеристик поняття «аскеза», які були маргіналізовані в межах панівної християнської етики, в різні часи наголошували низка філософів – Ніцше, Фуко, Слотердайк тощо.

На нашу думку, укоріненість ціннісних пріоритетів спортивної діяльності в античних ідеалах олімпізму дає підстави стверджувати, що аналіз сучасних філософських проблем розвитку спорту може бути здійсненим із залученням теоретичних підходів стоїцизму, зокрема, щодо розуміння аскези як діяльнісної детермінанти буття людини в цілому. Цей концепт є плідним для розгляду діяльності та вправ як важливих онтологічних характеристик, виявити їх роль для розв'язання сучасних філософських проблем спорту, пов'язаних із тілесними практиками. схожу тезу висловлює К. Еггерхолм, зазначаючи наступне: «Даний підхід міг би на біологічному та екзистенційному рівні, пролити «аскетологічне світло» на стародавнє вчення про пошук гармонії між дефіцитом і надлишком. Це може показати, як людському буттю потрібні зусилля та боротьба. Дефіцит навантаження означає, що м'язи та здібності поступово атрофуються, а на екзистенціальному рівні відсутність труднощів та боротьби також є негативним чинником.... Але атлетична аскеза – це не питання «чим більше,

тим веселіше», і варто бути обережним, щоб уникнути екстремальних та патологічних варіантів спортивної аскези. Багато випадків надмірного тренування, залежності від тренувань та інших розладів як у сфері спорту, так і поза ним, можна інтерпретувати як випадки надлишку, що свідчить про цінність проведення збалансованої аскетичної практики» [94].

Ревізія ролі тренувального елемента в сучасному спорті може постати ефективним кроком на шляху розв'язання протиріч між тілесним розвитком та змагальністю. Йдеться про повернення до ідеалу наполегливої роботи спортсмена над собою, що логічно, має приводити його до перемог, замість надмірної акцентованості на важливості самої перемоги, не принципово як досягнутої. На нашу думку, зазначений підхід не відкидає змагальну природу спорту, проте, повертає його до більш етично вивірених орієнтирів. Цю тезу ширше та більш аргументовано презентує К. Еггерхолм: «Атлетичний аскетизм сам по собі не передбачає зосередження на змагальності, він не спрямований на те, щоб робити краще, ніж інші, щоб перемогти інших. Це не означає, що аскетологічне розуміння спорту відкидає цінність конкуренції або суперечить тісному взаємозв'язку між фізичним розвитком та змагальністю. Це, однак, може сприяти зміщенню фокусу і опису того, яким чином можливий і інший шлях: конкурентне досягнення залежить від наполегливості та практики. Я навіть піддаюся думці, що аскетологічна точка зору на спорт повинна переглянути примат конкуренції, щоб стверджувати більшу важливість практики» [94].

Перед тим, як перейти до концептуалізації висновків підрозділу, хотілось б солідаризуватись із тезою Д. Богданової, в якій сконцентровано викладені її авторські узагальнення щодо тілесних практик у сучасному спорті: «Професійний спорт знаходиться на кордоні між «світами» фізичної культури, культури тіла (формально зберігаючи прихильність їй) і шоу-проектом, вищеозначеним синтетичним видовищем. Тілесна культура спорту, що знайшла своє вираження у спортсменах – спортивних тілах, є в даний час інваріант семіотичного коду, інформаційний носій. Означування

спортивного тіла призводить до формування певного фізичного іміджу. Мова спортивного тіла повідомляє про тілесне здоров'я, про соціальний статус, про особисті уподобання спортсмена, тому культура спортивної тілесності виконує як соціокультурні, так і етико-естетичні функції. Таким чином, професійний спорт репрезентує себе як перформативну практику культури» [17, с. 165].

Отже, на додачу до одвічного спортивного імперативу «Швидше! Вище! Сильніше!», паралельно утверджуються домінуючі характеристики спорту як складової складних процесів поширення ідей масової (візуальної) культури. При цьому важко відповісти на питання, чи варто спорту, для збереження власної самостійності як культурного феномена, відмовитись від статусу активного учасника економічного життя сучасного суспільства, і чи не призведе це до його маргіналізації як складової частини життя суспільства нового гатунку: «Професійний спорт пов'язаний з економікою, політикою, з освітою і наукою, з моральною культурою суспільства і з ціннісними орієнтаціями, але водночас, спортивні практики невіддільні від видовищності, економічної рентабельності, медійності, іміджевої складової... Без комерційного, скандального, екстремального, демонстраційного компонентів, професійний спорт буде симулякром самого ж себе, порожньою копією, позбавленою будь-якої рефлексії» [17, с. 166].

Переходячи до формулювання висновків, хотілось би зазначити, що проблематика тілесності в спорті виступає самодостатньою проблемою сучасної філософії та культурологічних студій. З іншого боку, варто тримати у полі зору той факт, що сфера спорту і дозвілля в сучасному суспільстві отримала специфічний статус, до нього прикута увага засобів масової інформації, які засобами екранної культури формують стереотипи та моду у сфері конструювання тілесності.

Отже, кожен професійний спортсмен на початку XXI ст. виступає тим, хто формує образ спорту як продуктивного засобу трансформації тілесності, здорового способу життя, сприяє інкорпоруванню певної тілесної моди у

соціальну практику тощо. Спортсмени трансформують усталений у культурі «традиційний» образ тіла, пропонуючи нові естетичні орієнтації для тілесних практик. Сучасний спорт постає важливим елементом культурної та економічної взаємодії в глобалізованому світі із відповідним потенціалом виступати ініціатором трансформації усталених естетичних уявлень про людське тіло.

У дослідженні ми виходили із евристичності розгляду особистості як єдності тілесних та духовних атрибутів. На нашу думку, становлення особистості є поступовим, гармонійним розвитком її тілесних та соціальних характеристик, при цьому саме тіло дозволяє людині здійснювати активність в оточуючому соціокультурному ландшафті, поставати суб'єктом комунікативних практик тощо. Спортивна діяльність має виходити із постулату цієї єдності, коли тілесний розвиток резонує із зростанням соціокультурних навичок та утвердженням загальнолюдських цінностей. У цьому аспекті, спорт постає однією із поширених у сучасному суспільстві технік трансформації чи навіть доповнення тілесності (пластична хірургія і хірургічні втручання аж до зміни статі, пірсинг, татуювання тощо) відповідно до вимог сучасної візуальної маскультури.

Сучасний спортсмен, з одного боку, реалізує соціальну місію як суб'єкт спортивної діяльності, а з іншого, – постає суб'єктом інструменталізації свого тіла, тому моделювання особистості спортсмена, виходячи із факту, що ключові антропологічні події життя людини, як і всі інші антропологічні феномени загалом, зумовлені наявністю в людини тіла, реалізується саме на перетині проблем тілесності та десоматизованих феноменів. Разом із тим, надмірна біологізація людини виступає однією з крайностей, що має перебувати в дослідницькій оптиці при розробці спортивної проблематики. Плідним для більш глибоких досліджень філософських проблем тілесності, як одного із вимірів спортивної діяльності, виглядає звернення до сучасних методологічних стратегій, зокрема, до підходів, пропонованих у контексті антропотехнічного повороту в сучасній філософії.

Таким чином, у підрозділі ми спробували розглянути філософські проблеми тілесності, асоційовані із феноменами спорту та спортивної діяльності. Ми розгортали цю частину дослідження, виходячи із наступної методологічної настанови: у переважній більшості, спорт інтерпретується з методологічної позиції десоматизації – людське тіло інтерпретується складовою частиною «тваринного світу», а його місце займають конструкти «особистість», «індивідуум», «его» тощо, проте антропологічний поворот у філософії ХХ ст. продемонстрував хибність штучного розділення людини і тіла. Філософській традиції ХХ ст., якій притаманні позитивістські і постпозитивістські риси, властиві високі наукові стандарти, орієнтованість на логічну аналітику та вивірені наукові проблеми, відволікли тогочасну філософію від сфери безпосереднього життєвого досвіду людини, відповідно, від проблем тілесності. Саме повернення проблематики тілесності на сучасному етапі соціокультурного розвитку виступило чинником для нашої наукової розвідки в межах підрозділу.

Вдалося продемонструвати, що в контексті складних процесів поширення ідей масової (візуальної) культури, феномен спорту набуває специфічного значення як візуальний перформанс, у центрі якого перебуває тіло спортсмена – до нього прикута увага засобів масової інформації, які засобами екранної культури формують стереотипи і моду у сфері конструювання тілесності. Технократичні світоглядні настанови в спортивній діяльності загострюють загрози втручання в людську тілесність не тільки за допомогою «класичних» допінгів задля перемоги, але, на глибшому рівні, за допомогою генетичних маніпуляцій.

Продемонструвавши низку проблематизованих аспектів тілесності як складової дискурсу філософії спорту, вдалося відстояти евристичність тези, згідно з якою становлення особистості є поступовим, гармонійним розвитком її тілесних і соціальних характеристик, при цьому саме тіло дозволяє людині здійснювати активність в оточуючому соціокультурному ландшафті, проте тілесний розвиток має резонувати із зростанням соціокультурних навичок і

утвердженням загальнолюдських цінностей. Фізичне вдосконалення, систематичні тренування, атлетична аскеза не передбачають зосередження на змагальності, він не спрямований на те, щоб перемогти інших – це шлях до особистісного зростання без надмірної референції щодо успіхів інших, це складний шлях фізичного і, невід’ємно, духовного розвитку.

2.3. Феномен спорту в глобалізованому світі: фактори, тренди та сценарії розвитку

Цей підрозділ, за авторською логікою, є спрямованим на дослідження складних впливів на спортивну сферу суспільного буття, ініційованих проблемою глобалізації. Ми виходимо із методологічної позиції – усвідомлення об’єктивного і невідворотного характеру поширення тенденцій глобалізації у XXI ст., тому потреби концептуалізації перспектив та викликів, які ініціює зазначена соціокультурна тенденція, яка здатна допомогти спорту зберегти власну соціальну роль в умовах нової архітекtonіки. Сучасний спорт є ареною розв’язання протиріч глобального та локального (національного), у ньому рельєфно представлені тенденції комерціалізації, що актуалізує філософські розвідки щодо поточного стану та перспектив спорту в глобальну добу.

З нами солідаризується Р. Сушко, стверджуючи наступне: «Вплив чинників глобалізації на спорт вищих досягнень відбувається відповідно до запитів сучасного суспільства, що потребує вивчення і узагальнення позитивного та негативного впливу глобальних чинників з подальшим визначенням і прогнозуванням її наслідків» [85, с. 140]. Саме у зазначеному руслі ми й сформулювали для себе дослідницьке завдання, яке має реалізувати цей підрозділ. Заявлена нами потреба дослідити філософські проблеми становлення глобальних вимірів феномена спорту резонує з думками відомих сучасних теоретиків спорту.

Зокрема, Ю. Ямщиков підтверджує актуальність здійснених нами дослідницьких кроків наступною тезою: «Спорт в умовах індустріального і постіндустріального розвитку суспільства має цивілізаційні соціально-культурні трансформації, включається в загальну систему міжнародної взаємодії, комунікативно-інформаційного обміну... Спорт вписується в систему «масової культури» сучасності. Тому він потребує нових соціально-філософських обґрунтувань з гуманістичною спрямованістю до «антропологічної досконалості» в умовах глобалізації» [93, с. 159].

Сучасний образ людини, її вигляд і манери поведінки, вироблені в процесі соціалізації та виховання, формуються й підтримуються завдяки систематичним тренуванням і зусиллям – успішна, моложава, симпатична та спортивна [4, с. 141]. Поряд із увагою до стилю одягу, дієти, косметично-оздоровлюючих процедур, фізкультура та спорт стають визначальними у формуванні цього образу. Здоровий дух, самодисципліна та воля до дії – такі характеристики успішної людини сучасності – і всі вони можуть бути досягнуті завдяки регулярним фізичним вправам, тобто спорту. Більшість тих, кого в глобалізованому світі знають і шанують, намагаються відповідати саме вищезазначеним критеріям.

При цьому хотілося б зазначити, що спорт у своїх історичних проявах завжди демонстрував власний міжнародний, глобальний статус. Цю тезу підтверджує низка прикладів: міжнародний олімпійський рух був інституціоналізованим на початку ХХ ст.; дух суперництва, зокрема, міжнародного; дух єдності на засадах вірності спортивним ідеалам незалежно від віросповідання, кольору шкіри тощо. Планетарний масштаб спорту підкреслюється наступним чином: міжнародний спортивний, зокрема, олімпійський рух виник для того, щоб об'єднати суб'єктів, які враховують величезний гуманістичний, соціально-культурний потенціал спорту, спрямовують свої можливості на розвиток спорту як складової частини людської культури, на актуалізацію в спорті (і за допомогою спорту) загальновідомих гуманістичних ідеалів і цінностей, а також запобігання

можливостям його використання в антигуманних цілях [4]. Зазначену тезу відстоює і В. Білогур, наголошуючи, що існує потреба формулювання оновленої концепції олімпійського руху, яка б враховувала всі тенденції глобального розвитку цивілізації: є підстави ставити питання про «нову філософію олімпізму» і про роль спорту в сучасному світі в цілому, тим більше, що соціокультурна ідея філософії спорту акцентує увагу на ослабленні гуманістичної орієнтації олімпійського руху, відмову від раніше проголошених цінностей [13, с. 209].

Звертаючись до філософських проблем утвердження глобальних вимірів спортивної діяльності, хотілося би скористатись аксіологічним потенціалом бінарної опозиції «глобальне-локальне» чи, скоріше, «глобальне-національне». Багато років спортивна діяльність відчувала на собі вплив міжнародних контекстів: світові чемпіонати команд, олімпіади експлуатували національні почуття самих спортсменів та їх вболівальників, імпліцитно приховуючи опозицію «свій-чужий» у змагальній діяльності. Варто зазначити роль спорту як арени міжнародного співробітництва та міжкультурної комунікації.

Так, В. Бугуйчук і Ю. Макешина підкреслюють здатність спорту істотно полегшувати встановлення контактів між різними націями і народами, його безмежні комунікативні можливості: спорт легко долає так звані мовні бар'єри, він є зрозумілим всім і тому здатний покращити взаєморозуміння, співробітництво між народами незалежно від раси, кольору шкіри і віросповідання, ідеологічних поглядів; основою спортивних змагань є загальнолюдські моральні правила і норми; спорт – яскрава модель мирного змагання, яка протистоїть військовим зіткненням; спорт припускає спілкування між спортсменами, фахівцями у сфері спорту, між уболівальниками під час змагань, в ході яких вони можуть ближче познайомитися один з одним, з культурою, історією, традиціями і звичаями різних країн і народів [19, с. 114].

Утвердження ж логіки глобалізації привносить з собою розмивання культурних кордонів і зменшення гостроти протиріч культурної ідентифікації в процесах суспільного виробництва. Логічно, що менш напруженого характеру набувають екзистенціальні переживання за ту чи іншу команду, того чи іншого спортсмена, які представляють ті чи інші країни: їм на зміну приходять критерії видовищності та нових рекордів, а сам спорт набуває дедалі більших ознак візуального чи комунікаційного товару. Окремо маємо підкреслити вплив сучасних засобів масової комунікації на спорт, що підсилює виокремлені тенденції його розвитку. З погляду В. Зверевой, для спорту в культурі постмодерна властива транснаціональність, комерціалізація, медійність. Спорт став сферою обігу значних коштів, спостерігається зростання гонорарів ледь не у геометричній прогресії згідно з контрактами професійних спортсменів і тренерів. Мас-медіа підсилюють комерціалізацію спорту: сезонні ігри і чемпіонати, стадіони, трибуни і самі тіла учасників, трансляції на радіо та ТВ, друкарські площі, задіяні у висвітленні змагань, розглядаються як простір для розміщення реклами, яку бачить величезна аудиторія. Спорт адаптувався до умов інформаційного суспільства, в якому вистави і досвід людини немислимі без посередництва мас-медіа. Він зробився одним з найбільш популярних світових шоу, у виробництві і поширенні якого ключову роль грають ЗМІ. Популярні спортсмени перетворюються на медійних персонажів, зірок масової культури, чия регулярна поява в інших, неспортивних контекстах виправдана їх статусом як законодавців моди і експертів у побудові стилю життя [40, с. 64].

Рельєфною демонстрацією відходу від логіки культурної демаркації, міждержавного суперництва на користь ідеології комерціалізації демонструє феномен спортсменів-неофітів, які змінюють громадянство задля можливості покращення свого майнового статусу чи можливостей для розкриття потенціалу: «Неофіти – спортсмени або своєрідні іммігранти втрачають власний духовно-онтологічний статус та перетворюються на «громадян

світу» у космополітичному сегменті глобалізації. Це, на наш погляд, знижує соціально-психологічний тонус вболівальників, перетворює їх на суто мережеву інформаційну структуру, у віртуальний простір споживачів-гедоністів» [39, с. 186].

Більш оптимістичну позицію щодо діалектики глобального і локального в сучасних дослідженнях спорту демонструє В. Білогур: «У зв'язку зі змінами, які відбулися в сучасному світі спорту за останні десятиліття, виникає закономірне питання: як можуть відобразитися сучасні зміни глобального і регіонального вимірів в світі на феномені спорту? Перш за все, слід зазначити, що в новій ситуації ринку і комерціалізації спорту мова йде не про зміну основних ідеалів і цінностей спорту. На нашу думку, спорт повинен культивувати ідеали античної змагальної традиції, етики, культури і виховання, базуватися на цінностях того культурно-спортивного способу життя, який йде від менталітету і традицій нації, яка отримує радість і захват від досягнення спортивних успіхів, виховних цінностей доброго прикладу, поваги і самоповаги до загальних етичних і моральних принципів. Гасла і заклики в спортивній діяльності повинні відповідати принципам моральної поведінки нації в спорті і виключати гасла і заклики типу «перемога за всяку ціну» [13, с. 201].

Як бачимо, ця відома дослідниця філософських проблем українського спорту намагається дистанціюватись від алармістських оцінок перспектив збереження національних традицій та культурної визначеності спорту, а виклики комерціалізації і глобалізації оцінюються нею скоріш як нові, суто технологічні детермінанти, які впливають на економіку, інституційне забезпечення спорту при збереженні його глибинних аксіологічних пріоритетів. Ми також поділяємо зазначену оптимістичну позицію та наполягаємо на можливості раціонального розв'язання протиріч глобального розвитку спорту і фізичної культури.

Дослідник Б. Дубін метаморфози спорту в постсучасному масовому глобальному суспільстві пов'язує з наступними напрямками:

- тотальна комерціалізація професійного спорту, пов'язана з кінцем ідеології національних держав, а відповідно, й національних команд; водночас, аматорський спорт знаходить завершення у платній індустрії оздоровчих послуг;
- мас-медіатизація спорту в «суспільствах глядачів»; доля тих, хто займається спортом, і тих, хто відвідує спортивні змагання як глядачі, сьогодні в середньому на один-два порядки менша за долю телеглядачів спортивних програм;
- повсюдне застосування допінгу, за яким стоїть висока «проблематичність» тіла, як і всього «природного», «нормального», «нормативного» у постсучасній культурі; невизначеність норми робить припустимою технологізацію досягнення будь-якими засобами;
- відкриті війни вболівальників, акти прямої колективної агресії як всередині локальних спільнот, так і на міжнародних зустрічах [34, с. 74].

В умовах інтенсифікації процесів міжкультурної взаємодії, спричинених тенденцією глобалізації, особливого значення набуває комунікативна функція спорту. Поширення масового спорту і спорту вищих досягнень сприяє гуманізації міжособистісних, міжгрупових і міжнародних комунікацій завдяки такій ознаці спорту, як мирна змагальність. Спорт завдяки поширенню міжнародних турнірів, чемпіонатів, Олімпійських ігор сприяє взаєморозумінню та культурному співробітництву, налагодженню продуктивної міжкультурної комунікації, зміцненню миру. Спорт займає одне з ключових місць у сучасному міжнародному спілкуванні, оскільки навіть на національному рівні командних видів спорту його професіоналізація призвела до інтернаціоналізації складу [95].

Не дивно, що у складі футбольних, хокейних та інших команд представлені гравці з усього світу, які на міжнародних спортивних заходах можуть зустрітися з одноклубниками як суперники національних збірних.

Подібні явища сприяють також такому феномену, як інтернаціоналізація вболівальників окремих над популярних спортивних клубів.

Починаючи з ХХ століття, олімпійський рух став найширшим інтернаціональним спортивним феноменом, який об'єднав усі континенти і майже всі народи в прагненні олімпійських перемог. Міжнародний олімпійський комітет є організацією, яка об'єднує більше двохсот олімпійських комітетів різних держав, які несуть у маси цінності олімпійського руху – миру, дружби і взаємоповаги. Регулярні чемпіонати світу та Олімпійські ігри приковують увагу мільярдів людей по всьому світу, сотні тисяч осіб подорожують в інші країни, щоб вболівати на спортивних змаганнях. Таким чином, людство щораз більше усвідомлює свою єдність і згуртованість.

Про які категорії цінностей йдеться, коли ми говоримо про глобальний олімпійський рух з його багатою духовною спадщиною? Насамперед, йдеться про світоглядні цінності олімпійської культури, які утверджують гуманістичні основи спорту, розвитку олімпійського руху відповідно до засад Олімпійської Хартії. Орієнтуючись на такі цінності, особистість прагне долучитись до когорти олімпійських чемпіонів як мирних героїв, що здобули славу не насильством, не іншими доволі жорсткими в соціальному плані методами, а власними зусиллями, власною волею до перемоги, власною тілесно-духовною досконалістю. Важливими для гуманізації спортивного виховання є комунікативні цінності олімпійської культури. Ці цінності характеризують спорт як засіб спілкування і взаєморозуміння людей і народів, пропагують ідею єдності людства. Дійсно, «мова спорту не вимагає перекладу, вона зрозуміла та доступна кожному, хто долучається до спортивних занять, пізнає їх красу, емоційність, естетичну самоцінність» [61, с. 128-129].

Проте необхідно підкреслити, що існують й думки щодо того, що сучасний спорт завдає шкоди співпраці, формує порочне розділення людей на переможців і тих, хто програли, приводить до розвитку багатьох

негативних якостей особи, таких, наприклад, як егоїзм, агресивність, заздрість, породжує прагнення перемогти за всяку ціну, навіть за рахунок здоров'я, порушення етичних норм і т.ін. Такі оцінки свідчать про наявність альтернативних, песимістичних проектів розгортання глобалізаційних тенденцій у сучасному спорті.

Посилаються і на те, що спортивні поєдинки породжують націоналізм і шовінізм, служать проявом «агресивних інстинктів індивіда», свідчать про «патологію особи», що спортсмен виступає як слухняне знаряддя маніпуляції і знаходиться в стані «відчуження» і т.ін. Сюди ж можна віднести книгу під назвою «Війна без зброї», яку Г. Філіп і К. Чатавей написали про міжнародний спорт, а також оцінка спорту колишнім президентом США Рейганом, який заявив в одному з виступів: «Спорт – це вираз ненависті один до одного. Це остання можливість, яку наша цивілізація надає двом людям для фізичної агресії. Спорт – найбільш близька до війни область людської діяльності» [77].

Американський філософ і психолог Е. Фромм піддав різкій критиці Олімпійські ігри як вищу форму сучасних спортивних змагань. Він писав, наприклад, з цього приводу: «Подивіться, який божевільний націоналізм об'єднує людей, що стежать за ходом сучасних Олімпійських ігор, які нібито служать справі миру. Насправді ж, популярність Олімпійських ігор – це символічний вираз західного язичництва. Вони прославляють язичницького героя: переможця, найсильнішого, найнаполегливішого, і при цьому не помічають грізної суміші бізнесу і реклами, таких характерних для сучасної імітації тих Олімпійських ігор, які проводилися в Стародавній Греції». Прокоп розглядав Олімпійські ігри і спорт загалом, як «капіталістично деформовану форму гри» [10].

Дійсно, геополітична ситуація у світі в ХХ ст. вплинула і на процес політизації спорту в контексті олімпійського руху та використання спорту з метою маніпуляції патріотичними почуттями людей. Спортсмени відіграють не менш значну роль у представництві своєї держави серед світового

співтовариства, ніж політики чи дипломати. Спорт завжди був пов'язаний із політичним життям країни. Незважаючи на принципи, проголошені у Хартії Міжнародного олімпійського комітету, спортивні змагання були ареною не тільки перевірок на міцність найкращих атлетів світу, але й майданчиком певних політичних демонстрацій. Мабуть, найяскравіше це можна побачити в період «холодної війни» на прикладі суперництва США та СРСР.

Спортивні змагання ставали справжнім полем бою для радянських і західних спортсменів, котрі повинні були відстоювати честь своєї держави та просто не мали права програвати. У період з 1950-х до 1980-х років зустрічі американських та радянських спортсменів ставали центральною подією змагань найвищих рівнів. На чемпіонати відряджались найкращі атлети, котрі проходили на батьківщині спеціальну підготовку, фізичну і нерідко фармакологічну. Таким чином, Олімпіади періоду «холодної війни» перетворювались на справжні війни [86]. Поступово спорт вже активно використовували і з метою маніпуляції патріотичними почуттями людей. Але якщо в часи «холодної війни» це робили з причин боротьби ідеологій, то зараз – внаслідок комерціалізації спорту і бажання заробити на ньому.

Завершення «холодної війни» розпочало етап відновлення толерантності та єднання у спорті. Політика переставала грати визначальну роль у світових змаганнях усіх рівнів. Спорт не перестав бути одним з інструментів ідеології, проте мотивація спортсменів дещо змінилася. Як вже зазначалося, на передній план повернулися високі гонорари і поняття престижу. Звичайно, патріотизм не втратив своєї актуальності, але запал ентузіазму тепер був змінений пошуками вигоди. Спорт ставав більш вільним, комерційним та космополітичним: «Сьогодні неможливо виконати принцип «вимоги універсальності», який був раніше пов'язаний з очікуванням ідеалу досягнення гармонійної і розвиненої особистості та здійснення цього ідеалу – поєднання розумових, фізичних і моральних норм і принципів. Було висунуто думку про те, що морально-етичне начало вже не є керівним принципом в олімпійському русі, який на перший план висуває

прагматичні концепції, що стали в ХХІ столітті симбіозом спорту і бізнесу в глобальному масштабі» [13, с. 210].

Аналіз викладеного матеріалу показав, що процеси глобалізації висунули широкий спектр викликів спорту, продуктивне розв'язання яких неможливе без проведення теоретичних розвідок у галузі соціальної філософії. Чому саме соціальна філософія? Тому що саме вона евристично досліджує спосіб існування соціальної дійсності, соціум як надорганічну реальність, діагностує принципи зв'язку і супідрядності соціального й природного, аналізує суспільство як організаційну форму відтворення соціальності, здійснює аналіз універсальних законів його будови, функціонування й саморозвитку. Не буде перебільшенням стверджувати, що феномен спорту тісно вплетений у зазначені процеси, виступає важливою детермінантою буття глобального суспільства із властивими йому тенденціями комерціалізації, споживацтва тощо.

Спробою намітити перспективне коло подальших досліджень у галузі глобалізацій цих тенденцій у спорті можна назвати наступне коло проблемних питань, пропоноване В. Білогур:

- «1) становлення і розвиток олімпійського руху в умовах глобалізації;
- 2) спорт як головна субстанція самореалізації особистості;
- 3) формування концепції сучасного спорту як системи ціннісних орієнтацій молоді в умовах глобалізації;
- 4) спорт як знаково-символічна і комунікативна система;
- 5) людиновимірність спорту як реалізація родової сутності людини;
- 6) екзистенційні основи спорту в реалізації трансценденції і свободи» [13, с. 201].

Якщо звернутися до спроби сформулювати візію розвитку глобального спорту, то подолання суперечностей його розвитку перебуває в площині глобальної діалогізації світових соціальних відносин, через твердження

імперативу діалогу в ненасильницькому світі рівних партнерів, що резонує із потребою реалізації глибинних ідей олімпізму: через спорт до світу без насильства – саме за цих умов, спортивний діалог постає своєрідним еталоном, орієнтиром або навіть міжнародною етичною нормою (від спорту без насильства – до світу без насильства) для розбудови діалогу в інших сферах (політика, економіка, право, друк), у той час як найпростіший (і найнебезпечний) шлях дегуманізації спорту – перетворення його в підлеглу частину (інструмент) політики, ідеології, бізнесу, мілітаризму, держави тощо [93, с. 161].

Трагічний кривавий досвід ідеологічного протистояння ХХ ст. має постати чинником унеможливлення повторення помилок історії, коли спорт перетворюється на засіб поширення тоталітарних практик, втрачає свою глибинну сутність, перетворюючись на ефективний інструмент пропаганди тощо.

Здійснена в підрозділі експлікація викликів процесів глобалізації до спортивного виміру буття суспільства продемонструвала наявність протиріч глобального та локального (національного), пов'язаних із розмиванням культурних ідентичностей, домінуванням неоліберальної логіки тощо. Вважаємо за доцільне зупинитись на не менш важливій бінарній опозиції «схід–захід» у вимірах спорту, проаналізувати можливості її продуктивного та контрпродуктивного розв'язання. Ця теза потребує ширшого дослідницького аналізу, виходячи із необхідності врахування наступної тенденції – глобалізація найближчими роками визначатиме характер розвитку спортивної галузі в усьому світі, а спорт вищих досягнень у перспективі продовжить процеси формування і розвитку як окремої глобальної індустрії, яка матиме високу суспільну, освітню та соціально-політичну значущість [85, с. 144].

Зрозуміло, що схід і захід як культурно-цивілізаційні феномени мають фундаментальні відмінності, які визначають характер можливої продуктивної взаємодії в спортивній сфері. Не претендуючи на повноту викладу цих

відмінностей, наведемо лише частину з них, які, на нашу думку, є важливими для дослідження спортивних контекстів. Зокрема, західну цивілізацію можна охарактеризувати через низку ключових сутнісних характеристик: сфокусованість на психічному житті, практичній діяльності довколо індивідуального «Я»; вербально-словесна мотивація дії («я здійснию дію»); раціоналізм; дискретність; протиставлення людини і природи («людина над природою»); активність, агресивність; цілеспрямованість, воля та емоційність; дискурсивно-логічне мислення; радикалізм (прогресивність) [81, с. 175].

Для східної цивілізації виокремлюють наступні сутнісні ознаки: подолання прив'язаності до індивідуального «Я», злиття з колективним несвідомим або космічним розумом; вихід за рамки вироблених структур; відсутність свідомої мотивації дій («воно здійснює дію»); інтуїтивізм; континуальність; єдність мікро- і макрокосмічного; «спокій в русі», «недіяння (діяння-через-недіяння)»; «поступливість», вичікувальність; неупередженість, відчуженість; образно-чуттєве сприйняття традиціоналізму (консерватизму) [81, с. 175].

Вважаємо, що, зазначені характеристики не втрачають свого значення і як сутнісні ознаки спортивної діяльності, вони закладають напрямок реалізації гуманістичного спортивного початку саме через імплементацію цих принципів. Чи можна однозначно стверджувати, що евристичний чи хибний характер цих принципів для здійснення спортивної діяльності? На нашу думку, кожен із цих принципів може бути успішно розгорнутий у спортивну практику в конкретному виді спорту, для вирішення конкретної поточної спортивної ситуації тощо. З одного боку, описані культурні відмінності створюють серйозні перепони для взаємного проникнення культур, для обміну досвідом, проте він має потенціал до реалізації стратегії взаємного культурного збагачення в таких сферах, як спорт, освіта, мистецтво тощо. Безпосередній досвід міжнародної співпраці в спорті демонструє, що спорт здатен поставати одним із визначних чинників

активізації принципів діалогічної міжкультурної взаємодії. Ми погоджуємось, що без подолання культурних протиріч у неагресивний, раціональний спосіб, можливе подальше поглиблення ситуації, описаної А. Сагалєєвим: «У ХХІ ст. взаємодія цивілізацій веде до утворення багатополярного світу. Це може привести до зіткнення культур, якщо тенденції поглиблення технологічного та економічного розриву між Заходом і Сходом не будуть подолані. Рішенням цієї проблеми бачиться продовження міжкультурного діалогу, партнерство і зближення культур» [81, с. 173].

Таким чином, нам вдалося в загальних рисах розкрити ключові проблеми, асоційовані з впливом тенденцій глобалізації на сферу спортивної діяльності. Нами були виявлені та досліджені в плані виявлення ключових детермінант ключові протиріччя глобального розвитку, які концептуально оформлені бінарними опозиціями «локальне (національне) – глобальне», «схід–захід» тощо. При цьому об'єктивний та невідворотний характер поширення тенденцій глобалізації у ХХІ ст. змушує нас не тільки діагностувати протиріччя розвитку спортивної сфери в епоху глобальних змін, але й шукати шляхи їх розв'язання.

Зрозуміло, що утвердження логіки глобалізації привносить з собою розмивання культурних кордонів та зменшення гостроти протиріч культурної ідентифікації: результатом зазначеного впливу є поширення практики спортсменів-неофітів – осіб, які змінюють громадянство задля можливості покращення свого майнового статусу чи можливостей для розкриття потенціалу. Багато років спортивна діяльність відчувала на собі вплив глобальних (міжнародних) контекстів, які плідно використовували локальні (національні) почуття: світові чемпіонати команд, олімпіади тощо експлуатували як почуття самих спортсменів, так і їх вболівальників, імпліцитно приховуючи опозицію «свій-чужий» у змагальній діяльності. Тепер зазначена логіка підмінена логікою видовищності, пропонованій широкими процесами комерціалізації, спорідненими із глобалізацією. У межах підрозділу ми виходили з факту, що процеси глобалізації висунули

широкий спектр викликів спорту, продуктивне розв'язання яких неможливе без проведення теоретичних розвідок у галузі соціальної філософії, а також відстоюємо оптимістичну позицію та наполягаємо на можливості раціонального розв'язання протиріч глобального розвитку спорту і фізичної культури.

Висновки до другого розділу

У другому розділі було запропоновано аналіз спортивної діяльності як однієї з форм життєдіяльності людини, яка уособлює собою широкий спектр світоглядних проблем. Здійснюється дослідження як перспектив, так і загроз, що несуть сучасні медичні технології спорту не стільки з погляду порушення антидопінгового законодавства, скільки з погляду можливої трансформації фізіологічних основ людського організму, в той час як у людській культурі генетично пов'язані всі процеси саморозвитку, зокрема, спортивного та аскетичного обмеження, цілеспрямованої щоденної праці над собою.

Дослідження філософських аспектів тілесності в спортивних контекстах має евристичний потенціал для збагачення вітчизняного дискурсу тілесності, в той самий час, як різні інтерпретації дозволять поглибити рівень рефлексії спортивних проблем, а постійні заняття спортом слугують у сучасному світі однією з головних факторів формування образу особистості, а сучасні умови релятивізму стандартів створюють можливості для розвитку індивідуальних програм досягнення та демонстрації своєї успішності. Мова йде про комерційний підхід як до нових видів і методів фізично-духовних практик, так і про сучасний маркетинговий світ масового виробництва спортивного одягу, високотехнологічних знарядь для тренування, технічних засобів для сучасних матеріально ускладнених видів спорту, курортів для спортивного відпочинку, так і естетичну складову такого моделювання – все це вимагає від людини вносити корективи у стиль свого життєвого

регламенту, щоб бути соціально успішною особою. Варто зазначити, що ми відстоюємо позицію, що продуктивне розгортання філософії спорту як самодостатньої галузі сучасної філософії можливе тільки за умови ревізії ролі тілесності в спортивних проблемах. Саме недооцінка проблем тілесності, на нашу думку, і виступала одним із стримуючих чинників, які не дозволяли філософії спорту заявити про себе – вона розчинялась у різних напрямках філософської антропології, філософії культури, соціальної філософії тощо.

Сучасний суб'єкт спортивної діяльності, з одного боку, забезпечує виконання різноманітних соціальних функцій, а з іншого, вони одночасно стають суб'єктами інструменталізації свого тіла. Такий процес моделювання особистості спортсмена тісно пов'язаний з ключовими антропологічними подіями життя людини, імперативом яких є наявність людського тіла, тому реалізація зазначеного феномену відбувається на перетині проблем тілесності та десоматизованих феноменів. Разом із тим, надмірна біологізація людини виступає однією з крайнощів, що має перебувати в дослідницькій оптиці при розробці проблемного поля філософії спорту. Плідним для більш глибоких досліджень філософських проблем тілесності, як одного із вимірів спортивної діяльності, виглядає звернення до сучасних методологічних стратегій, зокрема, до підходів, пропонованих у контексті антропотехнічного повороту в сучасній філософії.

Таким чином, характерні риси людської тілесності в сучасній соціальній динаміці, де вона постає одним із центральних понять проблематики утвердження візуальної культури, а сам спорт перетворюється на видовищний перформанс, втрачаючи зв'язок із споконвічними аксіологічними пріоритетами. У переважній більшості, спорт інтерпретується з методологічною позицією десоматизації, тобто людське тіло інтерпретується складовою частиною «тваринного світу», а його місце займають конструкти «особистості», «ego» тощо, проте антропологічний поворот у філософії ХХ ст. та можливості інструментарію антропотехнічного

понятійного апарату продемонстрували хибність штучного розділення людини і тіла. Орієнтація на принципи логічної аналітики якій притаманні позитивістські і постпозитивістські риси, довгий час відволікали філософію від сфери безпосереднього життєвого досвіду людини, відповідно, від проблем тілесності.

Представлено теоретико-методологічні позиції процесу усвідомлення об'єктивного і невідворотного характеру поширення тенденцій глобалізації у XXI ст., тому, потреби концептуалізації перспектив та викликів, які ініціює зазначена соціокультурна тенденція здатна допомогти спорту зберегти власну соціальну роль в умовах нової архітекτονіки. Сучасний спорт є ареною розв'язання протиріч глобального та національного характеру, у ньому рельєфно представлені тенденції комерціалізації, що актуалізує філософські розвідки щодо поточного стану та перспектив спорту в глобальну добу.

Спортивна діяльність постійно відчуває на собі вплив міжнародних тенденцій різного ґатунку, так світові чемпіонати та олімпіади завжди підігрівали національні почуття як самих спортсменів, так й їх вболівальників, імпліцитно приховуючи в собі бінарну опозицію «свій-чужий» у змагальній діяльності, але завжди залишаючись зовні ареною міжнародного співробітництва та міжкультурної комунікації, вписуючись в систему «масової культури» сучасності. Поряд із увагою до зовнішніх проявів тієї або іншої особистості через стиль одягу, косметики, харчових смаків тощо, фізкультура та спорт сьогодні стають визначальними у формуванні цього образу.

Особливо суттєвий вплив на зазначені процеси має сучасна статистика подовження життєвого віку людини, тому тенденція до самодисципліни, активізація волі до ефективної дієздатності, максимальне продовження трудової діяльності з точки зору особистих творчих запитів та реалізація своїх прагнень, які гарантуються на емпіриці життєвого досвіду – все це

вимагає від людини дотримання здорового способу життя та забезпечує їй характеристику сучасної та успішної.

Таким чином, виявлені основні детермінанти ключового протиріччя глобального розвитку, які концептуально оформлені бінарними опозиціями «локальне (національне) – глобальне», «схід–захід» тощо. При цьому об'єктивний та невідворотний характер поширення тенденцій глобалізації у XXI ст. змушує нас не тільки діагностувати протиріччя розвитку спортивної сфери сьогодні, але й шукати шляхи їх розв'язання. Необхідно враховувати, що утвердження логіки глобалізації привносить з собою розмивання культурних кордонів та зменшення гостроти протиріч культурної ідентифікації: результатом зазначеного впливу є поширення практики спортсменів-неофітів – осіб, які змінюють громадянство задля можливості покращення свого майнового статусу чи можливостей для розкриття потенціалу.

Доведено, оптимістичну позицію стосовно можливості раціонального розв'язання протиріч глобального розвитку спорту і фізичної культури як у межах соціально-філософських конструкцій, так і за допомогою суспільної геополітичної практики єднання людства. Крім того, особливого значення набуває сучасна комунікативна функція спорту як мирної форма змагальності, в умовах відкритого інформаційного простору спорт завдяки своїм ціннісно-смісловим характеристикам, як ніколи раніше, відмежувався від військової тематики агресії. Історична тема війни та знищення слабого сьогодні втрачає прямий зв'язок з розумінням войовничого духу, фізичної сили та витримки для отримання перемоги та гноблення переможеного, тому феномен спорту в глобалізованому світі сприяє створенню футурологічних трендів та прагматично-позитивних сценаріїв розвитку людства.

Доведено, що заняття спортивною діяльністю дозволяє позитивно впливати на естетичну свідомість особистості, посилити вектори її гармонійного розвитку, постати у естетичному плані, зразком здорового та

привабливого вигляду, опанувати навички граціозності та красу спортивних рухів. Заняття спортом ініціює не тільки складні біологічні зміни в людському організмі, але, не менш важливо, детермінує характер формування естетичних смаків, моральних норм спортивної і повсякденної поведінки, розвиває світогляд інших складових духовного світу особистості.

Список літератури до другого розділу

1. Айзенберг К. Открытие спорта современной исторической наукой. Логос. 2009. № 6. С. 82-94.
2. Акчурин Б. Г. Диалектика духовного и телесного начал в свете нового понимания физической культуры. Теория и практика физической культуры. 2002. № 6. С. 57-59.
3. Амосов М. М. Роздуми про здоров'я. К.: Здоров'я, 1990. 168 с.
4. Алкемайер Т. Социология спорта. Телесные практики субъективации и самоинсценировки. Логос. №3(54). 2006. С. 141-146.
5. Андрущенко В. П. Вихователь плекає майбутнє держави. Сучасні технології в дошкільній освіті України : матеріали наук.-метод. семінару / М-во освіти і науки України, Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова; редкол. В. П. Андрущенко (відп. ред.) [та ін.]; упоряд. І. І. Загарницька. К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2008. С. 3-5.
6. Аристотель. Этика. М.: Лабиринт, 2004. 351 с.
7. Аристотель. Сочинения : в 4 т. / ред., вступ.ст. А. И. Доватур, Ф. Х. Кессиди. М.: Мысль, 1983. Т. 4. 830 с.
8. Бальсевич В. К. Гуманистический вектор спорта высших достижений // Спорт, духовные ценности, культура. М. : Гуманитарный Центр «СпАрт» РГАФК, 1998. Вып. 3. Перспективы и пути повышения гуманистической ценности современного спорта и олимпийского движения. URL: <http://lib.sportedu.ru/GetText.idc?TxtID=801> (дата звернення: 21.09.2016).
9. Батюк А. М. Структурування спорту і фізичної культури в контексті соціологічного аналізу. Грані. 2012. №2. С.106-110.
10. Бацунов С. М. Спорт в системі цінностей : теоретичний аналіз. Соціальна перспектива і регіональний розвиток: філософія, політика, соціологія: зб. наук. праць. Запоріжжя, 2006. Вип. 1. С. 70-76.

11. Белавенцева Г. Н. Человек должен быть здоровым. М.: Книга, 1996. С. 9.
12. Библер В.С. На гранях логики культуры. Книга избранных очерков. М.: Русское феноменологическое общество, 1997. 440 с.
13. Билогур В.Е. Теоретические и практические проблемы философии современного спорта в глобальном измерении. *Philosophy and Cosmology*. 2013. №12. С. 201-213.
14. Быстрицкий Е. К. Культура и личностное измерение бытия // Бытие человека в культуре. К.: Наук. думка, 1992. С. 8-58.
15. Білогур В. Є. Філософія спорту епохи постмодерну : соціально-філософський контекст. Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії. 2016. Вип. 65. С. 221-231.
16. Білогур В. Є. Філософія спорту : теоретико-методологічний контекст : монографія. Дніпропетровськ : Акцент ПП, 2014. 261 с.
17. Богданова Д. Ш. Профессиональный спорт в современной культуре: проблема маргинализации. *Общество. Среда. Развитие (Terra Humana)*. 2012. №2. С. 162-166.
18. Богданова Д. Ш. Спортивное тело как объект культурно-философского дискурса. *Вестник ЛГУ им. А. С. Пушкина. Философия*. 2012. № 6. С.51-58.
19. Бугуйчук В. В., Макешина Ю. В. Спорт і особа в сучасній культурі України (теоретичний аспект). *Гуманітарний журнал*. 2009. № 3-4. С. 113-118.
20. Бурдые П. Программа для социологии спорта. Начала. М., 1994. 288 с.
21. Бытие человека в культуре (опыт онтологического подхода) / Быстрицкий Е.К. и др., отв. ред. Е.К. Быстрицкий / АН Украины. Ин-т философии. К.: Наук. Думка, 1991. 176 с.

22. Быховская И. М. Физическая культура как практическая аксиология человеческого тела : методологические основания анализа проблемы. Физическая культура : воспитание, образование, тренировка. 1996. № 2. С. 6-9.
23. Быховская И. М. Человеческая телесность в социокультурном измерении : традиции и современность. М.: ГЦИФК ОС РАН, 1993. 179 с.
24. Быховская И. М. Человеческая телесность как объект социокультурного анализа (история проблемы и методологические принципы ее анализа). Труды ученых ГЦОЛИФКа : 75 лет: ежегод. М.: ГЦИФК, 1993. С. 58-68.
25. Ващенко Г. Виховний ідеал. Полтава: Полтавський вісник, 1994. 191 с.
26. Ващенко Г. Тіловиховання як засіб виховання волі і характеру. Мюнхен: Авангард, 1956. 56 с.
27. Ващенко І. М. Загальні та науково-педагогічні основи розвитку галузі «фізична культура та спорт» у незалежній Україні. URL: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/vchdpu/ped/2010_80/Vaschenko.pdf (дата звернення: 11.10.2016).
28. Визитей Н. О социально-культурных функциях современного спорта. Теорія і методика фізичного виховання і спорту. 2009. №4. С. 11-19.
29. Вико Дж. Основание Новой науки об общей природе наций. К., 1994. 656 с.
30. Виндельбанд В. Философия культуры ; пер. М.И. Левитиной. М.: РАН, 1994. 361 с.
31. Винниченко В. К. Відродження нації: у 3-х т. К., 1990. 542 с.
32. Гомілко О. Метафізика тілесності : концепт тіла у філософському дискурсі. К.: Наук. думка, 2001. – 340 с.
33. Горський В. С. Історія філософської та суспільної думки як компонент національної самосвідомості. Проблеми філософії. Вип. 90.

- Актуальні проблеми історійко-філософської науки. К., 1991. С. 3-9.
34. Дубин Б. Спорт в современных обществах : пример России. Вестник общественного мнения. Данные. Анализ. Дискуссии. 2004. № 2. С. 70-80.
35. Завальнюк Е. Спорт как социокультурная ценность. Proceedings of young scientists (Труды молодых ученых). 2015. № 12. С. 116-119.
36. Завальнюк О. В. Гуманітарна парадигма розвитку спортивної діяльності. Політологічний вісник : зб. наук. праць. К., 2014. Вип. 75. С. 121-130.
37. Завальнюк О. В. Сучасний погляд на філософське розуміння феномену спорту як найважливіше явище суспільного життя. Науковий часопис. Серія 15: Науково-педагогічні проблеми фізичної культури (фізична культура і спорт). 2015. Вип. 3 К2 (57). С. 129-133.
38. Завальнюк О. В. Фізична культура і спорт в структурі патріотичного виховання особистості. Вища освіта України. №. 1. 2015. С. 65-70.
39. Замышляев В. И., Ямщиков Ю.И. Транснационализм и коммерциализация спорта в условиях глобализации. Вестник СибГАУ. 2007. №2. С.185-187.
40. Зверева В. В. Телевизионный спорт. Логос. 2006. № 3. С. 63-75.
41. З історії розвитку фізичної культури в Україні. Традиції фізичної культури в Україні: збірник наукових статей. К.: 1997. С. 5-15.
42. Ібрагімов М. Філософія спорту в генезі історико-культурологічних студій та у вітчизняних перспективах. Філософська думка. 2014. №1. С. 97-110.
43. Ібрагімов М. Філософія спорту : стан та перспективи розвитку. Теорія і методика фізичного виховання і спорту. 2014. № 1. С. 93-100.

44. Ібрагімов М. М. «Філософія спорту» – новий напрям у фізкультурно-спортивному наукознавстві? Фізичне виховання, спорт і культура здоров'я у сучасному суспільстві. 2011. № 3. С. 6-12.
45. Кабиров Р. Ф. Формирование позитивного отношение студентов к физической культуре средствами ценностных ориентаций : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. М., 1996. 195 с.
46. Камю А. Падение. Сочинения. В 5 т. / пер. с фр. гоммент. А. Руткевича, С. Дубина. Харьков: Фолио, 1997. Т. 3. С. 463-542.
47. Кант И. Антропология с точки зрения прагматической. Соч. в 6-ти т. М.: Мысль, 1966. Т. 6. С. 349-525.
48. Кант И. Приложение к «Наблюдениям над чувством прекрасного и возвышенного». Соч. в 6 т. М., 1964. Т. 2. С. 265-283.
49. Козачинська В. В. Суб'єкт інформаційного суспільства : «образ тіла», спорт та «виклики» тілесності. Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту. Х.: ХОВНОКУ-ХДАДМ, 2012. № 5. С.76-79.
50. Коменский Я. А., Локк Д., Руссо Ж.-Ж., Песталоцци И. Г. Педагогическое наследие /Сост. В. М. Кларин, А. Н. Джуринский. М.: Педагогика, 1989. 416 с.
51. Константинов Д. В., Петров С. С. Философия физической культуры и спорта : перспективы метафизического похода. ОНВ. 2012. №3 (109). С. 85-88
52. Кравченко І. Мистецтво самовдосконалення: З історії української фізичної культури. Народний спорт. К., 1995. № 4-5. С. 108-154.
53. Колоцца Д. Детские игры, их психологическое педагогическое значение. М., 1909. 124 с.
54. Крымский С. Б. Контуры духовности: новые контексты идентификации. Вопросы философии. 1992. № 12. С. 28-39.
55. Кубертен П. Олимпийские мемуари / пер. с фр. М.: Рид Групп, 2011. 176 с.

56. Култаєва М. Невеличка екскурсія по філософських ландшафтах Петера Слотердайка. Філософська думка. 2014. № 3. С. 20-40.
57. Кун Л. Всеобщая история физкультуры и спорта / пер. с венгерского, под общей редакцией В. В. Столбова. М.: Радуга, 1982. 400 с.
58. Ласкене С., Чингене В. Возможности анализа спорта как социального феномена. Социологические исследования. 2007. № 11. С. 117-125.
59. Лесгафт П.Ф. Избранные труды / сост. И. Н. Решетень. М.: Физкультура и спорт, 1987. 359 с.
60. Литньов В. Є. Оновлена парадигма українського національного виховання. URL: http://www.zippo.net.ua/index.php?page_id=216 (дата звернення: 22.09.2016).
61. Лубышева Л. И. Социология физической культуры и спорта : учеб. пособ. М.: Издательский центр «Академия», 2001. 240 с.
62. Лукашук В. І. Розвиток індустрії спорту як відповідь на інституціональні зміни суспільства. Вісник Одеського національного університету. Сер. : Соціологія і політичні науки. 2009. Т. 14. Вип. 13. С. 81-87.
63. Лукашук В. І. Основні етапи розвитку соціології спорту. «SOCIOПРОСТІР : міждисцип. зб. наук. праць з соціології та соціальної роботи». 2011. № 1(2). С. 77-83.
64. Лукьянов А. В., Мазов Н. Ю. Спорт как социально-ценностная система. Философия и общество. 2008. № 2. С. 168-184.
65. Мамаєва О. В., Мамаєв Д. Ю. Фізична культура і спорт як чинники соціалізації особистості. Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту. 2010. № 7. С. 58-60.
66. Матвеев С., Щербашин Я. Ідеї олімпізму в процесі виховання дітей і молоді. Молода спортивна наука України : зб. наук. праць з галузі фізичної культури та спорту. Львів: НВФ «Українські технології», 2008. Вип. 12. Т. 1. С. 187-192.

67. Матвеев С. Этика в спорте или «Fair Play»: утопия или реальность. Наука в олимпийском спорте. 2005. № 2. С. 6-18.
68. Морган У. Философия спорта : исторический и концептуальный обзор и оценка ее будущего // Логос. – 2006. – № 3. URL: <http://magazines.russ.ru/logos/2006/3/mo9.html> . (дата звернення: 27.09.2015).
69. Муляр В. І. Проблема становлення особистості в системі «індивід-суспільство» (філософсько-культурологічний аналіз) : монографія. Житомир: ЖДТУ, 2005. 320 с.
70. Ницше Ф. Воля к власти. Опыт переоценки всех ценностей / пер. с нем. Е. Герцык и др. М.: Культурная Революция, 2005. 880 с.
71. Оливова В. Люди и игры: У истоков современного спорта / пер. с чешск. М.: Физкультура и спорт, 1985. 240 с.
72. Орешкин М. М. Основные положения концепции социокультурных функций международного спорта. Вестник спортивной науки. 2009. № 6. С. 5-8.
73. Ортега-и-Гассет Х. Эстетика. Философия культуры. М.: Искусство, 1991. 317 с.
74. Паначев В. Д. Спорт и личность: опыт социологического анализа. Социологические исследования. 2007. № 11. С. 125-129.
75. Паначев В. Д. Спорт в системе физической культуры общества : институциональный подход : автореф. дис. ... док. социол. наук : 22.00.04. М., 2008. 40 с.
76. Перевезин И. И., Суслов Ф. П. О структуре современного спорта высших достижений и социально-правовом статусе спортсменов-профессионалов // Теория и практика физической культуры. 2002. № 5. URL: <http://lib.sportedu.ru/press/tpfk/2002N5/p57-61.htm> (дата звернення: 13.04.2015).
77. Системне уявлення про поширення сучасного спорту як способу буття людини / В. А. Помаз, С. М. Дейнеко, О. О. Бойко та ін. // Вісник

- Чернігівського національного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка. Сер. : Педагогічні науки. Фізичне виховання та спорт. – Чернігів : ЧНПУ, 2011. – Вип. 86. URL: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum%20/VChdpu/2011_86_1/Pomaz.pdf (дата звернення: 18.11.2015).
78. Приступа Є. Н., Пилат В. С. Традиції української національної фізичної культури. Львів, 1991. 110 с.
79. Радченко Л., Матвеев С., Когут И. Проблема етики в современном олимпийском спорте. Наука в олимпийском спорте. 2007. № 2. С. 126-132.
80. Рашидов С. Ф. Виховання громадянськості та патріотизму як цінностей громадянського суспільства // Духовність особистості : методологія, теорія і практика. Луганськ, 2011. Вип. 3 (44). URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/domtp_2011_3_16 (дата звернення: 16.05.2015).
81. Сагалеев А. С. Различия культур Востока и Запада как источник их взаимообогащения в сфере спорта. Вестник БГУ. 2010. № 13. С. 171-177.
82. Сартр Ж.-П. Бытие и ничто : Опыт феноменологической онтологии / пер. с фр., предисл., примеч. В. И. Колядко. М.: Республика, 2000. 693 с.
83. Спенсер Г. Основание социологии. Спб, 1898. Ч. I-II. 260 с.
84. Старков В. А. До витоків української фізичної культури: Народна свідомість у давньоруський період. Традиції фізичної культури в Україні. К.: 1997. С. 5-24.
85. Сушко Р., Дорошенко Е. Глобалізація в сучасному світі та її вплив на спорт вищих досягнень. Спортивний вісник Придніпров'я. 2016. № 2. С. 140-145.
86. Терещенко О. Р. «Холодна війна» та протистояння наддержав у галузі спорту URL: http://sites.znu.edu.ua/eurointegration/Zbirka/5_tereschenko.pdf (дата звернення: 16.09.2015).

87. Тихонов В. К. Фізична культура як компонент цілісного розвитку особистості студента. URL: <http://conf.vntu.edu.ua/humed/2008/txt/Tihonov.php> (дата звернення: 22.11.2014).
88. Физическая культура в стране и обществе. Физическое воспитание в вузе. URL: <http://fk.kture.kharkov.ua/lectures/id/12> (дата звернення: 29.04.2015).
89. Фукуяма Ф. Доверие. Социальные добродетели и созидание благосостояния. Новая постиндустриальная волна на Западе. М.: Academia, 1999. С. 123-163.
90. Харунжева М. А. Человеческая телесность и физическая культура : философские аспекты. Вестник ВятГУ. 2016. № 2. С. 25-28.
91. Хейзинга Й. Homo ludens : ст. по истории культуры. М.: Прогресс-Традиция, 1997. 663 с.
92. Эллисон М. Т. Новый гуманизм в международном аспекте : Наука и спорт как формы культурного обмена // Спорт, духовные ценности, культура. Перспективы и пути повышения гуманистической ценности современного спорта и олимпийского движения. М.: Гуманитарный Центр «СпАрт» РГАФК, 1998. Вып. 3. URL: <http://lib.sportedu.ru/GetText.idc?TtxtID=793> (дата звернення: 12.10.2015).
93. Ямщиков Ю. Н. Спорт в условиях глобализации. Вестник Адыгейского государственного университета. Сер. 1 : Регионоведение : философия, история, социология, юриспруденция, политология, культурология. 2009. № 3. С. 159-162.
94. Aggerholm K. On practising in sport: towards an ascetological understanding of sport // Journal of the Philosophy of Sport – 2016. DOI: 10.1080/00948705.2016.1159917 (дата звернення: 17.01.2017).

95. Eisenberg C., Geyer, M. H. & J. Paulmann, J. eds. *The Rise of Internationalism in Sport. The Mechanics of Internationalism. Culture, Society and Politics from the 1840s to the First World War.* Oxford: Oxford University Press, 2001. P. 375-403.
96. Loy J. W. & Kenyon G. S. eds. *Sport, culture, and society. A reader on the sociology of sport.* London: MacMillan, 1969.
97. Ortega-y-Gasset. *Über die Jagt.* Stuttgart, 1957.
98. Schneider A. J., Rupert J. L. *Constructing Winners : The Science and Ethics of Genetically Manipulating Athletes.* *Journal of the Philosophy of Sport.* 2009. Issue 36(2). P. 182-206.

РОЗДІЛ 3

СОЦІАЛЬНИЙ ДОСВІД СПОРТИВНИХ СМИСЛІВ СУМІСНОСТІ: МЕХАНІЗМ ІНДИВІДУАЛЬНОЇ ТА КОЛЕКТИВНОЇ ВЗАЄМОДІЇ

3.1. Психологічні особливості функціонування сфери спорту і фізичної культури

Цей підрозділ ставить за мету концептуалізацію психологічних особливостей, що забезпечують функціонування сфери спорту та фізичної культури у сучасному суспільстві. Спортивна діяльність є сферою надзвичайного емоційного напруження, які супроводжують спортсмена на тренувальному етапі, але найбільш загостреного характеру набувають безпосередньо в процесі змагальної діяльності. Зрозуміло, що за умови неупорядкованого характеру перебігу психологічних процесів у обох цих випадках, спортивна діяльність втрачатиме свою орієнтацію на результат, а спортивна діяльність не буде позбавленою проявів девіантної, зокрема, агресивної поведінки.

Додатковим полюсом дослідження є потреба розкриття психологічних особливостей взаємодії тренера із своїми вихованцями. Ми погоджуємось із тезою П. Кузнєцова, який стверджує: «Неправильно бачити в спорті можливості лише для фізичного вдосконалення. Важливу роль спорт відіграє і у формуванні різноманітних психічних якостей і здібностей людини, виступаючи як «школа волі», «школа емоцій», «школа характеру», оскільки спортивні змагання і вся спортивна діяльність висувають високі вимоги до прояву вольових якостей і до саморегуляції» [36, с. 164]. У нашому дослідженні ми намагатимемось надмірно не психологізувати спортивну діяльність, залишаючись в межах філософських методологічних підходів, що дозволить дистанціюватись від конкретних практичних фахових рекомендацій у психологічній галузі, оперуючи поняттями «стратегія»,

«концепція удосконалення» тощо. Окремої уваги заслуговує вплив спорту на формування вольових якостей.

Так, В. Клименко, пов'язуючи волю в цілому з цілеспрямованою психомоторикою в руховій активності людини як подоланням перешкод на шляху до здійснення наміченої мети, щодо особистості спортсмена, то він розглядає такі її прояви, як витримка і самовладання, наполегливість, ентузіазм, рішучість і сміливість, схильність до ризику і стриманість, ініціативність і винахідливість. Витримка і самовладання виявляються у здатності свідомо регулювати власні відчуття, настрої і приводити їх у відповідність з конкретними спортивними ситуаціями. Окремими виявленнями витримки і самовладання є самоактивізація і заборона собі, коли при складних обставинах «необхідно взяти себе в руки», здолати, наприклад, почуття страху і розгубленості. Інший аспект вольових якостей тісно пов'язаний із здатністю управляти своєю активністю, правильно її регулювати, зберігати раціональну техніку за неблагополучних умов [31, с. 257].

Зрозуміло, що, як і кожен інший різновид діяльності, спорт і фізичну культуру супроводжують психологічні особливості загального та індивідуального характеру, які постали об'єктом дослідження особливої галузі сучасної психології – психології спорту. У нашому дослідженні активно будуть використані напрацювання авторитетних представників цієї галузі, що дасть можливість надати обґрунтованого характеру нашим філософським узагальненням. Розглянемо загальновідомий перелік психологічних станів спортсменів та їх сутність. Зокрема, виокремлюють наступні сім станів:

- «стан тривожності – це найпоширеніший стан у спортсменів перед стартом і перед уперше виконуваною складною вправою, він виникає в спортсмена перед стартом, результати якого для нього значимі, але результат невідомий;

- стан страху виникає перед виконанням небезпечних спортивних вправ (можливість зриву й одержання травми) і перед зустріччю із сильним суперником (бокс, боротьба тощо). Симптоми стану страху наступні: збільшення частоти серцевих скорочень, збліднення або почервоніння шкірних покривів, розширення зіниць, заціпеніння, тремтіння, загальмованість;
- стан монотонії є найбільш характерний для марафонців, лижників, ковзанярів, веслярів, штангістів, велосипедистів і ін., тут спостерігається падіння інтересу до тренувань, передчасна утома, ослаблення уваги, почуття незадоволеності, сонливість, збільшення часу складної реакції, реагування на помилкові випадки супротивника, скорочення часу простої реакції;
- стан психічного пересичення - це стан, як правило, з'являється слідом за монотонією, але може виникати й самостійно. До симптомів цього стану відносяться: збудженість, дратівливість, відраза до виконуваної роботи, скорочення часу складної реакції, зниження частоти серцевих скорочень, подиху, вентиляції легенів і енерготрат;
- стан стресу, який викликаний участю спортсмена в змаганнях, – це цілісний психофізіологічний стан особистості, що виникає у важкій ситуації, пов'язаний з активним позитивним відношенням до виконуваної діяльності, характеризується свідомою відповідальністю й супроводжується неспецифічними вегетативними й емоційними змінами. У стані стресу можуть з'являтися як позитивні, так і негативні зрушення у виконуваний діяльності;
- стан непевності в успішному виступі є результатом оцінки спортсменом майбутньої змагальної ситуації, він негативно позначається на майбутній діяльності, запланований результат не досягається;
- стан фрустрації – це стан людини, що виражається в характерних рисах переживання й поведження, викликаний об'єктивно непереборними труднощами, які виникають на шляху до досягнення мети. Такий стан

виникає в спорті досить часто, коли фізична, соціальна уявлювана перешкода заважає дії, спрямованій на досягнення мети або перериває її – «стресом надії, що не здійснилася». Стан фрустрації розглядається не тільки як негативне явище. У поведженні багатьох людей вона має й конструктивну роль, сприяючи досягненню мети. Завдяки її впливу на психіку людини в мотиваційній сфері особистості нерідко домінуючого значення набувають мотиви досягнення» [30].

Як ми вже згадували, кожна спортивна ситуація ініціює у спортсмена закономірно високий рівень як психічної, так і емоційної напруги. За умови низького рівня психологічного супроводу спортивної діяльності, такі ситуації можуть набувати стресового характеру. При цьому складність самої картини психологічного стресу може бути досліджена як шляхом аналізу його проявів, так і складних механізмів його розгортання у психіці спортсмена.

За твердженням А. Пуні існують наступні психологічні елементи готовності спортсмена до змагань, які представлені в таблиці 4.1 [55].

Таблиця 4.1

№ з/п	Елементи готовності	Характеристика
1.	Впевненість у своїх силах	Заснована на визначенні співвідношення своїх можливостей і сил суперника
2.	Прагнення боротися за перемогу	Виражається в цілеспрямованості спортсмена, у його готовності до останньої миті вести змагальну боротьбу за досягнення мети
3.	Оптимальний рівень емоційного порушення	Емоційне порушення має відповідати умовам змагальної діяльності, індивідуально-психологічним особливостям спортсмена, масштабу і рангу змагань

4.	Висока стійкість до перешкод	Виражається щодо несприятливих внутрішніх і зовнішніх впливів, виявляється в «нечутливості» до різноманітних перешкод чи в активній протидії їхньому негативному впливу
5.	Здатність свідомо керувати своїми діями, почуттями, поведінкою	За будь-якої варіативності змагальної обстановки спортсмен повинен керувати своїми діями, приймати доцільні рішення, регулювати свої дії, погоджувати їх з партнерами, керувати своїми емоціями, співвідносити своє поведіння з морально-етичними нормам

Досягнення сучасних наук про спорт, зокрема, спортивної психології, дозволяє виявити сутність механізмів залежності результативності змагальної діяльності окремо взятого спортсмена від його поточного психологічного стану, динаміки його розвитку та чинників змін. Наведені вище показники свідчать, що пошук ефективних стратегій забезпечення продуктивних психологічних станів у спорті за своїм практичним значенням є надзвичайно важливим.

Концептуально роль тренера у забезпеченні психологічного стану спортсмена викладена А. Тіняковим: «Підвищенню позитивних емоцій спортсмена має сприяти опанування раніше недоступною складною спортивною технікою, задоволення від спілкування із партнерами по команді, досягнення поставлених цілей, успіхи на змаганнях тощо. За таких умов спортсмен усвідомлює свої можливості, переконується у здатності долати труднощі, які потребують великих фізичних і психічних зусиль. Це сприяє формуванню відчуття власної гідності і поважного ставлення до інших. Для виховання позитивних емоцій необхідно створювати ситуації успіху в спортивно-тренувальній діяльності. Тренер має не лише створювати

ситуації, в яких спортсмен відчуває свій успіх і зростання, а й уміти бачити та заохочувати будь-який успіх учнів в процесі тренування, спілкування, іншої спільної діяльності. Такою діяльністю можуть бути неформальні дискусії. Проведення неформальних дискусій із спортсменами на моральну тематику має бути невід'ємною частиною виховного процесу під час занять спортом. Важливою метою дискусій є підвищення чутливості дитини до морально-етичних принципів спорту і доведення до його свідомості існування права вибору атлета: дотримуватися моральних принципів під час змагань або їх ігнорувати» [62, с. 71].

Водночас, окрім діагностики та корекції контрпродуктивних та інколи навіть патологічних психологічних станів у спортсменів, психологія спорту також досліджує психологічні засади масового, дозвіллевого спорту, його значення для особистості, яка не включена у спортивну діяльність як життєве покликання. Теоретик спорту С. Юрчук, досліджуючи роль дозвіллево-спортивної діяльності, зміг концептуалізувати позитивний вплив спорту для забезпечення перебігу процесу самовиховання.

Зокрема, шляхом розвитку емоційної сфери, розвитку потреб через залучення до нових комунікативних практик, зростання критичності щодо причин та наслідків потенційних вчинків у змагальному процесі тощо. Активне включення у процеси фізичного розвитку, актуалізує у студентів інтенції щодо потреби забезпечення сталого розвитку у зазначеній сфері, в тому числі, через пере відкриття самого себе, розвитку самосвідомості, самоповаги тощо: «Під час занять у спортивних секціях студент як би пізнає себе з нових, раніше невідомих йому сторін, утверджує себе в своїй свідомості. Самореалізація, самовдосконалення особистісних якостей засобами фізичної культури неможлива в принципі без певного рівня самоповаги. І те, як надалі складатиметься професійна діяльність, неабиякою мірою залежить від вихідних установок молодого чоловіка: чи здатний він буде виявити, використовувати або навіть створювати обставини для максимальної самореалізації» [67, с. 288].

Специфіка феномена фізичної культури і спорту полягає, насамперед, у тому, що вони поєднують в єдине ціле соціальне і біологічне в людині, а психологія має запропонувати евристичні підходи для продуктивної актуалізації соціальних і біологічних компонентів у процесі спортивної діяльності. Глибокий взаємовплив соціального та біологічного знаходить вияв як протягом індивідуального життя кожної сучасної людини, так і в загальному історичному процесі становлення людини розумної. Один з аспектів дослідження цього процесу стосується вивчення психофізіологічних основ засвоєння індивідом соціальної програми і її трансформації в індивідуальну програму.

Як зазначає М. Дубінін, сприйняття соціальної програми відбувається не незалежно, а на основі її впливу на процеси розвитку особи з генетичною програмою: кожна людина, маючи унікальну генетичну організацію, так само має єдиний у своєму роді спосіб реагування на соціальні і фізичні впливи середовища, а розмаїття людей, що визначається унікальністю кожної людини за її генетичною конституцією, створюють часом складні проблеми виховання [19, с. 56]. Зрозуміло, що біологічні особливості кожної людини помітно впливають на процес формування, на властивості людської особистості в цілому, на такі її риси, як обдарованість, емоційність. Проте цей вплив біологічного створює тільки тло, впливає на ступінь інтенсивності тих чи інших рис особистості; він не стосується якісних сторін змісту свідомості, які визначаються безпосередньою участю людини в соціально-історичному процесі [18, с. 47-48].

Якщо розглядати динаміку процесів розвитку окремої особистості, його можна інтерпретувати як процес засвоєння нею соціальних програм спадкоємності, що склалися в суспільстві на певному історичному ступеню [5]. При цьому, важливо підкреслити, що регулятором змісту та характеру цього процесу виступає суспільство, а сам він здійснюється за допомогою спеціальних соціальних інститутів, насамперед, системи освіти і виховання. Водночас, освіта і виховання спираються на ту чи іншу

психологічну модель, яка виступає однією із ключових засад освітньо-виховного процесу.

Діалектична єдність біологічного і соціального знаходить вияв й у фізичному розвитку особистості, зокрема – у спортивній діяльності, успішність якої значною мірою залежить від ефективності системи соціального управління цим процесом, а також від процесів мінімізації психологічного перевантаження суб'єктів спортивної діяльності, пошуку психологічно-комунікативних стратегій реалізації спортивної підготовки і безпосередньо змагального процесу. У зазначеному плані евристичними виглядають критерії забезпечення психологічних механізмів реалізації спортивної діяльності на етапі сучасного розвитку суспільства, пропоновані

В. Білогур:

- мотивація спортсмена як один з найголовніших чинників у досягненні спортивної мети. Однак не варто вважати, що чим вища мотивація спортсмена, тим вищі його результати. Нагорода є стимулом, а уявлення про неї є мотивація, однак надзвичайно висока мотивація підвищує почуття тривоги, неспокою, швидкості реакції;
- психологічне забезпечення виступає вирішальним фактором у досягненні успіху, тому необхідна тісна співпраця лікаря, психолога і тренера, які забезпечують створення умов для гідного психоемоційного клімату в колективі, ефективну психодіагностику, що сприяє вибору оптимального стилю діяльності спортсмена з урахуванням типології нервової системи, особистісних особливостей спортсмена. Для початку слід навчити спортсмена мистецтву самоконтролю і саморегуляції, свідомого управління собою на всіх етапах спортивної діяльності;
- слід уникати в спортивній діяльності агресії (англ. Aggression) – дії, яка націлена на нанесення фізичної чи моральної шкоди людині, аж до її фізичного знищення, детермінована негативними емоціями і підходом до ведення спортивного змагання [4, с. 208-209].

Щодо останнього пункту, сформульованого В. Білогур, то ми із ним також погоджуємось і розглянемо проблему упередження агресії в спортивному середовищі в межах окремого підрозділу. Дійсно, зазначена проблема є дуже масштабною і визначальною в межах розкриття специфіки психологічних вимірів феномена спорту. Процес фізичного розвитку будь-якої людини полягає у вдосконаленні наявних функцій її організму, а також розвитку його фізичних можливостей. Проте було б невірним вважати, що біологічні процеси розвитку людини відбуваються ізольовано від її соціальних і психологічних функцій, поза впливом суспільних відносин, адже вплив природних чинників на розвиток фізичного потенціалу людини має об'єктивний характер, але його специфіка полягає в тому, що він може посилюватися або послаблюватися залежно від активності людини, яка може свідомо змінювати перебіг цього процесу, спираючись на пізнання його законів і сутності [38, с. 3]. Така ситуація дає змогу визначити фізичну культуру і спорт як важливі складники соціокультурного розвитку як особистості, так і всього людства.

Необхідно звернути увагу на вагому роль спорту у вихованні морально-вольових якостей особистості, яка проявляється у формуванні характеру, мужності, почутті відповідальності, колективізму, ідеаліях «чесної гри» тощо. Водночас, спорт має й зворотній бік, характеризується егоцентризмом, безпринципністю, прагматизмом, жагою до перемоги за будь-яку ціну. Звідси випливає необхідність створення системи цілеспрямованого спортивного виховання, що має реалізовувати значний позитивний виховний потенціал спортивної діяльності і стримувати негативний вплив спорту на особистість [24, с. 292].

На нашу думку, наведені вище підходи дозволяють перейти до розгляду не просто психологічних детермінант спортивної діяльності, але до дослідження психологічних факторів, здатних, зрозуміло, у гуманістичному ключі, надавати спортивній підготовці і змагальній діяльності успішного характеру. На основі деяких узагальнень із теорії і психології спорту

спробуємо виокремити найнеобхідніші та достатні характеристики, які вирізняють визначних спортсменів із мільйонної армії сучасного спорту.

Найперша категорія, на яку вказують фахівці, це вольова концентрація. Вона носить у чемпіонів і кандидатів у цю категорію не тимчасовий, а постійний характер. Ця властивість особистості досягається завдяки вольовим зусиллям, про її міць, тривалість, навіть граничність складають легенди. Постійна увага до власного вдосконалення в спорті ґрунтується саме на здатності до такого типу концентрації на спортивній діяльності. Досягнення успіху у професійному спорті вимагає неабиякої концентрації психологічних зусиль, спрямованих на досягнення результату. Історик спорту Р. Загайнов вважає показовою відповідь знаменитого футболіста Пеле на питання: «Чому всі у футбольному клубі «Саптос» тренуються 5-6 годин на день, а Ви – півтори?». Пеле відповів: «Тому що я і решта двадцять дві з половиною години думаю про футбол» [26, с. 33].

На другому місці зазначається установка – мотивація на перемогу. Спортсмен-чемпіон обов'язково націлений на досягнення перемоги і в спорті, і в інших життєвих сферах. Поведінка чемпіонів в умовах змагань, особливо в кризові «передстартові хвилини» і в несприятливих умовах (несправедливе суддівство, образи від суперників, ворожість вболівальників суперника тощо), дозволяє припускати, що воля до перемоги у них грає провідну роль на шляху до успіху [26, с. 33]. Саме налаштованістю на перемогу відрізняється від основної маси спортсменів висококваліфікований чемпіон. Він завжди (навіть захворівши, чи після травми) успішно долає кризову ситуацію і виходить на старт в оптимальній фізичній формі і з відповідною налаштованістю на перемогу.

Саме в цьому принципова відмінність видатних спортсменів, чемпіонів, яких можна виокремити в категорію тих, хто осягнув таємницю самовладання, самоорганізації, самопізнання, тобто унікальних особистостей. І справді, хіба можна порівняти чемпіонів навіть в одному виді спорту – наскільки їх особистості різняться, а схожість полягає тільки у невідворотній,

незламній волі до перемоги. Третя ознака – професіоналізм видатних спортсменів. Навіть легенди про греків-олімпійців свідчать, що фізичним вдосконаленням вони займалися протягом життя. Чемпіони професійно ставляться до спорту, а також ведуть професійний спосіб життя (спортивний імідж, поведінка, режим, харчування тощо). Також спортсменів-чемпіонів відрізняє вироблена роками «здатність до опору».

Зазначена психологічна риса характеру і властивість особистості має протистояти природним інстинктам, власним страхам, жорсткій конкуренції, ворожості суперників. Адже не секрет, що у великому спорті з його великими грошима зустрічається і підле суддівство, і продажність преси: «Без внутрішніх сил до опору, у «великих» шахах шлях один – в дурдом» [25, с. 66].

Фахівці зазначають, що екстремальні умови, тривалість змагань призводять до того, що значна кількість спортсменів не витримує фізичного і психічного навантаження. Тому не варто дивуватись, коли минулорічні чемпіони допускають прикрі збої у виступі, яких уникають навіть новачки. Значна кількість спортсменів до останніх днів змагань занедужують, допускають нервові зриви тощо. Натомість чемпіони чинять опір власним слабкостям і зовнішнім умовам, а в підсумку – перемагають, що має забезпечуватись продуктивними психологічними механізмами.

Чергова соціально-психологічна ознака, властива спортсменам-чемпіонам – стабільність. Спортсмени-чемпіони відзначаються стабільністю у спортивній діяльності, у техніко-тактичній майстерності, у своїй поведінці, проявах характеру. Вони не допускають зниження свого рівня майстерності і самоконтролю.

З цим пов'язують виняткову привабливість «образу» спортсмена-чемпіона, в якому видно величезну приховану енергію, впевненість у своїй силі. Така «стабільність» як якість особистості виховується роками безперервних тренувань, напруженість яких здатні витримати лише одиниці. Спортсмени-чемпіони мають стабільну мотивацію на повну віддачу,

незалежно від часу до чергового великого змагання, яке має підтвердити їх спортивний статус.

Відомий олімпійський чемпіон з велоспорту наступним чином описував свій рецепт успіху: «Я досяг того ступеня стабільності, який дозволяє виступати без провалів. І досяг я цього рівня завдяки усталеній, апробованій роками тренувальній програмі та чіткому її виконанню» [26, с. 53].

Інша характеристика чемпіона, на яку звертають увагу визначні теоретики спорту, «закритість» («замаскованість»). Спортсмен-чемпіон, відомий тисячам людей, з часом виробляє певний штучний зовнішній образ, інколи навіть з метою власної безпеки. Такий образ допомагає спортсмену відчутти дистанцію від нав'язливих вболівальників та преси, захист від непотрібного спілкування, від вторгнень в особисте життя.

Зазначена стратегія ефективно працює навіть для забезпечення власної спортивної діяльності, особливо від конкурентів в умовах відповідальних змагань (тренерів, психологів, лікарів). Справжні чемпіони здатні навіть «замаскувати» інформацію про травми, нездужання, переживання, щоб не надати супротивнику психологічної переваги і можливості використати слабкі місця заради перемоги [26, с. 63].

Властива чемпіонам і така риса як «ритуалізм» – достатньо новий, запропонований Р. Загайновим термін, що характеризує особистість спортсмена, який володіє сформованою і багаторазово апробованою в процесі особистого досвіду системою психологічного настрою на виконання діяльності, що забезпечує, зокрема, оптимальний передстартовий стан. Під «ритуалізмом» розуміють певну «організовану поведінку», яка проявляється у програмі реакцій та дій на зовнішні умови і поведінку інших людей. Ритуалізм чемпіона має на меті звільнення від необхідності приймати термінові і нетипові рішення, забезпечення оптимальної концентрації, збереження внутрішньої рівноваги як запоруки стабільної спортивної діяльності.

Зазвичай, людей, що використовують у своїй «внутрішній» психологічній сфері різні ритуали і певні стандартні форми поведінки, називають «забобонними». Спортсмени-чемпіони і спортсмени високої кваліфікації теж використовують подібний «ритуалізм» як механічний набір прикмет і стереотипів поведінки. Дуже часто деякі прояви ритуалізму переростають у безпосередні антропологічні практики конкретного виду спорту.

Спортивні психологи і тренери довгий час вивчали наростання цього явища в процесі особистісного професійного зростання спортсмена – до лав чемпіонів. На основі особистого спілкування і співпраці з сотнями чемпіонів Р. Загайнов зазначав наступне: «Спортсмен після періоду метань, який полягав у зміні прикмет, у механічному їх використанні, заміні талісманів, зміні режиму дня змагання, режиму харчування і т.ін., робив якісний стрибок (йдеться тільки про тих, хто увійшов до лав спортсменів-чемпіонів) у розвитку своєї особистості і ставав... забобонним абсолютно (!). Спортсмен-чемпіон перетворює на ритуальне практично все своє життя «від світанку до заходу», і виглядає це життя так: молитва, зарядка, система харчування, з повною віддачею два-три тренування на день, заповнення особистого щоденника і молитва перед сном» [26, с. 73].

Особливість цього явища зумовлена надзвичайно високим рівнем психологічних перенавантажень, що чатує спортсменів-чемпіонів в їх професійній діяльності. Вони розуміють (і в цьому зрілість їх особистості!), що цей запрограмований стан «психоробота» оберігає його особистість від будь-яких несподіванок і випадковостей. «Стихійність» неприпустима в змаганнях за вершини спорту, тому «організованість» ритуалізму допомагає досягти стану «організованої свідомості» як запоруки стабільності і волі. Наприклад, Р. Березовський на питання про «ритуали» відповів наступним чином: «У мене їх тепер стільки, що у вас місця в газеті не вистачить» [26, с. 73].

Звичайно, глибина нашого дослідження не може претендувати на твердження, що більшості спортсменів-чемпіонів притаманний виключно цей набір якостей. Але, на нашу думку, саме такі характеристики їх духовного стану та внутрішнього світу допомагають спортсмену витримати екстремальні умови спортивних змагань і здобувати визначні перемоги – тобто бути героєм для мільйонів і навіть мільярдів вболівальників.

Отже, окрім розвинених характеристик власне спортивної діяльності, особистість тренера як специфічного суб'єкту психологічної проблематики в системі спорту охоплює й інші важливі риси. Тренер має виявляти психологічні здібності, розкриваючи індивідуальність спортсмена як людини, що являє собою систему, яка саморозвивається, самоорганізується, складається з частково замкнених підсистем або рівнів особистісних властивостей, організованих за ієрархічним принципом. Як зазначає Б. Вяткін, індивідуальність – це не проста сукупність будь-яких властивостей однієї людини, що відрізняє її від аналогічної сукупності властивостей іншої людини: вона розкриває особливий характер зв'язків між усіма властивостями людини, що належать до різних рівнів розвитку матерії (біохімічного, фізіологічного, психологічного, особистісного, соціально-психологічного) – саме вона виявляє неповторність, своєрідність кожної людини, становить цілісну її характеристику [12, с. 3].

Виходячи із цих позицій, важливе завдання тренера – максимально повно розкрити індивідуальність своїх підопічних, виявити її специфіку і визначити можливий вплив цієї індивідуальності на процес спортивної діяльності та на його результати. Як зазначають дослідники, відсутність базової психологічної культури може ініціювати можливі проблеми, труднощі чи конфлікти в процесі соціальної взаємодії спортсменів, а також постати причиною загострення стресів, психологічних криз, чи навіть трагічних катаклізмів у житті й діяльності як окремих суб'єктів спорту, так і суспільства в цілому. За теперішніх умов потрібна зміна змісту тренувального процесу, аксіологічними пріоритетами якого мають бути

гуманістичні принципи, які б транслювались інструментами теоретично обґрунтованих психологічних і педагогічних методик навчання, забезпечених рівнем тренерів щодо розуміння психологічних механізмів, які керують людською поведінкою. Дослідник О. Паляничко справедливо зазначає, що на сучасному етапі суспільного розвитку набуває актуальності пріоритетність формування навичок систематичного самоаналізу із наступною творчою активізацією власної професійної діяльності, професійно-особистісних якостей тренера-викладача, найголовнішою з яких є здатність до рефлексії [48, с. 147].

Здійснене Ю. Дутчаком дослідження психологічних складових організованості спортивного менеджера (тренера) дало змогу автору дійти висновку, що організованість спортивного менеджера має виразну структурованість: суттєве місце, насамперед, належить вольовим якостям (витримка, енергійність, самостійність, цілеспрямованість), що доповнюються окремими моральними (ввічливість, уважність), комунікативними (врівноваженість, переконливість, працелюбність), професійно-діловими (плановість) та організаторськими (лідерство) якостями, а сам цей перелік якостей доцільно розглядати як психологічну складову інваріантного ядра організованості, розвиток яких дасть можливість підвищити ефективність діяльності спортивного менеджера [22, с. 95].

Тренер повинен пам'ятати, що керування командою в змаганнях – одна з головних складових її підготовки. При цьому необхідно виходити з того, пише С. Крамський, що зміни тактичних дій колективу під час гри відбуваються не тільки заради зміни тактичного малюнку гри, а, насамперед, з психологічною метою: підвищення активності дій гравців, їх концентрації, спрямованості уваги на ключові моменти гри, постійного тиску на суперника, у той же час команда, гравці якої володіють більшим арсеналом тактичних дій, і добре керована, беззаперечно, має перевагу над суперником [35, с. 3].

Ми вважаємо, що обсяг та зміст підрозділу надає нам можливість здійснити низку важливих узагальнень щодо особливостей психологічного забезпечення сучасної спортивної діяльності. Ми продемонстрували, що позитивним результатом осягнення внутрішньою змістовною логікою спортивної діяльності є потреба обґрунтування психологічної системи спортивної діяльності на основі якостей індивідуума шляхом їх конструктивної реорганізації, структурування, з урахуванням поточних мотивів діяльності, поставлених спортивних цілей і об'єктивних умов їх здійснення. При цьому безпосередні потреби спортсмена, його життєві інтереси, світоглядні орієнтації, наявний позитивний і негативний життєвий досвід, індивідуальні особливості реалізації окремих психічних функцій постають як вихідні параметри для формування психологічних механізмів забезпечення спортивної діяльності в конкретних умовах. Спортивна діяльність супроводжується низкою специфічних психологічних станів спортсменів (тривожність, страх, моногонія, психічне пересичення, стрес, непевненість, фрустрація), кожен із яких має бути ефективно діагностованим та отримати статус керованого з метою унеможливлення актуалізації таких феноменів, як агресія, насилля тощо. У підрозділі ми ставили перед собою мету не просто виявити особливості перебігу психологічних механізмів забезпечення спортивної діяльності, але, скоріше, знайти підходи для корекції потенційних негативних психологічних феноменів.

Аналіз продемонстрував, що для вирішення завдань психологічної корекції або, загалом, створення позитивної психологічної атмосфери під час тренувального і змагального процесів специфічна важлива роль відведена тренеру – він має максимально повно розкривати індивідуальність своїх підопічних, виявляти її специфіку і визначати можливий вплив цієї індивідуальності на процес спортивної діяльності і на його результати.

3.2. Проблема агресії в сучасному спорті: стратегії упередження і мінімізації

У цьому підрозділі ми спробуємо здійснити філософське дослідження феномена агресії в сучасному спорті, на підставі чого зробити низку узагальнень, які б лягли в основу стратегії упередження і мінімізації в спортивній діяльності. Аргументом щодо актуальності здійснення зазначених дослідницьких кроків виступає той факт, що не поодинокими в історії сучасної філософії є спроби інтерпретувати феномен спорту як негативний чинник впливу на особистість: прихильники негативної оцінки спорту з позицій гуманізму (Т. Веблен, П. Бурдьє, А. Грамші, Т. Адорно, М. Еліас, Е. Даннінг та інші) вказують і на те, що сучасний спорт завдає шкоди співробітництву, формує негативний поділ людей на переможців і переможених; призводить до розвитку багатьох негативних якостей особистості, таких як егоїзм, агресивність, заздрість, породжує прагнення перемогти за всяку ціну, навіть за рахунок здоров'я, порушення моральних норм тощо [36, с. 165-166].

Отже, кореляція між феноменом агресивності і спортивною діяльністю є, якщо не безпосередньою, то однією із важливих сюжетних ліній дослідження психологічних особливостей спортивної діяльності. З огляду на це, показовою виглядає теза Дж. Рассела щодо ролі конфліктів і агресивності як детермінант спортивної діяльності: «Хоча найкраща моральна інтерпретація спорту може полягати в тому, щоб описати його як взаємоприйнятне прагнення до досконалості через виклик, вона дозволяє описати характер спорту як певного типу протистояння – свого роду ритуалізований фізичний конфлікт. Бажання «домінувати», «розчавити», «покарати», «зруйнувати», «сплюндрувати», «продемонструвати відсутність милосердя» – це знайомі мотиваційні інструменти, що використовуються гравцями і тренерами для підвищення продуктивності. Усі такі мотиви – і

вони абсолютно звичайні в спорті – мають свій початок у людському конфлікті» [70].

Намагаючись з філософського погляду досягнути більше психологічну проблему агресії в спорті, хотілося б нагадати закладений історично один із ключових принципів спорту – прагнення до перемоги, що впливає із змагальної природи спорту. Водночас, у психологічній літературі і в дослідженнях у галузі філософії спорту майже відсутні напрацювання щодо станів, які супроводжують спортсмена, що програв у боротьбі: дійсно, як дослідників, так самих спортсменів, тренерів і вболівальників переважно цікавить складна механіка підготовки до спортивних змагань, виявлення мотиваційних чинників, пошук шляхів підвищення естетичності змагання у відповідь на запити сучасної візуальної культури тощо. Проте спортивне змагання завжди має переможця і того, хто програв, що, відповідно, загострює питання етичних принципів сучасного спорту. Хто ж він – той, хто програв, з погляду психології?

Людина-спортсмен за один день може перетворитись із кумира мільйонів на об'єкт ненависті чи зневаги. Ми пам'ятаємо, що навіть за Античних часів спортсмени, що програвали на змаганнях, повертались додому зганьбленими, потайки, аби не постати об'єктом розправи вболівальників. Використовуючи підходи гайдеггерівської онтології, цікаві тези наводить Ю. Тансел: «Зараз спорт створює можливості для атлетичного Dasein переживати смерть у формі ризиків, здійснення помилок, програшів, створює можливості для аутентичного способу буття-у-світі... Я стверджую, що прийняття ризикованих рішень у кожній змагальній грі це не одне й те саме, що ми називаємо ризикованим спортом; немає сумнівів, існують ступені прийняття ризикованих рішень, коли під «ризиком» ми розуміємо смерть атлета. У багатьох видах спорту існує велика кількість травм та болючих програшів, кожен із яких може розглядатись як «маленька смерть». Таким чином, заняття спортом, особливо у його змагальній формі, є видом

буття-до-смерті, через яку атлети шукають власний аутентичний шлях буття» [71, с. 415].

Наведені Ю. Танселом умовисновки потребують прояснення. Як відомо, у своїх працях М. Гайдеггер використовує концепт смерті в різних конотаціях. Зокрема, смерть у традиційному розумінні постає в нього як екзистенційний концепт, проте не менш активно ним вживається концепт «буття-до-смерті» – спосіб буття із усвідомленням його кінцевості, яке здатне надати людському існуванню аутентичного характеру. За М. Гайдеггером, люди проживають своє звичайне неавтентичне життя (відчужене, усереднене буття), так само і помирають, замість того, щоб зустрітись із викликами – бути собою, а не безликим «вони». Отже, для спортсмена змагальна природа спорту постає екзистенціальним напруженням утвердження власного аутентичного способу буття.

Дійсно, поразка у спортивному змаганні є болісною – ніхто не бере участі у змаганнях із метою програшу, проте цей екзистенційно-психологічний стан є невід'ємною складовою спортивної діяльності відповідно до її призначення, тому участь у спорті завжди споріднена із жертвовністю, яку уособлює переможена особа, а психологічні механізми отримання статусу переможеного, жертви також пов'язані із потенційними загрозами утвердження агресивних моделей поведінки у спортсменів. Проте для досягнення успіхів у спортивній діяльності, необхідною вимогою є максимальне розкриття позитивного потенціалу фізичних та, не менш важливо, психологічних якостей особистості. Якщо рівень фізичної підготовки суб'єктів спортивної діяльності є еквівалентним, то домінуючим фактором для спортивних звершень стає саме психологічна готовність спортсмена, його навички з управління в стресовій ситуації. На жаль, фізична культура і спорт часто інтерпретуються з погляду домінування фізичних факторів, а проблема психологічної підготовки набуває другорядного характеру.

Саме цим забезпечується виникнення колізій, які спортсмен не здатен розв'язати в неагресивний спосіб. Окрім заявленої вище неоднозначної ситуації із оцінкою взаємозв'язку спорту і агресії в історії філософії, наша наукова розвідка ініційована потребою розв'язання протиріч інтерпретації спорту як чинника утвердження агресивних моделей поведінки і світоглядних орієнтацій у буденному дискурсі. Зазначена ситуація яскраво описується В. Сафоновим наступним чином: «У суспільній свідомості завжди існувала установка про потенційну агресивність спортсменів. Засоби масової інформації моментально тиражують випадки порушення громадського порядку відомими спортсменами. На побутовому рівні агресія асоціюється з негативними формами поведінки, нанесенням шкоди, збитку. У дослідженнях соціологів, соціальних психологів саме цьому питанню приділяється основна увага. А щодо спорту, то робляться висновки, що спорт «формує агресивні тенденції», що спорт є умовою «реалізації агресивних тенденцій» як спортсменів, так і тих, хто спостерігає за спортивними поєдинками» [57, с. 202].

Дійсно, не завжди спортивна агресія утримується в межах соціально-безпечних форм. Часто спортивні змагання породжують гострі конфлікти, починаючи з міжособистісного рівня і закінчуючи рівнем міждержавним. На думку В. Лукашука, конфліктам, що виникають у сфері спорту, властиві як загальні сутнісні риси будь-якого соціального конфлікту, так і специфічні особливості: по-перше, спорт – це опосередковане і безпосереднє психологічне та фізичне протистояння спортсменів, жорстка конкуренція на змаганнях і в навчально-тренувальному процесі. Йому також властива екстремальність умов, що пов'язана з високими фізичними і нервово-психологічними навантаженнями; по-друге, спорт характеризується високою руховою активністю і можливістю прояву агресії в межах правил змагань, при цьому в деяких видах спорту в умовах жорсткого фізичного контакту [39, с. 186].

Агресія актуалізується під час конфліктів, які виникають у специфічних ситуаціях спортивної діяльності. Які ж саме типи конфліктів властиві спортивній галузі і галузі фізичної культури? Дослідник В. Майструк пропонує систематизувати можливі конфлікти у досліджуваній галузі за чотирма типами, зокрема:

1. Конфлікти, що виникають в ситуаціях, які перешкоджають досягненню основної мети спортивної діяльності (функціонально-рольові конфлікти в умовах спортивно-ігрової діяльності і т.ін.).

2. Конфлікти, що виникають в ситуаціях, які безпосередньо чи опосередковано перешкоджають досягненню вторинної мети спільної діяльності (реалізація особистого чи професійного потенціалу, прагнення до зростання, вдосконалення, визнання збоку колективу).

3. Конфлікти, що виникають через способи поведінки, які не відповідають очікуванням (експектаціям) членів команди (небажання принести власні інтереси в жертву командним, недобросовісне ставлення до тренувальних занять і змагань).

4. Особистісні конфлікти, що виникають як прояв несумісності, нерозуміння (відмінностей в системі цінностей, життєвих планів, інтересів) [40, с. 79].

Дійсно, спортивна і безпосередня змагальна діяльність є сферою, яка носить надзвичайно напружений у психологічному плані характер. Перспектива перемоги чи поразки здатна актуалізовувати «темний бік людської природи», а спортивне змагання постає ареною для демонстрації своїх можливостей йти до кінця, дистанціюючись як від загальнолюдських норм поведінки, так і від аксіологічних пріоритетів спортивної діяльності, яким є, наприклад, концепт «Fair Play» («Чесна Гра»). Демонстративним, з огляду на це, виглядає футбол. Зокрема, Ю. Тарсел наголошує: «Ми постійно бачимо егоїстичну поведінку у футболі. Гравець, який перебуває на позиції, з якої неможливо забити гол, намагається все ж вдарити його, замість того, щоб передавати м'яч іншому гравцеві, який знаходиться на кращій за нього

позиції для того, щоб забити гол – існує багато причин для такої поведінки... Ця первинна людська природа, у цьому випадку, будучи егоїстичною, може бути мінімізована під час тренування із досвідченим тренером. Врешті-решт, можуть бути зроблені акценти на вищій природі, здатній забезпечити згуртованість і гру в унісон з іншими майже в кожному конкретному випадку, зокрема, коли справа доходить до забиття гола, внаслідок чого той самий спортсмен грає в гармонії з іншими гравцями» [71, с. 411]. Водночас, спортивну агресію намагається «ввести в певні рамки» фізична культура.

Виховна діяльність у процесі підготовки спортсменів має бути спрямованою, не в останню чергу, на випрацювання у спортсменів ефективних навичок прийняття неагресивних рішень. На ухвалення рішення і, відповідно, рівень агресивності в спортивній діяльності впливають наступні кілька факторів: амплуа спортсмена; змагальний досвід спортсмена; фізична підготовленість спортсмена є одним з істотних факторів, що обумовлюють швидкість і правильність ухвалення рішення; вік спортсмена, тому що молоді спортсмени, що починають, маючи більш збудливу нервову систему і невеликий досвід участі в змаганнях, перевагу віддають безпосереднім діям, залишаючи без потрібної уваги аналіз ситуації, інтелектуальну частину діяльності, а більш досвідчені спортсмени частіше використовують фактор часу для з'ясування ситуації, що склалася, та виявленню слабких місць супротивника; властивості нервових процесів, наприклад, спортсмени зі слабкою нервовою системою, як більш чутливі, швидше реагують на ситуацію, що створилася, й прогнозують події, інертним спортсменам складніше змінити намічені дії, а спортсмени з нерівноваженою нервовою системою більше роблять помилок, невірних дій через надмірну збудливість; інтелектуальні якості: спостережливість, кмітливість, передбачення, швидкість розуму, гнучкість розуму є важливими чинниками у швидкості й правильності прийняття рішень у спорті; вольові якості: самостійність, ініціативність, рішучість, самовладання [2, с. 20-22].

У цьому підрозділі ми, переважно, досліджуємо психологічні аспекти агресії в спортивній діяльності в індивідуальному вимірі – якими чинниками детермінуються її прояви, якими стратегіями агресивність може бути мінімізована тощо. Водночас, проблема агресії в спорті набуває соціального виміру за умови використання спорту в його антигуманному вигляді – з метою поширення ідеологічних конструктів, утвердження політичних режимів, спекуляції на патріотичних почуттях вболівальників тощо. Можливості суб'єкта управлінської діяльності в системі спорту безпосередньо визначаються тими особливостями управління спортивною діяльністю, що існують у структурі тоталітарного і демократичного управління суспільством. Варто приділити увагу специфіці зазначених систем управління, спрямованих на розігрівання агресивних настроїв у суспільстві, сконцентрованих довкола змагальних можливостей спорту. Зокрема, виразні приклади управління спортивною діяльністю в структурі тоталітарного управління суспільством характерні для країн, де в першій половині ХХ ст. утвердилися тоталітарні режими – фашистської Італії і нацистської Німеччини.

В Італії після встановлення диктатури Б. Муссоліні велика увага почала приділятися сфері спорту. Його використання дозволяло фашистам культивувати масовість і працювати на всіх рівнях. З цією метою було розпочато масове будівництво спортивних споруд. Історія італійського футболу, якісно досліджена Я. Дашковською, демонструє наступні факти: для дітей віком від 9 до 14 років було створено організацію «Балілла», що мала фізично і морально підготувати юних членів суспільства до нових норм життя, прищепити їм почуття дисципліни, забезпечити військове, спортивне, культурне й духовне виховання [16, с. 8]. Фізичне і світоглядне удосконалення, за цих умов, носило дегуманізований характер, орієнтований на підготовку потенційних військових – рушійної сили перспективних військових дій, інструменту реалізації військової агресії.

Національний олімпійський комітет Італії в роки фашистської диктатури активно співпрацював з університетами з метою залучення юнаків і дівчат до спорту. Аналогічна робота проводилася серед службовців, робітників, селян. Сам Б. Муссоліні особисто влаштовував забіги вулицями Рима, морські запливи в Остії, моторейди шляхами Лаціо, брав участь у регатах, займався льотним спортом. У такий спосіб державна влада прагнула пропагувати серед населення здоровий спосіб життя і спортивні ідеали. Найбільш пильну увагу фашистська верхівка приділила футболу, який було визначено як національний вид спорту – через велику популярність у масах і закладений у ньому ідеал «командного духу», що відповідав пункту фашистського світогляду щодо переваги колективного, державного над індивідуальним, особистим. Рельєфною подією в цьому плані, на думку Я. Дашковської, стала Хартія Віареджо, укладена 2 серпня 1926 р., яка передбачила низку реформ, що принципово змінили аксіологічні пріоритети і управлінську систему італійського футболу, а саме: офіційне визнання професіоналізму футболістів; запровадження ліміту на легіонерів (як наслідок націоналістичної політики); реорганізацію системи управління футболом (з 1927 р. усі керівні посади в клубах могли займати тільки особи, які було схвалено спеціальним органом, підконтрольним фашистській партії – таким чином, з керівництва футбольними клубами були усунені усі неблагонадійні елементи); створення єдиного національного дивізіону замість різних регіональних ліг; об'єднання клубів одного міста з метою посилення новостворених команд для підвищення конкуренції; широке висвітлення футбольних змагань у ЗМІ (у газетах і на радіо) [16, с. 9-12].

Піднесення футболу знайшло найбільш яскравий вияв у перемогах футбольної збірної Італії на двох чемпіонатах світу: у 1934 і 1938 рр. Перший з них, який відбувався саме в Італії, супроводжувався програмними словами голови національної Федерації футболу генерала Дж. Ваккаро про те, що кінцевою метою чемпіонату є доведення «величезного впливу фашистського спорту на формування людського ідеалу» [59, с. 61]. Для досягнення

задекларованої мети було використано різні засоби: від натуралізації низки талановитих латиноамериканських гравців (так звані «оріунді»), які завдяки цьому здобули право виступати за італійську збірну, до використання відвертих грубощів під час гри. Дослідник Б. Таліновський, яким здійснена історична розвідка усіх чемпіонатів світу, зазначає, що протягом перегравання чвертьфінального матчу проти іспанської збірної були травмовані і не змогли продовжувати гру троє гравців команди гостей: у цій грі суддівство Р. Мерсе було настільки упередженим, що швейцарська федерація дискваліфікувала власного представника довічно [59, с. 61].

Отже, ця перемога стала яскравим виявом того, що тоталітарний режим прагне довести свою перевагу будь-яким чином, зокрема – й використовуючи з цією метою сферу спорту для реалізації агресивної політики в усіх сферах суспільного буття в національних і міжнародних масштабах. Зазначена ситуація демонструє не тільки ідеологічну заангажованість спортивної діяльності на той час та, відповідно, небезпеку його використання в антигуманних цілях задля утвердження хибних світоглядних орієнтацій у громадян, поширення ідей ксенофобії, расизму чи класової нерівності, здатних поставати чинниками прояв агресії.

Певні особливості управління спортивною діяльністю в структурі тоталітарного суспільства виразно простежуються і на прикладі нацистської Німеччини. Варто згадати, що ще за часів Німецької імперії Гогенцоллернів гімнастика вважалася кращим засобом виховання «справжнього німця» в дусі патріотизму й покори кайзерові. Згадуваний нами український дослідник історії спорту Б. Таліновський окремо проаналізував німецьку специфіку розбудови футболу. Зокрема, автор зауважує, що після приходу до влади А. Гітлера в 1933 р. було розпочато реформування спортивних структур. Було створено рейхскомісаріат у справах спорту, який очолив член НСДАП Г. фон Чаммер унд Остен; у межах цього відомства функціонували спеціальні відділи з різних видів спорту – у нацистській Німеччині спорт, насамперед, мав слугувати ідеологічним цілям і готувати молодь до армії [60,

с. 18-19]. Оскільки чисельність рейхсверу за Версальськими угодами була обмежена 100 тис. осіб, то молодь могла фізично загартовуватися саме у різноманітних спортклубах і гімнастичних об'єднаннях, усі ненацистські спортивні організації (робітничі спортивні клуби, католицькі та протестантські команди) було заборонено; розпочалися переслідування спортсменів-комуністів та євреїв, а до всіх німецьких спортивних клубів було призначено представників НСДАП, без згоди яких не можна було ухвалити жодного важливого рішення, що засвідчило максимальну інтеграцію управління спортивною діяльністю до загальної системи тоталітарної німецької держави [60, с. 18-19].

Яскравим виявом тієї великої ролі, яку нацистський режим відводив спорту як засобу пропаганди власних успіхів, стало проведення Олімпійських ігор у Берліні в 1936 р.: до початку Олімпіади було реконструйовано і побудовано низку спортивних споруд; спортивні успіхи німецьких атлетів (у загальному командному заліку вони посіли перше місце, здобувши 33 золоті медалі) підкріплювалися візуальними образами фізично ідеального, досконалого тіла, поширеними завдяки фільму Л. Ріфеншталь «Олімпія», а також скульптурам А. Брейкера. Ці образи демонструють увесь механізм естетизації політики за часів нацизму: «тіло» спільноти (як соціальне, так і політичне) мають набути такої ж ідеальної форми, якою наділені ці індивідуальні тіла – естетизоване тіло, універсально присутнє в нацистському мистецтві, стає репрезентативним символом нацистської ідеології, а фюрер постає митцем, який, із властивим йому еготизмом і відсутністю етичних переживань, створює із суспільства як із сировини свій об'єкт мистецтва, оскільки наділений безмежною владою щодо «підручного» матеріалу – аморфної соціальної маси [10].

Такий підхід виразно демонструє всеосяжну владу тоталітарного режиму, у межах якого спорт перетворюється на один з інструментів впливу на суспільство, у якому кожен постає інструментом реалізації жорстоких

агресивних планів поневолення інших держав, репресій і боротьби із демократією тощо.

Цікавим для дослідження продуктивних механізмів подолання агресії в сучасному спорті виступає концепт «спортивне тіло» – концепт, що синтезує підходи екзистенціальної філософської традиції, антропології спорту, сучасних культурологічних імплікацій людського тіла в межах спортивної проблематики. Дослідник М. Ібрагімов щодо потенціалу використання зазначеного концепту для дослідження проблематики агресивності в спорті пише наступне: «Культурологічними чинниками «спортивного тіла» є відчайдушність, жертвенність, наснага, екстаз, екзальтація, екстравагантність, цілеспрямованість, воля до перемоги, експансія, характерні для художньо-творчого процесу. Під таким кутом зору гуманізуються всі демонічні сили тілесності спортсмена перед зацікавленими очима глядачів і звеличуються в культ. Глядач завжди може знайти в спорті те, що він шукає, те, чого йому бракує, те, що приносить йому насолоду, те, що дає йому відразу або задоволення, приборкує інші негативні пращурні інстинкти, що його бентежать і не дають урівноважитись. У цьому ракурсі спорт угамовує всі внутрішні руйнацькі схильності людської природи. Суперечлива людська постать у спорті може уявно-наочно реалізувати всі свої відкриті й потаємні потяги. Отже, об'єднуючою ідеєю «філософії спорту» є гуманістична творчokonструктивна його місія в піднесеному сприйнятті, збереженні і розвитку краси й сили здорової людської тілесності» [29, с. 10]. Саме ж спортивне тіло дослідник визначає як результат перетворення психосоматичного стану організму спортсмена на культурологічний образ, відповідний історично-цивілізаційному рівню розвитку суспільства [29, с. 10]. На нашу думку, концепт спортивного тіла є евристичним для здійснення подальших філософських і психологічних розвідок в галузі подолання агресивності особистості спортсменів.

Переходячи до формулювання висновків до розділу, хотілося би зазначити, що проблема агресивності є дуже актуальною для сучасних

досліджень у галузі філософії спорту. Водночас, ми усвідомлюємо, що ця проблема носить гострий характер для безпосередньої спортивної практики, яка актуалізує питання про імплементацію результатів теоретичних досліджень у процесі мінімізації агресивності як риси сучасного спорту. З огляду на це, неоціненним є внесок таких організацій, як «Європейський рух за чесну гру» (The European Fair Play Movement), які спрямовують свої зусилля саме на практичні зміни в сучасному спортивному світі, зокрема, через проведення масштабних заходів, на яких виробляються конкретні декларації в спортивній галузі, в якому беруть участь усі зацікавлені особи (stakeholders) спорту – відомі спортсмени, тренери, дослідники, представники влади (sport policymakers) тощо.

Важливим результатом діяльності цієї організації, спрямованим на практичне подолання проявів агресивності в спорті, є декларація, що постала підсумком Шостої Генеральної Асамблеї членів руху (Париж, 2001 р.), темою якої було «Насилля у спорті та суспільстві», на якій концептуальні досягнення сучасних теоретиків спорту намагались наблизити до безпосереднього впровадження у розв'язання протиріч розвитку сучасного спорту. Зокрема, була запропонована стратегія мінімізації агресивності і насилля в спорті, загальними принципами якої стали наступні тези:

1.1 Надзвичайно необхідним є вжиття дій, спрямованих на стримування агресії і насилля в спорті. На жаль, підхід «закон і порядок» до цієї проблеми залишається малоефективним і мало адекватним, зважаючи на непрояснений характер причин самого явища. Рекомендується здійснювати кросс-культурні дослідження в цій галузі.

1.2 Політика «змахування проблем під килим», пов'язана із неспортивною поведінкою на спортивному полі, не вирішує проблем, тому варто відійти від лицемірної політики в цьому плані. Рекомендується, щоб усі національні і міжнародні спортивні органи на засадах відкритості і справжньої зацікавленості намагались подолати ерозію спортивної етики.

1.3 Антирасистські кампанії, що проводяться різними політичними, громадянськими та спортивними інституціями, мають бути скоординованими заради свідомих змін у спорті.

1.4 Будь-який прояв неприпустимої поведінки, насилля, наприклад, у середовищі спортсменів, тренерів, суддів чи вболівальників, має бути неприпустимим.

1.5 Будь-який прояв неприпустимої поведінки, насилля, має бути покараним задля забезпечення неможливості його використання для отримання переваг як зараз, так і в майбутньому.

1.6 Гравці, тренери і судді мають фокусуватись на майстерності, змагальності і прагненні до досконалості, а не суто на факті перемоги. Ті, хто програють у гарно зіграному, чесному спортивному заході, мають розуміти, що цей факт є кращим, аніж перемога в погано зіграному, нечесному заході.

1.7 Майстер-класи, освітні заходи і зустрічі атлетів, тренерів, суддів, адміністраторів, батьків та інших членів суспільства, а також кампанії, що привертають увагу до проблеми агресії, мають організовувати співпрацю щодо поширення позитивних цінностей спорту і чесної гри, а також інформувати про негативний ефект неприйнятних епізодів у спорті.

1.8 Учасники спортивних заходів мають розглядати суперників як партнерів у забезпеченні справедливого змагання, а не як ворогів, які мають бути переможеними за будь-яких обставин.

1.9 Прагнення до спортивного успіху та задоволення має резонувати із потребою проведення чесних змагань.

1.10 Потрібна розробка відповідних концепцій неприйнятної поведінки в різних видах спорту, одним із видів якої є насильство.

1.10.1 Медіа-форуми мають бути організовані з метою навчання керівного складу і персоналу щодо поширення інформації про негативний вплив неприйнятної і агресивної поведінки як у самому спорті, так і в середовищі вболівальників.

1.10.2 Мають бути організовані зустрічі із представниками комерційних структур, громадських організацій і урядових структур задля аналізу та реформування спортивних практик, що виглядають неетичними, негуманними і репресивними.

1.10.3 Мають бути ідентифікованими спортивні субкультури, що здійснюють неприйнятну чи насильницьку діяльність, а також вироблені механізми мінімізації такої діяльності під час проведення спортивних заходів.

1.10.4 Політика «нульової толерантності» має бути застосована до тих представників спортивної спільноти, які здійснюють неприйнятну і насильницьку активність, спрямовану на жінок і національні меншини.

1.10.5 Позитивний і здоровий концепти спортивного тіла мають пропагуватись у публічному просторі – спортивна спільнота має бути освіченою щодо загроз і зловживань, які поширюються в спортивному середовищі в технологічну добу [69].

Пропонована авторами концепція, на нашу думку, носить значний потенціал і має бути якомога ширше впроваджена в безпосередню спортивну практику. До того ж, зазначені механізми подолання агресивності виходять за межі суто спортивної проблематики. Ми виходимо із методологічної позиції, що спорт є відбитком процесів, які відбуваються в суспільстві загалом. Як і інші суспільні феномени, спорт часто є середовищем реалізації не найкращих людських рис характеру, таких як насилля, шахрайство, дискримінація тощо.

Проте дослідження негативних рис у прикладних спортивних вимірах дозволяє допомогти суспільству робити впевнені кроки на шляху розбудови принципів соціальної справедливості, толерантності та взаємоповаги в цілому. Ми погоджуємось із тезою, що імперативи чесної гри (Fair Play) вписуються в ідеї глобальної етики і визначають характер людських відносин не тільки в межах спортивної діяльності, але й у повсякденному житті: максимальне поширення принципів олімпізму і чесної гри може надати

більш гуманістичного змісту процесам глобалізації із притаманними їм протиріччям міжкультурної взаємодії тощо.

У контексті частини дослідження, здійсненої в цьому підрозділі, не було встановлено прямих кореляцій між заняттям спортом і рівнем агресивності особистості. Об'єктивних підстав стверджувати, що факт залучення до спортивної діяльності фундаментальним чином трансформує світоглядні і психологічні атрибути особистості, також виявлено не було – прояви агресивності носять більше ситуативний характер, аніж системну рису особистості спортсмена. Схожу тезу відстоює В. Майструк, стверджуючи наступне: «Ситуативні фактори є важливим чинником виникнення агресії у спортсмена. Актуальність їх подальшого вивчення обумовлюється тим, що вони стимулюють агресію не лише у осіб, схильних до такої поведінки, але й у загалом неагресивних спортсменів. Велика кількість ситуацій (особливо ті, в яких висока ймовірність залишитися анонімним чи уникнути персональної відповідальності) можуть погіршувати здатність усвідомлення самого себе і підсилювати прояви агресивності» [40, с. 82]. Отже, продуктивним з погляду мінімізації проявів агресивності у спортсменів виглядає пошук механізмів зменшення кількості і якості провокуючих детермінант (стресових ситуацій), які провокують агресивні реакції у спортсменів.

Наведені в підрозділі факти дають підстави стверджувати, що залучення індивідуума до спортивної діяльності є стратегією мінімізації агресивності особистості в соціумі: долучаючись до спорту, людина формує звичку дотримуватись правил і спортивної етики, що вона потім буде екстраполювати на реальне життя; у процесі спортивної діяльності людина переживає низку актів психоемоційного переживання, яке долається протягом тренування; командна природа спорту мінімізує загрози утвердження егоїстичних світоглядних орієнтацій, формуючи навички перебування в колективі, і розбудови продуктивної комунікації; якісно організована спортивна діяльність допомагає системному підвищенню

результатів і досягнень, забезпечуючи позитивний психологічний клімат тощо.

3.3. Виклики соціокультурної динаміки до системи управління спортивною діяльністю

У попередніх підрозділах нам вдалося продемонструвати важливий статус спортивної діяльності в сучасному суспільстві. Зазначений факт спричиняє високий етос забезпечення ефективних управлінських рішень у галузі спорту, адже саме від них буде залежати, чи постане сучасний спорт і фізична культура реальними чинниками демократичних перетворень у суспільстві, чи вдасться розкрити потенціал спортивної діяльності в поширенні патріотичних світоглядних настанов, чи буде утверджуватись аксіологічний пріоритет здорового способу життя в сучасному суспільстві тощо.

Логічно стверджувати, що, як і будь-яка сфера суспільної діяльності, спорт потребує упорядкування, системності, управління, які б спрямовували його розвиток у загальнокультурне річище. Історично склалась як міжнародна, так і вітчизняна система управління спортом. Її філософія базується на принципах системності, цілісності, людиноцентризму, гуманістичної спрямованості тощо. Враховуючи проблемність зазначеної теми, зупинимось на ній більш детально.

Передусім, необхідно визначити саме поняття «управління» як механізм забезпечення функціонування і розвитку системи у відповідності з визначеними параметрами. Загальна характеристика управління дає змогу визначити його як елемент і одночасно функцію організаційно-економічних систем, яка забезпечує зберігання їх структури, підтримку режиму діяльності, реалізацію мети діяльності і програми її досягнення. Поняття «управління» описує діяльність із операційним керівництвом живими чи

неживими об'єктами, як організований та цілеспрямований вплив на певну систему. У широкому розумінні – воно є особливим видом діяльності по перетворенню неорганізованої групи у її організовану та, відповідно, продуктивну форму шляхом планування, організації, мотивації і контролю спільних дій. У вузькому розумінні управління – це діяльність, яка спрямовує та регулює суспільні відносини за допомогою спеціального органу. За допомогою управління узгоджуються, координуються, кооперуються індивідуальні зусилля, вирішуються завдання і досягаються загальні цілі. Соціальне управління існує в межах взаємодії людей, і саме через нього формуються зв'язки між окремими суб'єктами. Таким чином, зазначає В. Пилипишин, управління являє собою діяльність уповноважених органів, що спрямована на досягнення конкретних завдань за допомогою управлінських методів, способів і функцій [47].

Досягнення стратегічної мети управління можливе через вирішення усього спектру завдань шляхом реалізації функцій управлінської діяльності в певній галузі. А. Кочеткова зазначає, що функція (в перекладі з латинської – «завершення, виконання») – це зовнішній прояв властивостей певного об'єкта в межах певної системи відносин, до якої він належить; вид зв'язку між об'єктами, який обумовлює зміну одного з них внаслідок зміни іншого (у такому випадку другий об'єкт визначають як функцію першого); стандартизована соціальна дія, що регулюється певними нормами і контролюється соціальними інститутами; діяльність певного елемента соціальної системи з метою реалізації цілей та інтересів певних соціальних стратів і класів, проте, у вузькому значенні, поняття функції охоплює визначене коло завдань і системний інструментарій певної галузі діяльності [34, с. 171]. Функція, як один із провідних змісто- і системоутворюючих компонентів будь-якої впорядкованої діяльності, є тим чинником, який зумовлює доцільність, необхідність, предметність існування структурно-системних утворень.

Надзвичайно важливою постає ця категорія для теорії управління, постаючи дискретним елементом потенційно складної системи управління, побудованої на принципах ефективної взаємодії між її підсистемами, компонентами, об'єктами.

Науковий дискурс щодо тлумачення поняття «функції управління» тривають досі, і не існує єдиного загальноприйнятого визначення. Дослідник І. Гасюк робить наголос на тому, що до змістоутворюючих ознак поняття «функції управління», залежно від певного науково-теоретичного підходу, науковці відносять: реальний, силовий, цілеспрямований, організуючий вплив на об'єкт управління, що характеризується самостійністю, однорідністю, складністю і стабільністю; вид управлінської діяльності, що виокремився внаслідок розподілу управлінської праці; спрямованість на досягнення поставленої мети і вирішення завдань управління; складові змісту, окремі періоди (стадії), напрями управлінської діяльності; здійснення відповідно до законодавства спеціально створеними органами влади; здійснення шляхом застосування специфічних методів державного управління [13, с. 176].

Функціонування та розвиток певної системи згідно з визначеними параметрами забезпечують відповідні механізми управління. Це поняття позначає закономірно виникло в процесі еволюції, специфічно організовану форму руху матерії, пише П. Попов, яка полягає в «цілеспрямованому багатоциклічному перетворенні інформації з наявністю зворотних зв'язків із метою збереження сталості об'єкта управління, системи, її розвитку, подальшого підвищення рівня її організації шляхом відбору і накопичення інформації» [49, с. 63].

Сучасний спорт може бути визначений як складний системний об'єкт управління. Для досягнення поставлених цілей у спорті, як і в інших сферах життя суспільства, необхідною умовою є здійснення оптимального управління. Успішність вирішення проблем у сфері спорту безпосередньо залежить від правильності обраної організаційної структури управління. Як

об'єкт галузевого соціального управління (менеджменту) спорт являє сукупність спеціалізованих державних установ, громадських об'єднань, комерційних організацій, які здійснюють фізичне вдосконалення суспільства. Відповідно, спеціалізовані установи, громадські об'єднання, комерційні організації спортивної спрямованості постають класифікаційною одиницею, первинною ланкою спортивної галузі. До них належать спортивні клуби, різноманітні спортивні школи, спортивні команди, спортивні споруди, і усі вони є складними об'єктами управління, із відповідною внутрішньою структурою, юридичним статусом тощо. Таким чином, спорт інститується через низку організацій відповідної спрямованості [45, с. 84]. Здійснення управління у сфері спорту має забезпечити поступальний розвиток фізичної складової кожної особистості.

Радикальні трансформації, що мають місце в сучасному спорті вищих досягнень, зумовлюють потребу розробки стратегії його розвитку (зокрема – у сфері управління спортивною діяльністю) на державному рівні відповідно до поточних глобальних тенденцій. Так, для нашої держави здійснення наукового обґрунтування змін організаційної системи спорту, пошук нових ефективних методів управління визначаються перебудовою соціально-політичного устрою, формуванням ринкових відносин, зниження якісних показників у спорті вищих досягнень. Досягнення стратегічних цілей у сфері управління спортивною діяльністю передбачає урахування особливостей сформованого в країні соціально-економічного, політичного й національно-культурного середовища, а також загальних процесів, що притаманні системі світового спорту [9, с. 37]. У такому разі, спорт як об'єкт управління буде представлений як компонент соціальної системи, що перебуває у взаємозв'язках і взаємодії з іншими її компонентами.

Можна стверджувати, що саме через об'єкт управління визначається суб'єкт управління, його склад, структура, функції. Завдання наукового управління полягає в тому, щоб максимально точно відтворити в суб'єктові об'єкт управління: в іншому випадку оптимальне функціонування і розвиток

системи неможливі. Така закономірність повною мірою виявляє себе у сфері управління спортивною діяльністю. Суб'єкт управління, його повноваження і можливості в системі спорту можуть бути визначені на різних рівнях. Як колективний суб'єкт у сфері спортивної діяльності постають спортивні асоціації, спілки, об'єднання, ролі яких, з огляду на це, варто приділити увагу.

Згідно із Законом України «Про фізичну культуру і спорт», спортивні федерації (асоціації, спілки, об'єднання) – це громадські організації фізкультурно-спортивної спрямованості, основними завданнями яких є: забезпечення інтересів членів відповідних спортивних федерацій у сфері спорту, зокрема, сприяння захисту їх соціальних, економічних, творчих, вікових, національно-культурних та інших інтересів; сприяння розвитку відповідного виду (видів) спорту шляхом участі в розробленні і виконанні відповідних програм; залучення різних груп населення до фізкультурно-оздоровчої і спортивної діяльності; сприяння підготовці спортсменів національних збірних команд і забезпечення їх участі в офіційних міжнародних спортивних змаганнях; організація і проведення фізкультурно-оздоровчих та спортивних заходів; участь у здійсненні кадрового забезпечення розвитку відповідного виду (видів) спорту; сприяння розвитку міжнародного співробітництва у сфері фізичної культури і спорту [52].

Асоціації, спілки, об'єднання зі статусом національної спортивної федерації відповідно до договору із центральним органом виконавчої влади, що забезпечує здійснення державної політики щодо спорту та фізичної культури, «забезпечують розвиток відповідного виду спорту; представляють вид спорту у відповідних міжнародних спортивних федераціях, перелік яких затверджується центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері фізичної культури і спорту з урахуванням пропозицій Національного олімпійського комітету України, Національного комітету спорту інвалідів України, Спортивного комітету України і на міжнародних спортивних змаганнях; здійснюють у визначеному

порядку організацію і проведення офіційних міжнародних спортивних змагань на території України і всеукраїнських спортивних змагань; інформують центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері фізичної культури і спорту, про проведення всіх спортивних заходів та про рейтинг спортсменів за підсумками змагань» [52]. Водночас, не менш значущими для розвитку спорту як соціокультурного інституту є роль і завдання тренера як індивідуального суб'єкта управлінської діяльності в системі спорту. Роль та завдання тренера, насамперед, визначаються розмаїттям складників системи спорту. Тренер – це всебічно підготовлений фахівець, зайнятий творчою працею, саме він створює єдиний діяльний колектив спортсменів, формуючи кожного з них як гармонійно розвинену особистість, якій допомагає стати сильною, швидкою, спритною, витривалою, психологічно стійкою людиною з підвищеною працездатністю і інтелектом [32, с. 17].

Основна специфіка особистості тренера як суб'єкта управлінської діяльності в системі спорту полягає в тому, що його професійна праця ґрунтується на особливих педагогічних технологіях. Їх сутність складає специфічна тренерсько-викладацька діяльність, реалізована з урахуванням статі і віку спортсменів, стану їх здоров'я, рівня фізичної підготовленості; з використанням єдиних для усіх організацій спортивної спрямованості засобів, форм, методів тренування [45, с. 86]. Педагогічна ж складова тренерської діяльності містить наступні основні компоненти: гностичний, організаційний, конструктивний, комунікативний. В. Данилко та інші автори зазначають, що гностичний компонент, насамперед, визначається вміннями тренера, пов'язаними з вивченням особистості спортсмена: поставити завдання для формування окремих якостей особистості в процесі підготовки спортсмена; спостерігати й фіксувати виконання спортсменом поставлених завдань; добирати критерії оцінювання; аналізувати й порівнювати результати підготовки спортсменів [15, с. 12]. Організаційний компонент є одним із провідних у діяльності тренера, оскільки він охоплює реалізацію

педагогічної стратегії на практиці. У фаховій діяльності тренера вагоме значення мають наступні основні організаційні вміння: організувати тренувальні заняття, змагання, процес навчання; організувати взаємодії спортсменів; організувати власну діяльність; організувати спортивний колектив і керувати ним; створювати сприятливий психологічний клімат [15, с. 12].

Отже, як і педагог будь-якого іншого фаху, тренер відповідає за рівень не тільки власної фізичної культури, але й своїх вихованців. Фундаментальними засадами такого підходу постають його особиста переконаність і компетентність у сфері фізичної культури і спорту [37, с. 70]. Водночас, на нашу думку, роль і завдання тренера як суб'єкта управлінської діяльності в системі спорту не обмежуються суто прикладними аспектами підготовки спортсменів до змагань. Тренерська діяльність є ще й видом соціальної суспільної діяльності, спрямованої на гармонійний розвиток особистості людини шляхом її фізичного вдосконалення [1, с. 42]. Тому повноцінно розв'язати ці завдання лише на основі знання «технології» формування рухових навичок чи розвитку певних фізичних якостей – неможливо. Тренер повинен усвідомлювати соціальні й психологічні чинники, що впливають на поведінку особистості, на формування світогляду, ставлення до суспільства, до справи. Ми можемо пригадати численні випадки, коли видатні в минулому спортсмени надалі не змогли стати настільки ж успішними тренерами.

Фізичне виховання і спорт є специфічною галуззю діяльності, яка потребує повсякденного застосування творчих, нестандартних підходів. Орієнтованість тренера на творчість сприяє становленню стійкої потреби до постійного відновлення знань і набуття нових, спроможності глибоко розуміти детермінанти і сутність проблеми, діалектичні зв'язки між специфічними спортивними явищами, уміння погоджувати новий особистісний досвід із досвідом інших. Високий рівень професійної

діяльності тренера може бути досягнутий тільки за умови постійного розвитку і максимальної самореалізації особистості.

Необхідною умовою творчого самовдосконалення особистості тренера як суб'єкта управлінської діяльності в системі спорту є постійне, систематичне підвищення його кваліфікації. Як зазначають дослідники, зокрема М. Дутчак, останніми роками в багатьох країнах світу сформовані системи підвищення кваліфікації, аналогічні тим, які ефективно діяли в колишній радянській системі спорту вищих досягнень, а також передбачено атестацію тренерів за результатами підвищення кваліфікації, без чого вони не допускаються до роботи: за участі федерацій з видів спорту і державних органів запроваджено визнання 4-5 рівнів кваліфікації тренерів залежно від їх теоретичної підготовленості і результатів практичної роботи (місця підготовлених спортсменів на чемпіонатах Європи, світу і Олімпійських іграх) [21, с. 29-30].

Проблема реалізації ідей саморозвитку і життєвого навчання із залученням соціологічних методів дослідження була досліджена О. Петровою. Дані, отримані дослідницею в результаті анкетування, свідчать, що більшість вітчизняних тренерів (62%) вважають за необхідне у більш повному обсязі опанувати нові методи і технології спортивного тренування, а особливу зацікавленість викликають заняття, які проводяться відомими заслуженими тренерами-практиками, проте наявні можливості підвищення кваліфікації оцінюються по-різному: опитування засвідчило, що більше половини тренерів їх оцінює як добрі, а 41% вважають свої можливості підвищення кваліфікації як погані [46, с. 80].

Водночас, хотілося би наголосити, що обґрунтування безпосереднього змісту освіти при здійсненні підвищення кваліфікації тренерського складу збірних команд має спиратись на компетентнісний підхід, який здатен забезпечити поглиблену спеціалізацію. Цієї ж думки дотримується і М. Дутчак, який наголошує, що «навчальні плани підвищення кваліфікації тренерів не можуть бути малою копією навчальних планів вищих навчальних

закладів, а головні акценти навчально-програмної документації та змісту освіти мають розкрити наступні розділи: основи підготовки національних команд до Олімпіад; стан і шляхи оптимізації змагальної діяльності спортсменів високого класу; загальні основи підготовки спортсменів; техніко-тактична і психологічна підготовка спортсменів; рухові (фізичні) якості і фізична підготовка; структурні утворення процесу підготовки спортсменів; відбір, орієнтація, управління і контроль у системі підготовки спортсменів; моделювання і прогнозування; позатренувальні та позазмагальні фактори в системі підготовки і змагальної діяльності спортсменів високого класу» [21, с. 31].

Дослідниця Ю. Павленко наголошує, що в СРСР та інших соціалістичних країнах був усвідомлений ідеологічний потенціал спорту для забезпечення тоталітарної системи державного управління: планування використовувалось як основний інструмент розвитку управління діяльністю в різних сферах суспільства, зокрема – у спорті, а відповідно до економічної й соціальної політики держави планомірно розвивалася галузь фізичної культури і спорту, удосконалювалася система спортивної підготовки, проводилася науково-дослідна робота – тематика наукових досліджень визначалася відповідно до тенденцій розвитку напрямів дисциплін спортивної науки, потреб спортивної практики, професійних інтересів вчених та інших аспектів [44].

Виходячи з викладеного вище, робимо висновок, що система управління спортивною діяльністю в Радянському Союзі і країнах соціалістичного табору реалізовувалась відповідно до принципів планово-командної системи шляхом реалізації директивних планів, що «спускалися з гори» центральними органами управління. Безпосереднє ж дотримання зазначених планів було обов'язковим для підпорядкованих організацій і установ. У системі ж управління сферою спорту в демократичному суспільстві планування основних напрямів спортивної діяльності залишається актуальним. Однак, як зазначає Ю. Павленко, нині воно

потребує адаптації до ринкових відносин, які набувають дедалі більшого поширення як у суспільстві загалом, так і у спортивному русі і спортивній науці. За таких умов, плани мають набувати стратегічного рекомендаційного характеру з можливістю оперативного використання альтернативних шляхів вирішення поставлених завдань залежно від досягнень науково-технічного прогресу, особистої зацікавленості фахівців у високій продуктивності і якості їхньої роботи, ресурсних можливостей країни [44, с. 146].

Як приклад управління спортивною діяльністю на сучасному етапі у структурі демократичного управління суспільством може бути визначена сфера професійного спорту в США, якій притаманні наступні специфічні риси: підтримка і розвиток саме тих видів спорту, які приносять або можуть принести комерційний успіх; створення і підтримання на змаганнях атмосфери високої конкуренції; реалізація політики щодо формування спортивних еліт в переважній більшості видів спорту; наявність дієвої системи соціального забезпечення і захисту спортсменів, яка постійно вдосконалюється; поширення американського професійного спорту за межі держави.

Дослідники В. Вікторов і В. Приходько зазначають, що державне управління спортом характеризує досягнутий рівень розвитку і якісні особливості організації управління в цій сфері, а принципи оптимізації системи державного управління розвитком спорту, на думку дослідників, доцільно згрупувати за двома ключовими ознаками – структурно-функціональною і процесуальною [11]. До групи структурно-функціональних принципів управління, на думку І. Гасюка, належать: принцип діалектичної взаємодії явищ симетрії й асиметрії; принцип взаємодії процесів між суб'єктом і об'єктом управління; принцип інтенсифікації державного управління розвитком спорту; принцип випереджального стану відображення дійсності; принцип критеріальності в державному управлінні розвитком спорту, критерії оптимальності дозволяють оцінити поточний розвитку галузі з позицій використання для його досягнення екстремальних значень

найбільш вагомих критеріїв якості управління за умови дотримання заданих вимог до інших показників; принцип структурно-ієрархічної побудови і розмежування владних повноважень у процесі розвитку спорту, цей принцип ґрунтується на принципах централізації й децентралізації управлінських повноважень [14].

До процесуальної групи принципів державного управління спортивною діяльністю можуть бути віднесені: принцип диверсифікованого цілепокладання; результативно-оцінний принцип; принцип причинно-наслідкової обумовленості; принцип ресурсної спроможності й об'єктивної достатності, тут важливою є розумна об'єктивна достатність щодо розподілу ресурсів і здійснення витрат для досягнення цілей і реалізації державних програм; принцип доцільної відповідності, така збалансованість дасть змогу конкретизувати змістові аспекти управлінської діяльності у сфері спорту, зробити її більш ефективною, стимулювати особисту відповідальність за її результати, збільшити ефективність системи управління з позиції використання мінімуму енергії управління, мінімізувати втрати в процесі управління спортивною діяльністю [14].

Однією з форм організованої педагогічними інструментами трансляції цінностей, є спортивна діяльність, основу якої становить фізичне виховання. На думку вчених, особливості фізичного виховання визначаються, насамперед, тим, що цей процес забезпечує спрямоване формування рухових навичок, розвиток фізичних якостей людини, сукупність яких вирішальною мірою визначає її фізичну дієздатність – у цьому аспекті спорт є формою соціального впливу на біологічний за своєю природою розвиток організму людини [38, с. 4]. Як об'єкт управління, спорт забезпечує різноманітні можливості такого цілеспрямованого впливу, тим самим виконуючи важливу соціальну роль. Тому на сучасному етапі для будь-якої держави актуальність розвитку спорту як об'єкта управління, насамперед, визначається його соціальними функціями. Особливо важливо підкреслити значення для суспільства інтенційних цінностей, які розкривають значущість феноменів

фізичної культури та спорту у сучасній соціокультурі. Показники фінансового забезпечення, стан юридичного супроводу, підтримка громадськості – це основні показники, що характеризують рівень значущості інтенційних цінностей спорту в певному соціумі, саме ці показники значною мірою засвідчують рівень цивілізованості конкретної країни чи суспільства [3, с. 3].

Отже, у межах підрозділу нам вдалося окреслити проблемне поле сучасної системи управління в спорті з методологічних позицій філософії спорту. Продемонстровано, що управління спортивною діяльністю, яке спирається на загальні принципи і закони керування соціальними системами, є головним механізмом функціонування цієї діяльності. Спорт як об'єкт управління постає важливим компонентом соціокультурного розвитку суспільства, що забезпечує гармонізацію тілесного і духовного складників особистісного й соціального буття. Досягнення такої мети передбачає узгодження діяльності усіх суб'єктів управління спортивною діяльністю: як спортивних асоціацій, спілок, об'єднань, так і тренерів, які здійснюють вирішальний внесок у вихід спортсмена на найвищий рівень майстерності, забезпечуючи максимальну реалізацію його здібностей.

Управління спортивною діяльністю має виразну специфіку, що виявляється в історичному розвитку цієї системи в різних типах суспільства – тоталітарних і демократичних. На сучасному етапі професійний та олімпійський спорт розвиваються в умовах поєднання державного управління і громадського самоуправління спортивною діяльністю, що забезпечують ефективність функціонування сфери спорту на різних рівнях, зберігаючи й посилюючи її соціокультурне значення. Фізична культура та масовий спорт мають складну управлінську специфіку і постають компонентом соціальної сфери, в управління якою необхідно дотримуватись гармонійного балансу процесами особистісного вибору, громадським наглядом і державним контролем. Саме оптимальне поєднання спільних зусиль державних органів, громадянського суспільства, комерційних

структур і самої людини здатне гармонізувати наявну систему управління, за умови чого можлива ефективна реалізація спортом і фізичною культурою їх соціальної ролі забезпечення здорового майбутнього країни і розвитку його соціального капіталу.

3.4. Правовий супровід спортивної діяльності: аналіз недоліків і перспектив

У попередніх підрозділах нам вдалося окреслити контури проблемного поля спорту і фізичної культури в контексті викликів сучасної соціокультурної динаміки та запропонувати механізм індивідуальної та колективної взаємодії на фоні соціального досвіду. Водночас, нашої уваги потребує аналіз правових аспектів функціонування спортивної діяльності за умов, що носять ускладнений характер та потребують пошуку ефективних стратегій правового супроводу спортивної діяльності.

Ми спробуємо знайти відповіді на питання, чи носить сучасний правовий супровід спортивної галузі ефективний характер та які існують чинники підвищення його ефективності. Першочергової уваги потребує питання, що являє собою феномен спортивного права, а також, чи існують достатні підстави для виділення його у окрему самодостатню галузь права замість регулювання спортивної галузі в межах традиційних підрозділів правової науки. Така дискусія резонує із неоднозначним станом філософії спорту у вітчизняному філософському дискурсі.

Актуальності нашій розвідці надає той факт, що останнім часом у законодавстві України була прийнята низка програмних документів (Указ Президента України №42/2016 «Про Національну стратегію з оздоровчої рухової активності в Україні на період до 2025 року «Рухова активність - здоровий спосіб життя - здорова нація», Розпорядження Кабінету Міністрів України №1320-р «Про схвалення Концепції Державної цільової соціальної

програми розвитку фізичної культури і спорту на період до 2020 року» тощо), а також завершена концептуалізація нової версії Закону України «Про фізичну культуру і спорт» (перебував на розгляді у Верховній Раді станом на кінець 2017 року). На нашу думку, активізація законотворчої активності в спортивній галузі спричинена ревізією ролі спорту і фізичної культури в контексті як соціокультурних, так і геополітичних викликів, перед якими постала наша держава останнім часом. Як факт, що підтверджує актуальність дослідження складних теоретичних проблем сучасного правового супроводу спортивної галузі, наведемо одне із положень Національної стратегії з оздоровчої рухової активності в Україні на період до 2025 року «Рухова активність – здоровий спосіб життя – здорова нація»: «Нормативно-правове та організаційне забезпечення реалізації Національної стратегії здійснюватиметься шляхом розроблення та прийняття в установленому порядку відповідних законодавчих та інших нормативно-правових актів, планів та заходів, спрямованих на реалізацію положень Стратегії, проведення моніторингу стану їх виконання» [51].

При цьому постає питання, наскільки дієвими (чи декларативними) будуть стратегії імплементації зазначених вище стратегій, чи здатна сучасна (чи оновлена у контексті стратегій) законодавча база надати цій імплементації продуктивний характер? Отже, перейдемо безпосередньо до спроби розкрити соціально-філософські проблеми правового супроводу спортивної діяльності, до пошуку наявних протиріч та перспектив їх подолання.

Розглядаючи спорт як органічну частину культури, що базується на змагальності та порівнянні досягнень людей у специфічних видах вправ та інтелекту, важливо зазначити, що, як і кожен вид діяльності людей, він потребує не тільки моральної, але й правової регуляції. Останнє здійснюється як на міжнародному рівні, так і на рівні вітчизняного (національного) законодавства. Враховуючи наявність комплексу проблем та невирішених завдань у цій галузі правової діяльності, зупинимось на її розгляді більш

детально. Саме тому актуальності набуває аналіз основних міжнародних організацій та документів, які врегульовують спортивну діяльність: «На сучасному етапі розвитку фізичної культури і спорту існує потреба у визначенні подальшої стратегії дій на основі узагальнення вітчизняної практики з урахуванням положень Конституції України, законодавчих та нормативних актів, декларацій Організації Об'єднаних Націй та інших авторитетних світових інституцій, Міжнародної хартії фізичного виховання і спорту ЮНЕСКО, Спортивної хартії Європи та адаптації національного законодавства у сфері фізичної культури і спорту до трансформаційних процесів у державі та світових тенденцій» [68, с. 48]. На нашу думку, потенціал сучасної соціальної філософії є надзвичайно корисним з погляду вироблення теоретичних положень, які можуть бути відображені в законодавчій базі в галузі сучасного спорту.

Дослідник І. Процик, який здійснив історичну реконструкцію процесів становлення правових засад спорту, зазначає, що «юридичними аспектами спорту у світі зацікавилися ще в середині ХХ ст. (праці науковців США та Західної Європи), адже більшість спеціалістів справедливо вважає, що правове регулювання спорту є однією зі складних і важливих проблем, проте як самостійна галузь міжнародного права спортивне право було визнане й сформоване на початку 90-х років минулого століття і в багатьох країнах світу перебуває на стадії опрацювання, оскільки воно знаходиться на стику багатьох галузей (адміністративного, арбітражного, цивільного, торгівельного, трудового, кримінального, фінансового тощо)» [54, с. 171]. Розкриваючи ознаки спортивного права як самодостатньої галузі сучасної юриспруденції, О. Заярний формулює наступне положення: «Предметом регулювання спортивного права є сукупність суспільних відносин, що виникають і реалізуються в процесі організації і формування спортивних команд, встановлення вимог до професійних спортсменів, а також при проведенні контролю за дотриманням спеціальних правил, регламентів» [28, с. 14].

Щодо кола правовідносин, яке охоплюється спортивним правом, то воно є доволі широким, проте зберігає власну специфічну спрямованість, а саме: «фізична культура і спорт як об'єкт правового регулювання; організаційно-правові основи державного управління фізичною культурою і спортом; правове регулювання професійного спорту; правове регулювання сфери студентського спорту; правове регулювання дитячо-юнацького спорту; правове забезпечення суспільних фізкультурно-спортивних об'єднань; правовий статус спортсменів, тренерів та інших учасників спортивної діяльності; правові аспекти організації та проведення спортивних змагань; регулювання податкових відносин у сфері спорту; право інтелектуальної власності у сфері спортивної діяльності» [58, с. 12].

Отже, сучасні дослідники в галузі теорії спорту та інших соціогуманітарних дисциплін, а також безпосередньо законодавці визначають як один із пріоритетів української державної політики в галузі спорту і фізичної культури потребу в удосконаленні законодавчого забезпечення цієї соціально важливої сфери.

Загалом законодавство про фізичну культуру і спорт в Україні і в світі – комплексна і значна за обсягом частина законодавства України, що включає норми конституційного, цивільного, трудового, міжнародного права, норми адміністративного, господарського, процесуального податкового права, які стосуються державного управління в галузі спорту. Основним джерелом міжнародного законодавства України про фізичну культуру і спорт є Конституція України, що стосуються міжнародного спортивного права. Інший фундаментальний елемент українського законодавства – Цивільний кодекс України, містить загальні та спеціальні норми, які підлягають застосуванню до приватно-правових міжнародних спортивних відносин [61, с. 211].

Історія розвитку спорту, проаналізована Г. Бордюговою, демонструє, що на початку ХХ століття значно підвищилась його роль у соціальному житті людей, ініціювавши необхідність регламентації та координації

діяльності в цій сфері, що, відповідно, визначило «потребу у створенні численних міжнародних спортивних організацій – асоціацій, федерацій, союзів тощо – найвідоміші нині міжнародні федерації з видів спорту мають більш як віковий досвід діяльності: Міжнародну асоціацію атлетичних федерацій (ІААФ) створено у 1912 році, Міжнародну федерацію футбольних асоціацій (ФІФА) – у 1904-му, Міжнародну федерацію плавання (ФІНА) – у 1908-му» [6, с. 12]. Як ми вже згадували у попередніх розділах, саме на першу половину ХХ ст. припадають і фундаментальні теоретичні розвідки тогочасних філософів у галузі спорту (Х. Ортега-і-Гассет тощо). Логічно стверджувати, що їхні теоретичні розробки були своєрідною відповіддю на актуальні запити того часу.

Спеціальні колізійні норми міжнародного спортивного права містяться в Законі України «Про міжнародне приватне право». Він встановлює порядок регулювання приватноправових відносин, в яких хоча б один з елементів є пов'язаним з іншим/іншими правопорядками, ніж український. Дослідник О. Мережко зазначає, що цей Закон було розроблено з урахуванням досвіду колізійного регулювання в Україні та інших країнах світу, а також сучасних тенденцій розвитку науки і практики міжнародного приватного права [42, с. 1]. Питання спорту в суто юридичній площині дедалі частіше постають предметом обговорення на засіданнях олімпійських органів та наукових форумів. У контексті інтенсифікації процесів євроінтеграції з 90-х років минулого століття ведеться активна робота щодо розробки і впровадження спортивного права для об'єднаної Європи. Оцінюючи успіхи та недоліки зазначеної роботи, Г. Бордюгова зазначає, що «багатоманітна практика застосування Олімпійської Хартії, на жаль, породжувала й породжує правові конфлікти, до розв'язання яких залучають навіть судові органи окремих держав, не кажучи вже про третейські спортивні суди, доводячи, що правове регулювання спорту є однією зі складних і важливих проблем: потрібно створити у ньому таку систему правових відносин, яка не лише задовольняла

б суб'єктів, а й сприяла зростанню майстерності спортсменів, привертала уваги ЗМІ, спонсорів, глядачів» [6, с. 13].

Звичайно, що основу міжнародного спортивного права складатимуть міжнародні документи загального характеру, загальновизнані засади міжнародного законодавства і міжнародні договори загального характеру (які містяться в статутах Організації Об'єднаних Націй, деклараціях та резолюціях Генеральної Асамблеї ООН, документах інших організацій, багатосторонніх договорах (конвенціях), рішеннях Міжнародного суду). Спеціальні норми міжнародного спортивного права знаходяться в договорах, присвячених безпосередньо міжнародній спортивній діяльності: Україна уклала низку двосторонніх угод про співпрацю в галузі спорту із провідними країнами світу. Крім того, пише М. Тихонова, Україна взяла участь у багатосторонніх договорах (конвенціях), таких як: «Угода про співробітництво в галузі фізичної культури і спорту держав-учасниць Співдружності Незалежних Держав; Міжнародна конвенція про боротьбу з допінгом у спорті; Міжнародна конвенція проти апартеїду в спорті; Європейська конвенція про насильство та неналежну поведінку з боку глядачів під час спортивних заходів, і зокрема футбольних матчів» [61, с. 211].

Особливе місце також посідають міжнародні договори, ратифіковані Верховною Радою України. Вони є важливим елементом національного законодавства та практично використовуються у передбаченому для них порядку. До зазначеного типу законодавчих документів належать, наприклад, Загальна декларація прав людини, Європейська культурна конвенція, Антидопінгова конвенція. Дослідник О. Моргунов робить наголос, що в спортивному праві на міжнародному рівні існує багато міжнародних договорів, які на сьогодні не ратифіковані Верховною Радою України, зокрема, Кодекс Спортивної етики, а як наслідок, вони є необов'язковими для виконання на території нашої держави, проте команди України беруть участь у міжнародних спортивних змаганнях, на які поширюються правила

міжнародних актів у сфері спорту, а коли так, то усі вони повинні бути ратифікованими українським парламентом [43, с. 628].

Повертаючись до проблеми дослідження правових засад спорту і фізичного виховання, хотілося би зазначити, що кожна держава має власну специфіку регулювання відносин у цій галузі, що, логічно, створює бар'єри на шляху ефективної розбудови міжнародного правового забезпечення та, відповідно, стримує міжнародний вектор розвитку спорту. З цього приводу Ю. Репкіна пише, що перепони на шляху міжнародної співпраці в спортивній галузі мають бути усунені з допомогою міждержавної уніфікації норм про фізичну культуру і спорт, проте «аналіз імплементації положень рекомендаційних актів, модельних законів у законодавство України показує, що незважаючи на достатньо низький рівень законодавчих актів у сфері фізичної культури і спорту в Україні положення вищезазначених актів не враховуються» [56, с. 14].

Загалом, сьогодні в Україні існує декілька підходів до визначення впорядкування всіх правовідносин, що виникають у сфері фізичної культури і спорту. Деякі вчені визначають необхідність виокремити спортивне право в окрему галузь. Наприклад, С. Моргунов дотримується позиції про існування спортивного права як комплексної галузі права. Інші дослідники категорично заперечують такий підхід [43, с. 624]. Як зазначає Р. Мельник, концепція поділу права на галузі за предметом і методом характерна для радянської правової теорії, що пов'язувалося з необхідністю подолання методологічної кризи, коли неможливість групування галузей радянського права породила визнання факту існування комплексних правових утворень: на думку вченого, поділ права на галузі повинен здійснюватися відповідно до критерію поділу права на публічне та приватне [41].

З такою думкою погоджуються й інші науковці, які вбачають, що вирішення цього питання лежить у площині співвідношення понять «спорт» і «фізична культура», що, як наслідок, визначає напрямок і межі впливу, предмет правового регулювання цієї галузі права та законодавства [17].

Дійсно, спроба проаналізувати обґрунтованість екстраполяції положень спортивного права на сферу фізичного виховання, демонструє, що феномен спорту визначається як сфера діяльності, отже, як сума складних соціальних відносин, в той час, як фізична культура постає як складова частина загальної культури. Щодо розуміння спортивного права як самостійної галузі права, то слід підтримати позицію О. Сердюкова, який зазначає, що слабкість такого підходу полягає в неможливості виокремлення «особливих методів правового регулювання, властивих спортивному праву, а також відсутності особливого галузевого режиму, відповідно до якого до відносин, які регулюються галуззю права, норми, котрі знаходяться за її межами, незастосовні» [58, с. 18].

Особлива роль, яку відіграє спорт на певному етапі розвитку суспільства, а також складний характер труднощів, пов'язаних із його регулюванням, актуалізують потребу здійснення масштабних теоретичних досліджень, так і необхідність виділення спортивного права як самостійної галузі сучасної юридичної науки. Як ми вже згадували вище, центральне місце в українському законодавстві займає Конституція – саме вона є основним документом держави, який, не регламентує складні спортивні відносини, що мають місце у державі, проте декларує аксіологічні пріоритети суспільного життя, які безпосередньо пов'язані зі спортом і фізичним вихованням. Зокрема, ст. 3 вказує на те, що життя і здоров'я людини є найвищою соціальною цінністю в державі, а в частині 4 ст. 49 Конституції України міститься твердження, що держава дбає про розвиток фізичної культури і спорту.

У попередніх розділах ми вже згадували, що основоположним у спортивному праві є Закон України «Про фізичну культуру і спорт», який «визначає правові, соціальні, економічні й організаційні основи фізичної культури і спорту в Україні, участь державних органів, посадових осіб, а також підприємств, установ, організацій незалежно від форм власності у зміцненні здоров'я громадян, досягненні високого рівня працездатності та

довголіття засобами фізичної культури і спорту» [52, с. 80]. Станом на момент написання дослідження, новий проект Закону України «Про фізичну культуру і спорт» переданий до розгляду у Верховну Раду України.

У тексті Закону підкреслено, що «держава створює умови для правового захисту інтересів громадян у сфері фізичної культури і спорту, розвиває фізкультурно-спортивну індустрію та інфраструктуру, заохочує громадян зміцнювати своє здоров'я, вести здоровий спосіб життя. Кабінет Міністрів України за участі громадських організацій розробляє систему заходів щодо підтримання та зміцнення здоров'я різних категорій населення в соціально-побутовій сфері та забезпечує умови для її впровадження в життя, використання фізичної культури і спорту як засобу профілактики і лікування захворювань. Створення умов для занять фізичною культурою населення за місцем проживання та в місцях масового відпочинку населення... покладається на місцеві органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування за рахунок коштів відповідних бюджетів на підставі державних нормативів фінансування фізкультурно-оздоровчих програм» [66, с. 6].

Відповідно до згаданого Закону, держава переймає на себе обов'язки з регуляції відносин у галузі фізичної культури і спорту інструментами державної політики, шляхом створення необхідних державних органів та забезпечуючи ефективні умови їх функціонування, прагнучи гарантувати права власних громадян на заняття фізичною культурою і спортом, також у Законі визначаються ключові напрямки розбудови фізичної культури.

Фахівці в галузі теорії спорту і його законодавчого забезпечення визначають, що чинний Закон України «Про фізичну культуру і спорт» від 1993 р. не резонує із викликами сучасного духу епохи. Оскільки в Україні проводиться робота, пише М. Костенко, «спрямована на інтеграцію й адаптацію законодавства України до законодавства Європейського співтовариства, назріла нагальна потреба викласти вищезазначений Закон у новій редакції, яка має відобразити сучасні підходи до розвитку фізичної

культури і спорту, клубної системи, забезпечення збірних команд України тощо» [33, с. 13]. Дійсно, ключовий Закон у галузі фізичного виховання і спорту був розроблений на початковому етапі становлення України як незалежної держави, він, логічно, носить відбиток радянської спортивної та адміністративної традиції, не враховує глибинних модернізаційних процесів, які пройшли в нашій державі протягом більш ніж двадцяти останніх років.

Складно не погодитись із думкою фахових кіл у галузі спорту і фізичного виховання, які оцінюють систему національного законодавства в термінах низької ефективності, надмірної розгалуженості та громіздкості. Наприклад, у законодавчій базі нашої держави відсутня чітка дефініція поняттю «спортивна організація» та, відповідно, для неї чітко не прописані права та обов'язку, функції та завдання. Такий факт спричиняє відсутність чіткої теоретично обґрунтованої класифікації організацій зазначеного типу, не виписані правові аспекти її діяльності і статусні відмінності від інших інституційних утворень.

На цьому ж наголошує Ю. Поташній, зазначаючи, що «інтерес до проблеми організаційного забезпечення спортивної діяльності, пошуку оптимальних механізмів взаємодії держави та спортивних товариств сьогодні зростає, а до законодавчої роботи долучаються не лише науковці, а й практики – спільними зусиллями вони намагаються сформувати сучасну модель спортивного права в українській юриспруденції, виходячи з позиції, що Закон «Про фізичну культуру і спорт», прийнятий ще 1993 року, хоча й зазнав численних змін, не відповідає вимогам сучасності» [50, с. 66].

Ми згадували, що в нашому дослідженні намагаємось дотримуватись принципів об'єктивності і всебічно розглядати проблемні ділянки досліджуваного феномена спорту. Впродовж років робота з удосконалення нормативної бази в галузі спорту і фізичної культури відбувалася успішно. Зокрема, ми позитивно оцінюємо те, що «з метою законодавчо заборонити закриття та перепрофілювання закладів фізичної культури і спорту, баз олімпійської та параолімпійської підготовки, фізкультурно-оздоровчих і

спортивних споруд, лікувально-фізкультурних закладів, у 2006 році було внесено законопроект щодо заборони закриття і перепрофілювання закладів та об'єктів фізкультурно-оздоровчого і спортивного призначення» [68, с. 49]. Безумовно, зазначені кроки мали б носити масштабніший характер, аби законодавче поле в галузі спорту постало об'єктом змістовної модернізації, проте це все одно залишає можливості для позитивної оцінки деяких законотворчих ініціатив. Зокрема, згадуваний Закон про заборону перепрофілювання постав важливою передумовою для утвердження в українському суспільстві здорового способу життя, він задекларував пріоритетність для держави потреби збереження досягнень системи фізичного виховання і спорту, а також їх подальший розвиток.

На нашу думку, ключовим фактором того, що є наявні недоліки в системі державного управління спортом і фізичною культурою, виступає недооцінка ролі цих соціокультурних явищ по усій вертикалі влади. Нами і широким колом дослідників демонструється факт, що в досліджуваній галузі законодавства на низькому рівні знаходиться наукова рефлексія сучасних проблем, ускладнений та застарілий характер мають методологічне й управлінське забезпечення процесів реалізації стратегій розвитку спорту і фізичної культури. Важливим чинником деформації процесів реалізації стратегій фізичного виховання населення, залучення його до спортивної діяльності також виступають економічні чинники. Чинний станом на кінець 2016 р. Закон України «Про фізичну культуру і спорт», незважаючи на своє фундаментальне значення, все ж не систематизує норми сучасного спортивного права на якісному рівні, навпаки, ускладнюючи процеси регулювання правовідносин у галузі спорту, ініціюючи правові та інші колізії. Складається ситуація, коли система спортивних правових відносин на формальному рівні озброєна широким набором законодавчих актів, проте на змістовному рівні вони не мають статусу ефективного регулятивного інструменту.

Таким чином, варто зазначити, що за наявності основних законодавчих документів у країні склалася досить невизначена ситуація із спортивним правом, оскільки навіть методологічно не визначено сутність цього поняття. Дослідники, даючи загальну оцінку законодавчій базі в галузі спорту і фізичного виховання, наголошують на наступному: українське спортивне законодавство наразі обмежене трьома згаданими вище законами: «Про фізичну культуру і спорт», «Про антидопінговий контроль у спорті» та «Про підтримку олімпійського, параолімпійського руху та спорту вищих досягнень в Україні», проте, пише Г. Бордюгова, «сам цей комплекс нормативно-правових актів, що регулюють відносини у сфері спорту в Україні, наразі майже не досліджений – ані на практичному, ані на теоретичному рівнях» [7, с. 7]. Такий факт слугує окремим підтвердженням актуальності залучення потенціалу філософії для розв'язання протиріч, пов'язаних із таким соціокультурним феноменом, яким є сучасний спорт.

Продовжуючи полеміку щодо статусу спортивного права в сучасному юридичному та соціогуманітарному дискурсі загалом, звернемось до аргументів прихильників обґрунтованості інтерпретації спортивного права як цілісної комплексної галузі сучасної юридичної науки. Зокрема, деякі дослідники називають спортивне право комплексною галуззю законодавства, оскільки існує наявність відразу всіх необхідних ознак, що дозволяють говорити про ситуацію комплексної галузі законодавства: наявність єдиного предмета правового регулювання – специфічних відносин у сфері спорту; наявність базового документа, що здійснює системоутворюючу функцію в рамках галузі; наявність єдиних принципів правового регулювання галузі; наявність спеціального уповноваженого органу виконавчої влади, який здійснює функції з нормативного правового регулювання у сфері фізичної культури і спорту; активно складаються інститути спортивного права, нехарактерні для інших структурних частин систем права і законодавства; сучасна державна політика і регулювання в галузі фізичної культури і спорту, що припускає приведення всього масиву спортивних нормативних

правових актів у струнку систему з урахуванням розуміння спортивного права як комплексної галузі законодавства [58, с. 21].

Які ж саме ключові юридичні функції виконує спортивне право у відповідній йому галузі? Переважна кількість дослідників виокремлюють дві основні юридичні функції спортивного права. Йдеться про регулятивну та охоронну юридичні функції. Розглянемо їх сутність детальніше. Дослідник складних процесів становлення спортивного права як окремої галузі в правовій системі України Р. Чередник зазначає, що зміст регулятивної функції, яка полягає в регламентації «спортивних правовідносин, можна характеризувати через фіксацію суб'єктного складу спортивних правовідносин, визначення кола юридичних фактів, з якими норми спортивного права пов'язують настання тих або інших юридичних наслідків, формування прав і обов'язків учасників фізкультурно-спортивних правовідносин і т. ін. – отже, в основі регулятивної функції спортивного права лежать дозволяючі та зобов'язуючі юридичні норми» [65, с. 279]. Автор продовжує, окреслюючи зміст охоронної функції спортивного права наступним чином: у її основі знаходяться, насамперед, заборонні правові норми, що спрямовані на охорону спортивних стосунків, – охоронна функція включає в себе також визначення санкції і складу правопорушення у сфері спортивної діяльності, створює підстави для юридичної відповідальності [65, с. 279].

Отже, розглядаючи сутність цих двох функцій спортивного права, наочною виглядає умовність їхнього чіткого розмежування, адже обидві зазначені функції правового впливу покликані у своїй єдності реалізовувати призначення спортивного права як специфічної галузі, а саме: надавати спортивним стосункам врегульованого характеру, виступаючи гарантом стабільності цих стосунків на тлі мінімізації негативного впливу зовнішніх чинників. У цьому розділі одним з обмежувальних негативних чинників було визначено недосконалу систему нормативно-правової бази.

Саме ж поняття «недосконала нормативно-правова база» може мати багато інтерпретацій. З метою обмеження розмитої семантики в дослідження спортивного права України, О. Заярний намагається конкретизувати зазначену «недосконалість» і наголошує на наступному: «Слід розуміти так, що на сьогоднішній день відсутнє чітке законодавче формулювання предмета спортивного права. Відповідно до такої тези, до числа спортивних часто відносять правовідносини, які виникають суто з господарських чи цивільних договорів. Натомість, відносини, що виникають між спортивними організаціями й професійними спортсменами при проведенні змагань, як правило, відносять до трудових або цивільно-правових» [28, с. 14]. Як показує аналіз законодавчої бази, саме у сфері професійного спорту наявними є складні законодавчі суперечності, які унеможливають вирішення завдань сталого розвитку та підвищення досягнень. Костенко М., аналізуючи існуючу в Україні державну стратегію в галузі підготовки спортсменів вищої кваліфікації, зазначає, що перед сферою спорту вищих досягнень постає велика кількість проблем, які потребують вирішення: здійснення необхідного фінансування сфери, її реструктуризація; регулярна робота дитячо-юнацьких спортивних закладів; зміцнення матеріально-технічного стану баз олімпійської підготовки та їх фінансова забезпеченість; підготовка кваліфікованих тренерів; удосконалення системи підготовки спортивного резерву; своєчасна матеріально-технічна і медико-біологічна підтримка тощо [33, с. 7].

З одного боку, в Україні ми наочно бачимо стрімкий характер розвитку в галузі професійного спорту, проте, з іншого боку, складні соціально-правові відносини, які виникають з огляду на це, залишаються майже нерегульованими діючим законодавством. З цього приводу Р. Череднік наголошує, що необхідним є прийняття єдиного правового комплексу на підставі загальних принципів, що дозволить усунути безліч існуючих проблем та прогалин правового регулювання цих відносин, адже професійні спортивні відносини поєднують у собі елементи залежності від волі

учасників (договірний елемент) і, водночас, залежності від підпорядкованості приписам суб'єктів квазінормативної діяльності в цій сфері, елемент добровільної квазіпідпорядкованості, який є абсолютно унікальним для сфери спорту [7, с. 14].

Це виводить проблему законодавчого забезпечення професійної спортивної діяльності в ранг окремої складної першочергової задачі для вітчизняного спортивного права. Зазвичай, пише Р. Череднік, предметом спортивного права як відокремленої галузі права, що репрезентована сукупністю правових норм і інститутів, є горизонтальні суспільні правовідносини, що пов'язані з реалізацією низки напрямків спортивної діяльності, що виникають між спортивними організаціями та іншими суб'єктами сфери спортивної діяльності, проте, у випадку із професійним спортом, предметом спортивного права можуть виступати й некомерційні стосунки, що пов'язані з державним регулюванням спортивної діяльності з метою забезпечення інтересів держави і суспільства [65, с. 272].

Отже, для врегулювання правових відносин у професійному спорті знаходиться особлива ніша як для приватного, так і публічного права. На таких саме позиціях перебуває і О. Джафарова, стверджуючи наступне:

- норми спортивного приватного права регулюють спортивні відносини щодо цивільно-правових спорів, цивільних договорів між суб'єктами спортивних відносин і трудових спортивних договорів, переходу працівників від одного роботодавця до іншого, атестації працівників, спонсорства, агентування, страхування тощо;
- спортивне публічне право можна визначити як галузь права, яка регулює відносини між публічною адміністрацією і спортивними утвореннями різної форми власності, які виникають у галузі спорту, а також фізичними особами [17, с. 48].

Зважаючи на численні згадані нами проблеми, які мають місце в галузі сучасної підготовки спортсменів вищої кваліфікації, М. Костенком пропонується дотримуватися наступних напрямів державної стратегії:

1. Вживати відповідних заходів для забезпечення якісної підготовки спортсменів вищої кваліфікації та олімпійського резерву, посилити їх державну підтримку.
2. Привести у відповідність до сучасних вимог й удосконалити систему підготовки національних збірних команд, спортивного резерву, підвищити якість функціонування дитячо-юнацьких спортивних шкіл.
3. Збільшити фінансування національних збірних команд та дитячо-юнацьких спортивних закладів, матеріально-технічного, медичного, кадрового та науково-методичного забезпечення підготовки спортсменів.
4. Підготувати і внести на розгляд Верховної Ради України проекти Законів України, необхідні для впровадження державної стратегії в галузі підготовки спортсменів вищої кваліфікації.
5. Забезпечити на рівні сучасних вимог підготовку національних збірних команд з різних видів спорту та їх успішний виступ на чемпіонатах і першостях Європи, світу, Всесвітніх Універсіадах, літніх та зимових Олімпійських іграх.
6. Привести у відповідність до сучасних вимог і потреб підготовку спортсменів високого класу та резерву, режиму роботи спеціалізованих та дитячо-юнацьких спортивних шкіл, училищ фізичної культури та олімпійського резерву, шкіл вищої спортивної майстерності, центрів олімпійської підготовки. Сприяти розвитку мережі спортивних шкіл, передбачити збільшення видатків бюджету на проведення навчально-спортивної роботи.
7. Вжити відповідних заходів щодо реконструкції, будівництва, оснащення баз олімпійської підготовки, якісного медичного, науково-

методичного і кадрового забезпечення національних збірних команд та дитячо-юнацьких спортивних закладів.

8. Забезпечити моніторинг впровадження державної стратегії в галузі підготовки спортсменів вищої кваліфікації та щорічно доповідати Кабінетові Міністрів України про її реалізацію [33, с. 10].

Сьогодні в законодавстві і правовій діяльності також не сформовано єдиного підходу до визначення сутності і призначення дискваліфікації, як міри юридичної відповідальності спортсменів. Існуючі підходи з цієї проблеми умовно можна об'єднати у три групи:

- дискваліфікація є особливим видом дисциплінарної відповідальності та відповідно має визначатися законодавством про працю;
- дискваліфікація є особливим видом юридичної відповідальності і не відноситься до жодного з галузевих видів юридичної відповідальності: адміністративної, кримінальної, дисциплінарної, цивільно-правової;
- дискваліфікація не є видом чи формою юридичної відповідальності, оскільки обумовлена лише тимчасовим обмеженням прав спортсменів, але не їх припиненням [27, с. 2].

В межах Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кодексу законів про працю та Господарського кодексу України, серед санкцій відсутнє поняття «дискваліфікація спортсмена». У Законі України «Про фізичну культуру і спорт» наявна стаття, яка містить положення, що суб'єкти діяльності у сфері спорту несуть адміністративно-правову, кримінальну, цивільну та дисциплінарну відповідальність за правопорушення, передбачені законом. Дослідник О. Заярний зазначає, що до числа правових підстав застосування дискваліфікації міжнародні договори, конвенції, до яких приєдналася Україна, найчастіше відносять порушення антидопінгових правил і вимог, недодержання правил проведення

тренувань, спортивних змагань, кваліфікаційних вимог при призначенні на певну посаду тощо [27, с. 2].

Отже, суспільні відносини, що виникають між суб'єктами спортивної діяльності, трансформуються в спортивні правові відносини у випадку, коли на ці відносини розповсюджується дія правових норм, що містяться в багатьох нормативних та правових актах вітчизняного спортивного законодавства.

Навіть правила змагань, за твердженням Г. Бордюгової, «певною мірою вже є засобами регулювання, за своїм складом це – регулюючі норми, недотримання яких тягне за собою відповідальність» [7, с. 9]. З огляду на інтенсивний розвиток професійного спорту і спорту загалом й постійним ускладненням суто спортивних та інших відносин, що тісно пов'язані зі спортом, виникає об'єктивна необхідність розроблення дієвого механізму правового регулювання зазначеної групи відносин. Юридична відповідальність у сфері спорту відіграє особливу роль.

Це пояснюється підвищеним рівнем травмонебезпечності певних видів спорту, намаганням деяких спортсменів покращити свої спортивні результати за допомогою заборонених препаратів, різноманітними видами шахрайства у спорті тощо. Відповідно, актуалізується питання правової регуляції цивільно-правової, дисциплінарної та кримінальної відповідальності. Незважаючи на своє неабияке значення для забезпечення прав і свобод учасників відносин у сфері спорту та розвитку спорту загалом, пише М. Ткалич, єдиного погляду з приводу ознак та сутності інституту юридичної відповідальності в спорті досі не існує: головною причиною цього є відсутність єдиних підходів до визначення поняття та сутності спортивного права як такого, проте значна частина провідних фахівців – дослідників правовідносин у сфері спорту, вже визнали існування спортивного права, принаймні як комплексної галузі права [64, с. 78].

Логічно, що противники цього підходу не визнають спортивне право як окрему самодостатню галузь права, прагнучи «вписати» відповідні

правовідносини в предмет законодавчого регулювання інших загально визнаних, більш «традиційних» галузей сучасного права.

Відповідно до ст. 54 Закону України «Про фізичну культуру і спорт», «особи, винні в порушенні законодавства у сфері фізичної культури і спорту, несуть цивільно-правову, дисциплінарну, адміністративну або кримінальну відповідальність згідно з законом» [52]. Слід зазначити, що, насправді, відповідальність за правопорушення в спорті часто виходить за межі правових моделей, наведених у ст. 54 Закону. Специфічний характер спортивних санкцій обумовив появу думки, що відповідальність за порушення в спорті не є юридичною відповідальністю як такою загалом. Так, дослідник М. Прокопець стверджує, що нормативно-правові акти більшості країн пострадянського простору не містять жодної згадки про спортивні санкції, відповідно, такі санкції не забезпечені примусовою силою держави, а відтак – спортивна відповідальність не є юридичною [53, с. 131]. На думку цього дослідника, спортивні санкції є певними корпоративними санкціями, які можна легко обійти, для чого лише потрібно «вийти з корпорації» (розірвати договір з професійною лігою, позбавитися статусу професійного спортивного клубу тощо) [53, с. 131].

З такою думкою не можна погодитися, оскільки спортивні санкції містяться в правилах спортивних змагань, що розробляються федерацією з конкретного виду спорту та затверджуються уповноваженим органом державної влади відповідної країни. Зокрема, стаття 40 Закону передбачає, що правила змагань розробляє всеукраїнська спортивна федерація з конкретного виду спорту, проте, беручи до уваги правила спортивних змагань міжнародної спортивної федерації в цій спортивній галузі, після чого затверджуються у встановленому порядку центральними органами виконавчої влади у сфері спорту і фізичної культури, приймаючи до уваги пропозиції відповідних всеукраїнських федерацій: «У спорті, як і в будь-

якому іншому виді людської діяльності, зустрічаються найрізноманітніші правопорушення і навіть злочини (порушення громадського порядку під час проведення спортивних заходів; організація і здійснення заборонених видів спорту, які небезпечні для життя; економічні злочини (підкуп атлетів або суддів, розкрадання і незаконне використання майна, ухилення від сплати податків і т.ін.) – у вітчизняному законодавстві це питання регулює низка нормативно-правових актів: Верховною Радою України ратифікована Міжнародна конвенція по боротьбі з допінгом в спорті, прийнятий Закон «Про антидопінговий контроль в спорті», Постановою Кабінету Міністрів України створений Національний антидопінговий центр» [8, с. 294].

Спортивна діяльність як така, пише М. Ткалич, а більше того, – діяльність із підготовки і «проведення спортивних шоу, має підвищений ступінь суспільної небезпечності: шкода може бути завдана спортсмену, що бере участь у відповідному спортивному заході, глядачам, що відвідують цей захід, спортивним клубам, а також іншим фізичним та юридичним особам, що мають стосунок до спортивного заходу, отже, особливої уваги потребує належне правове регулювання деліктних відносин у сфері спорту, що мають своїм змістом відповідальність особи за завдану шкоду» [63, с. 105]. Логічно, що при здійсненні спортивної діяльності можливим є заподіяння майнової шкоди іншим учасникам цієї діяльності, а при вноормуванні процедури відшкодування заподіяної шкоди слід враховувати форму провини, її мотивованість: якщо шкода була заподіяна спортсменом навмисно, то її відшкодування має відбуватись на загальних правових підставах; якщо ж шкода була завдана через непередбачені обставини, необережність, то спортсмен (або його спортивний клуб) мають бути звільнені від необхідності відшкодувати заподіяну шкоду, адже ці ризики враховані самим підвищеним ступенем безпеки цієї форми діяльності.

У зазначеному контексті М. Ткалич пише: «Слід зазначити, що поведінка особи, яка завдала шкоду, може охоплювати не тільки її активні

дії, але й бездіяльність. Бездіяльність визнається протиправною, якщо особа була зобов'язана вчинити певну дію, проте не вчинила її. Ще одним проблемним аспектом деліктних відносин у сфері спорту є компенсація шкоди, завданої джерелом підвищеної небезпеки. Цей аспект інституту деліктних зобов'язань цікавить через те, що в деяких видах спорту використовуються транспортні засоби та механізми, що можуть спричинити шкоду особі, що їх експлуатує, або іншим особам. Зокрема, це стосується автоспорту, авіаспорту, перегонів на човнах, велоспорту, стрілових видів спорту тощо. Шкода, завдана джерелом підвищеної небезпеки, відшкодовується особою, яка на відповідній правовій підставі (право власності, інше речове право, договір підряду, оренди тощо) володіє транспортним засобом, механізмом, іншим об'єктом, використання, зберігання або утримання якого створює підвищену небезпеку. Особа, яка здійснює діяльність, що є джерелом підвищеної небезпеки, відповідає за завдану шкоду, якщо вона не доведе, що шкоди було завдано внаслідок непереборної сили або умислу потерпілого» [63, с. 108].

Хотілося би наголосити, що перелічені форми притягнення до відповідальності, зазвичай, мають місце у національних спортивних федераціях, а також забезпечуються рішеннями органів судової влади держави, на теренах якої була офіційно зареєстрована спортивна федерація, що ініціювала прийняття рішення щодо дискваліфікації спортсмена або іншого суб'єкта спортивної діяльності (наприклад, спортивного клубу). Аналіз діючого вітчизняного законодавства в галузі фізичної культури і спорту, а також положень міжнародних договорів демонструє, що паралельно із поняттям «дискваліфікація» активно використовується поняття «відсторонення».

З одного боку, їх можна вважати синонімами, проте їх правове застосування все ж має специфіку, яка потребує прояснення. Говорячи про недоліки у правовому забезпеченні системи управління спортивною галуззю, варто звернути увагу на пострадянську законодавчу «спадщину». Дійсно,

історична ревізія становлення системи управління спортивною галуззю та, відповідно, правового забезпечення її діяльності, демонструє глибоку укоріненість сучасних підходів у радянському минулому.

Підсумовуючи викладене в підрозділі, маємо підстави стверджувати, що спортивне право як самостійна галузь права є специфічним та складним утворенням. Зазначена особливість полягає в тому, що юридичний вплив на інститут спорту забезпечується нормами приватного, а також публічного права. Обидва цих напрямки правової науки в різних площинах (з різних методологічних позицій) аналізують сферу підготовки та безпосереднього проведення спортивних заходів.

Окрім того, також варто зазначити, що ефективна діяльність щодо розвитку галузі фізичної культури і спорту, постає можливою тоді і тільки тоді, коли буде здійснене прояснення понятійно-категорійного апарату, нормативного забезпечення основних функцій держуправління в зазначеній галузі тощо. Відсутність якісної рефлексії проблем законодавчого забезпечення процесів управління спортивною галуззю, широка дискусія щодо невизначеного правового статусу спортивного права у фахових колах та інші проблеми стримують унормування діяльності в галузі спорту і фізичної культури відповідно до високих міжнародних стандартів.

Державний контроль за сферою фізичної культури і спорту постає чи не єдиним інструментом, здатним гарантувати дотримання вимог законодавства в цій сфері, саме воно намагається забезпечити дотримання гарантій реалізації спортивних правових норм, підтримки високого рівня законності між усіма суб'єктами спортивних відносин, зокрема, й у галузі антидопінгового законодавства. Ефективний державний контроль здатен не тільки виявляти правопорушення, усувати їх негативні наслідки, реалізувати процедуру покарання до порушників чинного законодавства. Більше того, розвинені правові інструменти забезпечення системи управління спортом і фізичною культурою мають потенціал виступати в ролі превентивних

чинників щодо негативних (інколи, патологічних) явищ у сучасній спортивній галузі.

Висновки до третього розділу

Третій розділ нашої дисертації присвячений дослідженню базовим соціальним формам універсализації сумісного спортивного буття на основі застосування механізмів індивідуальної та колективної взаємодії – це психологічні, моральні, культурні, національно-державницькі (які розкриті через сучасні нововведення до системи управління спортивною діяльністю та перспективні можливості правового супроводу в умовах глобалізованого світу), а також економічні у вимірі комерціалізації та інтервенції мас-медіа у спортивній діяльності.

Здійснюється процес концептуалізації психологічних особливостей, що забезпечують функціонування сфери спорту та фізичної культури у сучасному суспільстві. Спортивна діяльність є сферою надзвичайного емоційного напруження, які супроводжують спортсмена на тренувальному етапі, але найбільш загостреного характеру набувають безпосередньо в процесі змагальної діяльності. Зрозуміло, що за умови неупорядкованого характеру перебігу психологічних процесів в обох зазначених випадках, спортивна діяльність втрачатиме свою орієнтацію на результат, а також вона не буде позбавленою проявів девіантної, зокрема, агресивної поведінки. Додатковим полюсом дослідження є потреба розкриття психологічних особливостей взаємодії тренера із своїми вихованцями.

Окрім розвинених характеристик власне спортивної діяльності, особистість тренера як специфічного суб'єкту психологічної проблематики в системі спорту охоплює й інші важливі риси. Тренер має виявляти психологічні здібності, розкриваючи індивідуальність спортсмена як людини, що являє собою систему, яка саморозвивається, самоорганізується,

складається з частково замкнених підсистем або рівнів особистісних властивостей, організованих за ієрархічним принципом.

Доведено, що сучасні наукові дослідження спортивної психології дозволяють виявити сутність механізмів залежності результативності змагальної діяльності окремо взятого спортсмена від його поточного психологічного стану, динаміки його розвитку та чинників змін. Наведені вище показники свідчать, що пошук ефективних стратегій забезпечення продуктивних психологічних станів у спорті за своїм практичним значенням є надзвичайно важливим.

Позитивним результатом досягнення внутрішньою змістовною логікою спортивної діяльності стає потреба обґрунтування психологічної системи спортивної діяльності на основі якостей індивідуума шляхом їх конструктивної реорганізації, структурування, з урахуванням поточних мотивів діяльності, поставлених спортивних цілей і об'єктивних умов їх здійснення. При цьому безпосередні потреби спортсмена, його життєві інтереси, світоглядні орієнтації, наявний позитивний і негативний життєвий досвід, індивідуальні особливості реалізації окремих психічних функцій постають як вихідні параметри для формування психологічних механізмів забезпечення спортивної діяльності в конкретних умовах. Спортивна діяльність супроводжується низкою специфічних психологічних станів спортсменів таких як тривожність, страх, моногонія, психічне пересичення, стрес, невпевненість, фрустрація, кожен із яких має бути ефективно діагностованим та отримати статус керованого з метою унеможливлення актуалізації таких феноменів, як агресія, насилля тощо.

Представлено особливості перебігу психологічних механізмів забезпечення спортивної діяльності та пошук підходів для корекції потенційних негативних психологічних феноменів. Аналіз продемонстрував, що для вирішення завдань психологічної корекції або, загалом, створення позитивної психологічної атмосфери під час тренувального і змагального

процесів специфічна важлива роль відведена тренеру – він має максимально повно розкривати індивідуальність своїх підопічних, виявляти її специфіку і визначати можливий вплив цієї індивідуальності на процес спортивної діяльності і на його результати. Специфіка феномена фізичної культури і спорту полягає, насамперед, у тому, що вони поєднують в єдине ціле соціальне і біологічне в людині, а психологія має запропонувати евристичні підходи для продуктивної актуалізації соціальних і біологічних компонентів у процесі спортивної діяльності. Глибокий взаємовплив соціального та біологічного знаходить вияв як протягом індивідуального життя кожної сучасної людини, так і в загальному історичному процесі становлення людини розумної. Один з аспектів дослідження цього процесу стосується вивчення психофізіологічних основ засвоєння індивідом соціальної програми і її трансформації в індивідуальну програму.

Було проаналізовано феномен агресії в сучасному спортивному житті та запропоновано низку узагальнень як основи стратегії упередження і мінімізації проявів агресивної поведінки в спортивній діяльності. Аргументом щодо актуальності здійснення зазначених дослідницьких кроків виступає той факт, що не поодинокими в історії сучасної філософії є спроби інтерпретувати феномен спорту як негативний чинник впливу на особистість, мається на увазі егоїзм, бажання виграти за будь-яку ціну, зневага моральними принципами та зверхність над переможеними тощо.

Таким чином, кореляція між феноменом агресивності і спортивною діяльністю стає сьогодні однією із важливих сюжетних ліній дослідження психологічних особливостей спортивної діяльності, а конфлікти її детермінантами. Тут необхідно пам'ятати, що головною спортивною метою є прагнення до перемоги, що випливає із самої змагальної природи спорту. Водночас, у психологічній літературі і в дослідженнях у галузі філософії спорту майже відсутні напрацювання щодо станів, які супроводжують

спортсмена, що програв у боротьбі: дійсно, як дослідників, так самих спортсменів, тренерів і вболівальників переважно цікавить складна механіка підготовки до спортивних змагань, виявлення мотиваційних чинників, пошук шляхів підвищення естетичності змагання у відповідь на запити сучасної візуальної культури тощо. Проте спортивне змагання завжди має переможця і того, хто програв, що, відповідно, загострює питання етичних принципів сучасного спорту.

У зв'язку з такою постановкою проблеми, обґрунтованим було звернення до ідеї М. Гайдеггер про «буття-до-смерті» – це спосіб буття із усвідомленням його кінцевого призначення, яке здатне надати людському існуванню аутентичного характеру. За Гайдеггером, люди проживають своє звичайне неавтентичне життя і так само помирають, замість того, щоб зустрітись із викликами – бути собою, а не безликим «вони». Приймаючи зазначену аналогію, можемо стверджувати, що для спортсмена змагальна природа спорту постає екзистенціальним напруженням та утвердженням власного аутентичного способу буття. Участь у спорті завжди споріднена із жертовністю, яку уособлює переможена особа, а психологічні механізми отримання статусу переможеного, жертви також пов'язані із потенційними загрозами утвердження агресивних моделей поведінки у спортсменів.

Таким чином, продуктивним з погляду мінімізації проявів агресивності у спортсменів виглядає пошук механізмів зменшення кількості і якості провокуючих детермінант або стресових ситуацій, які провокують агресивні реакції у спортсменів. Наведені факти дають підстави стверджувати, що залучення індивідуума до спортивної діяльності є стратегією мінімізації агресивності особистості в соціумі: долучаючись до спорту, людина формує звичку дотримуватись правил і спортивної етики, що вона потім буде екстраполювати на реальне життя; у процесі спортивної діяльності людина переживає низку актів психоемоційного переживання, яке долається протягом тренування; командна природа спорту мінімізує загрози

утвердження егоїстичних світоглядних орієнтацій, формуючи навички перебування в колективі, і розбудови продуктивної комунікації; якісно організована спортивна діяльність допомагає системному підвищенню результатів і досягнень, забезпечуючи позитивний психологічний клімат.

Проаналізовано процес забезпечення ефективних управлінських рішень у галузі спорту, адже саме від них буде залежати, чи постане сучасний спорт і фізична культура реальними чинниками демократичних перетворень у суспільстві, чи вдасться розкрити потенціал спортивної діяльності в поширенні патріотичних світоглядних настанов, чи буде утверджуватись аксіологічний пріоритет здорового способу життя в сучасному суспільстві тощо. Можемо стверджувати, що, як і будь-яка сфера суспільної діяльності, спорт потребує упорядкування, системності, управління, які б спрямовували його розвиток у загальнокультурне річище. Історично склалась як міжнародна, так і вітчизняна система управління спортом, а його філософія базується на принципах системності, цілісності, людиноцентризму, гуманістичної спрямованості тощо.

Таким чином, окреслюючи проблемне поле сучасної системи управління в спорті з методологічних позицій філософії спорту, було продемонстровано, що управління спортивною діяльністю, яке спирається на загальні принципи і закони керування соціальними системами, є головним механізмом функціонування цієї діяльності. Спорт як об'єкт управління постає важливим компонентом соціокультурного розвитку суспільства, що забезпечує гармонізацію тілесного і духовного складників особистісного й соціального буття. Досягнення такої мети передбачає узгодження діяльності усіх суб'єктів управління спортивною діяльністю: як спортивних асоціацій, спілок, об'єднань, так і тренерів, які здійснюють вирішальний внесок у вихід спортсмена на найвищий рівень майстерності, забезпечуючи максимальну реалізацію його здібностей.

Управління спортивною діяльністю має виразну специфіку, що виявляється в історичному розвитку цієї системи в різних типах суспільства – тоталітарних і демократичних. На сучасному етапі професійний та олімпійський спорт розвиваються в умовах поєднання державного управління і громадського самоуправління спортивною діяльністю, що забезпечують ефективність функціонування сфери спорту на різних рівнях, зберігаючи й посилюючи її соціокультурне значення. Фізична культура та масовий спорт мають складну управлінську специфіку і постають компонентом соціальної сфери, в управління якою необхідно дотримуватись гармонійного балансу процесами особистісного вибору, громадським наглядом і державним контролем. Саме оптимальне поєднання спільних зусиль державних органів, громадянського суспільства, комерційних структур і самої людини здатне гармонізувати наявну систему управління, за умови чого можлива ефективна реалізація спортом і фізичною культурою їх соціальної ролі забезпечення здорового майбутнього країни і розвитку його соціального капіталу.

Було досліджено правові аспекти функціонування спортивної діяльності за умов, що носять ускладнений характер та потребують пошуку ефективних стратегій правового супроводу спортивної діяльності. Запропоновано процедуру експлікації феномена спортивного права, а також обґрунтовано системність засад для виділення його у окрему самодостатню галузь права замість регулювання спортивної галузі в межах традиційних підрозділів правової науки. Така дискусія резонує із неоднозначним станом філософії спорту у вітчизняному філософському дискурсі, а активізація законотворчої активності в спортивній галузі спричинена ревізією ролі спорту і фізичної культури в контексті як соціокультурних, так і геополітичних викликів, перед якими постала наша держава останнім часом.

Розглядаючи спорт як органічну частину культури, що базується на змагальності та порівнянні досягнень людей у специфічних видах вправ та інтелекту, важливо зазначити, що, як і кожен вид діяльності людей, він потребує не тільки моральної, але й правової регуляції. Останнє здійснюється як на міжнародному рівні, так і на рівні вітчизняного законодавства, а потенціал сучасної соціальної філософії є надзвичайно корисним з погляду вироблення теоретичних положень, які можуть бути відображені в законодавчій базі в галузі сучасного спорту.

Можемо стверджувати, що спортивне право як самостійна галузь права є специфічним та складним утворенням. Зазначена особливість полягає в тому, що юридичний вплив на інститут спорту забезпечується нормами приватного, а також публічного права. Обидва цих напрямки правової науки в різних вимірах і з різних методологічних позицій аналізують сферу підготовки та безпосереднього проведення спортивних заходів. Окрім того, також варто зазначити, що ефективна діяльність щодо розвитку галузі фізичної культури і спорту, постає можливою тоді і тільки тоді, коли буде здійснене прояснення понятійно-категорійного апарату, нормативного забезпечення основних функцій держуправління в зазначеній галузі тощо. Відсутність якісної рефлексії проблем законодавчого забезпечення процесів управління спортивною галуззю, широка дискусія щодо невизначеного правового статусу спортивного права у фахових колах та інші проблеми стримують унормування діяльності в галузі спорту і фізичної культури відповідно до високих міжнародних стандартів.

Подолання проблем адміністративного і юридичного регулювання в системі фізичної культури і спорту, забезпечення інструментів чіткої правової регламентації, стале зростання ефективності діяльності органів управління щодо забезпечення контролю в цій сфері, ефективне розмежування наявних повноважень органів державної влади та місцевого

самоврядування, пошук стратегій оптимізації правового забезпечення державного управління фізичною культурою і спортом постають ключовими детермінантами зростання якості регулювання в галузі.

Список літератури до третього розділу

1. Бабушкин Г. Д. Психология труда тренера по спорту. Омск: ОГИФК, 1985. 84 с.
2. Бабушкин Г. Д. Психологические механизмы возникновения и формирования профессионального интереса к спортивно-педагогической деятельности. Теория и практика физ. культуры. 1996. № 1. С. 20–22.
3. Бальсевич В. К., Лубышева Л. И. Физическая культура : молодежь и современность. Теория и практика физической культуры. 1995. № 4. С.42-57.
4. Билогур В.Е. Теоретические и практические проблемы философии современного спорта в глобальном измерении. Philosophy and Cosmology. 2013. №12. С. 201-213.
5. Биологическое и социальное в развитии человека / отв. ред. Б. Ф. Ломов. М. : Наука, 1977. 228 с.
6. Бордюгова Г. Акти міжнародного спортивного законодавства як основа формування відповідної галузі міжнародного права. Віче. 2009. №3. С. 12-14.
7. Бордюгова Г. Ю. Міжнародне спортивне право як основа для формування національної галузі права «Спортивне право України» : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.11. К. : Ін-т законодавства Верховної Ради України, 2009. 18 с.
8. Бордюгова Н. В. Правопорушення в спорті: допінг, поняття і історія розповсюдження. Часопис Київського університету права. 2010. № 1 С. 291-295.
9. Борисова О. Система організації та управління професійним тенісом у сучасних умовах : особливості її функціонування. Молода спортивна наука України. 2010. Т. 4. С. 31-37.
10. Ванькович У.А. Естетизація політики : актуальність проблеми співвідношення естетичного й політичного. URL:

http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum%20/naukma/Polit/2009_95/02_vankovich_ua.pdf (дата звернення: 18.06.2016).

11. Вікторов В., Приходько В. Об'єктивні закони управління в реалізації державної політики щодо фізичної культури і спорту в Україні.

URL: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Dums/2010_4/10vvgksu.pdf (дата звернення: 17.10.2015).

12. Вяткин Б. А. Спорт и развитие индивидуальности человека (опыт системного исследования). Теория и практика физической культуры. 1993. № 2. С. 1-5.

13. Гасюк І. Функції державного управління розвитком фізичної культури і спорту в Україні. Ефективність державного управління : зб. наук. праць. 2010. Вип. 24. С. 175-179.

14. Гасюк І. Л. Теоретичне обґрунтування принципів оптимізації державного управління розвитком фізичної культури і спорту. URL: <http://www.dbuara.dp.ua/zbirnik/2010-01/10gilfks.pdf> (дата звернення: 7.02.2014).

15. Данилко В., Толкач В., Данилко М. Зміст роботи тренера-викладача. Фізичне виховання, спорт і культура здоров'я у сучасному суспільстві. 2010. №3 (11). С. 12-16.

16. Дашковская Я., Чаяло П., Шевченко Ю. Кальчо. История итальянского футбола. К.: ООО «Издательский Дом Украинский Медиа Холдинг», 2010. 336 с.

17. Джафарова О. В., Іванов В.О. Спортивне право як підгалузь особливої частини адміністративного права. Юрист України. 2011. № 3 (16). С. 44-49.

18. Дубинин Н. П. Биологические и социальные факторы в развитии человека. Вопросы философии. 1977. № 2. С. 46-57.

19. Дубинин Н. П. Новое в современной генетике. М.: Наука, 1986. 221 с.

20. Дутчак М. Спорт для всіх в Україні : результати загальнонаціонального опитування. Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту. 2006. № 2. С. 37-43.
21. Дутчак М. В., Шкретій Ю. М., Томашевський В. В. Система підвищення кваліфікації тренерів збірних команд України з олімпійських видів спорту. Проблеми фізичного виховання і спорту. 2010. № 7. С. 29-34.
22. Дутчак Ю. Організованість спортивного менеджера та її психологічні складові. Молода спортивна наука України. 2008. Т. 2. С. 90-96.
23. Естетика : навч. посіб. / Л. М. Газнюк та ін.; Харків. держ. акад. фіз. культури. К.: Кондор, 2011. С. 63.
24. Завальнюк О. Колективістська природа спорту. Гілея : наук. вісник : зб. наук. праць. К.: Вид-во «Гілея», 2015. Вип. 98(7). С. 289-292.
25. Загайнов Р. М. Поражение. М.: Компьютер-пресс, 1993. С. 66.
26. Загайнов Р. М. Психологическое мастерство тренера и спортсмена : ст. и интервью. М.: Совет. спорт, 2006. С. 33.
27. Заярний О. Дисквалификация спортсменов в системе юридической ответственности. Юридична газета. 2010. № 31-32. С. 2-3.
28. Заярний О. А., Куц А. В. Спортивне право в Україні. Ознаки самостійної галузі. Юридичний Вісник України. 2011. №50 (17-23 грудня). С. 14.
29. Ібрагімов М. М. «Філософія спорту» – новий напрям у фізкультурно-спортивному наукознавстві? Фізичне виховання, спорт і культура здоров'я у сучасному суспільстві. 2011. № 3. С. 6-12.
30. Класифікація психічних станів спортсменів. URL: <http://www.horting.org.ua/node/1645> (дата звернення: 11.09.2014).
31. Клименко В. В. Психологія спорту. К.: МАУП, 2007. 427 с.
32. Корх А. Я. Тренер : деятельность и личность: учеб. пособ. М.: Терра-Спорт, 2000. 38 с.

33. Костенко М. П. Про державну стратегію у сфері підготовки спортсменів вищої кваліфікації. Актуальні проблеми фізичної культури і спорту. 2003. № 1. С. 6-11.
34. Кочеткова А. И. Введение в организационное поведение и организационное моделирование : учеб. пособ. М.: Дело, 2003. 944 с.
35. Крамской С. И. Учебно-тренировочный процесс студентов, занимающихся гандболом. Белгород : изд-во БГТУ им. В. Г. Шухова; Изд-во АСВ, 2003. 75 с.
36. Кузнецов П. К. Гуманистические ценности массового спорта как средство формирования всесторонне развитой личности. Известия РГПУ им. А. И. Герцена. 2012. №152. С. 164-169.
37. Курамшин Ю. Ф. Современные подходы к структуре физической культуры личности. Актуальные проблемы теории и практики физической культуры : межвуз. сб. СПб.: изд-во СПб ГУЭФ, 2004. С. 68-73.
38. Лубышева Л. И. Социальное и биологическое в физической культуре человека в аспекте методологического анализа. Теория и практика физической культуры. 1996. № 1. С. 2-4.
39. Лукашук В. Сучасний спорт і соціальні конфлікти. Соціологія : теорія, методи, маркетинг. 2010. № 3. С. 185-197.
40. Майструк В. В., Пилипко О. А., Фотуйма О. Я. Ситуативні детермінанти прояву агресії у спортивній діяльності. Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання та спорту : наук. журн. Харків: ХОВНОКУ-ХДАДМ, 2010. С. 79-82
41. Мельник Р. С. Система адміністративного права України : монографія. Харків: Вид-во Харків. нац. ун-ту внутр. справ, 2010. 398 с.
42. Мережко О. Проблеми ЗУ «Про міжнародне приватне право»: критичний погляд. Правовий тиждень. 2007. № 37(58). 11 вересня.
43. Моргунов О. А. Поняття та система джерел спортивного права. Форум права. 2011. № 2. С. 624-629.

44. Павленко Ю. О. Історичний досвід комплексного планування спортивної та наукової діяльності. Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту. 2009. № 12. С. 143-149.
45. Переверзин И. И. Физическая культура и спорт как объект отраслевого менеджмента. Юбилейный сборник трудов ученых РГАФК, посвященный 80-летию академии. М.: РГАФК, 1998. Т. 2. С. 84-86.
46. Петрова О. О. Дистанційна технологія підвищення кваліфікації українських тренерів. Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту. 2009. № 11. С. 78-82.
47. Пилипишин В. П. Поняття та основні риси державного управління. URL:
http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Yurnip/2011_2/Pylypyshyn.pdf
(дата звернення: 29.05.2015).
48. Полянничко О. М., Кумськова С. Я. Психологічна культура в професійній діяльності тренера-викладача з фізичного виховання. Молода спортивна наука України. 2010. Т. 4. С. 147-152.
49. Попов П. М., Ляшко Ф. Е. Оптимальное управление в ходе эволюционного развития процессов и систем : учеб. пособ. Ульяновск: УлГТУ, 2000. 148 с.
50. Поташній Ю. Законодавчі амбіції спорту. Віче. 2009. № 4. С. 66-67.
51. Про Національну стратегію з оздоровчої рухової активності в Україні на період до 2025 року «Рухова активність – здоровий спосіб життя – здорова нація»: Указ Президента України № 42/2016. URL:
<http://www.president.gov.ua/documents/422016-19772> (дата звернення: 27.11.2016).
52. Про фізичну культуру і спорт: Закон України // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1994. № 14. С. 80. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3808-12/page> (дата звернення: 11.04.2015).

53. Прокопец М. А. Спортивная ответственность и спортивные санкции. Спортивное право: перспективы развития : матер. междунар. науч.-практ. конф. 29 июня 2007 г. Москва. М., 1998. С. 131-135.
54. Процик І. Термінологія спортивного права. Вісн. Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Сер. : Проблеми української термінології. 2010. № 675. С. 171-177.
55. Пуни А. Ц. О состоянии психологической готовности спортсмена к соревнованиям. Теория и практика физической культуры. 1967. № 4. С. 27-30.
56. Рєпкіна Ю. М. Адміністративно-правові основи регулювання фізичної культури і спорту : автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.07. К., 2010. 23 с.
57. Сафонов В. К. Проявления агрессии в поведении спортсменов и неспортсменов. Вестник СПбГУ. Сер. 12. Социология. 2012. № 2. С. 202-208.
58. Сердюков А. В. Спортивное право как комплексная отрасль законодательства : автореф. дис... канд. юрид. наук : спец. 12.00.11. М., 2010. 26 с.
59. Талиновский Б. Х., Франков А. В. Все чемпионаты мира по футболу: в 9 т. К.: ООО «Издательский Дом Украинский Медиа Холдинг», 2010. Т. 1. 1930, 1934, 1938, 1950. 224 с.
60. Талиновский Б. Х. Футбол и немцы / под ред. А. В. Франкова. К.: ООО «Издательский Дом Украинский Медиа Холдинг», 2011. 416 с.
61. Тихонова М. А. Огляд джерел міжнародного спортивного права. Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право : наук. журн. К.: Укр. держ. ун-т фінансів і міжнародної торгівлі, 2012. С. 209-215.
62. Тіняков А. О. Аналіз можливостей юнацького спорту як соціальної системи у вихованні моральних якостей особистості. Теорія і практика управління соціальними системами : філософія, психологія, педагогіка, соціологія. 2010. № 3. С. 66-74.

63. Ткалич М. О., Бондар О. Г. Проблемні аспекти деліктних відносин у сфері спорту. Вісн. Запорізького нац. ун-ту. Сер. : Юридичні науки. 2011. № 1. С. 105-109.
64. Ткалич М. О. Проблемні аспекти юридичної відповідальності в спорті. Вісн. Запоріжського нац. ун-ту. Сер. : Юридичні науки. 2012. Вип. 4 (1). С. 77-81.
65. Чередник Р. В. Становлення спортивного права як комплексної галузі в правовій системі України. Актуальні проблеми політики : зб. наук. праць. – Одеса : Фенікс, 2011. Вип. 42. С. 272-279.
66. Шкрібтій Ю. М. Напрями реформування системи фізичної культури і спорту в Україні. Актуальні проблеми фізичної культури і спорту : зб. наук. праць. К.: Наук. світ, 2004. № 4. С. 5-11.
67. Юрчук С. М. Дозвіллево-спортивна діяльність як один із чинників розвитку лідерських здібностей студентів. Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту. 2009. № 10. С. 288-291.
68. Ярова Н. Г. Перспективи розвитку організаційно-правового регулювання в галузі спорту України. Право і суспільство. 2009. № 4. С. 48-53.
69. Declaration on Violence in Sport and Society (The 6th General Assembly, February 3, 2001, Paris). URL: http://www.fairplayeur.com/?page_id=34 (дата звернення: 18.03.2014).
70. Russell J. S. Robert L. Simon on Sport, Values, and Education. Journal of the Philosophy of Sport. 2016. Issue 43(1). P. 51-60.
71. Tuncel Y. Defeat, Loss, Death, and Sacrifice in Sports. Journal of the Philosophy of Sport. 2015. Issue 42(3). P. 409-423.

РОЗДІЛ 4

АКСІОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ СОЦІОКУЛЬТУРНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ В СПОРТИВНІЙ ГАЛУЗІ

4.1. Етика спорту: концепт Fair Play як аксіологічний пріоритет спортивної діяльності

Перший підрозділ IV розділу дисертації присвячений дослідженню важливої проблеми – моральних аспектів функціонування і розвитку сучасного спорту, має за мету висвітлення ролі принципу Fair Play («чесна гра») як фундаментальної світоглядної настанови усіх учасників спортивної і фізкультурної діяльності. Даний принцип – це сконцентрований моральний імператив ідей олімпізму, який виступає системоутворюючим чинником набуття спортом статусу феномена, що сприяє поширенню ідеалів гуманізму. Зазвичай, цей світоглядний концепт розуміють як поєднання на практиці принципів поваги до суперника, поваги до правил гри і рішень суддів, рівність шансів усіх учасників змагань, етос самоконтролю спортсмена. У переважній більшості міжнародних і національних спортивних організацій такий перелік формулюється з урахуванням виду спорту, в якому принципи чесної гри будуть актуалізовуватися, а також, беручи до уваги специфіку національного соціокультурного ландшафту їх подальшого безпосереднього застосування. Як приклад наведемо один із національних переліків базових принципів чесної гри, серед яких є наступні: чесність, пряmolінійність, тверде і гідне ставлення, навіть якщо інші не грають справедливо; повага до членів команди; повага до суперників, незалежно від того, чи вони виграють чи програють, що впливає із усвідомлення того, що противник є необхідним партнером у спорті, до якого зобов'язані ставитись як до товариша; повага до посадових осіб, що виражається демонстрацією позитивних зусиль до співпраці з ними за будь-яких обставин [104, с. 32]. Зasadничим принципом вирішення проблеми чесності в сучасному спортивному світі вважається

ідеал «Fair Play». Англійський вислів «Fair play» (перекладається як «чесна, або справедлива, гра») та «використовується для позначення набору етичних, духовно-моральних принципів, на які повинні орієнтуватися спортсмени, тренери, уболівальники і інші особи, пов'язані із спортом. Ці принципи вимагають рішучої і повної відмови від перемоги за будь-яку ціну, створення рівних умов для всіх учасників змагань, передбачають внутрішнє переконання в тому, що перемогти шляхом обману, за рахунок помилки судді, за рахунок умов, що несправедливо склалися, – означає, не перемогти взагалі. Чесна гра – пошана до партнера, до суперника, до самого себе, до суддів і глядачів, уміння залишатися скромним після перемоги і спокійно приймати поразку» [95].

Розкривши тезисно сутність феномена Fair Play («чесна гра») як аксіологічного пріоритету функціонування і розвитку систем спорту і фізичної культури, доречно буде розглянути низку загроз, які намагаються легітимізувати здійснення спортивних заходів, залишаючи поза увагою ціннісні вимоги чесної гри. У цьому випадку, ми плануємо звернутись до аналізу негативних чинників, у систематизованому вигляді пропонованих П. Кузнецовим: «До основних антигуманістичних явищ в «великому» спорті відносять наростання жорсткої конкуренції, ворожість в процесі спортивної підготовки і в ігровій поведінці, допінгова фальсифікація результатів, спортивний фанатизм, що нерідко переростає у вандалізм, суб'єктивізм суддів, дедалі більш широке використання спортивної діяльності для політичних і ідеологічних цілей» [60, с. 166]. Довкола цих магістральних сюжетних ліній і пропонується розглянути наявні сучасні виклики ціннісним засадам спортивної діяльності.

Однією із вихідних точок нашого дослідження є факт того, що актуальна проблема дотримання і порушення спортивної етики в недостатньому обсязі пророблена в спортивній теорії. Для вітчизняного наукового простору цьому можна надати додаткове підтвердження виходячи із факту, що філософія спорту як окремий самодостатній елемент

філософського знання досі перебуває в стані кристалізації, тому нездатен продуктивно охопити в усій повноті проблемне поле сучасних протиріч розвитку спорту. Етичний вимір зазначених проблем не є винятком.

Проте й у західній філософській традиції, де філософія спорту отримала своє визнання близько півстоліття тому, також звертають увагу на недостатню дослідженість етичних проблем сучасного спорту і потребу їх поглибленого вивчення. Зокрема, С. Веймер зазначає з цього приводу наступне: «Обман в спорті отримує порівняно незначну філософську увагу. Він залишається чимось загадковим, оскільки спроби обманювати інших для того, щоб отримати перевагу, загалом вважаються морально сумнівними, але широко практикуються і широко, але не універсально, діагностовано в якості елементів багатьох видів спорту. Як правило, морального засудження зазнає особа, яка обманює інших, щоб досягти своїх власних інтересів чи спільних із кимось інтересів, вчиняючи неетично» [115].

Про що саме йдеться у наведеній вище тезі? Йдеться про випадки, наприклад, коли футболіст використовує руку, аби забити гола, імітуючи для судді, що робить це головою. Або ж баскетболіст імітує, що проти нього було вчинено порушення правил, аби отримати можливість здійснити штрафні кидки в бік кільця суперника. Спортивна діяльність породжує складну систему соціальних відносин, які також являють собою цікаве предметне поле для дослідження. Наприклад, спортивні відносини, що складаються в процесі спортивних змагань, являють собою специфічну форму прояву суспільних відносин: необхідність брати участь у змаганнях спільно, узгоджувати особисті інтереси з інтересами своїх товаришів, команди, колективу й підпорядковувати їх спільним інтересам пред'являє високі вимоги до моральних якостей молоді й водночас сприяє формуванню в неї цих якостей [97]. З іншого боку, спорт, особливо професійний, дає чимало прикладів відхилень від норм людської моралі, наявності подвійних стандартів.

Питання соціальної відповідальності визначних спортсменів сьогодні стають особливо актуальними через перетворення спорту в одне з найбільш популярних видовищ сучасності, а спортсменів – у справжніх зірок, кумирів мільйонів шанувальників. За словами Є. Ільїна, за ступенем залучення суспільної уваги спортивна діяльність посідає одне з перших місць. Постійне висвітлення підсумків спортивних змагань у пресі, по радіо і телебаченню, присутність на змаганнях десятків тисяч глядачів, широка система нагород для особливо визначних спортсменів здійснює вплив не тільки на стан спортсменів, але й на формування в них багатьох рис особистості, що позначаються на поведінці і працездатності. Разом із зростанням спортивної майстерності і досягнень змінюється соціальне становище спортсмена. Для нього створюються більш сприятливі умови тренувань, підвищується увага до нього керівників спортивних організацій, преси, вболівальників. Спортсмен починає розуміти, що не тільки він залежить від інших, але й інші залежать від нього, зокрема, від успішності його діяльності [48, с. 193].

Як зазначає Л. Лубишева, «висока соціальна відповідальність лягає на спортсмена, що досяг професійної майстерності навіть на рівні майстра спорту, не кажучи вже про членів збірної команди країни. Перемоги на Олімпійських іграх, світових чемпіонатах, першості країни приносять спортсменові заслужені славу, популярність, пошану. Він перетворюється на героя, кумира молоді. Спосіб життя спортсмена стає моделлю соціальної поведінки. З огляду на це, необхідно пам'ятати про соціальну відповідальність спортсмена. Треба розуміти, що якщо він використовує допінг, рекламує неякісні товари, палить, вживає наркотики або алкоголь, то тим самим «тиражує» девіантну поведінку, завдаючи непоправної шкоди вихованню спортивної зміни» [64, с. 157].

В. Лукашук також підкреслює такий важливий факт, що в спорті створюються передумови для реалізації принципу справедливості і рівності шансів: «це пов'язано з тим, що правила спортивних змагань однакові для всіх учасників, гравці схвалюють їх і підкорюються їм свідомо і добровільно,

а переможець визначається на основі встановлених і прийнятих гравцями чітких критеріїв. Оцінки в грі виробляються привселюдно. Успіх у спорті переважно залежить від здібностей, знань, волі людини, її самовідданої праці на тренуваннях, тобто в спорті створюються умови для практичної реалізації принципу справедливості. Важливо також враховувати, що в спорті людина вчиться виконувати рішення через їх соціальну значущість, навіть якщо вона не згодна з ними. Спорт учить поважати рішення безвідносно до їх правильності тільки тому, що вони приймаються тими авторитетними особами (у спорті – суддями), на яких покладено приймати ці рішення. Крім того, спорт учить допускати протидії і суперництво подібно тому, як демократичний принцип допускає існування опозиційних партій і різних поглядів, а не заганяє кожного в «прокрустове ложе» загальної згоди. У той же час людина вчиться визнавати законність результату, навіть якщо той її і не задовольняє» [65, с. 237].

У зазначеному плані, плідну класифікацію проблемного поля дослідження ціннісних імперативів спорту надає У. Морган, стверджуючи, що етичне дослідження спорту обертається навколо двох основних і вкрай спірних питань: перше питання стосується ставлення атлетів один до одного (і, в разі тих видів спорту, в яких використовуються тварини, відносини до безсловесних істот) у спортивній обстановці, а друге питання стосується поведінки атлетів – індивідуального і колективного – у прагненні до спортивних досягнень, точніше, того, які форми поведінки сумісні з благою (у моральному сенсі) спортивною практикою – при цьому перше питання піднімає безліч «підпитань» щодо дій спортсменів: суперництва, порушень, гендерних проблем і, зрештою, проблем, пов'язаних з використанням тварин у спорті, в той час як друге питання стосується більш обмеженого кола проблем, пов'язаних з використанням у спорті ліків, які впливають на спортивні показники, і відповідних моральних проблем [74].

У нашому випадку, переважна більшість моральних проблем, які стосуються першого типу, була нами розглянута в розділі, якій стосується

психологічних аспектів спортивної діяльності (зокрема, проблематики агресивності). У цьому ж підрозділі ми сконцентруємо власну дослідницьку увагу саме на другій групі пропонованих Морганом аспектів ціннісних проблем сучасного спорту. Дійсно, зазвичай, фізичний розвиток, розвиток характеру і світогляду озвучувались педагогами, тренерами і самими спортсменами як бажаний результат участі у спортивній діяльності. Проте сучасні медіа репрезентують професійний спорт із зовсім іншого боку – принципи чесної гри маргіналізуються, а самі професійні атлети з легкістю йдуть на їх порушення. Це явище ставить перед учителями і викладачами проблему невідповідності трансльованого ними гуманістичного етосу спорту, і реальними фактами порушень, які набувають розголосу в засобах масової інформації.

На ускладненому характері організації виховного процесу засобами фізичної культури і спорту в умовах дескредитації принципів чесної гри на початку третього тисячоліття наголошує Л. Батлер: на початку ХХІ ст. участь у спортивних заходах не є по суті позитивним чи негативним з погляду розвитку характеру – залежно від того, згідно з якими принципами вони проводяться, вони можуть або навчити студентів обманювати і вкрати, або вони можуть сприяти утвердженню в них стійких позитивних особистісних якостей [104, с. 32].

Аксіологічним проблемам сучасного спорту присвятив увагу М. Сарафа, стверджуючи, що професія (сфера професійної діяльності) може бути хоч і у відносній, але в незалежності від сфери суспільної моральності, а для професіонала це питання полягає в умовах праці, за якими він може оптимально застосувати свої знання і уміння для здобуття вищого результату [92]. Х. Ленк розглядає чесну гру в більш широкому соціальному контексті. Чесна гра як соціальна цінність і соціальна норма – родом із спорту, проте набула з часом набагато більшого поширення. Вона є культурним вкладом спортивної традиції в культуру протистоянь у суспільстві, а сам принцип перетворився на етичну метафору для розв'язання конфліктних протиріч.

Проте в спорті справа сьогодні на практиці йде так, що системи винагород, орієнтовані на результат, в яких успіх є абсолютною цінністю, неминуче заохочують нахраписті і ганебні стратегії досягнення успіху. Часто це призводить до розщеплювання моралі на «таємну мораль успіху» і «офіційну мораль збереження обличчя» серед спортсменів, організаторів, менеджерів, тренерів [62].

В. Столяров і С. Барінов також звертають увагу на протиріччя, що пов'язані з реалізацією принципів «Чесної гри» у сучасному спорті. Спорт, як і все сучасне життя, вельми суперечливий. Створюючи умови для прояву лицарської поведінки, спортивна боротьба і прагнення перемогти спонукають до порушення принципів чесної гри. При цьому треба враховувати, що спорт не ізольований від інших сфер життя, в яких, як правило, панує орієнтація не на гуманістичні, духовно-етичні, а на суто прагматичні, технократичні цінності, переважає прагнення до досягнення успіху за будь-яку ціну. Все це істотно позначається і на ставленні спортсменів, зокрема, юних, до принципів «Фейр плей» [94].

У свою чергу, М. Візитей і Д. Качуровський задаються питанням, чи цінує сам спортсмен принцип «Фейр плей»: «Всупереч результатам доволі чисельних соціологічних досліджень, відповідно до яких спортсмена представляють як людину, яка цей принцип не цінує, слід стверджувати: в цілому – це не так. Спортсмен не може не цінувати його, оскільки дотримання цього принципу є обов'язковою передумовою його особистісного самоствердження, а тому, якщо спортсмен все ж таки в тому чи іншому епізоді змагальної боротьби, у тому чи іншому випадку його спортивного життя діє всупереч принципу «чесного партнерства», то відбувається це лише тому, що з тих чи інших причин він адекватно не сприймає події, що відбувається, зокрема погоджується на перемогу, на яку не заслужив, на сурогат успіху» [22, с. 30].

У сучасному суспільстві усвідомленою є потреба збереження і поширення ідей Fair Play в контексті викликів ціннісним пріоритетам

спортивної діяльності, носієм яких є сучасна соціокультурна динаміка із властивими їй процесами глобалізації, комерціалізації тощо. Вже не одне десятиліття поширення ідей чесної гри на європейських теренах здійснює відома громадська організація «Європейський рух за чесну гру», яка об'єднує зусилля спортсменів, тренерів, дослідників тощо. Зазначена організація усвідомлює масштаби викликів сучасної маскультури та, відповідно, роль масмедіа у збереженні чи маргіналізації принципів чесної гри в сучасному спорті, що постало підставою для розробки та активних спроб імплементації декларації щодо відповідальності масмедіа в дотриманні традиційних аксіологічних пріоритетів спорту у своїй діяльності. Зокрема, у зазначеній декларації міститься заклик до наступних дій:

- долучатись до співпраці із національними організаціями, що пропагують принципи Fair Play, та співпрацювати з їхніми адміністративними органами;
- бути об'єктивним та неупередженим; намагатися розвивати власну організаційну культуру в принципах чесної гри шляхом власного розвитку;
- активно використовувати виховний потенціал традиційної й електронної журналістики;
- по-справжньому цінувати принципи чесної гри спортсменів та інших учасників спортивної діяльності;
- уникати конфліктів інтересів при організації спортивних заходів; уникати надмірної (перебільшеної) уваги до корупції, скандалів, шовінізму, фанатизму, хуліганства, насильства і допінгу;
- уникати пропагування поняття «перемога за будь-яку ціну»;
- уникати невинного штучного перебільшення значення спортивних подій та інцидентів [114].

Американський дослідник Л. Батлер наголошує на тому, що принципи чесної гри мають бути всебічно представлені в межах освітньо-професійних програм підготовки як професійних спортсменів, так і закріплюватись у

спортивній діяльності студентів усіх напрямів підготовки, зокрема, виходячи із наступних ключових напрямів поширення цих ціннісних принципів: обговорення принципів чесної гри та їх світоглядного потенціалу як для спорту, так і повсякденного вжитку; активно використовувати термінологію системи Fair Play у навчальному процесі; домагатись усвідомлення студентами балансу між особистісним розвитком та успіхами у спорті; прагнути глибокої інкорпорації ідей чесної гри та розвитку особистості у філософські засади тренерської діяльності [104, с. 33].

Національний олімпійський комітет України узагальнив положення етичних норм поведінки спортсмена у тексті Кодексу честі олімпійця України. Кодекс честі олімпійця України – це фундаментальний і універсальний документ, що є нормативною основою української системи спортивного виховання та самовдосконалення. Він розроблений з врахуванням норм і вимог Конституції України, законів, що діють у сферах освіти, фізичної культури і спорту, положень Олімпійської Хартії, Етичного кодексу МОК, Антидопінгового кодексу, а його норми та вимоги спрямовані на формування гармонійно розвинутої особистості з глибокими морально-етичними переконаннями [87].

На нашу думку, коректним буде присвятити одну із сторінок монографії безпосередньому викладу ключових положень Кодексу честі олімпійця України. Якщо не здійснити їх експлікації, то в роботі не буде проясненим як конкретний зміст аксіологічних пріоритетів олімпійського руху, так і національні його особливості. Головними тут стають наступні принципи: «Жити з великою вірою й усвідомленням обраності своєї землі, свого народу, своєї Батьківщини, любити й шанувати їх та робити все можливе на благо їхнього розвитку і процвітання; постійно дбати про примноження слави Державного Герба України – як офіційної емблеми України, Державного Гімну України – символу національної єдності та Державного Прапора України – символу суверенітету країни; постійно працювати над розвитком почуттів дружби, товаришування, колективізму;

виховувати в собі постійне прагнення вчитись і самовдосконалюватись, наполегливо йти до підкорення вершин майстерності майбутньої професії і повсякденно працювати над розвитком своїх духовних, розумових, вольових і фізичних здібностей; навчитись і уміти працювати з максимальною віддачею духовної і фізичної енергії, ефективно тренуватися впродовж робочого дня і тижня та відпочивати відповідно до обґрунтованих планів підготовки, ведучи осмислену та цілеспрямовану підготовку до найважливіших стартів; ставити за мету збагачення нашого суспільства шляхетністю, чесністю, добрими вчинками; жити за загальнолюдськими чеснотами, які є визначальними в досягненні вершин спортивної майстерності: вірою, надією, любов'ю, мудрістю, справедливістю, хоробрістю, волею, стриманістю, доброзичливістю; пам'ятати, що він у постійному моральному боргу перед своїми батьками і повинен їх поважати, цінувати, оточувати турботою, всіляко піклуватися про них, збагачувати славу свого родоводу; вчитися стійко і гідно переносити поразку, завдану кривду, образу, не допускати фізичної розправи над своїм супротивником чи кривдником; пам'ятати, що спортивний дух – це сплав людської волі, тіла та розуму, а вживання допінгу принципово суперечить спортивному духу; виробляти в собі звичку ділитися своїми надбаннями – матеріальними і духовними – з тим, хто того потребує; не допускати бруду, злоби і неправди у ставленні до своїх суперників як у думках своїх, так і в діях; служити правді і добрим справам, не допускати дискримінації, залишатися неупередженим щодо політичних, расових, національних, релігійних переконань, не піддаватися комерційному і корупційному впливу; бути милосердним, бороти в оточуючих байдужість і черствість, не допускати проявів негативного ставлення до навколишнього природного середовища; не допускати насильства над людьми, не залишатись осторонь, коли ближньому потрібна допомога; не плямувати свою гідність – навіть помислами – про незаконне заволодіння чужою матеріальною чи інтелектуальною власністю; пам'ятати, що спортивна діяльність несумісна з

найприкрішими і найганебнішими рисами характеру людини: чванливістю, заздрістю, зажерливістю, гнівом, лінивством, приниженням людської гідності; не забувати, що найтяжчим злочином є позбавлення людини життя, а юридично і морально неприпустимою дією – зумисне завдання їй тілесних ушкоджень; очищувати від скверни себе, колектив і все українське суспільство; постійно пам'ятати про особливу роль жінки, проявляти щодо неї вихованість, благородство, повагу, турбуватися про піднесення її значимості в спортивній діяльності й громадському житті; робити все можливе, щоб для спортсмена та оточуючих його людей спорт і олімпізм стали сутністю їхнього життя, були вірними, незмінними і надійними супутниками повсякденної діяльності» [53].

Отже, окремо хотілося би зазначити на виховному потенціалі олімпійської освіти, ключові положення якої були сформульовані ще П. де Кубертеном: «Олімпізм може сприяти формуванню нових напрямів у різних сферах людської діяльності, що ґрунтується на вихованні взаєморозуміння і солідарності, екологічному вихованні, вихованні гармонійної особистості та спортивної етики» [70, с. 25].

Інноваційність процесу олімпійського виховання, на відміну від просто фізичного виховання, полягає в його цілісності і інтегрованості, у пріоритетному засвоєнні культурного потенціалу спортивної діяльності, у формуванні спортивних вмінь і навичок на основі олімпійської культури: «Вона сприяє цілеспрямованому формуванню гуманістичних якостей спортсмена, якими є: глибока повага до спортивного суперника, визнання високої цінності його особистості, принципової неможливості ні в якій спортивній ситуації приниження його гідності, нанесення шкоди його життю і здоров'ю; колективізм; скромність і простота, незалежно від досягнутих успіхів у спорті; почуття патріотизму і відповідальності за престиж своєї батьківщини в міжнародних змаганнях; ні за яких обставин бажаний високий спортивний результат не може бути підставою нечесної поведінки спортсмена (вживання допінгу, підкуп суддів і т. ін.) щодо суперника» [56].

Говорячи про сутнісні властивості спорту, що визначають його роль у моральному вихованні особистості, маємо звернути увагу на командний (колективістський) характер спорту і значення «командності» в індивідуальних видах спорту. Адже в будь-якому виді спорту, навіть індивідуальному, спортсмен включений у командну взаємодію, діє як представник колективу. Дослідники Р. Стасюк, І. Востоцька та І. Осіпова підкреслюють великі можливості спортивної навчально-рухової діяльності «для вирішення завдань морального виховання, що обумовлено її змістом, який включає в себе розмаїття інтелектуальних, пізнавальних, емоційних і моральних компонентів, та формами організації, в яких поведінка учня відкрита для спостереження вчителем у різноманітних ситуаціях і емоційних станах (часто на межі людських можливостей). При цьому наявність постійних тісних контактів і емоційність взаємовідносин відкривають перед педагогом можливість для створення необхідних для виховання ситуацій. Такі ситуації мають, наприклад, місце в умовах суперництва, що вимагає дотримання певних правил, норм спортивної етики, поваги до суперника» [93, с. 89].

Отже, досвід суперництва у процесі навчально-виховної діяльності має потенціал до формування стійких реакцій, які б слугували детермінантами розв'язання протиріч спортивної діяльності відповідно до ідеології чесної гри. На нашу думку, дослідження етичних принципів спорту, які в концентрованому вигляді репрезентує ідеологія Fair Play, буде неповним, якщо не розкрити перелік безпосередніх антропологічних практик їх реалізації в сучасному спорті. Йдеться про те, що плідним виглядає звернення до безпосередніх практик у спорті, які б демонстрували повагу до суперника, ідею рівності можливостей тощо.

Цікаву експлікацію зазначених практик здійснено американським дослідником І. Мотоарка, який пише: «Деякі приклади зі спорту демонструють існування у цій сфері особливих усталених практик етикету, наприклад: потискання руки перед початком гри, обмін футболками

наприкінці гри (у футболі); вибачення за влучення м'яча у верхню частину сітки із потраплянням на частину поля противника (у тенісі); допомога противнику піднятися у випадку падіння (якщо він впав та протягує руку); допомога противнику у подоланні мускульної судоми натисканням стопи тощо – все це є прикладом існування певних правил етикету у спорті, якого завжди дотримуються гравці. Дані принципи не підпадають під принципи порушення правил за їх невиконання та є добровільними. Тенісист не буде покараний суддею, якщо не вибачиться за торкання сітки м'ячем; те ж саме й у футболі – ніхто не буде покараний за небажання обмінюватись футболками наприкінці матчу» [111, с. 127].

Отже, переважна більшість принципів чесної та гідної гри лежить не в просторі закріплених правил спортивної гри кожного окремого виду спорту, а є добровільним етичним кодексом, дотримання чи недотримання якого перебуває в площині особистісного вибору конкретного спортсмена.

У цьому підрозділі ми здійснюємо розробку можливостей концепту Fair Play як аксіологічного регулятиву сучасного спорту. Широко відомим є факт, що одним із негативних феноменів, який підриває ціннісні принципи спортивної діяльності, виступає вживання допінгу. У контексті здійснюваного нами дослідження, ми не могли оминати це проблемне поле. До того ж, глибокий етичний сенс зазначеного питання вимагав використання філософських підходів для аналізу. На актуальності нашого звернення наголошує О. Литинська, стверджуючи наступне: «Часто спортсмени готові використовувати будь-які засоби, які допомагають досягати перемог, зокрема, і на межі принципів чесної гри (Fair Play). І зовсім не випадково в центрі проблематики спорту вищих досягнень стоїть питання про застосування спортсменами спеціальних речовин і методів, які називаються допінгом. Ця проблематика має не тільки медичний, але і етичний сенс, що вимагає соціально-філософського аналізу» [63, с. 106].

У попередніх розділах ми робили наголос на тому, що сучасний спорт перебуває в центрі складних трансформаційних соціокультурних процесів,

пов'язаних із утвердженням споживацьких настроїв у суспільстві, з утвердженням глобалізаційної логіки, із поширенням підходу, коли спорт починає інтерпретуватись усього лиш як яскраве видовище тощо. За цих умов, питання вживання допінгу витісняється на периферію дослідження протиріч і проблем сучасного спорту, адже сучасного глядача перестає особливо цікавити спосіб досягнення високої видовищності спорту і відповідності його принципам чесної гри. Навіть більше того – заради високої видовищності глядачі згодні миритися із допінгом у спорті, який постає «незручною темою» спортивних подій на початку третього тисячоліття.

Ми солідаризуємось із тезою Г. Бордюгової, яка наголошує, що «особливе значення має Конвенція проти вживання допінгу (Рада Європи, 1989 р.), яка регулює відносини, пов'язані з його вживанням, і встановлює заходи, спрямовані на обмеження його доступності, а також принципи міжнародного співробітництва в цій сфері: з законодавчого погляду вона унікальна тим, що делегує Міжнародному олімпійському комітету значні повноваження з боротьби з допінгом, а також прагне гармонізувати національні норми, що регулюють боротьбу з допінгом» [15, с. 13].

Україна на шляху розвитку спорту та удосконалення законодавчої бази в галузі спортивного права, також долучається до процесів унеможливлення використання допінгу в спорті. Дослідник А. Петренко зазначає, що наша держава, як представник Ради Європи, у 2001 р. прийняла Закон України «Про ратифікацію Антидопінгової Конвенції», а сам цей крок було зроблено, з одного боку, для здійснення політики міжнародної правоприємності, а з іншого – для законодавчого визначення допінгу і його класифікації [81, с. 119].

Основними завданнями Національного антидопінгового центру, відповідно до Постанови Кабінету Міністрів № 1063 «Про утворення Національного Антидопінгового центру», є напрацювання і виконання програми профілактики, недопущення застосування та розповсюдження

допінгу; організація і здійснення допінг-контролю в спорті згідно з Антидопінговим кодексом олімпійського руху; тестування спортсменів на предмет застосування ними допінгу; напрацювання і здійснення антидопінгових заходів, які розробляються на основі спільних дій органів державної виконавчої влади і фізкультурно-спортивних організацій [86, с. 207].

Правові відносини в галузі застосування допінгу також є об'єктом складного правового регулювання. Його застосування (порушення антидопінгового законодавства) є одним із найбільш поширених і переслідуваних правопорушень у галузі фізичного виховання і спорту, а його розв'язання лежить на перетині кількох галузей юридичної науки: за вчинення зазначеного правопорушення передбачений дуже широкий спектр відповідальності – від адміністративної, цивільної і дисциплінарної до кримінальної. Боротьба із допінгом, на нашу думку, може бути віднесена до однієї із ключових проблем сучасного спорту. Рівень загроз поширення практик допінгу в сучасному спорті демонструє алармістська позиція Н. Бордюгової: «Допінг став просто таки смертельною загрозою для всього спорту в цілому і на боротьбу з ним не шкодують ані сил, ані засобів. Саме антидопінгова робота направлена на те, щоб зберегти цінності спорту – справедливу боротьбу, чистоту спорту, повагу до себе і суперників, дотримання правил і законів, інтерес громадськості до спорту» [14, с. 294]. Сучасне технологічно розвинене суспільство дійшло до стадії розвитку допінгових технологій, коли вголос і мовою програмних документів міжнародних антидопінгових організацій заявляється потреба мінімізації ризиків використання допінгу нового покоління – генетичного допінгу, коли задля підвищення фізіологічних показників здійснюється складне та малопередбачуване медичне втручання в тіло спортсмена.

Національне законодавство в галузі антидопінгових заходів, як правило, спирається на міжнародне законодавство, в якому узагальнений юридичний досвід з протидії зазначеному негативному явищу в сучасному

спорті. Зокрема, евристичний потенціал у розбудові національних стратегій розвитку спорту, які б мінімізували загрози використання допінгу, має Міжнародна конвенція «Про боротьбу з допінгом у спорті». Відповідно до зазначеної міжнародної правової норми, пише О. Заярний, порушення антидопінгових правил у спорті означає вчинення одного або кількох з наведених видів правопорушень:

- наявність заборонених субстанцій, їх метоболідів чи маркерів у пробі, взятій з організму спортсмена;
- використання або спроба використання забороненої субстанції, або використання заборонених методів;
- неявка чи відмова з'явитися без поважних причин за умови належного повідомлення для взяття проби згідно з антидопінговими правилами, (як правило, строк взяття проби не повинен перевищувати сорока восьми годин з дати виявлення факту допінгу, однак не пізніше семи десяти двох годин);
- порушення правил, які пов'язані з доступністю спортсменів для проведення позазмагального тестування, внесення інформації про місце знаходження спортсмена, або його не прибуття для проходження командних тестів за умови повідомлення в розумні строки;
- фальсифікація або спроба фальсифікації на будь-якому етапі допінг контролю;
- володіння або використання заборонених субстанцій чи методів, як і їх незаконне розповсюдження;
- введення чи спроба введення в організм спортсмена забороненої субстанції або використання заборонених методів, а також сприяння, підбурювання, зобов'язання спортсменів до відповідних дій [46, с. 2-3].

Відповідно до статті 5 Закону України «Про антидопінговий контроль у спорті»: «У разі встановлення факту вживання спортсменом допінгу до нього відповідно до вимог антидопінгового Кодексу олімпійського руху та компетентних органів відповідних спортивних організацій застосовуються

такі санкції: попередження, визнання недійсними спортивних результатів, позбавлення спортивних медалей чи призів, виданих у натуральній або грошовій формі, тимчасова або довічна заборона брати участь у спортивних змаганнях. Результат участі спортсменів у командних змаганнях, що розпочалися, анулюється в разі встановлення факту вживання допінгу одним із членів такої команди» [84, с. 112].

Згідно з ратифікованою в нашій державі Антидопінговою Конвенцією, пише А. Петренко, спортсмен, який використовує для досягнення спортивного результату стимулятори, допінгові речовини та інші заборонені суміші, а також особи, які сприяють розповсюдженню і застосуванню цих речовин, несуть відповідальність, передбачену законодавством та регламентуючими документами відповідних спортивних організацій [81, с. 118].

Однак історична ретроспектива у сфері спорту найвищих досягнень виявила, що олімпійський спорт у ХХ столітті має низку негативних явищ, які поставили перед людством проблему чесності і гуманності спорту чемпіонів. Йдеться про застосування допінгу спортсменами не стільки для маніпуляції результатами спортивних змагань, скільки для забезпечення ідеологічних запитів у політичному протистоянні за часів «холодної війни». Зокрема, у 1998 р. в Лейпцігській штаб-квартирі колишньої східнонімецької секретної поліції були виявлені документальні докази того, що впродовж десятків років німецькі атлети добували олімпійські нагороди за допомогою заборонених фармакологічних стимуляторів («допінгу»): за кілька років з їх використанням можна було збільшити показники в жіночому штовханні ядра на 4,5 м., диска – на 11-20 м., в жіночому бігу на 400м. — на 4-5секунд, а контролювала виконання допінгової програми секретна служба НДР («Штазі») [32].

Спорт для влади НДР був, мабуть, найдешевшим способом досягти світового визнання. Десятки тисяч спортсменок і спортсменів у Східній Німеччині приймали анаболічні стероїди протягом 20 років. За період з 1968

по 1976 роки країна завоювала 40 олімпійських золотих медалей, і кожна золота медаль дозволяла комуністичному режиму хизуватися «перевагами соціалізму». Таким чином, комуністичне керівництво спортом НДР «йшло по трупах» до олімпійських рекордів. Наприклад, метальник молота Детлеф Герстенберг помер через 13 місяців після московської Олімпіади 1980 року – у нього відмовила печінка.

Вживання допінгу завдає значного удару по здоров'ю спортсменів: у них з'являлися ознаки вірилізації, зміни тембру голосу, збільшення шкірного волосяного покриву (тобто жінки перетворювались на чоловікоподібних істот). Штовхальниця ядра Хейді Крігер на прізвисько Гормональна Хейді, яка завоювала золото на чемпіонаті Європи в 1986 році, поступово отримала чоловічу статуру після прийняття медикаментів, які їй давали у спортивному клубі Східної Німеччини без її відома. У 1997 році вона пройшла операцію зі зміни статі і змінила ім'я на Андреас [32]. Прийом допінгових препаратів був і є небезпечним у соціальному аспекті, оскільки це свого роду наркоманія, а систематичною боротьба із допінгом почала ставати тільки з 1962 р., як складова широких заходів ООН з питань наркотиків.

Досліджуючи концепт чесної гри, ми зазначали, що одним із його принципів є створення рівних умов для усіх учасників спортивної змагальної діяльності, забезпечення права особистості чи команди постати суб'єктом спортивної діяльності, відсутність дискримінаційних проявів тощо. На нашу думку, дослідження принципів чесної гри було б не достатньо всебічним, якщо у ньому ми би оминули розгляд феноменів параолімпійського та дефлімпійського рухів. Саме вони є уособленням реальної практики відкритості спорту, поваги до усіх учасників спортивної діяльності із дотриманням принципів забезпечення невід'ємних прав людини та етосу інклюзії, який охоплює переважну більшість сфер буття суспільства.

Ця тенденція в соціокультурному плані підтверджується керівниками багаторічного дослідження «World Values Survey» («Світове дослідження цінностей») Р. Інглхартом та К. Вельцелем, які, на підставі багаторічного

моніторингу трансформації ціннісних горизонтів суспільства, приходять до висновку, що постіндустріальне суспільство ще більше покращує умови існування людини, вони почувають себе захищеними в соціальному плані, а в суспільстві відбувається зсув від цінностей виживання до цінностей самовираження, який виражається емансипацією від влади і авторитетів [49, с. 72].

На думку авторів, підтверджену соціологічними методами, останні десятиліття в соціокультурній динаміці є діагностованим поворотом до свободи вибору, який веде до надзвичайно важливих наслідків, оскільки супроводжується вимогами щодо розширення прав і можливості жінок, підвищенні «чуйності» еліт, дієвості громадянських і політичних свобод та демократизації інститутів [49, с. 78]. Відповідно, кожен громадянин відчуває себе об'єктом і суб'єктом демократичних перетворень, безпосередньо відчуває широкі можливості для актуалізації власного внутрішнього потенціалу у різних сферах суспільного життя. Щодо спортивної сфери, найбільш рельєфно ця тенденція демонструється у створенні умов для забезпечення спортивних потреб осіб із обмеженими можливостями.

Прагнучи надати нашому дослідженню практичної значущості в плані подолання протиріч розвитку сучасної спортивної галузі, звернемося до ключових положень, через які декларується підтримка параолімпійського і дефлімпійського руху. Відповідно до положень Закону України «Про підтримку олімпійського, паралімпійського руху та спорту вищих досягнень в Україні», під паралімпійським рухом в Україні розуміється громадський рух, який базується на добровільному об'єднанні громадян (головним чином, інвалідів) і організацій з метою сприяння соціальній реабілітації інвалідів і поліпшення їх фізичного стану, що координується Національним комітетом спорту інвалідів України [85]. Дефлімпійський рух забезпечує можливості для спортивної реалізації особам із вадами слуху. Проте, незважаючи на успіхи українських учасників цих двох рухів у спортивних заходах світового масштабу, не можна назвати нормативне, фінансове та інші форми

забезпечення такими, що відповідають суспільним запитам на початку третього тисячоліття. Одним із принципів філософських досліджень є об'єктивність оцінки позитивних і негативних рис досліджуваних феноменів, що лягає в основу подальшої філософської аналітики. Маємо визнати, що загалом спортивне законодавство має недосконалу природу, а тому потребує істотного коригування, розширення. Дослідник Ю. Поташній декларує стурбованість, що навіть Конституція подає розпливчасті дефініції фізичної культури і спорту, що либонь створює юридичні перепони для розвитку галузі [82, с. 66]. Проте усією фаховою спортивною спільнотою і пересічними громадянами усвідомлено, що розбудова фізичної культури і спорту та їх залучення до життєвого світу людини має спиратись на краще нормативно-правове забезпечення. За М. Олійником, ідея розвитку фізичної культури і спорту ще не знайшла адекватного відгуку в суспільній свідомості як проблема загальнодержавного значення, з огляду на що, необхідно підсилити діяльність суб'єктів управління фізичною культурою і спортом за рахунок інтенсифікації процесів управління, що дозволяє забезпечити більш ефективне функціонування галузі в нових умовах [76, с. 8].

Хотілося би зазначити, що спорт і фізичне виховання має суттєве значення в процесах соціального розвитку. Відповідно, зазначена діяльність має спиратись на виважену і складну систему аксіологічних пріоритетів. З огляду на це, хотілося би наголосити на законодавчому визнанні великого соціального значення «спортивної діяльності серед інвалідів як складової частини спортивного руху в Україні, спрямованої на підготовку громадян, які мають певний ступінь втрати здоров'я, для досягнення ними високих спортивних результатів на міжнародній спортивній арені з відповідних видів спорту і нозологій та державна підтримка спорту інвалідів» [58, с. 13]. На нашу думку, концепт чесної гри (Fair Play) не тільки на декларативному, але й на практичному рівні є орієнтованим на забезпечення спортивних прав усіх без виключення категорій населення.

Проаналізувавши проблемне поле феномена допінгу як складової частини спортивної діяльності, маємо потребу здійснити узагальнення щодо його статусу загрози стрижневим моральним принципам спорту і фізичної культури, які уособлює концепт Fair Play. Ми наполягаємо на потребі поглиблення теоретичних розвідок, спрямованих на викорінення зазначеного негативного феномена, а також на імплементації, на їх підставах, дієвих практичних механізмів подолання загроз вживання допінгу в спортивній практиці. Водночас, ми не погоджуємось із спробами мінімізувати оцінку загроз цього явища, релятивізувати яке намагаються як серед практиків спорту, так і серед теоретиків. Наприклад, О. Литинська з цього приводу пише наступне: «Етичні оцінки не менш різноманітні – від переконаності експертів в абсолютній нетерпимості «нечесної гри», обману вболівальників, суддів, очікувань своєї країни та світової спільноти, до концепцій, за якими етичний підхід до великого спорту сьогодні повинен бути перенаправлений з урахуванням політичних інтересів країн-учасниць змагань. Більш того, деякі з сучасних аксіологів спорту стверджують, що для всіх видів діяльності час етики в історії людства залишився позаду, і сучасний спорт не є винятком» [63, с. 106].

Підбиваючи підсумки розгляду моральних аспектів спортивної діяльності, зазначимо вагому роль спорту у вихованні морально-вольових якостей особистості, що виявляється у формуванні характеру, мужності, почуття відповідальності, колективізму, ідеалів «Чесної гри» тощо. Водночас, спорт має й зворотній бік, характеризує егоцентризмом, безпринципністю, прагматизмом, жагою до перемоги за будь-яку ціну. Звідси випливає необхідність створення системи цілеспрямованого спортивного виховання, що має реалізовувати значний позитивний виховний потенціал спортивної діяльності та стримувати негативний вплив спорту на особистість. Зрештою, провідну роль у цих процесах має зіграти моральне самовиховання особистості спортсмена, що передбачає його перетворення на суб'єкт саморозвитку, активізацію зусиль з самореалізації через спортивну

діяльність. Експлікація проблеми використання допінгу в спортивній практиці актуалізувала питання як етичної оцінки зазначеного феномена в контексті поширення сучасних ідей ціннісного релятивізму. Авторка дослідження залишається на позиціях засудження допінгу та оцінки його як потужної загрози принципам Fair Play.

Таким чином, вирішення зазначеної проблеми перебуває на дисциплінарному перетині соціальної філософії, етики, наук про спорт, педагогіки тощо, яким ще доведеться об'єднати свої зусилля задля збереження аксіологічних пріоритетів спортивної діяльності, недопущення їх розмивання викликами сьогодення. Такий підхід також може надати процесам забезпечення права рівного доступу до спортивної діяльності більш конструктивного характеру, постаючи чинником розвитку параолімпійського і дефлімпійського рухів у нашій державі відповідно до сучасного соціального запиту на забезпечення реальної практики відкритості спорту, поваги до усіх учасників спортивної діяльності із дотриманням принципів забезпечення невід'ємних прав людини та етосу інклюзії, який охоплює переважну більшість сфер буття суспільства.

4.2. Ідеали спорту і фізичної культури у вимірі комерціалізації та інтервенції мас-медіа

Розпочати підрозділ, на нашу думку, доречно було би з аргументування факту, що всеосяжні процеси комерціалізації дійсно мають статус ініціатора фундаментальних трансформацій моральних засад сучасного спорту (насамперед, професійного) і фізичної культури. На нашу думку, професійний комерційний спорт вибудовує стратегію свого існування та розвитку, переважно, відповідно до закономірностей бізнесу, організованого на спортивному матеріалі. Головна особливість професійного комерційного спорту полягає в тому, що він є водночас як спортом, так і бізнесом.

Відповідно, ускладнений онтологічний статус сучасного спорту (чи є він більше бізнесом, чи все ж зберігає власну культуру як соціокультурний феномен, не піддаючись впливам економічних чинників), логічно ініціює проблематизацію питання щодо його поточних аксіологічних пріоритетів – чи зберігає спорт вірність традиціям олімпізму, чи орієнтується на нові ціннісні пріоритети суспільства споживання? До того ж, наявність у спорті задекларованої вірності гуманістичним принципам ще не гарантує їхнього дотримання у безпосередній соціальній практиці, якщо суспільний попит на гуманізм поступається попиту на комерціалізацію: «Наявні в спорті можливості для реалізації гуманістичних культурних цінностей не реалізуються автоматично, тим більше в повному обсязі. Залежно від конкретної ситуації, конкретних історичних умов, під впливом різних факторів змінюються зміст, характер, спрямованість, значимість спорту, на перший план виходять його гуманістичні цінності або переважаючими стають антигуманні явища, культурний потенціал використовується в більшій чи меншій мірі тощо» [60, с. 166].

Неозброєним оком видно, що суб'єкти комерційного спорту перебувають в умовах, коли першорядного значення набуває демонстрація видовищних, ефектних дій, а тренувальний процес підпорядковується вирішенню цього завдання. Цьому сприяє соціокультурна ситуація, яку дослідники описують як перехід до суспільства споживання. Відповідний ефект має місце і в спортивній сфері: «У більшості розвинених країн світу в даний час сформувалося суспільство споживання, а організаційна професіоналізація і комерціалізація спорту ввели інститут спорту вищих досягнень в індустрію шоу-бізнесу. Головна форма існування спорту вищих досягнень – споживання спортивних видовищних послуг, сфера бізнесу, масової культури і політики» [60, с. 166].

Дотичною до попередніх підрозділів нами вважається проблема надмірної комерціалізації спорту, яка виступає потужним носієм викликів ціннісним засадам сучасного спорту. Справді, якщо церемонію відкриття чи

завершення Олімпійських ігор дивляться 3-4 мільярди людей, важко уявити, щоб мас-медіа не використовували потенціал спорту в комерційних цілях. Внаслідок цього дати і час проведення змагань з того чи іншого спорту інколи мають за основу не біологічно сприятливий для спортсменів, а бажаний час для телеканалів у найбільш багатих країнах світу, а це призводить до надмірних перенавантажень спортсменів. Крім того, постійним явищем стала практика багатьох країн «заохочувати чемпіонів» Олімпійських ігор значними грошовими нагородами, а також професіоналізація спортсменів за рахунок відмови від життя звичайної людини.

У результаті спостерігаємо зовні благополучних, «відомих і знаменитих» чемпіонів, у яких приховані від публіки проблеми із сімейним життям, проблеми із здоров'ям, проблеми самотності тощо. «У культурі цього суспільства домінуюче становище почав займати гламур як ідеологія і технологія глем-капіталізму. При цьому необхідно враховувати, що змістовна складова глем-капіталізму корелює із екзистенційно-антропологічними акцентами в спортивній діяльності. Ці акценти фокусно відображають ідеологію гламуру, як магію, чарівність красивого життя, розкоші і успіху. Ідеологія гламуру корелює екзистенціали сучасного спорту, що призводить до трансформування сенс-цілей спортивної діяльності. Так, смисловим змістом сучасного спортсмена часто виступають не буттєві характеристики спортсмена, як індивідуального суб'єкта, а отримання тільки кінцевого результату» [72, с. 211].

Отже, логічно стверджувати, що комерціалізація спорту як логічна відповідь на виклики сучасних соціокультурних трансформацій, постає носієм складних модернізаційних процесів в інституціональному, економічному, правовому та, найбільш цікаво для нас, ціннісному вимірах спорту. Саме на їх дослідження і спрямований цей підрозділ.

Накопичений у спорті досвід пізнання «резервних можливостей» людини теж має ціннісний потенціал. Людина в спорті освоює нові межі

фізичних, психологічних, організаційних можливостей, чим наочно демонструє величезний потенціал людських можливостей, які проявляються у вигляді спортивних рекордів. У сучасному світі зростає роль економічних цінностей і спортивна сфера аж ніяк не перебуває осторонь цих тенденцій. Економічне значення спорту і для суспільства, і для особистості спортсмена невіддільно зростає. Кожна розвинута країна сучасності вже залучила до свого міжнародного престижу проведення Олімпійських ігор, йде постійна конкуренція за право проведення світових чемпіонатів з різних видів спорту і рахунок затрат перетнув рубіж в мільярди доларів. Фінансові затрати в галузі спорту мають значення як суто комерційне (грошові доходи), так і відтерміновані наслідки для поширення спорту серед населення і вплив його на рівень здоров'я людей.

Особливої актуальності розв'язання проблема законодавчого забезпечення спорту і фізичного виховання отримала з огляду на широкі процеси комерціалізації спорту. За цих умов, особливу роль отримують регіони та їх органи управління, які виступають «драйверами» розвитку спорту на усій території держави, кінцевою ланкою реалізації декларованих в масштабах держави стратегій розбудови спорту. На цьому ж наголошує О. Ніколаєв, пишучи, що необхідно передбачити формування сприятливих умов для організацій, які беруть участь у програмах розвитку фізичної культури і спорту, сприяють заняттям спортом своїх співробітників, вкладають грошові кошти у спорт, адже, як показує регіональна практика, за дотримання пріоритету масового спорту, розподілу спорту вищих досягнень і спорту для всіх, створюються умови для формування адекватного попиту ресурсної бази [75, с. 56].

Непередбачений та динамічний характер перебігу спортивних подій полягає фундаментальною вимогою сучасного спортивного бізнесу, саме вони підвищують цінність спорту як товару в очах його потенційних покупців – глядачів, корпорацій грального бізнесу, рекламних агенцій тощо. Дослідниця Н. Лалак наводить цікаву статистику, яка рельєфно демонструє

рівень комерціалізації спорту в глобальну добу: «Американський економічний журнал «Forbes» дослідив вартість фіналів останніх найбільш масштабних спортивних подій, розбивши їх за щоденним прибутком, який надходить від продажу прав на трансляцію, спонсорство, реалізацію квитків та ліцензій: супербол (фінальна гра Національної футбольної ліги, США) виявився поза конкуренцією – 336 млн. доларів, фінал чемпіонату світу з футболу – 103 млн., Дантона 500 (авто гонки) – 90 млн., фінал MLB (бейсбол) – 61 млн., фінал NBA (баскетбол) – 58 млн.» [61, с. 164]. Більш того, пише авторка, навіть «під час пересічної гри клубу Національної хокейної ліги «Нью-Йорк Рейнджерс», на арені продається 20 000 хот-догів, 15 000 бляшанок пива, 10 000 пляшок води, 2500 програмок, 500 щорічників команди, 10 000 прапорців і багато іншої сувенірної атрибутики – за оцінками фахівців, кожен вболівальник до, під час і після матчу в середньому витрачає додатково близько 100 доларів, окрім витрат на придбання квитка» [61, с. 164]. Зазначена ситуація, логічно, актуалізує проблему взаємодії моделі державного управління спортом та громадського самоуправління, та, відповідно, ціннісних засад управлінської діяльності в спорті.

Історична розвідка демонструє, що в умовах розвитку ринкового суспільства відбувається дуже швидка комерціалізація сфери спорту – фактично спорт перетворився на професію набагато раніше, ніж у 1974 р. було прийняте рішення Міжнародного олімпійського комітету про матеріальну компенсацію за час, витрачений спортсменами високого рівня для підготовки до змагань. Це рішення фактично лише визнало реальність ситуації, коли спорт вищих досягнень і любительство виявилися несумісними, а вже в середині 50-х рр. XX ст. така ситуація стала універсальною: вона позначила новий статус спорту в сучасному світі і вплинула на різні аспекти спортивного життя [47, с. 6]. Зокрема, вона суттєво змінила систему управління спортивною діяльністю, визначивши загальну перспективу розвитку професійного спорту. Разом із тим, концептуалізація стратегічних напрямків розвитку спорту виглядає ускладненою без

використання методологічних підходів філософії спорту, саме вона здатна відчувати дух сучасної епохи, діагностувати його впливи на особистість спортсмена, запропонувати підходи щодо мінімізації тих чи інших загроз комерціалізації через ревізію аксіологічних пріоритетів цієї діяльності: «Спорт як реалізація людської екзистенції пов'язаний з ідеєю самоствердження «Я» особистості спортсмена як неповторного творчого духу, виходу людини за межі своїх творчих можливостей, що вимагає розробки філософії спорту, заснованої на ціннісно-діяльному підході, що включає екзистенційні, аксіологічні, феноменологічні, онтологічні аспекти» [12, с. 201].

Комерціалізація спорту також є наслідком утвердження суспільства споживання, коли сфера спорту і дозвілля набула статус економічного гравця із багатомільярдними можливостями. Логічно, що спорт у споживацьких інтерпретаціях отримує власні аксіологічні пріоритети і товарний статус. Виклики перетворення спорту на товар, з одного боку, надали ширших можливостей для участі та, відповідно, капіталізації прибутків у економіці нового зразку. З іншого боку, трансформувались традиційні уявлення про його соціокультурний статус. На цьому ж наголошує С. Андреева, стверджуючи наступне: «У суспільстві сформувалися нові стилі життя, центральним образом яких став спорт як дозвілля і як форма активного життя людини у вільний час. Це призвело, з одного боку, до задоволення специфічних потреб особистості людини за допомогою модернізованої індустрії дозвілля, а з іншого – до виникнення нових форматів діяльності, в основі яких – вільний вибір дозвіллевих форм активності, пов'язаних з екстремальністю та ризиком для власного життя і здоров'я» [1, с. 193]. Утвердження прагматичних та споживацьких аксіологічних орієнтацій у суспільстві розчиняє ідеали цілісності розуму, тіла та духу у людині, а сам спорт уособлює собою явище скоріше комерційного характеру, аніж гуманістичним.

Дійсно, в усі часи не остання за значенням для сучасної фізичної культури і спорту вважалась економічна функція. Таке соціокультурне явище, яким є спорт, дійсно має потужне економічне значення, яке виражається на різних рівнях соціального життя: індивідуальному, соціальному і глобальному. На індивідуальному – він стимулює до споживання спортивних товарів та послуг. На соціальному – започатковує державні програми масового залучення громадян до спорту з метою підвищення рівня здоров'я населення, підвищення його працездатності та готовності до військової підготовки. На глобальному – спорт приносить мільярдні прибутки від проведення чемпіонатів з популярних видів спорту та Олімпійських ігор. Спорт як частина економічного життя ініціює науково-технічні розробки (в галузі розробки нових матеріалів, спортивного харчування і фармакологічних продуктів, нового інвентарю чи обладнання тощо), які представляють для кожної країни економічний інтерес. Економічне значення на різних рівнях мають ті кошти, які одержуються безпосередньо від продажу квитків на спортивні видовища, від використання спортивних будівель і споруд, від продажу спортивного приладдя та форми, різноманітної спортивної символіки.

Спорту властива також функція соціалізації особистості, адже важлива роль у процесі соціалізації особистості зумовлена специфічними спортивними відносинами (міжособистісними, міжгруповими тощо), які стимулюють волю, організованість, наполегливість, терпіння та інші характеристики соціально прийнятної поведінки, тобто лідерські якості, шановані і в традиційному, і в модерному суспільстві [102]. Засвоєння особистістю специфічного, спортивного соціального досвіду відбувається більш інтенсивно, порівняно з однолітками, які не залучені до спорту. Важливо також відмітити, що переважна більшість спортсменів менш вразлива до вад «сучасної цивілізації» – вживання алкоголю, наркотиків, паління є несумісними із сенсом спортивної діяльності. Проте в умовах домінування бізнес-інтересів у спортивній діяльності не можна бути

впевненим, що механізми соціалізації не отримають «оновлені», дегуманізовані принципи як власні засади розвитку.

Спортивний рух в сучасному суспільстві став визначальним фактором соціальної інтеграції. Дослідник Н. Еліас з цього приводу зазначає, що масовість спорту сприяє зростанню його значення як засобу зближення і об'єднання людей в групи, організації, спілки, клуби на основі спільності інтересів та способів їх задоволення [106, с. 89]. Популярність спорту перетворює його на потужний канал впливу на масову свідомість, оскільки асоціація та ідентифікація індивідів із спортивними успіхами співвітчизників піднімає престиж народу, нації, держави. Значна роль в сучасному спортивно-соціальному житті належить клубам вболівальників, які пропагують той чи інший вид спорту, засновують та підтримують певні ритуали, свята тощо. Проте жодне масове спортивне свято не обходиться без спонсорської підтримки комерційних структур, які, можна бути впевненим, розуміють вигоду та потенціал якщо не безпосередніх, то перспективних дивідендів від здійснюваної підтримки.

Корерціалізація спорту, яку важко внормувати чи зупинити в умовах ринкових відносин, перетворює спорт на засіб масового поширення спортивної атрибутики, спортивної форми з логотипами національних збірних чи окремих чемпіонів, популярних в широкому загалі. Ми солідаризуємось із наступним підходом щодо розуміння ролі сучасного спорту в економічних процесах, який репрезентує у своїх працях Д. Богданова: «Під впливом медіа-технологій і за допомогою медіа інструментів, професійний спорт перетворився з продукту індустріальної економіки на один із додатків інформаційного суспільства. Спортивні змагання, спортивні об'єкти – це інформаційний товар, який у видовищно-споживацьку культуру в телекоментарях, рекламі та монтажі кадрів поставляється глядачам. ЗМІ та супутня комерціалізація призвели до того, що спортсмени стають підприємцями власного тіла» [13, с. 165].

Споживацькі тенденції сучасного суспільства накладають відповідний відбиток на сферу спортивної діяльності. Дослідниця С. Андреева, намагаючись відслідкувати динаміку зазначених впливів, пише: «Великі економічні можливості розвинених зарубіжних країн і креативний підхід виробників, обумовлений тим, що формуються суспільством споживання, дозволили розробляти і впроваджувати в масове і серійне виробництво високотехнологічні засоби для організації екстремальних видів спорту, дозвілля, відпочинку, розваги, туризму, а, крім цього, робити поодинокі унікальні дизайнерські вироби і отримувати від їх продажів високі доходи» [1, с. 196]. Не менше значення в сучасному розвитку спорту мають ринкові умови, що стимулюють процеси комерціалізації і професіоналізації спортивної діяльності. Так, Ю. Мічуда в контексті ринкових перетворень виокремлює три великі блоки проблем, які привернули найбільшу увагу вчених: комерціалізація механізмів існування та розвитку фізичної культури і спорту; адаптація суб'єктів господарювання у сфері фізичної культури і спорту до вимог ринку; модифікація ролі держави у забезпеченні розвитку сфери фізичної культури і спорту в умовах ринку [73, с. 12].

При цьому автором робиться висновок про існування низки закономірностей спорту у ринкових умовах:

- «в умовах ринку результат людської діяльності у сфері фізичної культури і спорту наповнюється реальним економічним змістом і, набуваючи форми соціальної послуги, як правило, стає товаром;
- товарно-грошова форма економічних відносин у сфері фізичної культури і спорту стає всеохоплюючою, визначаючи ринкову зумовленість виробництва, розподілу, обміну та споживання спортивних послуг;
- економічна діяльність у сфері фізичної культури і спорту набуває форми підприємництва, бізнесу;
- функціонування і розвиток сфери дедалі більшою мірою залежить від зовнішнього економічного середовища. Сфера дедалі більше стає відкритою соціально-економічною підсистемою;

- відбувається модифікація фізкультурно-спортивної діяльності, а також модифікація і диференціація видів спорту згідно з вимогами ринкового середовища» [73, с. 12].

С. Бацунов серед негативних сторін переходу фізичної культури і спорту на ринкові відносини зазначає, що насамперед ринок з його механізмом вільної конкуренції призвів до скорочення спортивних організацій і до формування у спорті монопольного становища окремих спортивних клубів, до появи суперкоманд, що знижує інтерес глядачів до спортивних змагань в регіонах, і, зокрема, у сільській місцевості, і в підсумку зумовлює зниження їх економічної й соціальної ефективності: варто враховувати й ту обставину, що відшкодування суспільно-необхідних витрат на окремі види фізкультурно-спортивних послуг не може бути здійснене через низький рівень прибутків окремих категорій населення через обмеження їх споживчої можливості – ринок, таким чином, не може повністю забезпечити всебічного розвитку фізичної культури і спорту, а на узбіччі можуть опинитися значні верстви населення й деякі престижні види спорту [11].

Наслідком означених процесів є комерціалізація спорту. Так, О. Мамедов, демонструючи негативні аспекти сучасного олімпійського руху, акцентує увагу на комерціалізації Олімпійських ігор. Великі корпорації проникають на Олімпійські ігри через спонсорство, використовуючи свою допомогу в комерційних цілях. Провідні спортсмени можуть бути стимульовані грошовими пропозиціями. Спортивна перемога стає засобом продажу «особливого товару», а золоті медалі перетворюються для спортсменів і комерційних спонсорів на спосіб заробітку грошей. Олімпійські ігри стали крупним бізнесом завдяки, в основному, телебаченню. Засоби масової інформації стали використовувати спорт для продажу програм рекламодавцям. Олімпійські ігри – унікальний спортивно-комерційний захід, аудиторією якого є платоспроможне населення всього світу, втілює маркетингову мрію охоплення глобальної аудиторії.

Здобуваючи значні телевізійні прибутки, МОК сам став гігантською, свого роду унікальною, транснаціональною корпорацією, рішення якої дедалі частіше диктуються грошовими припливами [69, с. 66].

Згідно з В. Лукашуком, комерціалізація спорту відбувалася у результаті інтенсивного розвитку техніки та технологій, урбанізації, поширення масової культури на тлі зростання добробуту громадян. При цьому зазначається суперечливість такої тенденції для спортивної галузі: «З одного боку, комерціалізація спорту є джерелом фінансування, підготовки й участі спортсменів у Олімпійських іграх, чемпіонатах світу і Європи, що вимагає великих коштів, створення ефективної системи матеріально-фінансового стимулювання спортсменів, оплати витрат Міжнародного олімпійського комітету і міжнародних спортивних федерацій та ін. Комерціалізація спорту сприяє розвитку телебачення, що стимулює пошук форм збільшення видовищності телевізійного показу змагань, залучаючи велику масу телеглядачів, нехай навіть у пасивній формі, до спорту. З іншого боку, комерціалізація несе в собі моменти з можливими негативними наслідками для спорту. Комерційний інтерес, наприклад, здатний впливати на вибір міста для проведення Олімпійських ігор. Під час підготовки до Ігор він породжує спроби виключити з їх програми невидовищні (неприбуткові) види спорту. Перевага комерційного інтересу веде до подорожчання квитків на змагання, вартості проживання делегацій, журналістів, туристів, сприяє обмеженню прав спортсменів, тренерів, представників ЗМІ, веде до ослаблення уваги до питань екології, транспорту, безпеки під час проведення великих спортивних змагань» [67].

Хотілося би звернути увагу на поширення нових видів спорту в контексті його комерціалізації: система фізичної культури намагається забезпечити соціальні запити сучасної людини, які можуть постати черговою «цеглинкою» у структурі спорту як комерційного явища. На нашу думку, йдеться не тільки про забезпечення спортом споживацького попиту на нові види спорту, але й про резонування із складними змінами, які відбуваються в

ціннісно-світоглядному просторі сучасного суспільства. Дослідники Р. Інглхарт і К. Вельцель зазначають, що сучасне суспільство є ареною реалізації небачених в історії людства прагнень до самореалізації й індивідуалізації: «Високий рівень життєвої захищеності (existential security) та особистої незалежності людини фундаментальним чином змінює його безпосередній життєвий досвід, спонукаючи надавати першорядного значення цілям, що раніше стояли на другому плані, зокрема, отриманню свободи. Акцент в культурній сфері зміщується від колективу та дисципліни до свободи особистості, від групової норми до індивідуального різноманіття, від влади держави до особистої незалежності, породжуючи синдром, який ми визначили як цінності самовираження» [49, с. 12-13].

Отже, виникає запит на нові форми самореалізації, на які спорт як сфера буття суспільства надає змістовні відповіді. Дійсно, на сучасному етапі розвитку людства пріоритетного значення набувають цінності самовираження, самореалізації, примат свободи над дисципліною, багатоманітності над відповідністю нормі [49, с. 222]. Тому традиційні види спорту доповнюються широким спектром нових галузей, аби відповідати на ускладнені і багатоманітні запити сучасних потенційних покупців спортивних сервісів.

Рельєфним у цьому плані виглядає фітнес як сучасний вид масового спорту. Удосконалення фізичної культури суспільства пов'язане з постійним збільшенням кількості видів спорту, появою нових напрямів фізкультурно-спортивної діяльності та зростанням популярності нетрадиційних систем фізичних вправ. На сьогоднішній день термін «фітнес» став одним з тих понять, які найбільш часто використовують в контексті активної рухової діяльності. Фітнес пропонує не тільки заняття фізичною культурою, але і свою власну філософію способу життя, певну систему цінностей. До чинників, які визначають фітнес як соціокультурне явище, дослідники відносять наступні соціокультурні ознаки: соціалізацію людей, що займаються фітнесом, створення найбільш широких можливостей для

самопізнання, самоідентифікації і самоактуалізації особистості та її сприятливої взаємодії з соціумом; сприяння появі нових культурних форм через творчу активність у сфері фітнесу; залучення людей до культурних цінностей різних країн і народів в процесі занять фітнесом за рахунок використання фрагментів мистецтва різних національних культур; розвиток фітнес-індустрії і мережі платних фітнес-послуг на базі державних установ різних типів; створення передумов для розвитку фітнесу як сфери наукових досліджень; виявлення підстав для розвитку системи підготовки кадрів, розробка нових професійних освітніх програм [113].

Дійсно, фітнес-індустрія є сферою діяльності, а також сектором економіки, що включає в себе розроблення, виробництво і реалізацію товарів і послуг, зорієнтованих на досягнення здоров'я та підтримку загальної фізичної форми. Широкий спектр підприємств, організацій і компаній потрапляють в категорію закладів фітнес-індустрії. Вкажемо на те, що протягом десятиліть і навіть століть засоби досягнення стану фітнесу і велнесу (*fitness & wellness*) значно розширилися. Вони можуть включати в сферу своєї діяльності та, відповідно, економічного виміру цієї діяльності, наступне: тренажерні зали і фітнес-центри; компанії-виробники спортивного інвентарю, спортивного харчування; ортопедичні компанії, які виробляють спортивний одяг і супутні спортивні товари [43, с. 129].

Сьогодні спортивні клуби і фітнес-центри є найбільш розповсюдженими складовими фітнес-індустрії. Хоча дії компаній, які відносяться до фітнес-індустрії, спрямовані на отримання прибутку від занять спортом, основною їх метою є надання послуг і продуктів, які сприяють поліпшенню здоров'я. Фітнес є соціокультурним явищем в суспільстві, відповідною філософією здорового способу життя в сучасному суспільстві споживання та системою оздоровчих занять, в яких системоутворюючим чинником є вимоги суспільства до підвищення фізичної працездатності людини та стану здоров'я населення країни. Філософія фітнесу навчає жити повноцінним життям, відкривати для себе нові стимули

і цілеспрямовано йти до поставленої мети. Фітнес-індустрія є сферою діяльності, а також сектором економіки, що включає в себе розроблення, виробництво та реалізацію товарів і послуг, зорієнтованих на досягнення здоров'я і підтримку загальної фізичної форми людини.

Існує іще й морально-етичне коло проблем, яке згодом переходить у правову площину. Професійний спорт як публічно-видовищне явище привертає велику кількість людей. У професійного спортсмена (команди, клубу) з'являється бажання домогтися перемоги, мати комерційний успіх за будь-яку ціну, навіть, на жаль, за рахунок окремих порушень законних і моральних принципів спортивної боротьби. Візітей М. узагальнює останнє і приходить до висновку, що професійно-комерційна спортивна діяльність виступає під час як «контркультура», оскільки є «сферою антагоністичних відносин, сферою, де гострота міжособистісних відносин ... виявляється вираженою особливо сильно, адже установка на жорстке фізичне придушення суперника реалізується тут зазвичай відкрито, практично-діяльно, у формах, які в багатьох випадках безпосередньо припускають саме жорстке індивідуальне протиборство, агресивні дії сторін, що змагаються» [23, с. 30]. Законодавчі обмеження спортивної діяльності повинні стосуватися саме негативних проявів, насамперед, у професійному спорті.

Серед таких проявів науковці виокремлюють низку явищ, пов'язаних із комерціалізацією спорту. Наприклад, одним з комерційних напрямків професійного спорту як підприємницької діяльності є гральний бізнес. Сфера грального бізнесу – це небезпечний вид потенційно криміногенних фонових явищ, тісно пов'язаний з організованою злочинністю і корупцією, але до теперішнього часу недостатньо законодавчо врегульований. Також нагальним є питання про необхідність введення кримінальної відповідальності за умисне упереджене суддівство в інтересах однієї професійної спортивної команди. Професійний спорт є сферою реалізації серйозних бізнес-проектів, перетину державних, корпоративних та інших

приватних комерційних інтересів. Дійсно, сучасний професійний спорт – це самостійна індустрія, яка охоплює мільйони людей, є капіталомістким, комерційно привабливим об'єктом ринкових відносин [90, с. 91]. І це є логічним, адже спорт, як важливий феномен буття суспільства, не може випадати із широкого контексту соціокультурних трансформацій, пов'язаних із процесами комерціалізації, поширенням прагматичних і споживацьких цінностей, які витісняють традиційні. Як бачимо, зміна соціокультурного статусу спорту в контексті його комерціалізації висуває на передній план потребу ревізії складних світоглядних проблем, які його супроводжують. Неоліберальна ринкова ідеологія, що панує зараз у переважній більшості сфер буття суспільства, може виступити як складний і надзвичайно потужний виклик аксіологічним пріоритетам олімпізму, що визначають глибинну сутність спорту, незалежно від історичних і культурних умов. Під впливом комерціалізації в сучасному спорті відбуваються складні трансформативні процеси, логіку яких П. Бурдьє описував наступним чином: «Спортивна практика, яка в своєму технічному, «внутрішньому» визначенні показує завжди велику розтяжність, а, отже, більшу доступність до абсолютно різного і навіть протилежного використання, теж може змінювати зміст. Точніше, може змінюватися панівний соціальний зміст, приписуваний пануючими (в чисельному або соціальному відношенні) соціальними користувачами» [16, с. 266-267]. Виходячи із цього, виклики комерціалізації є достатньо потужними для спорту, адже ринкова логіка у тій чи іншій мірі онтологічно присутня у феномені спорту та визначає його природу.

Проте станом на сьогодні, важко здійснити однозначну оцінку перспектив зазначених трансформацій. Цей факт ініціює питання щодо того, наскільки традиційні концептуальні засади спорту, зокрема й аксіологічні пріоритети, мають залишатись непохитними в умовах зовсім іншої соціокультурної динаміки. Попереду нам ще доведеться відповісти на питання, чи є перетворення спорту на складний комунікативний канал суспільства споживання, на видовищний елемент сучасної маскультури й

індустрії розваг порушенням його фундаментальних аксіологічних принципів, чи є логічним еволюційним кроком у контексті інтенсивних та динамічних за своєю природою процесів модернізації суспільства, розвитку культури та відповідних його практик? На потребі визнання амбівалентної природи спорту в сучасній культурі наполягає й Д. Богданова, стверджуючи наступне: «Соціокультурний контекст ХХ – початку ХХІ ст. – експансія професійного спорту в сферу світової культури, світової економіки, світової політики, міжнародних відносин. Подібна експансія багато в чому визначила його маргіналізацію, яка виявляється в численній диференціації спортивних практик... Тобто сучасний професійний спорт, з одного боку, – синтетичне видовище, яке виконує комунікативні функції і функцію візуальної самопрезентації, а, з іншого – сувора професійна діяльність, що включає в себе спортивні технології (тренування, досягнення результату, спортивні змагання тощо)» [13, с. 163].

Здійснивши експлікацію проблем, асоційованих із викликами комерціалізації сучасної спортивної діяльності, маємо підстави здійснити низку узагальнень і сформулювати рекомендації практичного характеру. У підрозділі нам вдалося показати, що сучасний спорт дедалі більше отримує статус важливої складової економічного життя суспільства, яке дослідники позначають за допомогою концепту «суспільство споживацтва». Цей факт створює амбівалентну ситуацію із інтерпретацією феномена спорту: з одного боку, перетворившись на суб'єкт комерційної діяльності, на який щороку зростає попит, а ідеали спортивного життя активно поширюються засобами масової інформації, ми маємо підстави говорити про ширше залучення населення до спортивної діяльності, що позитивно має впливати на поширення ідей здорового способу життя тощо. Водночас, спорт, що постає суб'єктом інтенсивних економічних взаємин, втрачає свою глибинну сутність (саморозвиток людини, підтримка здоров'я тощо): за цих умов, людина долучається до спорту під впливом нав'язаних ззовні споживацьких смаків, під впливом моди на спорт. Ми показали, що феномен спорту

інкорпорується у складну соціальну динаміку, її економічний вимір, ототожнюючись із явищами моди та гламуру, позбавлених глибинного сенсу спорту як носія олімпійських цінностей, трансформує його ігрову змагальну природу. Дійсно, прагматичний характер світоглядних засад суспільства на початку ХХІ ст. здатен навіть спричинити ревізію фундаментального олімпійського принципу «Швидше! Вище! Сильніше!»: сучасні спортсмени-професіонали розуміють його не як світоглядний дороговказ у процесах розвитку фізичних і духовних якостей спортсмена, а як заклик до високих показників, які, логічно, стають причиною високих гонорарів спортсменів – за звичними словами стає прихованою принципово інша логіка.

У сучасному суспільстві фіксується значний попит на нові, трендові види спорту, прикладом яких виступає фітнес. У цій сфері також виникає амбівалентність при спробі оцінити їх як виклик моральним принципам спорту: з одного боку, дії компаній, які відносяться до фітнес-індустрії, спрямовані на отримання прибутку від занять спортом, а з іншого, – основною їх метою є надання послуг і продуктів, які сприяють поліпшенню здоров'я. Ускладненого характеру щодо оцінки загроз комерціалізації спорту в сучасних умовах надає непрояснений характер питання, чи має спорт інтерпретуватись в межах догматичних традиційних канонів у сучасних дослідженнях або ж зазнати оновлення у відповідь на нові соціальні реалії.

4.3. Потенціал спортивної естетики в становленні моральної особистості

У своєму дослідженні ми виходимо із методологічної позиції, відповідно до якої спорт розглядається нами як складний соціокультурний (зокрема, естетичний) феномен, тісним чином пов'язаний зі становленням світоглядних орієнтацій особистості. При цьому естетизація спорту наблизила його до статусу мистецтва, чому сприяло і те, що мистецтво розчинилося в житті, відбувся синтез мистецтв, дифузія високої і масової

культури: межі між видами і жанрами мистецтва, мистецтвом і не мистецтвом втратили чіткість контурів, розширилися, впускаючи в художню сферу нові феномени, а спорт, як один зі знакових елементів масовості, став одним з них [33, с. 22-23]. Наразі можна говорити про радикальні трансформації в сучасному спорті, які несуть виклик традиційним естетичним уявленням про спорт. Дійсно, погляд на сучасний спорт дозволяє виявити факт виникнення відносно нових видів спорту (йога-спорт, сноубордінг, скейтбордінг тощо), у яких змагальний фактор поступається естетичному. Після появи як культурного феномена ці види спорту пройшли процедуру «спортифікації»: мали бути затверджені правила, стандарти, здійснена раціоналізація та бюрократизація механізмів їх існування в спортивному культурному ландшафті. Водночас, змагальний фактор спорту не зміг отримати домінуючу статусну позицію – все одно, ці види спорту, передусім, залишаються практикою розвитку здібностей до демонстрації естетичних граційних рухів, стрибків тощо.

На схожих позиціях у своїх дослідженнях перебуває і Т. Єрмолаєва, яка зазначає наступне: «Спорт є органічною частиною фізичної культури і являє собою сукупність матеріальних і духовних цінностей, які створюються і використовуються суспільством, це багатогранне суспільне явище, що має самостійне загальнокультурне, педагогічне, естетичне, престижне та інші значення, а в процесі свого історичного розвитку він посів чільне місце як у фізичній, так і в духовній культурі суспільства» [34]. Проте, на нашу думку, буде корисним дослідити естетичну природу багатьох чуттєвих та уявних характеристик спорту, які людина сподівається відчутти і отримати, відвідуючи спортивні заходи, прояснити, чому вони виникають і за якою логікою реалізуються.

У своєму дослідженні ми заявили про легітимність розгляду феномена спорту як складного естетичного феномена, тримаючи в полі зору амбівалентність розуміння спорту як естетичної проблеми. Для сучасної філософії питання не в тому, варто чи ні нам займатися розглядом

естетичних властивостей спорту, скільки в тому, міститься в спорті чи ні усвідомлене прагнення створити естетичне враження і наскільки йому вдається досягти цієї мети, адже, незважаючи на існування у світі безлічі об'єктів, які заслуговують естетичного розгляду (гори, схід і заходи), лише певний вид цих об'єктів (а саме – об'єкти, створені для отримання естетичного відгуку) вважається творами мистецтва – питання, таким чином, полягає в тому, куди слід відносити спорт – до останньої, більш вузької категорії продуктів людської діяльності або до першої, більш широкої категорії об'єктів [74]. До того ж, неоднозначною є проблема оцінки глибинної сутності спорту: у працях однієї частини авторів стверджується, що для вболівальників у спорті найголовніше – це перемога, і менш важливо, у який спосіб вона отримана. Інша ж частина авторів наголошує на тому, що змагальна природа спорту поступається перед його естетичною природою, тому на спортивні заходи йдуть, щоб насолодитись естетичними можливостями цього феномена. Окремий випадок залучення до спортивної діяльності становить таке явище, як спортивне вболівання, що являє собою низку форм від найрадикальніших проявів спортивного фанатизму до комфортного перегляду спортивних трансляцій у домашніх умовах, а сам феномен спортивного вболівання заслуговує окремих філософських досліджень [37, с. 108].

Отже, демонструючи нашу позицію, попередньо ми визнали можливість якісного філософського розгляду спортивних форм руху, грації та спортивного стилю задля розуміння глибинних детермінант її сутності. Більше того, низка видів спорту можуть і мають розглядатись не тільки з погляду наявності естетичних феноменів, але й інтерпретувати деякі з них як справжнє мистецтво. На нашу думку, такі види спорту, як фігурне катання на ковзанах, синхронне плавання, художня гімнастика, спортивні танці, спортивна аеробіка тощо є саме такими – одночасно мистецькими і спортивними – феноменами: людина, яка займається фізичною культурою і спортом, постійно знайомиться з естетичними проявами, під впливом

фізичних вправ форми тіла розвиваються гармонійно, рух та дії стають більш витонченими, енергійними, красивими – спортивні і фізкультурно-оздоровчі заняття приваблюють багато людей можливістю зміцнити здоров'я, отримати естетичне задоволення від занять, постійно спостерігати прекрасне і самим творити його у вигляді виконання красивих рухів, граціозно володіти власним тілом, а виконання вправ під музику сприяє розвитку музичної культури [43, с. 127].

Аналізуючи спорт як сферу і процес діяльності особистості, не можна залишити поза увагою той факт, що сучасний спорт є вкрай популярним видовищем, рейтинговим шоу. Як зазначає з цього приводу В. Паначев, спорт стає привабливою силою розвитку для мільйонів людей на всій планеті, яскравим привабливим видовищем і незабутніми відчуттями емоцій під час проведення самих змагань. Нескороминущу привабливість спорту забезпечує його ігрова, змагальна природа [80]. У свою чергу, А. Лук'янов і Н. Мазов зауважують, що обов'язок спорту як різновиду видовищного мистецтва зайняти, розважити, відвернути людину від нудьги буднів: видовище наповнює враженнями, переживаннями, барвистими образами свідомість індивіда, проте, оскільки видовищне мистецтво має публічний характер, то відношення до нього безлічі глядачів підвищує тонус емоційного сприйняття і глядача-індивіда. Виникає ефект співучасті в дії. Ідеологія використовує видовищне мистецтво в своїх цілях: то як заспокійливий і відволікаючий від насущних питань життя маневр, то як агітацію через образність тих або інших ідей, то як засіб формування в мас певних смаків, потреб, звичок, особливостей свідомості, то в цілях зміцнення авторитету організаторів видовищ і державної влади [68, с. 178].

Загалом спорт і мистецтво мають спільне генетичне коріння, на що, зокрема, вказує М. Сараф, розглядаючи естетичне ставлення людини до своєї тілесності і форм власної рухової діяльності як універсальної характеристики спорту, що визначає його зміст у будь-який час і в будь-якому типі культури. Розвиваючи означену тезу, М. Сараф зазначає, що змістом культури є

«шліфування», формування людини, а, отже, і таких соціальних стосунків і форм, в яких і лише в яких вона стає людиною. Тому лише ті види діяльності і ті інститути мають достовірно культурне значення, відносяться до культури, які мають на меті саморозвиток людини. При цьому формування людини, виділення її з природи, її самоусвідомлення – це, насамперед, перетворення її тілесності, як і всяке виховання людини є формуванням її тіла і її рухових здібностей (природної матеріальної основи її суб'єктивності) як людського тіла і як людського руху [91].

В історії становлення феноменів спорту і фізичної культури, а також у переважній більшості теорій, фізкультурна і спортивна діяльність трактується як засіб створення сприятливих умов для розвитку світоглядної й емоційної культури особистості, а також еволюції її естетичних почуттів. Розвинене естетичне ставлення особистості до оточуючого світу постає одним із найбільш важливих стимулів її поведінки, а її характер визначається тим, що саме особистість інтерпретує як прекрасне чи потворне, що заставляє її сміятися, а що – співчувати. Естетичні феномени в мистецтві, навколишній природі, характері людської діяльності, зокрема й спорті, здійснюють потужний трансформативний вплив на особистість. Водночас, і написання цього підрозділу також є цьому підтвердженням, адже дослідження естетичних вимірів спорту є складним завданням, особливо, враховуючи ускладнений характер концептуалізації естетичних феноменів у контексті поширення ідей некласичної і постнекласичної естетики.

Дійсно, концепт краси та інші фундаментальні категорії поступово почали втрачати власну релевантність уже наприкінці XIX ст., а в дослідженнях представників постмодерної філософії взагалі отримав маргінальні інтерпретації. На цьому ж наголошує Е. Едгар у своїй праці «Краса спорту» [105]. Автор пише: «Сказати, що щось гарне (хоч троянда, хоч картина, а хоч і прохід захисника у футболі), як правило, здійснюється артикуляція схвалення, адже інакше незрозуміло, що саме схвалюється – це може бути демонстрація згоди («який гарний колір троянди»), це може бути

хвилювання (можливо, виражаючи своє «вау» як захоплення силою руки захисника), це може бути визнання технічних навичок (в добре виконаному та мімічно деталізованому вигляді), це може бути сюрприз (що у світі існують такі речі, як складні, філігранні троянди, величезні картини та 50-ярдові паси), або навіть шок чи здивування [105, с. 103]. Це може слугувати прикладом того, що широта проявів краси в сучасному бутті суспільства, зокрема, у його спортивному житті, проблематизує естетичні дослідження.

До того ж, не усі прояви цієї «краси», врешті-решт, можуть претендувати на право бути інтерпретованими як естетичні проблеми у строгому сенсі. Категорійно-понятійний апарат сучасної спортивної естетики є набагато ширшим за класичний, що, відповідно, також не сприяє методологічній строгості досліджень та пропонованих у ньому естетичних суджень. Дійсно, судження «красивий» у спорті може бути артикульоване через наступні аналоги: «граціозний», «вишуканий», «елегантний», «милий», «сліпучий», «збалансований», «пристрасний» тощо. Зазначена оцінка завжди є суб'єктивною, що ускладнює пошук об'єктивних критеріїв теоретичної розробки спортивних феноменів засобами естетики, не вирішивши складного питання щодо об'єктивності чи суб'єктивності естетичного смаку. У праці Т. Горілчіза ми знаходимо наступний опис бігу з погляду естетики: «Біг... М'язи стискаються і розширюються в граціозній симфонії, просуваючи тіло вперед через простір. Постійний прогрес, ритмічний танок – кожна нога ударяє в землю в потрібний час, руки рухаються в маятниковій противазі. У найкращому випадку біг – це захоплення. Бігун може відчувати своє тіло, яке працює. Біг красивий» [108]. Та й загалом, якщо дотримуватися кантівської естетики, біг об'єктивно є красивим, бо його форма відповідає його призначенню.

Вище ми описали ситуацію щодо дискусії довкола інтерпретації спорту як змагального явища і розуміння його як складного естетичного феномена. В одному з перших номерів видання «Журнал з філософії спорту» запропоновано модель, яка здатна примирити ці протиріччя. Для цього

Дж. Капфер пропонує інтерпретувати змагальну динаміку як сюжет, якому властиві естетичні ознаки, щодо якого можна робити естетичні судження: «Повторення, баланс, темп, варіації крещендо та де-крещендо задають смак гри із особливим ритмом та зкорельованими настроєм та атмосферою. Деякі ігри є напруженими, деякі нудними, в яких захист домінує над нападом, а бали набирають дуже повільно. «Затягнута», «моторна», «закам'яніла», «м'яка», «електрична» чи «судомна» виступають важливими естетичними характеристиками гри в цілому... Як і у випадку із творами мистецтва, гра може викликати потужні естетичні переживання. Проте деякі ігри виглядають такими, що ніколи не зможуть знайти свій ритм та драматичне напруження, а деякі здатні виглядати красиво шляхом руйнування ритму на користь естетики виконання» [109, с. 88].

В одне із ключових понять спортивного естетичного дискурсу – поняття фізичної досконалості – вкладається зміст важливого естетичного ідеалу фізичного розвитку особистості. Проте він має амбівалентну природу: з одного боку, фізична досконалість є уособленням уявлень про тілесну красу, про грацію та пластику, про візуальне підтвердження здоров'я людини. З іншого боку, зазначені уявлення оформлюються у безпосередній спортивній практиці – протягом активних занять фізичним вихованням і спортом. Конкретний образ фізичної досконалості набуває статусу естетичного ідеалу в міру набуття почуттєво-конкретної цілісності цього образу, який постає в ролі суспільної гуманістичної цінності, яка сприяє гармонізації складних процесів розвитку особистості. Хотілося б наголосити, що сучасні образи фізичної досконалості мають тенденцію до вульгаризації, перетворюючись на об'єкт гламурного культурного перформансу, на який перетворюється спорт під впливом активних процесів комерціалізації. На відміну від гламурних естетичних контраверз, справжні естетичні почуття прагнуть збагатити духовний світ особистості, допомогти пізнати глибинний сутнісний зміст феномена культури у її цілісності, продемонструвати продуктивні зв'язки культури зі світом цінностей. Пересічний глядач має

сприймати спортивні події не тільки зі змагального погляду – перемоги чи поразки, встановлення рекорду, дотримання правил гри тощо, але також і з художнього. На евристичності такого підходу наполягає і Р. Елліот: «Якщо ми хочемо показати, що спорту притаманні естетичні цінності, які можна порівняти з естетичними цінностями мистецтва, то слід виокремити такі його особливості, як швидкість, грація, плавність, ритм і енергія – якості, які в різних поєднаннях один з одним складають красу» [107, с. 112].

Одним із проблемних питань, через які артикуються проблеми естетики у спорті є візуальна гармонія. Деякі дослідники культурних феноменів спортивної сфери роблять наголос на симетричності і впорядкованості їх просторових та часових характеристик. Серед цих авторів помітною є теза Т. Дж. Робертса – дослідника естетичних феноменів гри у футбол: автор звертає увагу на вертикальну і горизонтальну симетрії самого футбольного поля, акцентує увагу на наявності специфічних точок референції (центр поля, м'яч, ворота тощо), який супроводжується заздалегідь відомим, добре зрозумілим повторюваним у часі темпом (два тайми по 45 хвилин), проте саме порушення цієї впорядкованості, ефект непередбачуваності в процесі гри і викликає бурхливі емоції [112, с. 94].

Засвоєння людиною естетичних цінностей виховними інструментами фізичної культури і спорту є проміжним етапом у формуванні здібності до сприйняття усієї сукупності культурних надбань та цінностей людської цивілізації: у спортивній сфері естетичне виховання прагне розвинути в особистості потяг до усього прекрасного. Водночас, сучасна цивілізація радикальним чином трансформує традиційні естетичні конотації спорту, а сам спорт набуває гламурних проявів у відповідь на фундаментальні культурні трансформації останніх десятиліть. За цих умов, пише С. Медведєв, загальна ситуація в спорті сучасної цивілізації чітко фіксує тенденцію «розсіювання» індивідуально-буттєвого стрижня спортсмена або в поведінкових практиках демонстративно-скандальних інсталяцій, або в показі «блискучо-досконалого» образу вічно-молодого і сексуального

спортсмена, який тиражується гламурною ідеологією [72, с. 213]. Естетика спорту тісним чином вступає у гомеостаз із естетичними запитами сучасної масової культури, що ускладнює можливості дослідження естетики спорту в межах класичних методологічних підходів.

Емоційно-видовищна функція спорту зумовлена тим, що більшість видів спортивних змагань мають естетичні характеристики, які актуалізуються через гармонізацію як фізичних, та і духовних рис особистості. Фактично спортивні чемпіонати світового рівня мають настільки високий естетичний характер, що їх можна порівняти з мистецтвом. Такі види спорту, як фігурне катання, спортивна чи художня гімнастика та інші приваблюють красою людського тіла, довершеністю рухів. Святковий настрій визначних змагань приваблює дедалі більше шанувальників спорту як безпосередньо, так і опосередковано через ЗМІ. При цьому психологічні механізми отримання естетичного задоволення мають дуже цікаву специфіку. Її механізм репрезентований у праці Т. Дж Робертса наступним чином: «Наприклад, коли ми чекаємо, як стрибун із жердиною стрибне на змаганнях, ми передбачаємо форму такого стрибка, формуємо у свідомості певний ідеальний образ стрибка. Ми завершуємо подію ще до її початку. Зазвичай, йдеться про ідеал традиційного стрибка, який супроводжує горизонтальне викладання тіла, успішне відкидання жердини. І тільки у випадку успішного виконання спортсменом вправи, глядач отримує естетичне задоволення» [112, с. 96].

Сучасні розвинені засоби комунікацій, сприяють розширенню аудиторії спортивних видовищ до планетарного масштабу, а також допомагають популяризувати ці види спорту серед широких верств населення. Вплив цього типу змагань на емоційний світ людини зростає з кожним роком і маси уболівальників перетворюють його на загальнозначуще соціальне явище. Самі ж глядачі ототожнюють себе з представниками своєї групи, земляками, співгромадянами на спортивній арені, наслідують стиль чемпіонів, найбільш активні самі долучаються до занять улюбленим видом

спорту. Видовищна популярність спорту зумовлена як емоційністю, насиченістю і гостротою дійства, так і професійно підготованою подачею в ЗМІ, які акцентують увагу на драматичних моментах. Дуже багатьом індивідам спорт цікавий саме як дуже емоційне видовище (як тим, хто бере участь у змаганнях, так і тим, хто їх спостерігає). Видовищність спорту сучасної доби набуває нетрадиційних, за загальними канонами спортивної естетики, проявів: «оформлення» власного тіла у багатоманітні тілесних практик, спортивних стилів є необхідною складовою сучасного «образу тіла», завдяки якому суб'єкт культури «надає собі впізнавальної соціальної форми, виявляючи власні смаки, цінності, спосіб мислення й уявлення про себе – у дискурсах маскультури, різноманітних видах шоу і спорту тіло пристосовується до особливих функцій та естетичних запитів аудиторії високотехнологічного суспільства, де поглиблена спеціалізація візуально затребуваної тілесності виступає наслідком культури «тотальної видовищності» [54, с. 78-79].

Соціальна цінність спорту, його функція для сучасної культури полягає в тому, що спорт постає як один із ключових засобів розвитку естетичних смаків сучасної особистості, відповідно, задоволення нею складних індивідуальних духовних запитів. Виходячи із пропонованих Ж. Холодовим ідей, спорт поруч «із живописом, скульптурою, музикою і балетом поступово переконує людей, що людська досконалість – одна з найпрекрасніших цінностей життя: приваблива сила спорту, високі вимоги до прояву фізичних і психічних сил надають широкі можливості для індивідуально-спрямованого виховання духовних рис та якостей людини» [101, с. 316].

Дослідники М. Віленський і Г. Соловйов, розглядаючи фізичну культуру особистості в контексті освітньої проблематики, пропонують під нею розуміти соціально-детерміновану галузь загальної культури людини, «яка є якісним, системним, динамічним станом, що характеризується певним рівнем спеціальної вченості, фізичної досконалості, мотиваційно-ціннісних орієнтацій і соціально-духовних цінностей, придбаних внаслідок виховання і

інтегрованих у фізкультурно-спортивній діяльності, культурі способу життя, духовності і психофізичному здоров'ї» [25]. Як бачимо, фізична культура особистості в науковому плані репрезентується не стільки компонентами діяльнісного, фізичного характеру, скільки мотиваційно-ціннісними орієнтаціями, соціально-духовними цінностями тощо.

На евристичності зазначеного підходу наголошує і Т. Єрмолаєва, стверджуючи наступне: «Людина, яка займається фізичною культурою і спортом, постійно знайомиться з проявами прекрасного. Під впливом фізичних вправ форми тіла розвиваються гармонійно, рух та дії стають більш витонченими, енергійними, красивими. Багато людей займаються спортом, керуючись не тільки певними практичними цілями – зміцнити здоров'я, встановити рекорд тощо. Значною мірою їх приваблює можливість отримати естетичну насолоду від занять, від можливості постійно спостерігати за прекрасним, виконувати красиві рухи, граціозно до віртуозності володіти власним тілом, сприймати, відчувати і правильно розуміти прекрасне у вчинках, у бездоганних формах стрункого тіла, у доведених до ступеня мистецтва рухах гімнаста, акробата, стрибуну у воду, фігуриста. Виконання вправ під музику в художній гімнастиці, фігурному катанні, спортивних танцях та ін. сприяє розвитку музичної культури. Заняття туризмом, альпінізмом, вітрильним та іншими видами спорту дозволяє розуміти і відчувати прекрасне в природі» [34].

Дійсно, у фізичній культурі та спорті на початку третього тисячоліття трансформується їх естетичний вимір, фундаментальним чином оновлюючи традиційні моделі їх повсякденного існування та подальшого розвитку: неабиякого значення в сучасній соціокультурній ситуації набувають «види спорту з яскраво вираженою, підкресленою естетичною значимістю (фігурне катання, художня гімнастика, стрибки у воду, спортивні танці, синхронне плавання тощо), в яких вирішення спортивних рухових і змагальних завдань передбачає використання художньої виразності, оскільки тут оцінюються грація, елегантність жестів, красива постава, зовнішній вигляд спортсменів,

сам рух – все це відіграє вирішальну роль і визначає загальний результат [34].

Видовищність спортивних феноменів забезпечується об'єктивними законами композиції в процесах спортивної боротьби, при цьому не важливо, чи йдеться про боротьбу із спортивним супротивником, чи із рекордною для конкретного спортсмена вагою, висотою чи швидкістю. У основі спортивної діяльності перебуває закон – «перемагай або поступися найсильнішому», і саме характер цієї боротьби, її специфічна логіка, драматичний і загострений характер формують глибинну сутність композиційної структури та, відповідно, забезпечує високий рівень його видовищності. Зазначений нами підхід щодо можливостей розуміння спорту як явища, спорідненого із естетичною проблематикою, знаходить своє підтвердження не тільки в працях представників вітчизняного дискурсу, але й у західній традиції дослідження феномена спорту. Зокрема, Р. Мехью пише, що фізична культура і спорт здатні творити красу: саме в дії та ритмі, які свідчать про бездоганне володіння простором і часом, спорт наближається до мистецтва, яке створює красу, а ритм і координацію рухів спортсмена не можна відокремити від дуже витонченого балету, блискучого уривку прозового або віршового твору, чудових ліній в архітектурі [110, с. 190].

Отже, спортивні змагання, масові свята у широких масштабах допомагають забезпечити виховання естетичних смаків у людей шляхом акцентованого розкриття естетичного змісту спорту, трансляції естетичних цінностей цього виду діяльності. На нашу думку, навіть за умови поширення екранної культури та зменшення соціального запиту на безпосередню участь у спорті, сила естетичного впливу від спортивних заходів може бути співставлена за масштабами з впливом кінематографа, Інтернету тощо.

Яскравим проявом актуальності дослідження складних філософських проблем, пов'язаних із розкриттям сутності естетичних феноменів у спортивній діяльності є виокремлення у філософському знанні окремої галузі – естетики спорту. Вважається, що естетика спорту – це наука,

предметом вивчення якої є естетичний зміст та естетичні цінності спорту; закони свідомості, що відображають спорт з естетичного погляду; форми естетичної діяльності людини в галузі спорту, а за своїм покликанням вона зачіпає й деякі питання естетичного виховання фізкультурників і спортсменів, з огляду на те, що цей процес є предметом вивчення інших наук, наприклад, теорії фізичного виховання, педагогіки тощо [33, с. 63].

Усі ж явища, на думку Л. Глазнюк, які досліджуються естетикою спорту, можна розділити на декілька груп: «це ті сторони спорту, які становлять його естетичний зміст, і, як усвідомлені й оцінені з естетичного погляду, виступають естетичними цінностями; це ті естетичні почуття, смаки, потреби, ідеали, погляди й теорії, які становлять світ естетичної свідомості, пов'язаної зі спортом; це – естетична діяльність людини у сфері спорту» [33, с. 63].

Найчастіше сучасному спорту дається позитивна оцінка з погляду гуманістичних ідеалів і цінностей. Дійсно, чим більше цей феномен є пов'язаним із розвитком культури суспільства в цілому, використовуючи свій потужний гуманістичний потенціал, тим більшого рівня досягає загальнолюдський показник розкриття у членів суспільства їх естетичного потенціалу, особливо, якщо сама ця особистість постає в ролі не тільки глядача, поціновувача спортивних подій, а й у ролі активного суб'єкта спорту. Досягнення цією людиною фізичної досконалості не вичерпує естетичного потенціалу спорту: справжню красу людина отримує у поєднанні із розвиненою моральністю, яку можна розуміти як внутрішню красу людини. Творення прекрасної людини в межах спорту – це формування людини, у якій гармонійно поєднуються такі риси, як фізична досконалисть, духовне багатство і моральна чистота.

Хотілося би зазначити, що дослідження естетичних вимірів спортивної і фізкультурної діяльності, логічно резонує із потребою розуміння спорту як культуротворчого феномена. Щодо цього, то в історії філософії маємо низку діаметральних поглядів. Не претендуючи на масштабну експлікацію

історико-філософських напрацювань у цій галузі, розглянемо ключові протилежні підходи щодо розуміння сутності спорту як чиннику розвитку культури: відповідно, в залежності від них, розуміння естетичної специфіки отримує низку специфічних трактувань. Наприклад, до філософського спадку видатного іспанського мислителя Ортегі-і-Гассета звертається В. Лукашук, відзначаючи, що він оцінював спорт як діяльність великого культурного потенціалу, оскільки вона як одна з форм ігрової діяльності, разом з мистецтвом, рятує сучасну людину «від серйозності життя і будить в ньому хлоп'яцтво»: цитуючи Ортегу-і-Гассета, дослідниця пише, що за короткий час ми побачили, на скільки піднялася на сторінках газет хвиля спортивних розваг, потопивши майже всі кораблі серйозності, а саме: торжество спорту означає перемогу юнацьких цінностей над цінностями старовини [66]. Альтернативний, проте не менш цікавий для нас погляд демонструє представник франкфуртської школи Т. Адорно, який підкреслював наявність «мазахистського моменту в спорті», підпорядкування людини машині в спорті. На цій підставі він вважав, що спорт відноситься «до сфери несвободи», машинерії і позбавленої індивідуальності чуттєвості.

Здійснивши достатню експлікацію проблемного поля естетичних феноменів у спортивній діяльності, маємо підстави для формулювання низки висновків до підрозділу. Нам вдалося продемонструвати, що заняття спортивною діяльністю дозволяє позитивно впливати на естетичну свідомість особистості, посилити вектори її гармонійного розвитку, постати у естетичному плані, зразком здорового та привабливого вигляду, опанувати навички граціозності та красу спортивних рухів. Заняття спортом ініціює не тільки складні біологічні зміни в людському організмі, але, не менш важливо, детермінує характер формування естетичних смаків, моральних норм спортивної і повсякденної поведінки, розвиває світогляд інших складових духовного світу особистості.

Аналіз продемонстрував, що естетичні явища у спорті носять складний та багатоманітний характер. Зокрема, спорт пропонує до засвоєння певні

естетичні цінності, які набувають естетичної значущості для людини у певних умовах, викликаючи в неї гамму естетичних почуттів, зокрема, естетичне задоволення. Естетична оцінка спортивних феноменів залежить від рівня розвиненості в особистості естетичних смаків та наявності естетичних ідеалів, від сформованості естетичних поглядів, від рівня розуміння сутності естетичних категорій, які визначають механізми пізнання явищ спорту. Маючи розвинений естетичний смак, особистість прагне створювати естетичні цінності, поставати активним суб'єктом цих процесів. Водночас, феномен спорту постає активною складовою соціокультурних трансформацій початку ХХІ ст., пов'язаних із процесами комерціалізації спорту, трансформації спорту у товар тощо. Існує небезпека підміни естетичного компоненту у спорті продуктами екранної культури, гламуру, які позбавлять спорт глибинних ознак естетичного феномена, адже сучасні розвинені засоби комунікацій, сприяють розширенню аудиторії спортивних видовищ до планетарного масштабу, а вплив спортивних видовищ на емоційний світ людини зростає з кожним роком.

Висновки до четвертого розділу

У четвертому розділі нами було проаналізовано ціннісно-сміслову навантаження соціокультурних трансформацій в спортивній галузі, було представлено вирішення проблеми Fair Play як аксіологічного пріоритету спортивної діяльності, досліджена комерціалізація спорту як логічна відповідь на виклики сучасних соціокультурних трансформацій та визначено потенціал спортивної естетики в становленні моральної особистості. Досліджуючи проблему моральних аспектів функціонування і розвитку сучасного спорту, було висвітлено роль принципу Fair Play («чесна гра або справедлива гра») як фундаментальної світоглядної настанови усіх учасників спортивної і фізкультурної діяльності. Даний принцип – це сконцентрований моральний імператив ідей олімпізму, який виступає системоутворюючим

чинником набуття спортом статусу феномена, що сприяє поширенню ідеалів гуманізму. Крім того, соціально-історичний досвід суперництва у процесі навчально-виховної діяльності має потенціал до формування стійких реакцій, які б слугували детермінантами розв'язання протиріч спортивної діяльності відповідно до ідеології чесної гри. Зазвичай, цей світоглядний концепт розуміють як поєднання на практиці принципів поваги до суперника, поваги до правил гри і рішень суддів, рівність шансів усіх учасників змагань тощо.

Сучасний спорт перебуває в центрі складних трансформаційних соціокультурних процесів, пов'язаних із утвердженням споживацьких настроїв у суспільстві, з утвердженням глобалізаційної логіки, із поширенням підходу, коли спорт починає інтерпретуватись усього лиш як яскраве видовище тощо. За цих умов, питання вживання допінгу витісняється на периферію дослідження протиріч і проблем сучасного спорту, адже сучасного глядача перестає особливо цікавити спосіб досягнення високої видовищної картини спорту і відповідності його принципам чесної гри. Навіть більше того – заради такої високої видовищності глядачі згодні миритися із допінгом у спорті, який постає «незручною темою» спортивних подій на початку третього тисячоліття. Проаналізувавши проблемне поле феномена допінгу як складової частини спортивної діяльності, маємо потребу здійснити узагальнення щодо його статусу загрози стрижневим моральним принципам спорту і фізичної культури, які уособлює концепт Fair Play. Досліджуючи концепт чесної гри, ми зазначали, що одним із його принципів є створення рівних умов для усіх учасників спортивної змагальної діяльності, забезпечення права особистості чи команди постати суб'єктом спортивної діяльності, відсутність дискримінаційних проявів тощо. На нашу думку, дослідження принципів чесної гри було б не достатньо всебічним, якщо у ньому ми би оминули розгляд феноменів параолімпійського та дефлімпійського рухів. Саме вони є уособленням реальної практики відкритості спорту, поваги до усіх учасників спортивної діяльності із

дотриманням принципів забезпечення невід'ємних прав людини та принципу інклюзії, який охоплює переважну більшість сфер буття суспільства.

Таким чином, доведено, що вирішення проблеми «справедливої гри» перебуває на міждисциплінарному перетині підходів соціальної філософії, етики, фізіології, педагогіки тощо, саме таке об'єднання зусиль забезпечить можливості для збереження аксіологічних пріоритетів спортивної діяльності, недопущення їх розмивання викликами сьогодення. Такий підхід забезпечує права рівного доступу до спортивної діяльності більш конструктивного характеру, постаючи чинником розвитку параолімпійського і дефлімпійського рухів у нашій державі відповідно до сучасного соціального запиту на забезпечення реальної практики відкритості спорту, поваги до усіх учасників спортивної діяльності із дотриманням принципів забезпечення невід'ємних прав людини та принципу інклюзії, який охоплює переважну більшість сфер буття суспільства.

Було представлено фактичний аналіз всеосяжних процесів комерціалізації, які дійсно мають статус ініціатора фундаментальних трансформацій моральних засад сучасного спорту (насамперед, професійного) і фізичної культури. Сучасний професійний комерційний спорт функціонує і розвивається не тільки за законами спорту, а набуває характер підприємницької діяльності, організованої на спортивному матеріальному ресурсе. Головна особливість професійного комерційного спорту полягає у тому, що він є водночас як спортом, так і бізнесом. Відповідно, ускладнений онтологічний статус сучасного спорту створює суттєву дилему: чи є професійний спорт більше бізнесом і орієнтується на нові ціннісні пріоритети суспільства споживання, чи все ж такі він зберігає власну культуру як соціокультурний феномен, остаточно не піддаючись впливам економічних чинників. Зрозуміло, наявність у спорті задекларованої вірності гуманістичним принципам не гарантує їхнього дотримання у безпосередній соціальній практиці, якщо суспільний попит на гуманізм поступається попиту на комерціалізацію, коли першорядного значення

набуває демонстрація видовищних, ефектних дій, а тренувальний процес підпорядковується вирішенню цього завдання. З'ясовано, що надмірна комерціалізація спорту виступає потужним носієм викликів ціннісним засадам сучасного спорту.

Таким чином, можна стверджувати, що комерціалізація спорту як логічна відповідь на виклики сучасних соціокультурних трансформацій, постає носієм складних модернізаційних процесів в інституціональному, економічному, правовому та ціннісному вимірах спорту. Доведено, що сучасний спорт дедалі більше отримує статус важливої складової економічного життя суспільства, яке позначається за допомогою концепту «суспільство споживацтва». Створюється амбівалентна ситуація із сучасною інтерпретацією феномена спорту, з одного боку, спорт постає як суб'єкт комерційної діяльності, на який щороку зростає попит, а з другого, ідеали спортивного життя активно поширюються засобами масової інформації, широкі верства населення все більше залучаються до спортивної діяльності, що позитивно впливати на поширення ідей здорового способу життя тощо. Водночас, спорт, що постає суб'єктом інтенсивних економічних взаємин, втрачає свою глибинну сутність стосовно саморозвитку людини та підтримки її здоров'я за цих умов, людина долучається до спорту під впливом нав'язаних ззовні споживацьких смаків і моди на спорт. Феномен спорту інкорпорується у складну соціальну динаміку, її економічний вимір, ототожнюючись із явищами моди та гламуру, позбавлених глибинного сенсу спорту як носія олімпійських цінностей, трансформує його ігрову змагальну природу.

Проаналізовано естетичний характер спорту, який в сучасних умовах починає дорівнюватися феномену мистецтва. Доведено, що радикальні трансформації в сучасному спорті несуть виклик традиційним естетичним уявленням про спорт. Виникає ціла низка відносно нових видів спорту таких як йога-спорт, сноубордінг, скейтбордінг тощо, а головною специфікою зазначених видів стає ситуація того, що в них змагальний фактор поступається естетичному. Нові види спорту отримали необхідні атрибути

завдяки складному процесу спортивної сертифікації, тобто мають вже затверджені правила, стандарти, здійснена раціоналізація та бюрократизація механізмів їх існування в спортивному культурному ландшафті. Водночас, змагальний фактор спорту не зміг отримати домінуючу статусну позицію – все одно, зазначені види спорту, передусім, залишаються практикою розвитку здібностей до демонстрації естетичної граційної дієвості. Спорт сьогодні є однією із головних складових масової культури, тому визнання спорту естетичним феноменом розділяє вболівальників на дві частини: для одних головним є результат самої перемоги за правилами даного виду спорту, а для інших сам процес спортивних подій та отримання естетичного задоволення. Діалог між двома таборами триває постійно, але прийти до єдиного висновку поки неможливо – свобода вибору, можливість мати різні смаки та задоволення від чуттєвого сприйняття краси залишаються пріоритетами у відносинах.

Доведено, що заняття спортивною діяльністю дозволяє позитивно впливати на естетичну свідомість особистості, посилити вектори її гармонійного розвитку, постати у естетичному плані, зразком здорового та привабливого вигляду, опанувати навички граціозності та красу спортивних рухів. Заняття спортом ініціює не тільки складні біологічні зміни в людському організмі, але, не менш важливо, детермінує характер формування естетичних смаків, моральних норм спортивної і повсякденної поведінки, розвиває світогляд інших складових духовного світу особистості. Зазначені процеси загострюють потребу у зверненнях до дослідницького потенціалу окремої галузі у філософському знанні – естетики спорту, яка здатна розкривати сутність естетичних феноменів у спортивній діяльності та пропонувати механізми протидії сучасним викликам естетичному у спорт.

Список літератури до четвертого розділу

1. Андреева С. В. Экстремальный досуг и свобода личности в обществе риска и потребления. Вестник Кемеровского гос. ун-та культуры и искусств. 2011. №16. С.192-198.
2. Андрущенко В. П., Бех І. Д., Бурда М. І. Виховання активних і відповідальних громадян-патріотів. Національна доповідь про стан і перспективи розвитку освіти в Україні / Нац. акад. правових наук України; за заг. ред. В. Г. Кременя. К., 2011. С. 65-74.
3. Андрущенко В. П. Виховати людину – професіонала, патріота і громадянина. Роздуми про освіту : Статті. Нариси. Інтерв'ю. К. : Знання України, 2005. С. 259-317.
4. Андрущенко В. П. Педагогіка для всіх: засіб державотворення і виховання особистості. Вища освіта України : теоретичний та науково-методичний часопис. К. : Педагогічна преса. 2004. № 4. С. 41-45.
5. Андрущенко В. П. Пріоритети для освіти ХХІ століття. Вища освіта України : теоретичний та науково-методичний часопис. К.: Гнозис, 2009. № 3 (дод. 1). Тематичний випуск «Педагогіка вищої школи: методологія, теорія, технології». С. 7-8.
6. Аристотель. Этика. М.: Лабиринт, 2004. 351 с.
7. Аристотель. Сочинения : в 4 т. / ред., вступ.ст. А. И. Доватур, Ф. Х. Кессиди. М.: Мысль, 1983. Т. 4. 830 с.
8. Барабанова В. Б. Спорт как проекция культурных смыслов. Философия права. 2007. № 2. С.81-84.
9. Батюк А. М. Структурування спорту і фізичної культури в контексті соціологічного аналізу. Грані. 2012. №2. С.106-110.
10. Бацунов С. М. Спорт в системі цінностей : теоретичний аналіз. Соціальна перспектива і регіональний розвиток: філософія, політика, соціологія: зб. наук. праць. Запоріжжя, 2006. Вип. 1. С. 70-76.

11. Бацунов С. М. Соціальне буття спорту : український контекст. Гілея: наук. вісник: зб. наук. праць. К.: ВІР УАН, 2012. Вип. 57. С. 268-271.
12. Билогур В.Е. Теоретические и практические проблемы философии современного спорта в глобальном измерении. *Philosophy and Cosmology*. 2013. №12. С. 201-213.
13. Богданова Д. Ш. Профессиональный спорт в современной культуре: проблема маргинализации. *Общество. Среда. Развитие (Terra Humana)*. 2012. №2. С. 162-166.
14. Бордюгова Н. В. Правопорушення в спорті: допінг, поняття і історія розповсюдження. *Часопис Київського університету права*. 2010. № 1 С. 291-295.
15. Бордюгова Г. Акти міжнародного спортивного законодавства як основа формування відповідної галузі міжнародного права. *Віче*. 2009. №3. С. 12-14.
16. Бурдые П. Программа для социологии спорта. Начала. М., 1994. 288 с.
17. Бытие человека в культуре (опыт онтологического подхода) / Быстрицкий Е.К. и др., отв. ред. Е.К. Быстрицкий / АН Украины. Ин-т философии. К.: Наук. Думка, 1991. 176 с.
18. Быховская И. М. Физическая культура как практическая аксиология человеческого тела : методологические основания анализа проблемы. *Физическая культура : воспитание, образование, тренировка*. 1996. № 2. С. 6-9.
19. Ващенко Г. Виховний ідеал. Полтава: Полтавський вісник, 1994. 191 с.
20. Ващенко Г. Тіловиховання як засіб виховання волі і характеру. Мюнхен: Авангард, 1956. 56 с.
21. Ващенко І. М. Загальні та науково-педагогічні основи розвитку галузі «фізична культура та спорт» у незалежній Україні. URL:

http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/vchdpu/ped/2010_80/Vaschenko.pdf

(дата звернення: 18.09.2015).

22. Візитей М. М., Качуровський Д. О. Спорт вищих досягнень і його соціально-культурна місія в нових умовах розвитку суспільства. Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту. 2009. №12. С. 27-31.

23. Візитей Н. Н. Спортивная деятельность как социальный феномен : дис. ... док. филос. наук : 13.00.01. / Н. Н. Визитей. – Кишинев, 1985. – С.30.

24. Виндельбанд В. Философия культуры ; пер. М.И. Левитиной. М.: РАН, 1994. 361 с.

25. Виленский М. Я., Соловьев Г. М. Основные сущностные характеристики педагогической технологии формирования физической культуры личности // Физическая культура : научно-методический журнал. 2001. № 3. URL: <http://lib.sportedu.ru/press/fkvot/2001N3/p2-7.htm> (дата звернення: 11.03.2016).

26. Волошин С. Спасем гуманистические ценности спорта! : (Спорт и воспитание) // Спорт, духовные ценности, культура. М. : Гуманитарный Центр «СпАрт» РГАФК, 1998. Вып. 3. Перспективы и пути повышения гуманистической ценности современного спорта и олимпийского движения. URL: <http://lib.sportedu.ru/GetText.idc?TxtID=792> (дата звернення: 7.10.2016)

27. Выдрин В. М. Физическая культура как ценность. Ленинград: Знание, 1976. 12 с.

28. Выдрин В. М. Физическая культура – вид культуры личности и общества (Опыт историко-методологического анализа проблем). изд. 2-е, испр. и доп. СПб.: Изд-во С.-Петербур. гос. акад. физ. культуры им. П. Ф. Лесгафта, 2004. 153 с.

29. Гумбрехт Г.У. Похвала спортивній красі /пер. з англ. Київ: ДУХ І ЛІТЕРА, 2012. 216 с.

30. Долинний Ю. О., Черненко С. О., Олійник О. М. Духовність у спорті вищих досягнень. Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту. 2005. № 10. С. 212-214.
31. Донцов Д.І. Дух нашої давнини. Дрогобич, 1991. 341 с.
32. Допинговые монстры ГДР. URL: <http://sport4health.ru/ru/component/content/?task=view&id=93> (дата звернення: 2.09.2015).
33. Естетика : навч. посіб. / Л. М. Газнюк та ін.; Харків. держ. акад. фіз. культури. К.: Кондор, 2011. С. 63.
34. Єрмолаєва Т. М. Естетика фізичної культури і спорту як компонент духовного розвитку особистості. URL: http://zbirnyk.snu.edu.ua/document/sborniki/2010/2/10_Ermolaeva.doc (дата звернення: 28.11.2016).
35. Завадський В. І., Цьось А. В. Про систему фізичного виховання запорізьких козаків. Традиції фізичної культури в Україні: збірник наукових статей. К., 1997. С. 44-62.
36. Завальнюк Е. Спорт как социокультурная ценность. Proceedings of young scientists (Труды молодых ученых). 2015. № 12. С. 116-119.
37. Завальнюк О. В. Людина як суб'єкт і об'єкт спортивної діяльності. Нова парадигма. Філософія. Політологія. Соціологія : жур. наук. праць / Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова, Творче об-ня «Нова парадигма». К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2014. Вип. 125. С. 107-118.
38. Завальнюк О. В. Основні чинники і напрями розвитку спорту в культурно-освітній життєдіяльності особистості. Мультиверсум. Філософський альманах. К., 2014. Вип. 2 (130). С. 93-101.
39. Завальнюк О. В. Проблема чесності й гідності у спорті та моральне самовиховання спортсмена. Мультиверсум. Філософський альманах. К., 2015. Вип. 5-6 (143-144). С. 144-155.
40. Завальнюк О. В. Спорт як діяльність особистості. Гілея : наук. вісник : зб. наук. праць. – К.: П П «Видавництво «Гілея», 2014. Вип. 86 (7). С. 229-232.

41. Завальнюк О. В. Спорт як об'єкт філософської рефлексії. Гілея : наук. вісник : зб. наук. праць. К.: Вид-во «Гілея», 2015. Вип. 87(8). С. 285-288.
42. Завальнюк О. В. Спорт як чинник становлення морально-вольових якостей особистості. Вісник Інституту розвитку дитини. Сер. : Філософія. Педагогіка. Психологія. К., 2014. Вип. 35. С. 36-41.
43. Завальнюк О. В. Філософська інтерпретація фітнесу як складової здоров'я та благополуччя людини. Науковий часопис. Серія 15: Науково-педагогічні проблеми фізичної культури (фізична культура і спорт). 2016. Вип. 3К 2 (16). С. 128-132.
44. Завальнюк О. В. Формування гуманістичної концепції розвитку фізичної культури і спорту. Вісник Інституту розвитку дитини. Сер. : Філософія. Педагогіка. Психологія. К., 2014. Вип. 36. С.19-26.
45. Завальнюк О. В. Цінність фізичної культури та спорту як об'єкт філософського пізнання. Науковий часопис. Серія 15: Науково-педагогічні проблеми фізичної культури (фізична культура і спорт). 2017. Вип. 3 К (84). С. 127-130.
46. Заярний О. Дисквалифікація спортсменів в системі юридическої відповідальності. Юридична газета. 2010. № 31-32. С. 2-3.
47. Зверев А. Свет и тени арены. Глэнвилл Б. Олимпиец. М. : Физкультура и спорт, 1989. С. 6.
48. Ильин Е. П. Психология спорта. СПб.: Питер, 2008. 352 с.
49. Инглхарт Р., Вельцель К. Модернизация, культурные изменения и демократия : Последовательность человеческого развития. М.: Новое изд-во, 2011. 464 с.
50. Кант И. Приложение к «Наблюдениям над чувством прекрасного и возвышенного». Соч. в 6 т. М., 1964. Т. 2. С. 265-283.
51. Качуровський Д. О. Світоглядна і морально-вольова підготовка як завдання виховної роботи у сучасному спортивному плаванні. Педагогіка,

психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту. 2012. №2. С. 51-55.

52. Кізченко В. І. З історії розвитку фізичного виховання на Україні (Кінець XIX – початок XX ст.). Український історичний журнал. 1980. № 7. С. 94-102.

53. Кодекс честі олімпійця України. URL: <http://noc-ukr.org/about/officialdocuments/code-of-honor/> (дата звернення: 4.08.2016).

54. Козачинська В. В. Суб'єкт інформаційного суспільства : «образ тіла», спорт та «виклики» тілесності. Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту. Х.: ХОВНОКУ-ХДАДМ, 2012. № 5. С.76-79.

55. Колос Н., Галицька Л. Моральний аспект фізичного виховання у ВНЗ // Фізична культура, спорт та здоров'я нації : зб. наук. праць. 2009. Вип.8. Т. 3. URL: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum%20/Fkszn/2009_8_3/moralnuu%20aspekt.pdf (дата звернення: 12.06.2015).

56. Колос Н. Морально-психологічний розвиток студентів в процесі занять спортом // Фізична культура, спорт та здоров'я нації: зб. наук. праць. 2006. Вип.1. URL: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum%20/Fkszn/2006-01/06konpzs.pdf (дата звернення: 15.10.2016).

57. Кравченко І. Мистецтво самовдосконалення: З історії української фізичної культури. Народний спорт. К., 1995. № 4-5. С. 108-154.

58. Костенко М. П. Про державну стратегію у сфері підготовки спортсменів вищої кваліфікації. Актуальні проблеми фізичної культури і спорту. 2003. № 1. С. 6-11.

59. Крымский С. Б. Контуры духовности: новые контексты идентификации. Вопросы философии. 1992. № 12. С. 28-39.

60. Кузнецов П. К. Гуманистические ценности массового спорта как средство формирования всесторонне развитой личности. Известия РГПУ им. А. И. Герцена. 2012. №152. С. 164-169.

61. Лалак Н., Войтович І. Маркетинг професійного спорту : світовий досвід та перспективи розвитку в Україні. Молода спортивна наука України. 2008. Т. 1. С. 161-165.
62. Ленк Х. Этика спорта как культура честной игры // Неприкосновенный запас. 2004. №3. URL: <http://magazines.russ.ru/nz/2004/35/lenk21.html> (дата звернення: 29.04.2016).
63. Литинская Е. А. Допинг в спорте: социально-философский аспект. Известия ВолгГТУ. 2011. № 9. С.106-110.
64. Лубышева Л. И. Социология физической культуры и спорта : учеб. пособ. М.: Издательский центр «Академия», 2001. 240 с.
65. Лукашук В. І. Консолідуєча функція спорту у сучасному суспільстві. Вісник Харківського національного університету : зб. наук. праць. Сер. : Соціологічні дослідження сучасного суспільства : методологія, теорія, методи. Харків, 2009. Вип 23. С. 235-240.
66. Лукашук В. І. Основні етапи розвитку соціології спорту. «SOCIOПРОСТІР : міждисцип. зб. наук. праць з соціології та соціальної роботи». 2011. № 1(2). С. 77-83.
67. Лукашук В. І. Тенденції розвитку спорту в умовах ринкових перетворень : автореф. дис... канд. соціол. наук : 22.00.04. – Х., 2006. – 21 с.
68. Лукьянов А. В., Мазов Н. Ю. Спорт как социально-ценностная система. Философия и общество. 2008. № 2. С. 168-184.
69. Мамедов О. Ю. Невидимые тени «олимпийского солнышка». Terra Economicus. 2008. Т. 6. № 3. С. 65-69.
70. Манолаки В., Будевич А. Олимпийское движение в контексте воспитательных ценностей. Наука в олимпийском спорте. 2007. №2. С. 22-25.
71. Матвеев С. Этика в спорте или «Fair Play»: утопия или реальность. Наука в олимпийском спорте. 2005. № 2. С. 6-18.

72. Медведев С. Н., Степанова О. С. Экзистенциалы спорта в глазу. Известия Самарского научного центра РАН. 2015. № 1-1. С. 211-213.
73. Мічуда Ю. П. Функціонування та розвиток сфери фізичної культури і спорту в умовах ринку: автореф. дис... д-ра наук з фіз. виховання і спорту : 24.00.02. К., 2008. 39 с.
74. Морган У. Философия спорта : исторический и концептуальный обзор и оценка ее будущего // Логос. – 2006. – № 3. URL: <http://magazines.russ.ru/logos/2006/3/mo9.html>. (дата звернення: 13.12.2015).
75. Ніколаєв О. А. Роль держави у розвитку фізичної культури і спорту. Вісн. наук. праць ЧДУ ім. П. Могили. 2012. Вип. 182. Т. 194. С. 55-59.
76. Олійник М. О. Теоретичні і методичні основи управління фізичною культурою і спортом в Україні : автореф. дис... канд. наук з фіз. виховання та спорту : 24.00.02 / Нац. ун-т фіз. виховання та спорту Укр. К., 2000. 18 с.
77. Ортега-и-Гассет Х. Спортивное происхождение державы. Філософська і соціологічна думка, 1990. № 6. С. 38-47.
78. Ортега-и-Гассет Х. Эстетика. Философия культуры. М.: Искусство, 1991. 317 с.
79. Оссовская М. Рыцарь и буржуа: Исследование истории морали / пер. с польск., общ. ред. А.А. Гусейнова и К.А. Щварцман. М.: Прогресс, 1987. 528 с.
80. Паначев В. Д. Спорт в системе физической культуры общества : институциональный подход : автореф. дис. ... док. социол. наук : 22.00.04. М., 2008. 40 с.
81. Петренко А. І. Боротьба із застосуванням допінгу в спорті в Україні. Правова держава. 2004. № 7. С. 117-122.
82. Поташній Ю. Законодавчі амбіції спорту. Віче. 2009. № 4. С. 66-67.
83. Пристинский В. Н., Курьсько Н. А., Пристинская Т. Н., Нотченко В. Д. Гуманистические ценности физической культуры и спорта как

средство формирования нравственной и эстетической культуры человека. Педагогика, психология и медико-биологические проблемы физического воспитания и спорта. 2008. № 11. С. 48-51.

84. Про антидопінговий контроль у спорті : Закон України // Відомості Верховної Ради України. 2001. № 23. С. 112. URL: **Ошибка! Недопустимый объект гиперссылки.** (дата звернення: 15.04.2016).

85. Про підтримку олімпійського, параолімпійського руху та спорту вищих досягнень в Україні від 14.09.2000 р. : Закон України № 1954-III // ВВР України. 2000. № 43. ст. 370. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1954-14/ed20120313> (дата звернення: 16.04.2016).

86. Про утворення Національного Антидопінгового центру : Постанова Кабінету Міністрів № 1063 // Офіційний вісник України. 2002. № 31. С. 20.

87. Радченко Л., Матвеев С., Когут И. Проблема этики в современном олимпийском спорте. Наука в олимпийском спорте. 2007. № 2. С. 126-132.

88. Руссо Ж.-Ж. Эмиль или о воспитании. Педагогические сочинения: в 2-х т. / пер. с франц., под ред. Г.Н. Джибладзе. М.: Педагогика, 1981. Т. 1. С. 19-592.

89. Сагалеев А. С. Различия культур Востока и Запада как источник их взаимообогащения в сфере спорта. Вестник БГУ. 2010. № 13. С. 171-177.

90. Сараев В. В. О необходимости признания преступными некоторых деяний в области профессионального спорта. Подходы к решению проблем законотворчества и правоприменения: сб. науч. тр. адъюнктов и соискателей. Омск: Омская академия МВД России, 2006. Вып. 13. С. 90-113.

91. Сараф М. Я. Спорт и культура (исторический анализ) // Спорт, духовные ценности, культура. Исторические и теоретико-методологические основания. М. : Гуманитарный Центр «СпАрт» РГАФК,

1997. Вып.1. URL: <http://lib.sportedu.ru/GetText.idc?TxtID=721> (дата звернення: 04.10.2014).
92. Сараф М. Я. Профессионализация спорта и спортивная этика // Теория и практика физической культуры. 2001. № 7. URL: <http://bmsi.ru/doc/cba00607-f966-4b05-a821-7c5f75571211> (дата звернення: 04.10.2014).
93. Стасюк Р. М., Востоцька І. Ф., Осіпова І. Л. Вплив фізичного виховання на гармонійний розвиток особистості. Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту. 2010. № 3. С. 89-91.
94. Столяров В. И., Баринов С. Ю. Место принципов «Фэйр плэй» в концепции олимпизма и системе олимпийского образования. Спорт, духовные ценности, культура. М., 1997. Вып. 6. С. 254-278.
95. Столяров В. И. Гуманистическая культурная ценность современного спорта и олимпийского движения. Спорт, духовные ценности, культура. М., 1997. Вып. 2. С. 141-314.
96. Столяров В. И. Ценности спорта и пути его гуманизации. М.: РГАФК, 1995. С. 25.
97. Суптель Ж. О., Шаповалова К. П. Фізична культура – фактор гармонійного розвитку особи. К., 1982. С.18.
98. Фромм Э. Здоровое общество. Догмат о Христе / пер. с нем. Т. В. Банкетова, С. В. Карпушина. М.: АСТ: Транзиткнига, 2005. С. 9-416.
99. Фукуяма Ф. Доверие. Социальные добродетели и созидание благосостояния. Новая постиндустриальная волна на Западе. М.: Academia, 1999. С. 123-163.
100. Хайдеггер М. Разговор на проселочной дороге. М. : Высшая школа, 1991. 192 с.

101. Холодов Ж. К., Кузнецов В. Теория и методика физического воспитания и спорта : учеб. пособ. для студ. высш. учеб. заведений. 2-е изд., испр. и доп. М. : Издательский центр «Академия», 2003. 480 с.
102. Шукис С., Кардялис К., Янкаускаене Р. Юношеский спорт – фактор социализации. Социологические исследования. 2005. № 11. С. 87-96.
103. Эстетика на переломе культурных традиций / отв. ред. Н. Б. Маньковская. М.: ИФ РАН, 2002. 237 с.
104. Butler L. F. Fair Play : Respect for All. *Journal of Physical Education. 2000. Recreation & Dance. Issue 71(2). P. 32-35.*
105. Edgar A. The Beauty of Sport. *Sport, Ethics and Philosophy. 2013. Issue 7(1). P. 100-120.*
106. Elias N., Dunning E. ed. The Genesis of Sport as a Sociological Problem. *The Sociology of Sport. London: Cass, 1971. P. 89.*
107. Feezell R. Sport, Religious Belief, and Religious Diversity. *Journal of the Philosophy of Sport. 2013. Issue 40(1). P. 135-162.*
108. Gorichanaz T. Beautiful and sublime: the aesthetics of running in a commodified world. *Journal of the Philosophy of Sport. 2016. DOI: 10.1080/00948705.2016.1206826 (дата звернення: 21.12.2016).*
109. Kupfer J. Purpose and beauty in sport. *Journal of the Philosophy of Sport. 1975. Issue 2(1). P. 83-90.*
110. Maheu R. Sport and Culture. *Introduction to Physical Education, ed. by H. S. Slusher and A. S. Lockhart W. C. Brown, 1970. P. 190.*
111. Motoarca I. Kinds of Fair Play and Regulation Enforcement : Toward a Better Sports Ethic. *Journal of the Philosophy of Sport. 2015. Issue 42(1). P. 121-136.*
112. Roberts T. J. Sport and the sense of beauty. *Journal of the Philosophy of Sport. 1975. Issue 2(1). P. 91-101.*
113. Saykina E. G. Fitness in preschool and school sports education : Author. dis. on competition of a scientific the degree of the doctor ped. Sciences : spec.

13.00.04 «Theory and technique of physical training, sports training, improving and adaptive physical training». SPb., 2009. 46 p.

114. The European Fair Play Movement. Official webpage. URL: <http://www.fairplayeur.com> (дата звернення: 01.09.2016).

115. Weimer S. Autonomous Authorization of Deception in Sport. *Journal of the Philosophy of Sport*. 2015. DOI: 10.1080/00948705.2015.1079131. (дата звернення: 21.04.2016).

РОЗДІЛ 5

ВІТЧИЗНЯНИЙ ФОРМАТ ІДЕОЛОГІЇ ЗДОРОВ'Я НАЦІЇ

5.1. Особливості ментальної структури здорового способу життя в Україні

У Конституції України, Законі України «Про освіту», Державній Національній Програмі «Освіта. Україна XXI століття» та інших документах наголошується, що основою розвитку українського суспільства є формування в індивіда потреби і вміння жити в громадянському суспільстві, в духовності і фізичній досконалості, потреби моральної, художньо-естетичної, трудової, екологічної культури [20]. Особистісні орієнтації на здоровий спосіб життя є предметом складних стратегій по його формуванню, має рельєфне культурне забарвлення, та свідчить про перевагу комплексного підходу у використанні засобів фізичної культури. Цей факт напряду демонструє роль здорового способу життя в розбудові успішної європейської держави, у популяризації якого фундаментальну роль має спортивна діяльність. Він не залишається непоміченим у контексті широких процесів модернізації вітчизняної освіти: основний напрям сучасної педагогіки, з позицій соціогуманітарної освіти, на думку багатьох учених, полягає у переході на принципи здоров'яформувальних, здоров'ярозвивальних і здоров'язбережувальних підходів, в основі яких лежить системно-діалектична соціокультурна парадигма, яка пояснює явища культури як механізм захисту людського життя за допомогою перетворення всіх систем організму культурними зразками соціалізації [24, с. 333].

Процес ментальної структури здорового способу життя в Україні займає суттєвий історичний період та має ряд особливостей. Часто у літературних джерелах ми можемо спостерігати проведення паралелей між спартанськими правилами існування та військово-спортивним способом життя у Запорозькій Січі. Ставлення римлян до життя уособлював дух войовничості, саме йому підпорядковувався спосіб єдиного суспільного

існування, тому розвиток фізичної культури тут займав пріоритетне положення, так само існувала ціла система фізичного вдосконалення запорозьких козаків. Так базисом для формування національного характеру українського спортивного менталітету стають:

- по-перше, унікальні географічні чинники;
- по-друге, характерним є індивідуалізм, як бажання рівності, справедливості та поваги до свободи, що й було зафіксовано у дієвому кодексі моральних принципів Запорозької Січі;
- по-третє, відкритість самого культурного простору.

Як бачимо, поступово відбувалася процедура такого протяжного дійства як перехід від «*Homo militaris*» - людини військової до «*Homo humanitatis*» за допомогою культурних форм, у нашому випадку, на прикладі культурологічних можливостей ігрового феномену та моделі змагально-військової гри в культурі Запорозької Січі: «Запорожці створили досить ефективні спеціальні фізичні і психофізичні вправи, спрямовані на самопізнання, саморозвиток, тілесне, психофізичне та моральне вдосконалення воїна. Ця система, за твердженням сучасників, була однією з найкращих у світі» [84, с. 47].

Таким чином, спортивна ментальність є не тільки образ мислення стосовно специфічних рівнів індивідуальної та колективної свідомості, а вона обов'язково враховує соціальний досвід, життєстверджуючий комплекс національних традицій, оригінальність культурологічних можливостей ігрового феномену, тому, можемо стверджувати, що суттєві зміни в спортивній сфері життя зумовлюються якісними змінами в самому характері цивілізації.

Керівні органи сучасної час від часу актуалізують потребу поглиблення міжкультурної співпраці, зокрема, інструментами спорту, фізичного виховання тощо. Ще у 1975 р. Рада Європи прийняла Європейську спортивну Хартію [95], на початку 90-х років минулого століття її зміст було значно оновлено. Серед основних цілей Хартії була і наступна: захищати й

розвивати мораль і етичні основи спорту, людську гідність, безпеку занять спортом. Глибинний же зміст програмних документів зазначеного характеру – пропаганда здорового способу життя як необхідної умови прогресу людства загалом і конкретних національних утворень зокрема.

Не переобтяжуючи підрозділ зверненнями до законодавчих (національних чи міжнародних) актів, варто наголосити, Указом Президента у 2016 році була прийнята Національна стратегія з оздоровчої рухової активності в Україні на період до 2025 року «Рухова активність – здоровий спосіб життя – здорова нація», у якій міститься наступна позиція, яка резонує із нашою спробою дослідити сучасний стан із поширенням ідеології здорового способу життя з метою обґрунтування стратегії надання цим процесам більш продуктивного характеру в сучасних соціокультурних умовах: «В Україні до ХХІ століття не спостерігався значний прогрес в питаннях залучення населення до оздоровчої рухової активності. За офіційною статистикою, кількість так званих фізкультурників традиційно завищувалася для демонстрації переваг панівної ідеології та турботи про «будівників комунізму». Удаване зростання кількості залучених до спортивних занять громадян ніколи не відповідало рівню здоров'я населення... Численними науковими дослідженнями доведено, що рухова активність значною мірою сприяє дотриманню людиною здорового способу життя, а також в окремих випадках зменшенню негативного впливу на організм людини шкідливих звичок, підвищенню стресостійкості і відволікає від асоціальної поведінки. Рухова активність є генеруючим та стимулюючим чинником у системі здорового способу життя» [64].

Вибух популярності занять спортом для відпочинку і відновлення сил, для забезпечення хорошої фізичної форми і стану здоров'я за останню чверть століття абсолютно справедливо розглядається як революція у способі життя. Якщо для вітчизняної теорії і практики спорту, зазвичай, використовується концепт «здоровий спосіб життя», то в західній культурній традиції, починаючи з 70-х років минулого століття, набула популярності цілісна

концепція пропагування здорового способу життя – хелсізм (healthism, від англ. health – здоров'я). Ця тенденція набула поширення шляхом популяризації таких явищ, як ранкові пробіжки, відмова від харчування в закладах швидкого харчування тощо.

До фундаментальних чинників підтримки здоров'я, академік Микола Амосов називав: фізичні навантаження, раціональне харчування, час і вміння відпочивати [96]. Здоров'я людини має тісний зв'язок із характером професійної діяльності, регулярністю та видом харчування, наявністю шкідливих звичок, регулярністю спортивної діяльності тощо. У розвинених західних країнах здоровий спосіб життя не тільки набув поширення як реальний культурний механізм мінімізації загроз нездорового стилю життя цілим націям, але й перетворився на атрибут масової культури, елемент гламуру і репрезентації в сучасному суспільстві. У цьому плані цікавою є модель чотирьох сучасних видів самоактуалізації, пропонована в праці Т. Горілчаза:

- мета: людина спрямовує свої дії, виходячи з власних можливостей, сподівань, очікувань від майбутнього;
- вплив: людина прагне побачити себе реальним суб'єктом впливу на навколишній світ;
- цінність: людина завжди шукає базис для оцінки дій як гарних, так і поганих, аби її дії видавались гарними; самооцінка: людина завжди хоче відчувати свою значущість [96].

Отже, обираючи здоровий спосіб життя в сучасному суспільстві, наприклад, ранкові пробіжки, людина не завжди керується утилітарними мотивами, але й бажанням продемонструвати оточуючим приналежність до субкультури бігунів, відповідність сучасним трендам тощо. Участь у марафонських масових заходах в утилітарному плані навряд може вважатись корисною для здоров'я, проте є показовою з погляду демонстрації мотивації на перемогу над собою, на певне звершення.

Хотілося б зауважити, що в нашому дослідженні концепт хелсізму розглядається в його позитивних конотаціях. Стоячи на позиціях об'єктивності, ми не могли не звернути увагу на той факт, що ідеологія здорового способу життя в західних країнах також є об'єктом критики:

- вважається, що ця течія пропонує не завжди адекватні параметри для означення тих чи інших феноменів чи показників життя, як здорових чи не здорових;
- більшість життєвих практик особистості є маркованими як здорова чи нездорова, а евристичність таких бінарних опозицій у сучасній соціокультурній динаміці є сумнівною;
- вважається, що ідеологом поширення принципів хелсізму є транснаціональні корпорації, які вбачають у ньому можливість для збагачення через продаж товарів для індустрії спорту, фітнесу і краси;
- фармакологічні компанії рекламують свою продукцію, яка може забезпечити здоровий стан людини, забезпечивши його відповідність сучасному тренду на здоров'я тощо.

Проте у нашому дослідженні виглядає можливим інтерпретувати принципи хелсізму в синонімічному ряді із концептом «здоровий спосіб життя».

Довкола концепту «здоровий спосіб життя» і в українському соціокультурному просторі також існує низка спекуляцій, на які звертає увагу Ю. Ярчук: «Здоров'я, на нашу думку, сьогодні є однією з найбільш спекулятивних тем, яка активно обговорюється у вітчизняних засобах масової інформації і, безумовно, входить до переліку соціально значущих для пересічного українця. Сьогодні бурхливий розвиток фармакологічної індустрії та широка реклама ліків формує суспільну думку про те, що за гроші можна придбати все, у тому числі й здоров'я, не докладаючи при цьому особливих зусиль... Натомість перевірена багатовіковим досвідом народна мудрість говорить, що здоров'я за гроші не купиш» [94, с. 215].

Отже, фармакологічний вектор підтримки рівня фізіологічних показників виглядає менш плідним і спекулятивним у порівнянні із поширенням ідей долучення до спортивної діяльності, і саме вони здатні забезпечити максимальне розкриття потенціалу здорового способу життя в конкретної людини.

Наведені вище факти демонструють тенденцію щодо посилення усвідомлення значення спортивної діяльності у вдосконаленні важливих характеристик окремої особистості і суспільства в цілому. При цьому здоровий спосіб життя і споріднені з ним форми спортивної діяльності виступають інтегруючим фактором, а інколи навіть національною ідеєю, здатною забезпечити формування здорового суспільства і, відповідно, розбудову сильної держави на початку третього тисячоліття. Потенціал філософії спорту в цьому плані рельєфно проступає у вирішенні наступного завдання: переорієнтувати громадську думку на культурологічні цінності фізичної культури і спорту і в такий спосіб сприяти подоланню негативістського ставлення різних категорій населення до заняття фізичними вправами, тілесним навантаженням, фізкультурно-спортивною руховою активності в часи домінування інформаційних технологій [28, с. 93]. Для здійснення об'єктивного дослідження можливостей спорту в поширенні ідеології та, що не менш важливо, безпосередніх практик здорового способу життя, слід окреслити стан соціокультурних тенденцій, з урахуванням яких ідеї здорового способу життя будуть знаходити своє безпосереднє втілення. На жаль, навіть неозброєним оком можна діагностувати кризовий стан у цьому плані – переважна більшість населення, особливо молодь, не стають суб'єктами спортивної діяльності, зокрема, під впливом поширення комп'ютерних технологій, які заміщують дозвіллевий життєвий простір особистості, а також привносять малорухливий спосіб життя в людську повсякденність.

Яскраво зазначену тенденцію описав М. Ібрагімов: «Якщо розглядати спорт з точки зору культурологічної антропології та в концепті збереження

здоров'я нації та людини, то сучасний стан фізичного виховання і спорту в Україні вчені та практики констатують як критично кризовий... У вільний час школярі надають перевагу не фізкультурно-спортивній руховій активності, а розвагам, сидячи за монітором, чим вкрай виснажують психорозумову енергетику. Оскільки фізичне виховання безпосередньо впливає на становлення морально-вольових якостей, то гіподинамія спричиняє соціальну пасивність молоді, а кволе «комп'ютеризоване» людське тіло стає безпорадним у подоланні перешкод, які неминуче очікують на кожному молодому людину на її життєвому шляху. У такий спосіб формується апатична, стандартизована і маніпульована генерація, а футурологи заговорили про «відмирання спорту» (Леш Кристофер)» [27, с. 98-99].

Таким чином, актуальності набувають філософські дослідження потенціалу спорту і фізичної культури в культивуванні ключових принципів здорового способу життя. Проте, як бачимо, зазначений пошук виглядає евристичним, зокрема, шляхом включення філософських проблем тілесності у дослідницький контекст. Проте сама постановка проблеми утвердження нових культурних практик у бутті пересічної людини є якісно викладеною в наступній тезі: «У сучасній культурі ХХІ ст. втрачається ... культура присутності і наростає тенденція до технологізації і віртуалізації. Дедалі більша область діяльності людини пов'язана з відходом від тілесної присутності. Розвивається мережеве спілкування (людям вже не обов'язково зустрічатися, щоб поговорити), мережеві розваги (можна, не встаючи з дивана, дивитися фільм, театральну постанову або матч в Інтернеті), мережеве навчання (освіта он-лайн за допомогою дистанційних курсів). У такому стані справ, незважаючи на плюси, що кидаються в очі, є один суттєвий недолік: тілесність людини повинна гармонійно брати участь в її діяльності, а цього не відбувається. Людське тіло починає страждати від бездіяльності, нагадуючи про себе відсутністю хорошої фізичної форми і захворюваннями, при цьому не тільки фізичними, але і психологічними.

Виходить, що фізична культура є одним з можливих сучасних способів збереження діяльності присутності» [87, с. 26].

Під «здоров'ям» мають на увазі динамічний стан людини, що забезпечує її повноцінне біосоціальне функціонування, фізичну, інтелектуальну працездатність, а також здатність до пристосування у зовнішньому середовищі. Здоров'я людини визначається як один із важливіших соціальних факторів, що свідчить про загальне здоров'я суспільства. Як зазначає С. Путров, збереження здоров'я може відбуватися на біологічному (фізіологічному), психологічному, соціальному та духовному рівнях, але визначальна роль належить духовній складовій здоров'я людини, її моральності, рівню розвитку свідомості, осмисленості життя й культури особистості, її ставленню до власного здоров'я і здоров'я інших [68, с. 368].

Ми погоджуємось із тезою В. Коваленка, що фізична культура і спорт є фундаментальним чинником забезпечення здоров'я громадян, підвищенні працездатності і збільшенні тривалості активного життя, утвердженні міжнародного спортивного авторитету держави, проте в Україні склалася критична ситуація у сфері фізичної культури і спорту: за офіційними даними, лише 13% населення залучено до занять фізичною культурою і спортом, а недооцінка соціально-економічної, оздоровчої і виховної ролі фізичної культури і спорту, відсутність чітко скоординованих програм взаємодії різних державних структур і громадських організацій, які беруть участь у фізкультурно-спортивному русі, негативно позначається на здоров'ї населення, соціально-економічному розвитку держави, що накладає відповідний негативний відбиток на показники здоров'я цілої нації: за інтегральним показником здоров'я населення – середньою очікуваною тривалістю життя людини Україна посідає одне з останніх місць в Європі [39, с. 78].

Варто підкреслити, що фізична культура представлена як у школі, так і у вищих навчальних закладах як навчальна дисципліна і як найважливіший

компонент формування цілісного розвитку особистості студента. Як складова частина загальної культури, вона входить обов'язковим розділом у гуманітарний компонент освіти, значущість якої виявляється через гармонізацію духовних і фізичних сил особистості. Загалом, спорт визначають як фізичну, виховну та ігрову діяльність. При цьому конкретний набір вказаних характеристик у різних авторів різний. Але формування патріотичних почуттів особистості відбувається в контексті виховної діяльності, і саме спорт є соціальним інститутом виховання, який має характер ігрової фізичної діяльності, яка пов'язана із зіставленням рівня розвитку фізичних і духовних здібностей [13, с. 13].

Аналізуючи філософські виміри феномена спорту, ми з необхідністю виходимо на потребу розглянути сучасний спосіб життя людини і, відповідно, визначити місце спорту в ньому. Наступним логічним кроком визначається можливість інтерпретувати ознаки здорового способу життя і визначити вплив спортивної діяльності на його утвердження як горизонту повсякденності людини. Як ключові ознаки способу життя Г. Опанасенко наводить наступні:

- «вирішальним фактором, що визначає спосіб життя, є соціально-історичні умови;
- центральне поняття способу життя – це діяльність суспільства і його членів;
- поняття способу життя може застосовуватись на трьох різних рівнях, а саме: можна розглядати спосіб життя всього суспільства, різних соціальних груп і, зрештою, окремо взятої особистості;
- спосіб життя – це не просто сума різних видів едіяльності, а їх закономірна цілісна система, що охоплює всі сфери буття особистості або соціальної групи; вивчення способу життя потребує комплексного підходу, який повинен здійснюватись силами філософів, соціологів, педагогів, психологів і представників інших дисциплін;

- спосіб життя є інтегральною характеристикою діяльності і тому повинен розглядатися з огляду на всю сукупність умов життя (соціальних, природничо-біологічних, побутових, психолого-педагогічних)» [1, с. 23].

Дійсно, сьогодні надзвичайно велике значення має популяризація ідей здорового способу життя, а у спортивно-оздоровчій індустрії відбувається багато якісних змін, які, поза сумнівом, можуть вплинути на майбутній розвиток цієї сфери. До цих змін, на думку С. Гуськова, відносяться наступні: «Здоровий спосіб життя стає для багатьох невід'ємною рисою. Керівники і фахівці спортивно-оздоровчої сфери вважають, що ключовим чинником успіху в їх діяльності стає якість послуг, що надаються. Технологічна революція і науково-технічна інформація приводять до змін у самому спорті, у підготовці спортсменів і в проведенні занять з фізичної підготовки. Це і комп'ютери, і новітні тренажери, аж до робота-партнера в окремих видах спорту. Групові заняття дедалі більше витісняються індивідуальними програмами» [18].

При цьому дослідник В. Видрін зазначає, що безпосередньо «спосіб життя не визначається лише характером поведінки людини, яка позитивно чи негативно впливає на її здоров'я, а ще й поведінки, зумовленої фізичним оточенням, культурним середовищем, вихованням, матеріальними можливостями: на формування способу життя впливають стереотипи стосунків між людьми, їх життєвий досвід і соціальні умови, які визначаються середовищем і залежать від нього» [16].

Разом із тим, потенціал спорту в поширенні ідей здорового способу життя не завжди є усвідомленим, навіть серед представників філософської думки, яких можна віднести до теоретиків філософії спорту. Вони інтерпретують спорт у дещо обмеженому плані, можливо, враховуючи специфіку соціокультурних особливостей своєї епохи.

Нам імпонує підхід О. Логвиненка, відповідно до якого здоровий спосіб життя – це спосіб діяльності людини, який вона усвідомлено обирає і

відповідально відтворює в повсякденному бутті з метою збереження і зміцнення здоров'я, як продукт духовних і фізичних зусиль людини, цілісна система життєвих проявів особистості, що сприяє гармонізації її індивідуальності в умовах соціального середовища: він заснований на принципах моральності, раціонально організований і активний, трудовий, який загартовує і водночас «захищає від несприятливих впливів навколишнього середовища, що дозволяє до глибокої старості зберігати моральне, психічне і фізичне здоров'я» [41, с. 62]. Згідно із запропонованим визначенням у спорті з'являється «ніша» для актуалізації його потенціалу як активного транслятора принципів здорового способу життя.

Аналіз нормативно-правових актів світової спільноти і досвіду розбудови ідеології здорового способу життя, проведений А. Горбатим, «дає підстави зробити узагальнення, що світова спільнота дедалі більше виходить з необхідності забезпечення права людини на збереження і зміцнення здоров'я, адже це право передбачене Декларацією прав людини, Європейською соціальною хартією та іншими міжнародними документами, а безпосередньо проблема сприяння здоровому способу життя знаходить своє відображення у низці спеціальних документів, що приймалися в ході регулярних міжнародних конференцій з проблем пропаганди здорового способу життя» [17].

Одним з головних системоутворюючих чинників, що дозволяють реалізувати ідеологію здорового способу життя і протидіяти деструктивним тенденціям, є імплементація кубертенівських принципів олімпізму у контексті фізичного виховання та спортивної діяльності. Вищезазначений підхід дозволить утвердити у спортивному вихованні та освіті орієнтованість на особистість спортсмена, що здатний не тільки досягати високих спортивних результатів, а, передусім, особистості, яка має яскраво виражену гуманістичну спрямованість.

При цьому, за визначенням Л. Радченко, С. Матвеева та І. Когут, найбільш доступними шляхами впровадження етичних принципів у практику

спорту і повсякденне життя суспільства, особливо, дітей, підлітків та молоді є спільні дії педагогів, наукових робітників, державних і громадських організацій, засобів масової інформації, що спрямовані на популяризацію ідеалів олімпізму. У процесі фізичного виховання і занять спортом необхідно змінити пріоритети, заохочувати і пропагувати, насамперед, моральні, духовні і культурні цінності [70, с. 132].

Наступна, не менш важлива, оздоровчо-рекреаційна функція спорту, сутність якої полягає в здійсненні позитивного впливу на стан і функціональні можливості людського організму, що проявляється як у прямому оздоровчому ефекті, так і в запобіганні засвоєнню шкідливих звичок, притаманних сучасній молоді постіндустріального суспільства. Особливо проявляє себе через вплив занять спортом на розвиток і формування організму в дитячому і юнацькому спорті, тобто на стадії формування організму й активної соціалізації особистості. В. Якушев звертає увагу, що саме в ранньому віці закладаються основи турботи про здоров'я, прививаються навички систематичних занять фізичними вправами, формуються звички особистої гігієни [92, с. 45].

Спорт також є засобом унебезпечення молоді і дорослих від негативних впливів науково-технічного прогресу. Велика роль в оздоровленні дорослих, вже сформованих особистостей зумовлена характером сучасного виробництва, яке здебільшого зосереджене в інтелектуальній сфері, що теж потерпає від гіподинамії. Різке зменшення рухової активності в сучасній трудовій діяльності та в інших сферах життя, яке притаманне сучасній епосі, робить спорт одним із найпопулярніших засобів організації здорового дозвілля сучасної людини, її якісного відпочинку, а також розваг.

Цьому сприяє, передусім, масовий спорт, рівень якого не передбачає виснажливої боротьби за спортивні кваліфікації та рекорди, тобто перетворення спорту на основний вид діяльності. Натомість оздоровчий ефект масового спорту є головним фактором його зростаючого поширення як

на особистісному, так і на соціальному рівнях, що є імперативом подальшого розвитку людства.

Українська дослідниця в галузі філософії спорту В. Білогур робить наголос, що гуманна сутність спорту виявляється в тому, що він народився і існує як унікальний спосіб «максимального виявлення здібностей людини, розкриття смислу талантів, перманентного стимулювання найбільшого розвитку певних людських здібностей, спортивних можливостей людини, і саме у сфері спорту, особливо у спорті високих досягнень, створюються все нові й нові засоби і методи виявлення діяльнісних здібностей людини, згодом вони переносяться на масову спортивну практику [9, с. 139-140].

Ми поділяємо тезу, що утвердження аксіологічного пріоритету здорового способу життя починається не тільки з процесів соціалізації, що відбуваються в родині – важливим інструментом забезпечення засвоєння особистістю принципів здорового способу життя є освітньо-виховний вплив, зокрема, реалізованих у спортивній галузі.

Цікавим, на нашу думку, виглядає досвід організації вузівської фізкультурно-оздоровчої діяльності в університетах провідних закордонних країн. Унаслідок аналізу, проведеного О. Леоновим, окреслилась наступна ситуація:

- у країнах, де дотримуються принципу «невтручання» урядів у справу вузівського фізичного виховання, фізкультурно-спортивна активність, хоча й вважається соціально-значимою, відбиває вільну й автономну ініціативу безпосередньо самих вузів, що, як показує досвід, за рахунок використовуваних креативних підходів часто є виправданим і результативним (яскравим прикладом такої моделі є США, де вузівська фізична культура й спорт не одержують безпосередньої фінансової допомоги з боку федерального уряду);

- у тих же державах, що розвиваються, навпаки, діє модель «втручання» у фізкультурно-спортивну сферу вузів, вони беруть на себе відповідальність і зобов'язання щодо її розвитку. У таких країнах на

центральному рівні відповідальність за фізичну культуру і спорт у вищих навчальних закладах доручається конкретним міністерствам, радам або комітетам [40, с. 101-102].

З іншого боку, український соціокультурний простір являє собою специфічне явище, у більшості сфер буття якого відчувається спадщина (негативна чи позитивна) радянського минулого. Дослідник С. Белих з цього приводу зазначає, що фізичний розвиток і здоров'я студентів розглядалися в доктрині фізичного виховання, характерній для СРСР, також як виняткова прерогатива зусиль відповідних організацій і фахівців: студентіві приділялася роль об'єкта керування, а саме: виконавця волі викладачів дисципліни «Фізичне виховання», зусилля яких зосереджувалися в основному на навчанні руховим діям і доборі вправ для розвитку фізичних якостей тих, хто займається [7].

Протягом же усього періоду незалежності українська освіта намагається обґрунтувати та імплементувати в безпосередню навчальну практику нову систему освіти і виховання, які б наблизили Україну до стандартів європейського та загальносвітового освітнього простору. Такий пошук, що відбувається й в лоні філософії освіти, намагається кристалізувати контури і конкретні форми особистісно-орієнтованої парадигми.

Хочемо наголосити, що в українському суспільстві існує суперечність, яка формує негативну громадську думку і навіть певний міф про те, що тільки спортивна фізична активність може зберегти і зміцнити людське здоров'я. Цю тезу важко заперечити, адже профілактичне значення фізично-спортивної діяльності всім відоме. Проте нейтральний аналіз дозволяє стверджувати, що це лише один з факторів здорового способу життя: «Окрім занять спортом, на здоров'я людини справляють важливий вплив харчування, екологія, наявність шкідливих звичок, рівень життя, спадковість тощо. Тому безпосередньо пов'язувати рівень здоров'я людини і виключно заняття спортом не зовсім коректно» [45, с. 125].

Відомий соціолог спорту Л.Лубишева з упевненістю зазначає, що здоров'я спортсменів зовсім не гарантовано сучасною системою спортивної підготовки у «великому спорті», а швидше навпаки, спортсмени перебувають на межі своїх резервних можливостей і приносять себе в жертву високому спортивному результату, спортивній перемозі. Сучасна критика спорту робить акцент саме на цій проблемі: спорт стає згубним для особистості, якщо змушує перевищувати межі допустимого навантаження і приносить спортсмена в жертву рекорду. Тож «героїка спорту» має такі собі «тіньові» проблеми, які окрема особистість не в змозі вирішити самостійно, натомість має мінятися вся система спортивної підготовки, а це можливо за повернення до гуманістичних витоків олімпійського руху, який звеличує спортивні досягнення людини, але не за будь-яку ціну, а за умови її гармонійного розвитку (адже відомо, що давньогрецькі атлети не були просто «горою м'язів», вони були повноцінними громадянами, деякі навіть займалися філософією) [45].

Як показують дослідження сучасних соціологів, зокрема Н. Хакунова, вже через 2-3 роки заняття у спортшколах в реакції на порушення правил чесної гри підліток-спортсмен в 1,5 рази частіше займає байдужу позицію, ніж інші школярі, тобто він стає більшим моральним релятивістом, таким собі «спортивним роботом» [86, с. 88]. Натомість виховання спортивних якостей неодмінно має бути спрямованим на використання принципів чесної боротьби, на утвердження моральних якостей у юних спортсменів. Адже недостатня увага до питань морального виховання формує егоїстичних, користололюбивих, агресивних спортсменів.

Олімпійське виховання, побудоване на гуманістичних ідеалах, дає в руки тренерів і педагогів ефективні засоби впливу на соціально-психологічні якості спортсменів, їх моральні і ціннісні орієнтації, установки, мотиви спортивної діяльності [86, с. 88]. Тому теоретики спорту пропонують використати гуманний зміст ідей олімпійського спорту (олімпізму) як один із шляхів гуманізації освіти, зокрема, і спортивної. Пріоритет

загальнолюдських моральних і духовних цінностей, «фізичне і духовне вдосконалення особистості, повнокровне і активне людське життя, здоров'я, здоровий стиль життя, дух суперництва, поваги і співпереживання — ось ті людські цінності, які закладені в основу фізичної і спортивної культур» [45, с. 126]. Олімпізм, з такого погляду, є певною інтегруючою силою, яка може збагатити динаміку самого фізичного виховання, а також озброїти спортивну підготовку важливими гуманістичними ідеалами. Олімпійська Хартія орієнтує на виховання гармонійної особистості в збалансоване ціле: гідність тіла, волі та розуму. Олімпізм як соціально-культурне явище, що містить в собі принципи демократизму, гуманізму, лібералізму, загальнолюдські морально-етичні цінності, може стати інтегральною основою для освіти, фізичного виховання і культури. Нагадаємо, що ключовою метафорою і девізом олімпійського руху виступає теза: «У здоровому тілі – здоровий дух!». Власне, ця фраза демонструє продуктивний зв'язок між спортом, міцним здоров'ям і розвиненими світоглядними орієнтаціями. Дійсно, здоровий спосіб життя – це не проста єдність фізіологічних показників і габітусів (повсякденних звичок, антропологічних практик); здоровий спосіб життя – це інтегральна характеристика особистості, насамперед, її світоглядних орієнтацій.

Гуманізуючий зміст олімпійської культури повинен допомогти подолати надмірно утилітарне ставлення до спорту і фізичної культури, яка сформувалась в кінці ХХ століття. Вона здатна наповнити процес фізичного виховання і спортивної підготовки духовним змістом олімпізму як тріумфу тіла та духу: «Олімпійська культура, це специфічна філософія життя, що включає в себе духовний зміст спорту. Вона несе в собі історичний, світоглядний, аксіологічний потенціал» [45, с. 129].

Оскільки цінності спорту найвищих досягнень та цінності олімпійської культури в основному не суперечать одне одному, олімпізм має стати основним ціннісним наповненням спортивної освіти і фізичного виховання.

Цінності олімпійської культури мають два рівні існування: соціальний і особистісний. Соціальна значущість олімпійської культури для виховання особистості містить ідею гуманізму, згідно з якою найвищими цінностями спортивної діяльності визнається людина, її гідність, гармонійний розвиток. Таке бачення повинно поступово витіснити технократичну модель спорту, в якій чільне місце відводиться досягненню перемог і високого спортивного результату (часто ціною здоров'я спортсмена – морального і фізичного).

Важлива роль у зазначених пошуках, зокрема, у обґрунтуванні плідних механізмів розбудови ідеалів здорового способу життя засобами спорту в складних соціокультурних реаліях українського суспільства відводиться філософії спорту як відносно новій галузі філософського знання. На цьому наголошує М. Ібрагімов, стверджуючи наступне: «Нова «філософія спорту» як міждисциплінарна галузь знань має завершити ієрархію гуманітарного напрямку фізкультурно-спортивної науки та посилити її світоглядно-методологічну основу в розв'язанні практичних завдань сучасного інформаційно-технологічного етапу культурно-цивілізаційного процесу, а саме: збереженні й відтворенні здоров'я населення» [29, с. 10].

Отже, переходячи до безпосереднього формулювання висновків, варто відмітити потребу філософської ревізії можливостей спорту і фізичного виховання в поширенні ідеї здорового способу життя. Чому саме ми наголошуємо на потенціалі філософії, а не, наприклад, педагогіки у цьому питанні? На нашу думку, надання зазначеним процесам ефективного характеру потребує не тільки удосконалення педагогічних методик формування принципів здорового способу життя, але набагато важливіше вирішення складних питань, що носять неоднозначний характер і виходять за межі педагогічних проблем.

Йдеться про ревізію світоглядних пріоритетів усіх суб'єктів спортивно-виховної діяльності, про демаркацію меж низки наук про спорт тощо. На користь пропонованого нами підходу М. Харунжева зазначає наступну тезу: «Говорячи про здоров'я людини в широкому сенсі цього слова, ми не

зводимо його тільки до відсутності хвороб. Здоров'я людини – це рівень добробуту, що включає в себе фізичний, соціальний, духовний, інтелектуальний компоненти. Неможливо один елемент компенсувати іншим: фізичну культуру неможливо підмінити кар'єрним ростом, так само як інтелектуальний розвиток – успіхами в спорті. Лише усунувши односторонній розгляд: одним наукам – тільки тілесне, а іншим – тільки духовне, можна буде говорити про цілісну й гармонійну культуру людини» [87, с. 27].

На основі проведеного теоретичного аналізу встановлено, що фізична культура і спорт набувають зростаючого виховного впливу на життя особистості в сучасному типі суспільства. Формування образу особистості засобами спорту і здорового способу життя стає завданням створення соціально-прийнятної форми репрезентації в сучасному суспільстві, що значною мірою зумовлене становленням систем освіти та, що не менш важливо, виховання, в яких фізична культура набувала статусу ключового чинника формування тілесних умінь і навичок особистості і ознак сучасної людини.

Першочерговим завданням виступає потреба розкриття потенціалу спортивного виховання для сучасної молоді, яка є найбільш вразливою перед обличчям викликів комп'ютеризації та екранної культури, які радикально трансформують повсякденне буття людини, маргіналізуючи спорт. Спортивна діяльність сучасних студентів має отримати статус важливого чинника розвитку й популяризації масового студентського спорту, здатного змінити поширене ставлення до фізичної активності, пропонуючи ідеали здорового, спортивного способу розгортання індивідуальної повсякденності. Методологічним орієнтиром при цьому виступає розуміння здорового способу життя не як простої суми фізіологічних показників та габітусів (повсякденних звичок, антропологічних практик), а як інтегральної характеристики особистості, що спирається на наявні світоглядні орієнтації, забезпечені фізичним, соціальним та інтелектуальним компонентом.

5.2. Доктрина спортивно-патріотичного виховання як складова системи захисту сучасного державотворення в Україні

Відзначаючи поліфункціональність спорту, важливо підкреслити його роль у патріотичному вихованні молоді, і це – зрозуміло, адже спорт підносить, звеличує імідж народу, нації і держави, формує почуття причетності до них, а головне – виховує почуття гордості й відповідальності за свій народ, культуру, державу. У цьому вимірі спорт виконує патріотично-виховну функцію. Патріотизм є одним з найбільш глибоких громадянських почуттів людини; його змістом є щира любов до своєї Батьківщини, відданість власному народові, гордість за культурні надбання нації. Це почуття виявляється в практичній діяльності людини, спрямованої на всебічний розвиток власної країни, а також захист інтересів (економічних, політичних і соціокультурних) у контексті локальних, регіональних і загальносвітових суперечностей.

Патріотичне виховання, у процесі якого відбувається залучення молоді до джерел народної культури, ознайомлення з українськими обрядами, звичаями, а також до загальнолюдських цінностей, сприяє формуванню основ світогляду та світовідношення, ціннісних орієнтацій, соціально-культурного досвіду, ідеалів і переконань. Воно передбачає, що найперше, формуванням у дітей і молоді національної самосвідомості і патріотизму як глибокого громадянського почуття особистості.

У цьому плані ми погоджуємось із закликом М. Ібрагімова ширше використовувати можливості філософії спорту для розкриття виховного потенціалу спортивної діяльності на шляху зростання патріотичного духу української молоді: «У наш складний час також необхідна нова «філософія спорту», яка б, з одного боку, була спадкоємицею попередніх традицій, а з іншого – відстоювала ідеали, які б збігалися з нинішніми національними інтересами, були складовою державницької «національної ідеї» [29, с. 8].

Отже, потреба здійснення філософської рефлексії щодо потенціалу спорту у вихованні патріотичних почуттів виглядає актуальною в цілому і в

межах нашого комплексного дослідження філософських проблем спорту як феномена сучасної культури.

У нашій державі проблема формування патріотичних світоглядних настанов молоді носить проблематизований характер завдяки динамічному характеру ціннісно-світоглядної парадигми держави останні десятиріччя, яка супроводжує модернізаційні процеси в українському суспільстві, які в цілому можна оцінити як транзит від тоталітаризму в бік демократії.

У зазначеному трансформаційному русі, концепт патріотизму часто постає об'єктом маніпуляцій, політичної пропаганди, втрачаючи власну онтологічну сутність. Разом із тим, без їх засвоєння на життєвому шляху, у процесах соціалізації особистості, ми навряд чи зможемо передбачити успішність вищезгаданого транзиту. У зазначеному сенсі, спорт як феномен культури набуває особисте значення щодо трансляції культурно-смыслового спадку попередніх поколінь, утвердження гуманістичних ідеалів, у центрі яких перебуває повага до власної культури та держави.

Спорт і фізична культура є важливою складовою людської культури в цілому та окремих локальних культур. Вищезазначені феномени протягом століть є вмонтованими у соціальну архітектуру, є соціальною цінністю, важливою частиною культури, якій відведено місце для забезпечення фізичного та психічного здоров'я нації в цілому та кожного її громадянин. Саме інтеграційні, духовно-фізичні можливості спорту, освоєння людиною комплексу її ціннісно-діяльнісного потенціалу дедалі частіше розглядається як потужний чинник оздоровлення людини.

На жаль, патріотично-формуюча сутність спорту проаналізована ще не достатньо повно у соціально-філософському дискурсі. Переважно, дана проблема розглядається у педагогічних дослідженнях, які, проте, потребують здійснення філософського узагальнення на їх основі. Необхідно зупинитися на цій проблемі детальніше. Йдеться про поняття «патріотизму» як найбільш глибокого громадянського почуття особистості, сутність якого має бути

проясненою задля підвищення евристичності дослідження можливостей спорту у вихованні світоглядних орієнтацій патріотичного гатунку.

Варто підкреслити, що розвиток громадянських почуттів – це критерій громадянськості, тобто готовності і здатності людини, громадянина до активної участі в справах суспільства і держави на основі глибокого усвідомлення своїх прав та обов'язків [93, с. 46]. Також критеріями розвитку громадянськості є: «державний оптимізм, гуманність, самоідентифікація з державою – Україною; повага до національних традицій; бажання працювати на користь держави, захищати її, толерантне ставлення до чужих думок, ідей, поглядів, людей інших національностей» [23, с. 210]. Що ж до розуміння громадянськості крізь призму педагогіки, то можна навести приклад визначення О. Сухомлинської, яка під громадянськістю розуміє «інтегративну якість особистості, що дозволяє їй відчувати себе соціально, морально, політично й юридично дієспроможною» [79]. Але саме поняття «патріотизму» є найбільш глибоким громадянським почуттям кожної особистості.

Патріотизм – надзвичайно складне явище духовного життя, яке відображається в особистій і суспільній свідомості людей, об'єднуючи їх і виступаючи вирішальним чинником усвідомлення особистістю загальнолюдських цінностей. Новий час вимагає від держави, закладів освіти змісту, форм і методів патріотичного виховання, адекватних сучасним соціально-педагогічним реаліям.

О. Мельнікова підкреслює, що А. І. Ільїн писав з цього приводу: «Люди інстинктивно, природньо і непомітно звикають до навколишнього середовища, до природи, до сусідів і культури своєї країни, до побуту свого народу. Але саме тому духовна сутність патріотизму залишається майже завжди за порогом їхньої свідомості. Тоді любов до батьківщини живе в душах у вигляді нерозумної, невизначеної схильності, яка то зовсім завмирає і втрачає свою силу, поки немає належного подразника (у мирні часи, в епохи спокійного побуту), то спалахує сліпою пристрастю, пожежею переляканого і

жорстокого інстинкту, здатного заглушити в душі і голос совісті, і почуття міри і справедливості, і навіть вимоги елементарного сенсу» [53].

Патріотизм як громадянське почуття особистості необхідно виховувати в людини з дитинства, і це одна з функцій держави, яка хоче свого процвітання та прагне розвиватися. Варто звернути увагу й на те, що постановка проблеми утвердження патріотичних світоглядних настанов відбувалася ще в межах релігійно-філософських доктрин Індії та Стародавнього Китаю, проте, більш концептуальної форми набула у роботах представників античної філософської традиції.

Аристотель у «Політиці» наголошував: «Адже виховання повинно відповідати кожному державному ладу; властивий кожному державному ладу характер зазвичай служить і збереженню ладу з самого початку його встановленню, як, наприклад, демократичний характер – демократії, олігархічний – олігархії; і завжди кращий характер забезпечує кращий вид ладу» [2, с. 628]. У сучасній літературі поняття патріотизму має розмиту семантику, постаючи предметом дослідження соціальної філософії, етики, політології, історії, педагогіки та низки інших соціогуманітарних дисциплін: одні дослідники вкладають у неї виключно педагогічний сенс, інші – соціальний, треті – політичний.

Із приводу цього на поняття «патріотизм» існує безліч різних поглядів, зокрема, і у педагогіці, де патріотизм розглядається більше як специфічний моральний принцип, одне із пріоритетних завдань навчання та виховання. Наприклад, український дослідник О. Вишневський, за аналізом С. Рашидова, виокремлює три різновиди патріотизму:

- «етнічний патріотизм, що ґрунтується на почутті власної причетності до свого народу, на любові до рідної культури, до власної історії тощо. Цей патріотизм започатковується природою як відчуття родо-видових ознак народу, що є вродженими і мають вирішальне значення;

- територіальний патріотизм – ґрунтується на любові до місця на землі, де людина народилася, до її місцевості, ландшафту, клімату тощо;
- державницький патріотизм. Головною метою державницького патріотизму є виховання і розвиток у наших дітей державницького світогляду і державницького почуття – того вищого патріотизму, який ґрунтується на державній ідеології і пов'язується з поняттям громадянськості» [71].

Першим, хто більш-менш чітко визначив поняття «патріотизм», був В. Даль, який трактував його як «любов до Батьківщини». Патріот – це «любитель Отечества, ревнитель о благе его, отчизнолюб, отечественник или отчизник» [19].

У більшості тлумачних словників української мови термін «патріотизм» інтерпретується в якості стійкого почуття любові та поваги до своєї культури та держави, яке підкріплюється активною позицією, здатністю йти на жертви заради них.

Приміром, у педагогічному словнику М. Ярмаченка термін «патріотизм» визначено як «суспільний і моральний принцип, що характеризує ставлення людей до своєї країни, яке виявляється в певних діях і складному комплексі суспільних почуттів, що, зазвичай, називається любов'ю до батьківщини. Любов до вітчизни включає: піклування про інтереси та історичну долю країни і готовність заради них до самопожертви; вірність вітчизні, що бореться з ворогами; гордість за соціальні та культурні досягнення своєї країни; співчуття до страждання народу і негативне ставлення до соціальних пороків суспільства; повага до історичного минулого вітчизни і успадкованих від нього традицій; прив'язаність до місця проживання (до міста, села, області, країни в цілому). Всі ці прояви патріотизму знайшли відображення в моральній свідомості людства і в змісті різних моральних вимог. Саме тому патріотизм і є одним із принципів моралі. У часи великих історичних потрясінь патріотичні почуття різко

загострюються. Тому виховання патріотизму в підростаючого покоління – одне з найважливіших завдань всієї системи освіти і виховання» [59, с. 256].

Дослідником О. Онопрієнком здійснено узагальнення проблеми обґрунтування чіткої однозначної дефініції концепту «патріотизм»: «Словникові інтерпретації показують, що сутність поняття «патріотизм» історично формувалася спочатку на основі родинно-племінних відношень як спектр почуттів відданості своїй родині, роду, племені і як любов до рідної землі і батьківщини. З розвитком суспільних відносин та з огляду на зміну історичних формацій, перебіг різних подій, пов'язаних з цими змінами, значення патріотизму поступово розширилось і набуло сенсу в духовно-особистісному і соціальному аспектах, тобто стало згустком вираження національної ідеї, світогляду і прояву національної свідомості» [56].

Таким чином, за визначення О. Мельнікової, патріотизм концентровано містить у собі:

- «почуття прихильності до тих місць, де людина народилася і виросла;
- шанобливе ставлення до мови свого народу; турботу про інтереси великої і малої Батьківщини;
- усвідомлення обов'язку перед Батьківщиною, відстоювання її честі та гідності, свободи і незалежності;
- прояв громадянських почуттів і збереження вірності Батьківщині;
- гордість за соціальні, економічні, політичні, спортивні і культурні досягнення своєї країни;
- гордість за свою Вітчизну, за символи держави, за свій народ;
- шанобливе ставлення до історичного минулого Батьківщини, свого народу, його звичаїв і традицій;
- відповідальність за долю Батьківщини і свого народу, їхнє майбутнє, виражене у прагненні присвячувати свою працю, здібності зміцненню могутності і розквіту Батьківщини;
- гуманізм, милосердя, загальнолюдські цінності та ін.»[53].

Аналіз цього питання в зарубіжній філософській і педагогічній науках дає підстави стверджувати, що не існує однозначного визначення поняття «патріотизм»: інколи його інтерпретують як моральне почуття, інколи як етичний принцип та важливу складову духовної культури. Разом із тим, патріотизм у природному своєму вигляді виступає не лише як етичний і політичний принцип, соціальне відчуття, змістом якого є любов до Батьківщини.

Дослідниця зазначила, що «завдяки патріотизму багато хто з розорених війнами країн перетворився на процвітаючі держави (Японія, Корея, частково Китай). Орієнтир наступний: ти своєю працею примножуєш не лише особисте багатство, але і багатство всієї нації, її престиж в світі» [48], – тому патріотизм – це перетворююча сила, гарантія суверенності держави і джерело зростання суспільного добробуту.

Патріотизм формується і виховується під впливом багатьох чинників: «у процесі навчання і соціалізації підростаючого покоління, однак головну роль при цьому відіграє виховання. Адже воно завжди справляло вирішальний вплив на становлення особистості і, відповідно, на благополуччя цілого суспільства. Водночас, необхідно враховувати, що головним творцем виховної системи є сам народ» [53].

Поняття готовності щодо різних видів конструктивної діяльності пов'язане з педагогічним аспектом патріотизму – формування його рис у кожного члена суспільства. Сприйняття культури шляхом навчання і виховання в кожному поколінні – очевидний факт. Для сучасної людини соціальна програма – це не зовнішня дія середовища, а внутрішня умова становлення її особи. Людина не отримує від народження готової соціальної програми, вона створюється в ній суспільною практикою в ході його індивідуального розвитку. Поза соціальною програмою неможливі самі сутнісні сили людини [22, с. 48]. Отже, саме виховання (в тому числі, спортивне) та процеси соціалізації мають допомогти інтерналізації цінностей

патріотизму молодим поколінням в умовах складних протиріч утвердження суспільства глобального типу.

У той самий час О. Онопрієнко робить наголос на наступному: «Смислове навантаження поняття «виховання» трансформується у відповідні змістові конструкції патріотичного виховання як виду педагогічної діяльності, яка у процесуальному аспекті визначається широким смисловим спектром: вплив суспільства на людину (соціалізація); цілеспрямований педагогічний вплив з боку системи навчально-виховних закладів; вплив педагога на особистість з метою формування у неї системи певних якостей, поглядів, переконань, а також виховання патріотичних почуттів особистості» [56].

Тому, на нашу думку, поняття «патріотизму» як найбільш глибокого громадянського почуття особистості формується саме завдяки процесу патріотичного виховання. Згідно узагальнень О. Онопрієнка, у сучасній вітчизняній освітянській традиції популярним є підхід щодо можливостей виховання патріотизму в руслі матричної системної методології, яка інтерпретує поняття «патріотичне виховання», виходячи з діалектико-діалогічної форми виховного процесу як взаємодії об'єкта і суб'єкта педагогічної дії та дає змогу змодельовати процес патріотичного виховання у двох трикомпонентних змістових площинах:

- «перша площина:

1) соціальний зміст поняття (певний тип соціально-педагогічних відношень і спосіб встановлення зв'язку між об'єктом і суб'єктом педагогічної дії);

2) аксіологічний зміст (діалог культур – міжнародний, міжособистісний на рівні дорослих людей, між педагогами різних поколінь, між батьками і дітьми, між людьми різних етнонаціональних і виховних традицій, між педагогом і вихованцем);

3) духовний зміст (потреби пізнання світу, самопізнання, рефлексії життєвого досвіду);

- друга площина:

1) інформаційний зміст (трансляція знань, обмін інформацією в процесі міжособистісного спілкування – спонтанний і цілеспрямований);

2) діяльнісно-результативний зміст (демонстрація наслідків конструктивної діяльності – пізнавальної, управлінської, ігрової, навчальної, виховної, дослідницької, творчої);

3) психологічний зміст (стимулювання виникнення позитивних почуттів, станів і переживань у вихованця з боку педагога).

Детальне насичення патріотичним смислом названих площин дає можливість інтерпретувати дефініцію «патріотичне виховання» як узагальнене поняття, яке охоплює різноманітні сфери (політичну, навчально-виховну, дозвільну) організованого і цілеспрямованого впливу на особистість з боку держави, народу, етнічної групи, колективу, сім'ї, педагога, окремої людини з метою створення для неї умов і шляхів формування патріотизму (любов до всього рідного, самоідентифікація себе серед інших народів світу, почуття любові і відповідальності за долю батьківщини тощо) як інтегративної якості особистості, яка дає змогу їй самостверджуватися соціально, культурно, духовно, інформаційно, емоційно, дієздатно та успішно» [56].

Виховання почуття патріотизму відбувається під впливом багатьох чинників: громадська свідомість; засоби масової інформації; література і мистецтво; сім'я; навчання і виховання; релігія і церква; громадські об'єднання; спілкування з іншими людьми; сама особистість, її активність, рівень самоусвідомлення й самоорганізації, її соціальний досвід [72, с. 7]. Але в соціально-педагогічному плані патріотичне виховання – це соціальний процес, що протікає під впливом як об'єктивних чинників впливу соціального середовища (сім'я, освітні установи, громадські організації тощо), так і суб'єктивних умов духовно-практичної діяльності самої особистості щодо отримання досвіду служіння Вітчизні.

Сім'я виступає первинним середовищем соціалізації, де відбувається знайомство та прищеплення низки фундаментальних гуманістичних цінностей, таких як правдивість, щирість, патріотизм, чесність і милосердя. Сім'я формує серце й душу дитини, готує її до всебічного, повного життя і обов'язків. Виховання дітей у сім'ї – складний і суперечливий процес, на який впливають різні фактори: матеріально-економічна забезпеченість, соціальний стан та рівень освіти батьків, місце проживання (місто, село), звичаї і традиції в родині, кількість членів сім'ї, ставлення до дітей тощо. У певному розумінні, сім'я – це і є Батьківщина.

Тому любов до своєї родини, до матері, до батька, до попередніх поколінь, родичів, дотримання духовно-культурних традицій, які вони сформували, це і є прояв патріотизму, саме тієї його частини, яка формується в родинних стосунках. У цьому розумінні – взаємовідносини в сім'ї мають бути для дитини ідеалом. Способи вирішення виховних завдань у сім'ї дуже різноманітні: це батьківський авторитет, домашній побут, духовний і моральний клімат родини, праця, навчання, звичаї і традиції, суспільна думка, преса, радіо, телебачення, література, свята, заняття фізкультурою і спортом тощо [54, с. 120].

Але сім'я, як замкнений соціум, у якому зростає і формується дитина, повинна обрати те, якою буде дитина в майбутньому, саме сім'я, насамперед, повинна забезпечити її всім необхідним і закласти в неї основні критерії світосприйняття і етичної психології. Адже те, якою буде дитина, вирішує сім'я, як ніхто інший. І якщо батьки ніколи не любили свою батьківщину і не були патріотами своєї країни, і як би вони не прагнули передати ці поверхові для них відчуття своїм дітям, їх діти ніколи не будуть справжніми патріотами своєї Вітчизни. Висока духовність, моральність, гуманність, громадянськість, любов до свого народу, батьківщини формуються в духовно багатій сім'ї. Саме у сім'ї, де домінує етично-духовна аура, можна виховати молоде покоління, яке затребуване сучасним суспільством [48, с. 20].

Надалі процес соціалізації та виховання патріотизму особистості відбувається в контексті її навчання (школа, вищі навчальні заклади та ін.). Як зазначає українська дослідниця Ю. Зубцова, аспектами формування патріотичних якостей учнів є: наявність загальнолюдських цінностей як основи становлення патріотизму особистості; любов до сім'ї, предків, родинних звичаїв і традицій; шанобливе ставлення до Батьківщини, рідної мови, культури, історії українського народу; засвоєння основ правової культури [26].

Отже, активна діяльність патріотичного змісту є не тільки показником і критерієм патріотичної культури, а й найважливішою умовою. Важливо, щоб діти застосовували знання і вміння, необхідні для відповідальної участі в суспільно корисній діяльності. Ідеал поведінки патріотично вихованої молоді полягає в тому, щоб знання не залишилися тільки у свідомості, а виступали стимулом до конкретної діяльності патріотичної спрямованості.

Необхідно зазначити, що, починаючи з 90-х років ХХ ст., молоде покоління українців контактує з новими соціальними посередниками й реаліями. Воно не приймає підвалин і цінностей суспільної системи, яка вже минула. Під впливом різних соціальних і політичних обставин з'явився новий соціальний тип особистості. У цих умовах важливим є становлення оновленої системи патріотичного виховання і в системі вищої освіти. Політична дезінтеграція, соціальна диференціація суспільства, девальвація духовно-моральних цінностей вплинули на суспільну свідомість більшості соціальних та вікових груп українців, передусім, молоді. Посилився процес зниження впливу таких важливих чинників формування патріотизму, як українська культура, мистецтво, освіта тощо. Серед молодого покоління більш помітною стала втрата традиційної української патріотичної свідомості [8]. Тому в умовах модернізації системи вищої освіти в Україні патріотичне виховання студентів набуває особливу значущість та актуальність і є вирішальним чинником у виховному процесі.

На нашу думку, держава повинна створювати всі умови щодо успішної реалізації виховання патріотизму і, насамперед, нормативно-правові підвалини цього процесу. Державне і суспільне життя має бути пронизане патріотизмом, причому особливої гостроти це набуває в перехідні періоди, що супроводжуються зміною політичних орієнтирів, структур влади тощо. На стан патріотичних настроїв у суспільстві впливають як об'єктивні (розбалансовується економіка, політика і право), так і суб'єктивні (правова нестабільність і нігілізм громадян) чинники.

Для раціональної організації соціальних відносин суспільство в процесі свого розвитку формує різні системи (інститути), завданням яких є породження якоїсь якісної визначеності (зокрема, і щодо ролі виховання патріотизму). Створення нормативно-правових засад патріотичного виховання в незалежній Україні починається від дня підписання Указу Президента України «Про заходи щодо розвитку духовності, захисту моралі та формування здорового способу життя громадян», на підставі якого Постановою Кабінету Міністрів України була затверджена «Національна програма патріотичного виховання громадян, формування здорового способу життя, розвитку духовності та зміцнення моральних засад суспільства» [55]. Одним із головних завдань цієї програми було забезпечення формування й розвитку в молоді загальнолюдських та національних цінностей. Також програма передбачала реалізацію низки заходів, спрямованих на фізичне і духовне гартування молоді.

У світлі складних викликів державності, свідками яких ми є останні кілька років, у законодавчій базі України декларуються та, з тими чи іншими успіхами, на практиці реалізуються принципи розбудови патріотичних світоглядних орієнтацій. Зокрема, у червні 2015 року був виданий Указ Президента України № 334/2015 «Про заходи щодо поліпшення національно-патріотичного виховання дітей та молоді», спрямований на забезпечення системної взаємодії державних органів з громадськістю у питаннях, пов'язаних із національно-патріотичним вихованням дітей та молоді на

прикладом героїчної боротьби Українського народу за незалежність, суверенітет і територіальну цілісність України, відстоювання демократичного вибору України, консолідації дій державних органів, громадських об'єднань патріотичного спрямування щодо проведення відповідної роботи у дитячому та молодіжному середовищі [63]. В Указі Президента України № 580/201 «Про Стратегію національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016-2020 роки» стверджується, що важливою складовою національно-патріотичного виховання має стати поширення інформації про досягнення наших співвітчизників та їх внесок у скарбницю світової цивілізації, зокрема, у сферах освіти, науки, культури, мистецтва, спорту [65].

Отже, стрижнем системи патріотичного виховання стає національна ідея, яка відіграє роль консолідуючого чинника в розвитку молодого покоління, формування у нього активної життєвої позиції, відповідальності за народ, країну.

Евристичною для нашого дослідження проблеми виховання патріотизму засобами спорту та фізичної культури є концепція М. Качура. Цей відомий дослідник стверджує: «Патріотичне виховання належить до пріоритетних напрямів національної системи виховання і передбачає формування патріотичних почуттів, любові до свого народу, глибокого розуміння громадського обов'язку, готовності в будь-який час стати на захист Батьківщини. Національне виховання – це виховання дітей на культурно-історичному досвіді рідного народу, його традиціях, звичаях і обрядах, багатовіковій виховній мудрості. Національне патріотичне виховання є конкретно-історичним виявом загальнолюдського гуманістичного і демократичного (громадянського) виховання. Воно має забезпечувати етнізацію дітей як необхідний і невід'ємний складник їхньої соціалізації. Національне патріотичне виховання духовно відтворює в дітях ментальність народу, увінчує в підростаючих поколіннях як специфічне,

самобутнє, що є в кожній нації, так і загальнолюдське, спільне для всіх націй світу» [33].

Як уже нами зазначалося вище, виховання патріотизму здійснюється під впливом низки чинників (ЗМІ; громадська свідомість; література і мистецтво; сімейне виховання; навчання і виховання; тощо). Поняття патріотизму та процес його виховання дуже багатогранний процес, який вимагає уваги серйозного дослідження в ракурсі педагогічного, філософського, політичного, культурологічного знання. Але, насамперед, патріотизм – це складний процес пошуку і встановлення оптимальних стосунків людини із самим собою, своїм родом, етносом, нацією і всім світом. Необхідно підкреслити, що в патріотичному вихованні важлива роль належить державі, яка координує зусилля усіх інститутів суспільства, забезпечує єдність і пріоритет загальнодержавних і національних інтересів, дає відповідь на виклики сучасного світу.

Таким чином, здійснивши огляд «порядку денного» проблеми формування патріотичних світоглядних орієнтацій, зазначимо, що одним із найважливіших складових виховання патріотизму особистості є фізичне виховання і спорт. Тому в нашому дослідженні варто звернути увагу на місце і роль спорту в системі чинників виховання патріотичних почуттів особистості.

Сучасне спортивно-патріотичне виховання справедливо вважається ключовим напрямом державної системи патріотичного виховання, яке у своїй діяльності прагне утвердження та розвитку моральних і вольових якостей особистості, розвиток сили, спритності, витривалості, дисциплінованості в процесі занять фізичною культурою і спортом, отримання досвіду служіння вітчизні та беззастережної готовності до її оборони. Перелічені риси особистості є ключовими ознаками рівня її патріотизму.

Проблема спортивного виховання стоїть в Україні дуже гостро з огляду на Інтернет-залежність молоді. Інтернет, соціальні мережі – все це відводить людей у віртуальний світ, який формує свої цінності, а точніше – їх

відсутність. Необхідна чітка програма держави з розвитку спорту, за допомогою якої необхідно виховувати культ спорту, здорового способу життя і відчуття патріотизму.

За словами Н. Колос, виграшна виховна ситуація спортивного життя полягає в тому, що морально-виховний вплив тренера на спортсмена здійснюється у «високоемоційній атмосфері спортивної практики. У цьому випадку, на відміну від теоретичних занять, моральні установки сприймаються спортсменом безпосередньо на підсвідомому рівні, що набагато підвищує виховний ефект» [35].

Особливе значення у вихованні морально-вольових якостей особистості належить дитячо-юнацькому спорту. Як зазначає А. Тіняков, потенціал юнацького спорту складається з «багатофункціональної значущості й універсальності організаційних і педагогічних витоків виховання моральних якостей дітей та молоді. Моральне виховання в юнацькому спорті спрямоване на засвоєння і відтворення морального досвіду у сфері спорту, в якій розширюються уявлення учнів, формується їх емоційно-ціннісне ставлення, а також складається і вдосконалюється характер поведінки відносно себе, оточуючих людей, суспільства в цілому. Як психолого-педагогічні умови виховання моральних якостей юних спортсменів враховуються можливості створення виховного середовища в спеціалізованих навчальних закладах спортивного профілю, особистісно зорієнтована виховна робота тренерів, включення учнів у спортивно-тренувальний та інші види діяльності. Вони мають впливати на свідомість, почуття і поведінку учня з метою передачі необхідної корисної інформації, формування практичних навичок і вмінь, розвитку мотивів і потреб у моральній поведінці» [83, с. 71-72].

Водночас, бути патріотом – це зусилля, унаслідок якого людина починає відчувати власну персональну відповідальність за розвиток держави, патріот – це відповідальний суб'єкт суспільного розвитку, який повагу до країни трансформує у конкретні дії. Будь-яка успішна спортивна діяльність

не можлива без почуття відповідальності, контролю за своїми діями. Заради досягнення кінцевої мети – перемоги у змаганні – спортсмени в процесі підготовки мають жертвувати багатьма бажаннями, обмежувати себе в задоволенні навіть найпростіших людських потреб.

Як зазначає Є. Ільїн, діяльність спортсменів – це багаторічний безперервний процес навчання і фізичного розвитку, тобто тренувальних занять з використанням великих, а іноді й граничних, фізичних навантажень. Повноцінність спортивної діяльності потребує дотримання спортсменом режиму життя в цілому, а не тільки режиму тренувань і змагань, а саме це дотримання пов'язане із багатьма обмеженнями, уникненням багатьох розваг, зокрема, спілкування з рідними і близькими протягом довгого часу та потребує великої сили волі [30, с. 19-20].

Таким чином, передусім, можна виокремити індивідуальну відповідальність спортсмена за стан свого тіла, його розвиток, що лежить в основі успішної індивідуальної спортивної кар'єри. Спорт вчить відповідально ставитися до фізичного і психологічного стану свого організму, контролювати режим праці й відпочинку, харчування тощо. Проте для спортсмена важливою є не тільки індивідуальна відповідальність. Як було показано вище, будь-який вид спорту, командний чи індивідуальний, має колективний характер.

Спортсмен несе відповідальність не тільки перед собою, але й перед своєю командою. Якщо ж розглянути це питання ще більш широко, то можна зазначити, особливо на рівні спорту вищих досягнень, наявність соціальної відповідальності спортсмена, його суспільного обов'язку, тобто відповідальності перед спільнотою, до якої він належить, або суспільством в цілому. Ми бачимо, що простежується логічний ланцюжок від персональної відповідальності до відповідальності у команді та суспільстві в цілому.

Починаючи з періоду радянських досліджень було зазначено, що поруч з іншими моральними якостями спорт розвиває почуття суспільного

обов'язку. Воно проявляється в усіх можливих способах актуалізації спорту як культурного феномену. Навчально-тренувальні заняття в більшості видів спорту і участь у спортивних змаганнях завжди пов'язані з необхідністю йти на певний ризик, боротися із агресією, втому, інколи задррністю чи навіть зневагою.

Основним мотивом, що спонукає спортсмена долати ці труднощі, є усвідомлення свого суспільного обов'язку. Окрім того, у спортивній діяльності формується усвідомлення відповідальності людини перед колективом. Прагнення до високого спортивного результату, значною мірою, засноване на честолюбстві, на бажанні ствердити свою перевагу над іншими. Проте спортивна боротьба ведеться в межах строгих правил, обов'язкових для всіх її учасників. Покарання спортсмена за їх порушення відображається не тільки на ньому, але й, тією чи іншою мірою, на команді, спортивному клубові, які він представляє. Спорт допомагає молодій людині зрозуміти, яке значення його дії, результати, поведінка не тільки для неї особисто, але й для успіху її команди. Таким чином, вона вчиться усвідомлювати свою відповідальність перед іншими людьми [81, с. 117].

Водночас, відповідальне ставлення до власної спортивної діяльності не з'являється автоматично. З погляду відповідальності, мотивів діяльності серед спортсменів можна зустріти різні типи характерів. На думку сучасних російських фахівців, можна виокремити два типи спортсменів: людина обов'язку і людина-одинак. Загальне для них те, що вони уміють перемагати себе і суперників. Але мотиви їх спортивної боротьби і занять спортом – протилежні. Людина обов'язку керується відчуттям відповідальності перед тренером, колективом, Батьківщиною, а для людини-одинака характерні негативні мотиви: злість, неприязнь до суперника, що граничить з ненавистю; зіставлення себе з тим, хто оточує; бажання домогтися перемоги за будь-яку ціну [67, с. 7-8]. І, що не менше важливо, його наслідують деякі юні спортсмени.

Розділення спортсменів на такі типи – результат виховної роботи тренера, а вірніше, його упущень у роботі зі спортсменами. І це не випадково, адже і серед тренерів існують такі ж типи, отже, спорт може робити дуже різний вплив на формування особи, а безпосередні заняття спортом можуть виховати і цілеспрямованого колективіста, і носія індивідуалістичної психології, який використовує спорт як сферу особистої вигоди, наживи [67, с. 7-8]. Саме в орієнтації спорту не на утвердження індивідуалістичних ідеалів, а ідеалів соціальної відповідальності й має бути спрямоване спортивне виховання.

Спорт вчить йти на жертви заради досягнення мети. Але найважливіше не те, що робить людину, а те, заради чого вона це робить. Якщо самостверджується, демонструючи ті самі особисті амбіції, то це – чистої води гординя. Якщо в такий спосіб заробляє гроші, то це дуже тяжка праця, на жаль, статус такої праці буде не вищим, ніж працівника шоу-бізнесу. А якщо ця непомірна праця присвячена Вітчизні, своїй країні, своєму народу, то, як би пафосно це не звучало, така праця є подвигом. Не випадково спортивні зірки сприймаються саме як національні герої [21, с. 213].

У праці А. Тер-Ованесяна та І. Тер-Ованесяна підкреслювалося, що у більшості випадків спортивна діяльність пов'язана зі спільними діями людей в екстремальних умовах, тому вона і об'єднує спортсменів більшою мірою, ніж діяльність в нединамічних, передбачуваних соціальних умовах. Тренувальна та змагальна логіка розвивають комунікативні риси характеру, сприяють створенню внутрішньокolleктивної сумісності членів спортивної організації.

Найбільшою мірою почуття колективізму розвивається в командних спортивних іграх і в тих видах спорту, де спільна діяльність відбувається в умовах, пов'язаних з подоланням небезпек, що часто трапляються (наприклад, в альпінізмі). В індивідуальних видах спорту спільність цілей виникає, головним чином, у змаганнях з командним заліком. Проте навіть якщо змагання мають особистісний характер, кожен спортсмен вносить свою

лепту в загальний успіх свого клубу, міста, республіки. У найбільш значному міжнародному спортивному змаганні – Олімпійських іграх – враховуються тільки особисті результати, між тим, саме тут спортсмен відчуває особливо гостро свою високу відповідальність перед колективом – своєю командою, своєю країною [81, с. 117-118].

Отже, спортивна діяльність є певною моделлю соціальних відносин у державі в цілому, надзвичайно загострюючи проблему відповідальності.

Незважаючи на кардинальні соціальні зміни у пострадянський період, ідеї виховання колективності через спортивну діяльність не втратили своєї актуальності. Як зазначають сучасні дослідники, фізична культура і спорт при правильній організації можуть стати ефективними засобами формування ціннісної єдності студентського колективу, основним вмістом якого є високий рівень розвитку у студентів соціально значимих якостей, самосвідомості і громадянської зрілості, а навички спільної орієнтації на досягнення поставлених завдань, набуті в процесі спортивно-колективної діяльності завдяки збігу одних і тих самих емоційних реакцій, сприяють посиленню загальної згуртованості [32, с. 46].

Патріотизм, на нашу думку, є найвищою формою відчуття відповідальності перед іншим, а досвід командної взаємодії культивує утвердження потрібних світоглядних орієнтацій. Сучасні автори, досліджуючи умови і можливості, що створюються в процесі занять фізичною культурою і спортом, для формування у студентів навиків міжособистісного спілкування і колективної взаємодії, відносять засоби спільної фізкультурно-спортивної діяльності до найбільш ефективних засобів, що сприяють оптимізації міжіндивідуальних зв'язків студентів, зміцненню взаєморозуміння і співпраці на початковому етапі їх перебування у навчальному колективі.

Спілкування в цій сфері виступає як необхідний і істотний чинник, що опосередковує не лише рухову активність, але і функцію обміну інформацією і емоціями, містить елемент управління взаємопов'язаною діяльністю

студентів і психологічним кліматом в колективі. Завдяки такій взаємодії досягається розуміння і розвивається співпраця в студентському середовищі. При цьому виокремлюється група методичних прийомів і педагогічних ситуацій, характерних для спільної фізкультурно-спортивної діяльності. Сюди, насамперед, варто віднести ситуації співучасті у змаганнях, коли вся група переживає за успіх одного або декількох своїх членів в їхній змагальній боротьбі з членами іншого студентського колективу; методичні прийоми, що створюють можливості для умовного самовираження особистості, програвання певної ролі у взаємодії з іншими студентами [32, с. 60-61].

Особливого значення в контексті виховання колективності набувають колективні спортивні ігри. Як відзначає П. Чарченко, «одним із різновидів ігрового методу є колективні спортивні ігри, які не тільки викликають у підлітків інтерес до спорту, надихають і спонукають їх до активної взаємодії в грі, але і підвищують настрій, носять змагальний характер, містять колективну ідею і спонукають до найбільшої віддачі сил. У ході таких ігор виникають колективні інтереси, досягається свідоме і дисципліноване підпорядкування інтересам колективу. Колективна діяльність у спортивних іграх розвиває такі якості, як ініціативність, командна взаємодія, почуття відповідальності, вміння володіти собою, повагу, чесність, швидкість прийняття рішень і передачі інформації, а чіткі, прості та зрозумілі правила спортивної гри не дають вийти процесу ігрової взаємодії за межі виховного завдання чи нашкодити учасникам» [88, с. 95].

Цікавим також видається запропонований Л. Лубишевою проект «Кожній школі – спортивну команду», у провідній ідеї якого закладений величезний соціалізуючий та оздоровчий ефект. Він несе в собі можливість виховати патріотизм, любов до школи, вміння боротися та перемагати, а іноді й вміння програвати, відчувати лікоть товариша. Усього цього можна навчитися в спортивній команді школи. За доброї організації спортивної

роботи шкільна команда може стати клубом для спілкування учнів різного віку [43, с. 35].

Спортивна діяльність, виховуючи патріотизм, формує морально-вольові якості (чесність, справедливість, відповідальність, працьовитість, дисциплінованість, доброзичливість, рішучість, цілеспрямованість, сміливість, силу волі), розвиває в юнаків призовного віку почуття любові до Батьківщини і високої відповідальності за свою спортивну підготовку. Спортсмени-школярі прагнуть прославити свій колектив новими спортивними досягненнями, що є однією з найважливіших форм прояву патріотизму.

Окрім того, у процесі занять спортом проявляються і формуються національні відносини між спортсменами і тренерами різних районів, міст, держав. Спорт і спортивні змагання об'єднують і зближують різні народи, духовно-моральну культуру різних етносів і національностей, виховують відданість і любов до своєї Батьківщини, виступають як засоби морального та патріотичного виховання, які набувають особливого соціального значення на поточному складному етапі становлення української державності, а сам патріотизм як ціннісна орієнтація в спорті набуває особливого значення з огляду на потребу захисту економічних, політичних і соціокультурних інтересів країни в геополітичних процесах [24, с. 336].

Іншим важливим аспектом спортивної діяльності є виховання колективності як однієї із засад патріотизму. Передусім зазначимо, що спортивна діяльність сприяє усвідомленню колективістських цінностей, суспільно значущих ідеалів. Як стверджується в праці російських вчених, заняття фізичною культурою і спортом повинні мати суспільно корисний характер. Ті, хто займається, зобов'язані усвідомлювати, що результати їх спортивної діяльності вають значне суспільне значення, приносять користь колективу, країні, адже їх спортивна діяльність – не лише особиста справа спортсмена, але і рішення важливої державної задачі – підготовки людей до праці і захисту Батьківщини [67, с. 109-110].

Крім того, умови спортивної діяльності, якій, як уже було зазначено, властивий командний характер, стимулюють колективістські орієнтації і настанови особистості. Цей аспект проблеми морального виховання в спортивній діяльності був доволі детально розроблений у радянській науці. Зокрема, підкреслювалася ідея провідної ролі колективу у вихованні особистості-спортмена. Відповідно до такого погляду, вже сама наявність колективу як групи організованих людей, що об'єднані спільністю цілей і дій, передбачає його виховний вплив. Тобто принцип колективізму виражає єдність і спільність інтересів людей, товариськість, взаємодопомогу. Це дуже важливо при заняттях фізичними вправами. При їх виконанні часто необхідна допомога товаришів, підтримка, іноді – підстраховка. Окрім того, дуже велике значення мають увага товаришів, їхня моральна підтримка і дружня порада [58, с. 117].

Окремої уваги, на нашу думку, потребує розгляд проблеми трансляції патріотичних світоглядних настанов спортсменами-чемпіонами. Дійсно, перемоги співвітчизників дозволяють відчувати гордість за свою країну, утвердитись у потребі бути активним суб'єктом позитивних соціокультурних трансформацій. Як пересічних людей, так і теоретиків спорту надзвичайно цікавить питання – у чому природа геройства чемпіона? Чи кожне спортивне досягнення спортсмена-чемпіона допомагає утвердженню у вболівальників стійких патріотичних настанов? Чому його постать (образ) настільки важлива для суспільства? Які якості допомагають професійному спортсмену домагатися високих і, головне, стабільних результатів?

Чемпіони, спортсмени-олімпійці небезпідставно вважаються в сучасному світі національною елітою. Мас-медіа створюють навколо них особливу атмосферу популярності, слави і пошани. У потужних потоках масової інформації великий спорт уже досить давно показується як чарівний світ, який відкриває шлях до успіху, ламає станові, національні, расові перепони. Вболівальники в подробицях ознайомлюються з розмірами гонорарів спортивних зірок, з красою їх маєтків та марками престижних

автомобілів. Батьки масово «штурмують» спортивні заклади, які відкривають олімпійські чемпіони, сподіваючись на таку ж долю для своїх дітей. Рекламодавці, за С. Граттоном, платять шалені гонорари за «обличчя» переможців олімпіад, репортери шикуються в черги на інтерв'ю, прикладів такої соціальної популярності дуже багато, особливо в розвинутих країнах [97].

Зі свого боку, держава бере під свою опіку великий спорт з метою додати собі довіри, поваги власних громадян і міжнародного престижу. Ці та інші аспекти показують соціальну значущість спорту в сучасному суспільстві, тому ставлять питання про природу феномена «великих атлетів», чемпіонів і олімпійців, спортивних зірок світового рівня. Важливо, щоб аналіз особистісних характеристик визначних спортсменів не перетворювався на суто психологічний аналіз, а філософські узагальнення не перетворювались на позаспортивні абстракції.

Дослідниця можливостей спорту дл трансляції цінностей М. Корчагіна наводить цікаві історичні приклади: «Спорт виховує патріотизм у вболівальників та спортсменів, і водночас сам зростає на його ґрунті. «Для престижу нації по-справжньому важливі дві речі: польоти в космос і золоті олімпійські медалі», – сказав 35-й президент США Джон Кеннеді на початку 60-х років минулого століття» [38]. Люди слідкують за змаганнями і грою, вболівають за улюблених спортсменів і спортивні команди.

Значна кількість вболіває не тільки перед телевізорами, а йдуть на стадіони, здійснюють поїздки та перельоти лише заради можливості бути причетним до масштабних процесів культуротворення, які потенційно містять у собі спорт як феномен культури.

Для України важливою подією у спортивному житті, яка мала значення для соціальної згуртованості, виявився Чемпіонат Європи з футболу «Євро-2012» – це фундаментальна спортивна подія за часів незалежності, а також організований за європейським рівнем спортивний захід. Події зазначеного масштабу демонструють можливості об'єднання зусиль усієї країни,

піднесення відчуття гордості та поваги до своєї держави та культури. Дійсно, спорт як на соціальному, так і на глибоко індивідуальному рівнях здатен виступати чинником трансформації.

Відомі спортсмени виступають в якості харизматичних постатей, певного культурного зразка для підростаючих поколінь. Сергій Бубка, Лілія Підкопаєва, брати Кличко, Руслан Пономарьов, Яна Клочкова, Андрій Шевченко – ці спортсмени своїм талантом і працею підняли імідж українського спорту та й усієї нашої держави загалом на якісно новий високий рівень. Окрім цього, великі спортсмени є прикладом і кумирами для мільйонів дітей, які намагаються наслідувати своїх спортивних кумирів, бути схожими на них.

Безумовно, у приклад необхідно ставити і спортсменів з обмеженими фізичними можливостями. Адже це люди, які мають неймовірну силу волі, яку варто брати за приклад. Від них йде надзвичайна самовіддача, вони можуть навчити, як потрібно жити, творити й займатися спортом. Звитяга та успіхи українських параолімпійських команд заслуговує на найвищу повагу, адже наша країна є одним із лідерів цього напрямку у сучасному спорті. Ми повинні пишатися ними, бо такий професіоналізм, мужність і патріотизм черговий раз підтверджують авторитет нашої держави.

На жаль, іноді спорт використовують з метою маніпуляції патріотичними почуттями людей. Спорт, як невід'ємна складова суспільства загалом, є, певною мірою, віддзеркаленням його проблем. Посткризовий формат сучасного суспільства впливає на функціонування спорту і визначає його «больові точки». До об'єктивних чинників, що впливають на соціокультурну цінність спорту, належать не тільки внутрішні, пов'язані із самим спортом, але й зовнішні чинники, які знаходяться поза сферою спорту.

Мається на увазі загальна соціально-економічна, політична, культурна ситуація, котра існує в суспільстві, система прийнятих у ньому цінностей, норм і зразків поведінки, морального й матеріального заохочення певних

вчинків. Значною проблемою сьогодення в спорті виступають процеси комерціалізації. Дійсно, багато негативних явищ у сфері спорту пов'язані з такими процесами, як професіоналізація й комерціалізація, котрі сьогодні є досить поширеними. До числа важливих факторів, що створюють умови для конфліктів у спорті, можна віднести й процес, який К. Хейніла називає процесом «тоталітаризації національних спортивних систем» [5, с. 268].

Отже, за своєю природою, спорт є потужною машиною пропаганди, яка маніпулює почуттями (зокрема, і патріотичними) звичайних уболівальників. Гучні перемоги затьмарюють соціально-економічні й політичні проблеми (і це ще можна використовувати, підігриваючи ейфорію), а ось поразки, навпаки, гіперболізують. Це використовують політики у своїх цілях для нагнітання ворожості, але всі його функції щодо оздоровлення суспільства й нації, як фізично, так і «духовно», не повинні відходити на другий план. Держава має сформулювати чітку стратегію розвитку спорту і основні напрями підвищення ефективності патріотично-виховної функції спорту.

Сучасне спортивне виховання повинно мати випереджувальний характер щодо демократичного процесу. Воно має ставати ефективним засобом відродження і подальшої розбудови національної культури, набувати статусу ефективного інструмента протидії духовній деградації, пробуджувати в особистості патріотизм, гуманність, почуття особистої гідності тощо. Такі риси, у свою чергу, будуть виступати гарантом миру і злагоди в сучасному українському суспільстві. З огляду на зазначене, діяльність спортивних інституцій має бути організованою таким чином, щоб сприяти утвердженню кожної особистості як творця власного життя, активного члена суспільства, який щохвилини утверджує ідеали гуманізму і поважає свою країну. Національно-патріотичне виховання, в якому спорту і фізичній культурі відведене особливо важливе місце, має ключове значення, прагнучи виховати нове молоде покоління.

Давно усвідомленою є потреба у здійсненні системних заходів, спрямованих на розвиток спорту як національно-патріотичного виховання

молоді від органів державної влади і суспільних інституцій на сучасному етапі розбудови нашої незалежної держави. Перший напрям – це підвищувати рівень спортивної зайнятості громадян України. З кожним роком незалежності України її громадяни дедалі менше займаються спортом: як свідчать останні дані моніторингу, лише троє зі 100 громадян України виявляють достатню активність рухів для зміцнення здоров'я, ще 6% займаються спортом помірно; у 30% – низька рухова активність. Вражає, що більше, ніж половина українців за останній рік жодного разу не долучалися до спортивних занять. Між тим, в опитуванні майже три чверті українців зізналися, що люблять спорт і виявляють до нього великий інтерес. Тобто наявний казус: більшість – спорт любить, і більшість – ним не займається [74].

Сьогодні, за показниками спортивної зайнятості, Україна суттєво поступається не тільки світовим лідерам спорту – Японії, Канаді, Фінляндії, Німеччині, а й своїм сусідам – Польщі, Угорщині, Чехії та ін. Без «масового» заняття спортом не можна і говорити про якусь патріотично-виховну його функцію. Державі необхідно створити всі умови і надати достатньо фінансування заняттям спортом громадянами України будь-якої вікової категорії. Наразі в державі з'явилися програми з розвитку спорту, затверджені на державному, обласному, місцевому рівнях. Ці програми передбачають будівництво нової інфраструктури – це великий крок вперед. Якщо оцінювати ситуацію в масовому спорті, то системну кризу подолати не вдалося. Залучення до спорту більшості українців залишається нагальним питанням.

Другий напрям – державна підтримка системи патріотичного виховання в контексті фізкультурно-масової роботи в навчальних закладах країни шляхом збільшення інтенсивності спортивно-патріотичних заходів. Є проблеми в цьому питанні, й такий стан пояснюється, насамперед, тим, що в програмному забезпеченні шкіл і вищих навчальних закладів у навчально-виховній роботі не передбачене патріотичне виховання молоді у процесі

фізкультурно-масової роботи. Також у школах не враховуються вчителями фізичної культури виховні можливості позакласної фізкультурно-масової роботи у формуванні особистісних якостей учнів, у результаті чого виховний процес відбувається без їхньої активної участі.

Третій напрям – створення нормативно-правової бази для розвитку спорту в країні, де б зосереджувалась увага і на його патріотично-виховній функції. Необхідно прийняття Закону України «Про фізичну культуру і спорт» у новій редакції. Закон України «Про фізичну культуру і спорт» був прийнятий у 1993 р. Незважаючи на те, що в нього сім разів вносилися зміни і доповнення, він не дає відповіді на багато викликів сьогодення, зокрема, щодо патріотично-виховної функції спорту. Протягом чотирьох років група наукових співробітників і фахівців Міністерства, громадських організацій фізкультурно-спортивної спрямованості працювала над новою редакцією цього Закону.

У підготовленому законопроекті міститься визначення основних термінів, а також перелічені повноваження центральних і місцевих органів виконавчої влади, визначений правовий статус суб'єктів сфери фізичної культури і спорту, врегульовані ключові питання організаційного, матеріально-технічного, кадрового, наукового й інформаційно-пропагандистського забезпечення розвитку фізичної культури і спорту. Оптимізму додає той факт, що зазначена законодавча ініціатива, рештою, потрапила на розгляд вищого законодавчого органу в 2016 році, що дозволяє сподіватись на його прийняття в найближчій перспективі [66].

На підставі наведених прикладів спортивних досягнень, можна сказати, що спорт відіграє значну роль у формуванні патріотичних почуттів. Патріотизм як стійка світоглядна орієнтація може бути сформований в окремої особистості лише внаслідок узгодженого впливу на свідомість, емоційно-вольову сферу в поєднанні з організацією відповідної діяльності. Молоді надані можливості для реалізації своїх потреб та інтересів, тому дуже

важливо зацікавити молодь новими видами і формами патріотичної виховної діяльності, зокрема, спортивного характеру. Вдалося продемонструвати, що, якщо у попередній період становлення Незалежної України, проблема виховання патріотизму належала до низки важливих для теоретичної розробки та втілення досягнень цих досліджень у практику, то станом на сьогодні, вона набула стратегічного характеру. Цей факт актуалізує пошук стратегій патріотичного виховання, зокрема, освітньо-виховними інструментами спортивної діяльності. Станом на сьогодні, вже недостатньо переживати за успіхи своєї держави у спортивній діяльності, демонструючи солідарність: сьогодні патріотизм часто вимагає активності суб'єкта по реалізації на практиці аксіологічного потенціалу, якій міститься в ньому.

Державна політика, зокрема, у законодавчому полі, проголошує і впроваджує на практиці комплекс заходів щодо патріотичного виховання у відповідь на виклики геополітичної ситуації, зокрема, через популяризацію як самого спорту, так і шляхом розбудови каналів інформування населення щодо реальних успіхів наших спортсменів як протидії інформаційній пропаганді, спрямованій на дестабілізацію політичної ситуації в нашій державі. Було показано, що виховний патріотичний потенціал спортивної діяльності може бути якісно розкритий за умови реалізації трьох ключових напрямків: перший напрям – це підвищення рівня спортивної зайнятості громадян України; другий напрям – державна підтримка системи патріотичного виховання в контексті фізкультурно-масової роботи в навчальних закладах країни шляхом збільшення інтенсивності спортивно-патріотичних заходів; третій напрям – створення нормативно-правової бази для розвитку спорту в країні, де б зосереджувалась увага і на його патріотично-виховній функції.

Водночас, у розділі обґрунтовано, що видатні спортсмени як героїчні особистості є категорією тих, хто осягнув принципи самовладання, самоорганізації, самопізнання, тобто є унікальними індивідуальностями, які можуть поставати реальними прикладами в контексті поширення

патріотичних світоглядних орієнтацій. Ці спортсмени своїм талантом і працею підняли імідж українського спорту та й усієї нашої держави загалом на якісно новий високий рівень, вони виступають реальними прикладами мужності, самопожертви, вміння досягати мету тощо.

5.3. Вплив інноваційних механізмів і проектів вітчизняної освітньої парадигми на розвиток спортивної галузі

У цьому підрозділі авторкою буде здійснена спроба використати потенціал соціальної філософії та філософії освіти задля концептуалізації виховної функції фізичної культури та спорту. З одного боку, постановка питання виглядає надто прозаїчною – зрозуміло, що дані феномени здійснюють вплив на світогляд учасників спортивної діяльності. Проте в умовах сучасної соціокультурної динаміки стає все важче діагностувати, які з саме ціннісні пріоритети несе сучасний спорт і фізична культура, наскільки їх традиційний виховний вплив здатен допомагати людині знаходити світоглядні орієнтації для власних вчинків?

До того ж, якщо питання виховного потенціалу для учасників спортивної діяльності є об'єктом багатьох досліджень, то питання впливу на пасивних учасників спортивних заходів – глядачів – залишається мало дослідженим. Як додатковий аргумент щодо актуальності проведення цього дослідження виступає потреба концептуалізувати контури виховного потенціалу спорту і фізичної культури в умовах, коли спорт майже відмовився від послідовного дотримання принципів олімпізму, гуманізму тощо в руслі тенденцій комерціалізації, перетворення спорту на візуальне видовище в сучасній культурі споживацтва.

Що ж саме запропонує «оновлений» у такому руслі спорт як виховний потенціал? Як вказує у своїй статті І. Малинський, «...усвідомлення суті фізичної культури як явища «духовно-фізичного» є результатом достатньо довгого розвитку знань про неї (пройдений шлях її медико-біологічних основ

до філософського осмислення), передбачивши необхідність переходу від теорії виховання (яка не виключає однак її й базується на взаємозв'язках всіх видів виховання) до теорії культури фізичного в людині, яка ґрунтується вже на діяльнісному підході, функціонування системи фізичної культури і її взаємозв'язку зі всіма видами культури. Це передбачає зміну всієї системи мислення про таке культурне явище, яка повинна знаходити відображення у змісті теорії фізичної культури, що формується, як базової для модернізації фізкультурної освіти» [49].

Отже, у теорії спорту і фізичної культури є загально визнаним факт їх тлумачення як плідних інструментів виховання сучасної особистості. Проте, на нашу думку, виглядає плідною спроба концептуалізувати зазначений виховний потенціал не тільки в межах різних розділів педагогіки й психології, а використати методологічні потенціали різних галузей сучасного філософського знання – соціальної філософії, філософії освіти, філософії спорту тощо. У сучасних дослідників виникає важливий аргумент на користь вивчення значущості фізичної культури для всебічного розвитку людини. І здійснюється спроба осмислити ціннісний потенціал феномена впливу спортивної діяльності на особистість.

До суспільних цінностей фізичної культури зазвичай дослідники відносять «накопичені людством спеціальні знання, спортивну техніку, технології спортивної підготовки, методики оздоровлення, кращі зразки моторної діяльності, спортивні досягнення – все те, що створене людьми для фізичного вдосконалення, оздоровлення та організації здорового способу життя» [44, с. 33]. Особистісний же рівень засвоєння цінностей фізичної культури, як правило, визначається фізичними вміннями і навичками, здатністю особистості до раціональної самоорганізації власного здорового стилю життя, знаннями та досвідом індивіда у сфері фізичного вдосконалення, соціально-психологічними настановами, рівнем залучення до активних занять фізкультурно-спортивною діяльністю. Аналізуючи виховну

функцію спорту, варто зазначити його роль у становленні моральних якостей особистості.

Побуває думка, що великий спорт, зокрема, професійний, спотворює моральний вигляд особистості, несе з собою загрозу життю і здоров'ю людей. Така позиція нам видається однобічною. Звичайно, якщо спорт уподібнюється шоу-бізнесу й здійснюється для наживи чи для досягнення інших вузько-прагматичних цілей, він людину спотворює, кличе до життя такі низькі моральні якості, як споживацтво, нетерпимість, зневага до особистості й прагнення до перемоги будь-якими, навіть злочинними засобами та діями.

Така практика базується на вживанні заборонених препаратів, порушенні спортивних правил, зневазі до честі та гідності, а загалом – на зневазі до людини як цінності. Такий спорт людству непотрібен. Справжній спорт – це чесне й неупереджене змагання, що здійснюється за наперед визначеними правилами. Головною моральною цінністю, своєрідною аксіологічною основою такого спорту є цінність людини як особистості, повага до себе і до інших, прагнення унормованих правил. Тільки такий спорт виконує морально-формуєчу функцію, є чинником формування моральної культури як усього суспільства, так і окремої особистості. Зупинимось на цьому більш детально.

Виховне значення спорту є величезним. Означений виховний потенціал спорту впливає з його сутнісних властивостей. Згідно з Л. Лубишевою, сама природа спорту володіє могутнім впливом на особистість: спорт для молоді – це школа характеру, мужності, волі, він гартує характер, вчить долати труднощі, тримати «удари долі» – спорт формує особистість, змушує боротися зі своїми слабостями, переборюючи себе, і саме завдяки спорту людина вчиться володіти своїми емоціями, розуміти красу та вперше починає осягати ази правової культури, засвоювати правила «чесної гри» [43, с. 37]. При цьому, «актуалізація й підтримка моральної орієнтації спортсмена щодо своєї діяльності суттєво змінює те психосоматичне тло, на якому

відбувається розвиток спортсменом власних фізичних якостей, освоєння ним техніки рухових дій, навчання стратегії змагальної боротьби» [34, с. 54].

Особливого значення при цьому набуває тренувальний процес. Так, Л. Волков, підкреслюючи значення тренувальних занять у формуванні моральних якостей особистості, зауважує, що заняття фізичними вправами, якщо вони правильно організовані, є справжньою школою морального досвіду: саме в таких заняттях, як правило, широко використовується метод вправ, тобто багаторазове повторення вчинків та дій, унаслідок яких формуються моральні звички. Окрім того, тренувальне заняття дозволяє створювати виховні ситуації, що можливо при проведенні рухливих ігор, змагань, чергувань, виконанні суспільних доручень, підготовці спортивного інвентарю, самостійному проведенні розминки тощо [15, с. 123].

А. Тіняков, розглядаючи виховання моральних якостей на дитячо-юнацькому рівні, вийшов на формулювання зазначеного далі принципа: «Одним із найважливіших завдань, яке має вирішуватись у спортивно-тренувальній діяльності дітей і юнаків, вважає виховання моральних і громадянських почуттів патріотизму, колективізму, почуття обов'язку і честі, відповідальності перед командою, колективом, Батьківщиною. Спортивна діяльність за своєю природою має суттєвий вплив на емоційну сферу особистості. Тому спорт є важливим чинником формування почуттєвого компонента моральних якостей спортсмена, а завданням залишається поєднати спрямованість виховної діяльності тренера із потенціалом спортивно-тренувальної діяльності учнів з метою виховання моральних почуттів та емоцій» [83, с. 70].

Отже, виховання духу командності є важливим елементом виховного впливу. Звичайно, значення командності в різних видах спорту не є однаковим. Зокрема, сучасні дослідження дозволили виокремити низку груп видів спорту за рівнем колективної взаємодії:

- до першої групи увійшли види спорту і спортивні вправи, що характеризуються високим рівнем міжособистісної взаємодії учасників,

обумовленої взаємозв'язаною спільною навчально-тренувальною і змагальною діяльністю. Це все види командних спортивних ігор, акробатика парна і групова, фігурне катання на ковзанах (парне катання і танці на льоду), веслування (окрім одинаків), командна гонка переслідування (велоспорт), парусний спорт і т. ін;

- до другої групи увійшли види спорту і спортивні вправи, що характеризуються середнім рівнем взаємодії учасників спільної діяльності. У цих видах спорту передбачається можливість контактів між спортсменами або під час тренувальних занять (наприклад, надання допомоги і страхівки в гімнастиці, стрибковій акробатиці), або під час змагань. До цієї групи належать також спортивні вправи, що виконуються індивідуально кожним учасником, але які вимагають синхронного виконання (синхронне плавання, синхронні стрибки на батуті і т. ін.);

- до третьої групи увійшли види спорту з обмеженим рівнем міжособистісної взаємодії спортсменів, що визначається умовами діяльності (легка атлетика, плавання, спортивне орієнтування, лижні гонки, біатлон, стрільба, велоспорт, важка атлетика, гирьовий спорт і ін.). Дії спортсменів у названих видах спорту носять переважно індивідуальний або спільно-індивідуальний характер;

- до четвертої групи увійшли спортивні єдиноборства (бокс, всі види боротьби, контактні єдиноборства, фехтування, теніс, бадмінтон – одиночний розряд). Психічна активність таких спортсменів характеризується агресивністю дій щодо суперника. На навчально-тренувальних заняттях товариші по команді часто виступають у ролі спаринг-партнерів, що визначає специфіку взаємодії між ними. Підсумовуючи викладене вище, доходимо висновку, що найбільший вклад у створення стосунків товариської взаємодопомоги і сприятливої психологічної атмосфери в студентських колективах, як правило, вносять представники видів спорту з високим рівнем

взаємопов'язаності учасників спортивної діяльності, а найменший – представники індивідуальних видів спорту і спортивних єдиноборств [32, с. 64-65].

Проте зазначимо ще раз, що й індивідуальні види спорту також включають у себе елементи «командності». Цей факт стає особливо помітним, якщо розглядати спортивні змагання в більш широкому контексті. Так, за висловом О. Мамаєвої і Д. Мамаєва, змагаються команди, у складі яких спортсмени, виступаючи в індивідуальному виді спорту, є носіями надій безлічі вболівальників: спортсмени борються за перемогу, втілюючи в життя мету цих людей, а вболівальники, у свою чергу, передають спортсменам енергетику, надію на виграш, і саме в цьому виявляються специфічні суспільні відносини між спортсменами, вболівальниками, соціальними групами, націями і народами [50, с. 58].

Що ж являє собою спортивна команда за своїми сутнісними властивостями? Які виховні інструменти в сучасного спорту і фізичної культури для її ефективної побудови? Продуктивна спортивна команда розглядається Е. Кайновою як ідеальна модель людського спілкування, заснованого на взаємній довірі, взаємоповазі та взаємодопомозі. До особливостей спортивної команди при цьому також відносяться взаємодія її членів, взаємоконтроль, спільне вироблення рішень, спрямованість на досягнення успіху і перемоги у спортивних змаганнях [31, с. 210-212]. З погляду Є. Ільїна, спортивна команда як реальна мала група характеризується спільною для всіх її членів метою.

Дійсно, велика мета у спорті може бути досягнута, як правило, за допомогою гармонійної співпраці членів команди. Важливою ознакою малої групи є також почуття співпричетності до неї. Вищою формою зрілості малої групи є розбудова на її основі колективу, об'єднаного довкола якоїсь суспільної мети чи місії, наприклад, що є корисні для свого суспільства. Отже, за Є. Ільїним, не кожна спортивна команда є колективом, а для спортсменів, що утворюють команду-колектив, характерним є:

- віра усіх, а не частини команди, у досягнення успіху;
- співпереживання за успіх або невдачу іншого члена колективу, тобто емоційне залучення кожного спортсмена до команди як цілого (ототожнення себе з колективом);
- колективістичне самовизначення, або вибіркове ставлення спортсменів, що входять до команди, до будь-яких зовнішніх впливів, сприйняття цих впливів через призму ціннісної орієнтації команди;
- задоволеність своєю командою [30, с.177-178].

Для спортивного колективу характерним є ідейна цілеспрямованість, єдність зовнішньої та внутрішньої організації, дружба, співпраця і взаємозв'язок, взаємна вимогливість, прагнення до безперервного росту практичних навичок і теоретичних знань, до зростання спортивних результатів [81, с. 118].

Сидоров А. зазначає таку особливість спортивних колективів, як добровільність вступу до секції та припинення занять обраним видом спорту: до спортивних секцій приходять за власним бажанням, керуючись індивідуальними інтересами, схильностями і здатностями до спортивних занять, що створює сприятливі передумови для успішної спортивно-педагогічної роботи з об'єднання колективу, адже виховна цінність будь-якої діяльності залежить від захопленості учасників [75, с. 202].

Е. Кайнова виокремлює такі характеристики спортивної команди, як мотивація інтересів і поведінки її учасників (у команди має існувати спільний значущий мотив сумісної діяльності, що перевершує за своєю силою особисті інтереси і цілі), чіткий розподіл ролі та функцій кожного з них (кожен член спортивної команди має чітко визначену роль, яку він ясно усвідомлює), наявність комунікації та спільної мови, сумісність, однорідність та рівність, лідерство, спеціалізація і зворотній зв'язок, певні норми й традиції [31, с. 178-182].

Яким чином сутнісні властивості спортивної команди (колективу) впливають на процес морального виховання особистості? Як зазначає Н. Кора, у спорті виховання в команді будується на принципах співпраці, взаємовиручки, самопожертвування, солідарності. Консолідація спортивного колективу здійснюється шляхом сприйняття особою культурних загальноприйнятих цінностей під контролем соціальних інститутів [37, с. 71]. Як бачимо, для успіху виховного процесу в спортивній команді велике значення належить відповідним соціально-психологічним умовам його діяльності.

Зокрема, Г. Ложкін зазначає, що командний дух, сприятливий соціально-психологічний клімат, творча атмосфера, взаєморозуміння, довіра, згода і взаємодопомога досягаються за дотримання певних умов, ототожнення членами команди особистісних і групових цілей та інтересів і почуття взаємної відповідальності за дії кожного: лише за дотримання цієї умови виникає так званий синергетичний ефект, коли фізичні й інтелектуальні зусилля одного множаться на зусилля інших, і згуртована команда може вирішувати завдання, непосильні для звичайної групи фахівців [42].

У свою чергу, Г. Скворцов розглядає групову взаємодію як організаційну форму в системі виховання умінь саморегуляції поведінки в юних спортсменів. Завдяки груповій взаємодії створюється сильне емоційне поле, в яке потрапляють юні спортсмени, набуваючи досвіду емоційного переживання; увага юного спортсмена концентрується на соціальному і етичному значенні того, що відбувається, висвічуючи соціально-культурну цінність у всій її загальнолюдській значущості; реальна взаємодія дитини в ході групової діяльності з конкретним об'єктом світу підкріплюється високою задовільністю внаслідок того, що для спортсмена важливе спілкування, дружні зв'язки, відчуття «своєї групи», де він здатний відчути своє «Я» серед інших; у діяльності групи легко формуються уміння взаємодіяти з людьми і впливати на навколишню реальну дійсність.

Індивідуальна діяльність спортсмена, як правило, такою силою впливу не володіє, дуже часто зіткнення зі світом у повсякденності відбувається побічно, не зачіпаючи глибинних структур особистості, тоді як групова взаємодія залишає слід в історії становлення особистості або групи [76].

І. Смоляр та Е. Іващенко звертають увагу на роль лідера в діяльності команди. Лідер команди – це спортсмен, який веде до досягнення поставленої спільної командної мети або здійснює найбільший внесок у досягнення, і робить максимальний вплив на послідовників, налагоджуючи взаємодію з іншими членами команди. Варто зазначити, що роль лідера в команді може реалізовуватися далеко не одним спортсменом і приводить до побудови статусної ієрархії в команді, водночас, статус спортсмена (лідера) завжди залежатиме від величини внеску в досягнення спільної командної мети [77, с. 95].

У сучасних умовах переорієнтації навчально-виховного процесу на принципи суб'єкт-суб'єктного підходу особливого значення набуває моральне самовиховання особистості спортсмена. На думку Л. Матвєєва, становлення особистості неможливе без власної активності. Тому невірним був би розгляд особистості лише як об'єкта виховання, не меншою мірою вона є й суб'єктом виховання, особливо самовиховання. При цьому підкреслюється, що сфера фізичної культури і спорту в певному відношенні надає особливо сприятливі умови для прояву життєвої активності. Сама природа засобів фізичного виховання, необхідність регулярного подолання труднощів у процесі фізичного вдосконалення, стимулююча роль спортивних змагань і досягнень – все це та багато іншого потребує зростаючих проявів активності особистості й тим сприяє її розвиткові.

Вельми суттєве значення, з огляду на це, має оптимальне співвідношення провідної ролі вихователя, самостійності й активності вихованців. Гармонічне співвідношення направляючої ролі вихователя та свідомої активності вихованців призводить до поступового переростання виховання в самовиховання. При цьому в самовихованні отримує своє

логічне завершення процес становлення особистості, її духовного визрівання і самоствердження [52, с. 301-302].

Як зазначають Ю. Долинний, С. Черненко, О. Олійник, фізична культура і спорт можуть і повинні взяти на себе частково функції протистояння негативним соціальним впливам на молодь. У свою чергу, це вимагає переосмислення всієї методології використання фізичної культури і спорту в роботі з молоддю. Насамперед, має змінитися відношення до тих, хто займається, перетворення їх з «об'єкта фізичного розвитку і підготовки» на «суб'єкт саморозвитку», а це можливо тільки при орієнтації фізичної культури на цінності й інтереси сучасної молоді [21, с. 212].

Усі зовнішні виховні впливи з боку фахівців-педагогів та колективу можуть не дати очікуваних результатів, якщо сама людина не виявить достатньої ініціативи й активності, не проявить бажання і вміння займатися самовихованням, що розуміється як творча активна діяльність особистості, що має на меті розвиток у єдності фізичних, інтелектуальних, духовних якостей, волі, вмінні працювати над власними вадами та недоліками. У процесі самовиховання людина використовує різноманітні форми і методи. Тут величезну допомогу може надати педагог, який розкриває роль у самовихованні таких методів, як самонавіювання, вміння критично глянути на себе ззовні, самозобов'язання, самоконтроль тощо. Дуже важливо сформувані у тих людей, хто займається спортом, уявлення про ідеали [58, с. 111].

Отже, вже за своєю сутністю спортивна діяльність стимулює розвиток самостійності, власної активності, суб'єктності особистості спортсмена. З погляду М. Візителя, спорт відтворює в дуже концентрованій, гранично узагальненій, емоційно насиченій і специфічним чином представленій формі ситуацію людського самоствердження. Його завдання в тому, аби знову і знову повертати людину до тієї ситуації, в яку вона реально поставлена як істота, котра володіє моральною волею і як така прагне до самореалізації і самоствердження [12, с. 17].

Модернізація сучасного освітнього процесу передбачає створення такого навчально-виховного поля, яке цілеспрямовано орієнтує особу на самовизначення, саморегуляцію, саморозвиток, щоб повноцінно проявити себе в подальшій діяльності, зокрема, при вирішенні основної установки для спортсмена – досягненні високого спортивного результату, а в масовому спорті саморегуляція поведінки дасть можливість підліткові уникнути впливу таких соціальних явищ, як юнацький алкоголізм, наркоманія, токсикоманія і т.ін. [76].

Л. Волков звертає увагу на роль спорту в розвитку самостійності та ініціативності юних спортсменів. Ці якості проявляються тоді, коли для подолання труднощів і перешкод неможна обмежуватися використанням звичних засобів і методів, а допомоги ззовні немає або вона мінімальна. Як правило, ці якості ефективно виховуються при проведенні рухливих і спортивних ігор: саме тут спортсмен повинен швидко і правильно оцінити ситуацію, що виникла раптово, адекватно сприйняти інформацію, продумати і обрати доцільний план дії, прийняти самостійне рішення [15, с. 128].

До ключових цінностей, трансльованих спортом, варто віднести свободу самореалізації особистості у гармонійному поєднанні індивідуальних особливостей та можливостей розуму та фізіології. Серед ціннісних орієнтацій особистості в спорті особливе місце посідають широкі можливості самореалізації та самоствердження. Ціннісними орієнтаціями особистості в сучасному спорті виступає також суспільне визнання, покращення власних фізичних можливостей і навичок, підвищення рівня інтелекту і збільшення світоглядного горизонту; отримання матеріального та морального задоволення, прагнення до досконалості, поліпшення особистих, групових і абсолютних рекордів, забезпечення себе і родини високими соціальними стандартами [6, с. 15].

Враховуючи масштабні виклики українській державності, актуалізовані проявами гібридної військової агресії, цінності патріотизму виходить вже на перший план з огляду на потребу захисту економічних, політичних і

соціокультурних інтересів своєї країни в різноманітних світових процесах. І саме спорт та фізичне виховання здатні надати процесам утвердження патріотичних орієнтацій ефективного характеру.

Парадигмальні трансформації в системі освіти в цілому мають продовжити процес переходу до якісно нової (гуманістично-орієнтованої) концепції фізичного виховання молоді, яка б успішно реалізовувала стимулювання зацікавленості державних, громадських, самодіяльних і комерційних структур у всебічному розвитку фізкультурно-спортивного руху, його матеріально-технічної бази, в організації міжнародних та національних змагань, у забезпеченні широкого доступу громадян до різноманітних фізкультурно-оздоровчих і спортивних послуг; допомагала б вихованню в населення України спортивного менталітету, відповідних мотиваційних і поведінкових якостей, активної соціальної орієнтації на оздоровлення та гідний спосіб життя за допомогою фізкультурно-спортивних вправ і занять; сприяла б оволодінню органами управління та їх підрозділами на місцях мистецтвом ефективного використання ринкових форм фізкультурно-спортивної діяльності, стилем і методами роботи, які повністю відповідають потребам ринкової економіки і спрямовані на досягнення високої соціальної, економічної ефективності фізкультурної галузі [36, с. 2-4].

Не секрет, що спортивне виховання та й, взагалі, спорт як феномен культури, часто виступав інструментом поширення де гуманістичних ідеалів, сприяв утвердженню агресивних світоглядних настанов. Враховуючи це, у спортивній діяльності є усвідомленою потреба систематичного утвердження гуманістичної парадигми фізичного виховання. Саме цей підхід, за думкою переважної більшості дослідників, здатен забезпечити цілісний розвиток особистості, у якій були би гармонізовані розвиток фізичних навичок та світоглядних орієнтацій.

За цих умов, фізичне виховання сприятиме сприяти інтеграції в український соціум людини незалежно від її рівня актуалізованості її

фізичного потенціалу. Як зауважують фахівці, цілісний процес фізичного виховання студентської молоді реалізується через систему фізкультурно-спортивної діяльності, яка знаходить прояв у різноманітних формах занять фізичними вправами, що дозволяє реалізувати не лише природні потреби особистості в русі й фізичній активності, але й цілеспрямовано сприяти удосконаленню біологічної системи життєдіяльності організму через розвиток фізичних якостей, забезпечення таких соціально-значущих потреб, як прагнення до пізнання, спілкування, самовираження, розвитку естетичних уявлень, переживання позитивних емоцій тощо [85, с. 8].

А. Внуков розглядає проблему формування в студентів потреби фізичного самовдосконалення з психолого-педагогічних позицій. У своїх працях він показує, що фізичне самовдосконалення в умовах навчання у вищому навчальному закладі є необхідністю, а критерієм сформованої потреби фізичного самовдосконалення, на думку автора, є такий рівень самосвідомості – мотивів, інтересів, цінностей орієнтації, установки, який активно спрямовує практичну діяльність на досягнення фізичного вдосконалення, здорового способу життя, забезпечує успішне виконання соціальних і професійних функцій майбутнього фахівця [14, с. 5].

За визначенням С. Путрова, фізичне виховання – це процес вирішення певних виховно-освітніх завдань, якому властиві всі ознаки педагогічного процесу, проте відмінною його особливістю є те, що фізичне виховання забезпечує «системне формування рухових умінь і навичок і спрямоване на розвиток фізичних якостей людини, сукупність яких більшою мірою визначає її фізичну дієздатність» [69, с. 20-21].

Ми солідаризуємось із тезою В. Тихонова, що функції фізичної культури між собою тісно взаємозв'язані, і саме органічна єдність функцій фізичної культури, їх взаємопроникнення, перетворення мети однієї на засіб досягнення іншої, орієнтація всіх цілей функцій на розвиток особистості студента – необхідна умова виховання у молодих фахівців активної життєвої

позиції, яка формує основи соціально зрілого інтелігента, що розуміє свою відповідальність перед суспільством і повною мірою реалізовує творчий потенціал в різних видах діяльності [82], – як бачимо, спорт і фізична культура здатні підсилювати виховний вплив одне одного.

В. Щербаков стверджує, що потреба у фізичній культурі – головна спонукальна, спрямовуюча й регулююча сила поведінки особистості, що має широкий спектр: потреба в рухах і фізичних навантаженнях, у спілкуванні, контактах і проведенні вільного часу, в іграх, розвагах, відпочинку, емоційній розрядці, у самоутвердженні, зміцненні позицій свого «Я», у пізнанні, естетичній насолоді, поліпшенні якості фізкультурно-спортивних занять, у комфорті тощо [89, с. 25].

При цьому, до внутрішніх чинників, які впливають на ефективність фізкультурної освіти, слід віднести наявність орієнтації на цінності освіти і мотиви, що спонукають займатися самовихованням й самоосвітою. Співвідношення зовнішніх і внутрішніх чинників дозволяє говорити про певні тенденції розвитку системи фізкультурної освіти в нових соціально-економічних умовах розвитку суспільства.

Дослідниця Л. Сущенко зауважує, що це, звичайно, не означає, що можна ігнорувати ті соціально-економічні умови, в яких функціонує фізична культура сьогодні. Це неодмінна умова вільного, не стримуваного рамками адміністративно-наказової системи розвитку культури, зокрема й фізичної [80, с. 86].

Отже, виходячи із зазначеного, в умовах сучасної української вищої школи особливого статусу набуває робота щодо активізації кожного студента стосовно власного фізичного розвитку, а також безпосередньої активної участі в широкому спектрі спортивної діяльності, пропонованого університетським середовищем. Дослідник А. Піянзін виокремлює групи чинників, що обумовлюють формування позитивного ставлення студентів до цінностей фізичної культури:

- особистісно-духовна група чинників характеризує ціннісні орієнтації на фізичну культуру і ступінь їх реалізації в процесі навчальної фізкультурно-спортивної діяльності, задоволеність цим процесом, використання інтеріоризованих цінностей у конструюванні особистісного соціокультурного середовища;
- психолого-педагогічна група чинників передбачає професійну спрямованість навчально-виховного процесу, його ефективність, забезпечення діагностики особистості й, на цій базі, індивідуалізацію навчального процесу, активізацію фізичного самовиховання і самовдосконалення, створення умов для самоактуалізації й самореалізації майбутніх фахівців;
- соціально-психологічна група чинників орієнтована на забезпечення гуманістичних стосунків у процесі занять, взаєморозуміння й підтримку;
- організаційно-методична група факторів спрямована на оволодіння операційними знаннями й уміннями, якими забезпечується вирішення завдань, що стоять перед фізичною культурою;
- матеріальна група чинників передбачає естетичні й санітарно-гігієнічні умови занять, наявність вільного часу, зручний розклад занять, наявність відповідного інвентарю, спортивної екіпіровки й умов побуту;
- соціально-демографічна група чинників розкриває вплив віку, статі, сімейного стану, національно-культурних традицій на формування ставлення до цінностей фізичної культури [61, с. 10].

Особливе значення для особистості в будь-якому суспільстві має засвоєння «мобілізаційних» цінностей фізичної культури (реакція, витривалість тощо), які допомагають людині існувати в екстремальних

ситуаціях. Техногенні аварії, травми різної етимології, екологічні кризи – ось неповний перелік ситуацій, які регулярно призводять до людських жертв, навіть у реаліях сучасного суспільства, у такій ситуації людині особливо стануть у нагоді високорозвинені фізичні навички та здібності.

Активні заняття фізкультурно-спортивною діяльністю сприяють мобілізації функціональних, психологічних і фізичних можливостей організму. Вони впливають на створення «запасу міцності» як своєрідного резерву для реакції на «екстремальні» зовнішні впливи, які вимагають від індивіда термінової мобілізації функціональних сил [44, с. 44]. Не менш важливими для сучасної особистості є і валеологічні цінності фізичної культури.

До валеологічних цінностей фізичної культури зараховують накопичені теорією і методикою спортивно-фізкультурного виховання знання про здоров'я людини. Формування статури, загартовування, несприйняття шкідливих звичок (паління, вживання алкоголю), підвищення психоемоційної стійкості за допомогою використання фізичних вправ лежать в основі ефективного фізичного розвитку людини, тобто рівня її здоров'я. Узагальнюючий характер валеологічних цінностей теоретики спорту обґрунтовують включенням до їх змісту цінностей тілесності: спортивних умінь і навичок, фізичної підготовки, витривалості – якостей, що детермінують стан здоров'я людини. При цьому мобілізаційні цінності фізичної культури непозбавлені й валеологічної спрямованості: здоровий стиль життя, витривалість як здатність протистояти негативним впливам зовнішнього середовища – все це є безпосередніми результатами освоєння фізичної культури.

Валеологічні за своїм характером цінності фізичної культури також відкривають можливості для формування потреби, інтересу, мотивації в дбайливому ставленні особистості до власного здоров'я. Зміст зазначених цінностей фізичної культури і спорту в основному виглядає тотожним.

Проте функціональна розбіжність цінностей фізичної культури і спорту зумовлена відмінностями їх призначення в житті індивіда та соціуму. Фізична культура за своєю сутністю виникає й існує як спосіб соціалізації особистості через вживані практики фізичних вправ, які мали на меті ефективне включення індивіда до сфер праці, війни тощо. Спорт, пише дослідниця Л. Лубишева, поширюється в суспільстві як засіб і форма виявлення вищих здібностей людини, що проявляються в змаганнях і потребують визнання іншими як властивість переможця [44, с. 46].

Виховні цінності спорту проявляються через високу інтегративність і варіативність специфічних його цінностей, що засвоюються в процесі активного спортивного життя. Спорт справедливо називають «школою характеру, емоцій, волі, чесної гри», підтверджуючи наявність у ньому емоційних, моральних, естетичних цінностей, які здобуваються виснажливими тренуваннями та спортивною боротьбою. У руслі широкого спортивного руху зростає його цінність як чинника соціальної інтеграції серед спортсменів, так і серед глядачів («вболівальників») [99, с. 32].

У сучасному глобалізованому світі спорт сприяє також зміцненню міжнародних зв'язків і міжнародному спілкуванню. Мова спорту зрозуміла і доступна, краса людського тіла та його найкращих проявів не потребує перекладу, повага до людських досягнень у спортивній майстерності притаманна більшості світових культур сучасності, а логіка спорт вкладається у базові принципи мультикультуралізму.

Перейдемо до розгляду соціальних функцій спорту в інтерпретації В. Якушева, погляд якого вважається одним із класичних у сучасних дослідженнях спорту. Зокрема, до загальних соціальних функцій спорту, насамперед, належить функція особистісно-спрямованого виховання, навчання і розвитку особистості. У спорті наявні великі можливості не тільки й не стільки фізичного і спортивного вдосконалення, але і морального, естетичного, патріотичного виховання. Спорт має привабливу силу, містить

суворі й високі вимоги як до фізичних, так і до психічних можливостей особистості. Ці аспекти надають широкі можливості для особистісно-орієнтованого виховання високих духовних якостей особистості спортсмена. Проте остаточний результат у досягненні виховних цілей визначається не тільки і не стільки безпосередньо видом самого спорту, скільки особистістю педагога (або ж тренера), від активності спортсмена, а також від соціальної орієнтованості всієї системи спортивного виховання і розвитку. Відповідно, пише В. Якушев, виховні можливості спорту реалізуються за допомогою системи виховно-спрямованих методів особистісного впливу, адже рівень індивідуального впливу спортивних педагогів значно вищий, ніж звичайних, а сама інтеграція спорту в соціально-педагогічну систему робить його дієвим засобом фізичного виховання особистості. Автор продовжує, що заняття професійно-прикладними видами спорту є також важливим компонентом у трудового і військово-патріотичного виховання [92, с. 45].

Подолання перешкод, самовдосконалення, націленість на перевершення вже досягнутих раніше результатів сприяють формуванню вольових якостей у процесі спортивної діяльності. Згідно з Л. Волковим, вдосконалення волі юного спортсмена значною мірою обумовлюється такими особливостями спортивної діяльності, як обов'язкові фізичні і емоційні навантаження: воля юного спортсмена проявляється і розвивається у свідомих діях, що спрямовані на певні цілі, при досягненні яких виникають різні труднощі та перешкоди. Для подолання перешкод потрібні прояви волі, вольового зусилля [15, с. 125]. Водночас, варто підкреслити необхідність спеціальних зусиль, спрямованих на правильну організацію виховного впливу занять спортом. Адже сам по собі потенціал спорту у вихованні морально-вольових якостей реалізуватися не може.

Навіть навпаки, за відсутності такої організації, спортивна діяльність може призводити до протилежного результату, формуючи негативні риси особистості. На це, зокрема, вказує Л. Матвеев, на думку якого особистісно-

виховуючий ефект залучення до спорту залежить не лише і часто не стільки від нього самого, а понад усе від системи міжособистісних і спрямованих на виховання стосунків, що складаються у сфері спорту і довкола нього: тут мають значення як ті стосунки, які встановлюються між безпосередньо залученими до спортивної практики (спортсменами, тренерами, спортивними арбітрами і організаторами), так і їх взаємини з людським «оточенням» спорту (спортивними уболівальниками, оглядачами, коментаторами, спонсорами і т. ін.), причому сукупність цих стосунків стає регульованою у виховному сенсі лише за умови відповідно спрямованої діяльності певних соціальних інститутів (громадських і державних організацій, установ), покликаних оптимізувати спортивну практику в суспільстві відповідно до прийнятих в ньому принципів і норм [51, с. 54-55].

Залежно від конкретного стану системи цих відносин реальні формуючі дії спорту на особистість можуть виявитися надто різними і навіть діаметрально протилежними. Якщо в його сфері домінують відносини, що узгоджуються з принципами і нормами загальнолюдської моралі, спортивна діяльність може чималою мірою сприяти їх зміцненню і, відповідно, підсилити етичні основи особистісних проявів, оскільки в спорті чітко виявляються і, проходячи перевірку справою, формуються і закріплюються сповна певні особистісні якості і риси поведінки, зокрема й такі, як чесне відношення до суперника, здатність зберегти людську гідність в екстремальних ситуаціях протиборства, свого роду шляхетність і мужність. Але якщо сукупність цих відносин розбалансована або, тим більше, спотворена в спорті, його конкурентні і інші властивості можуть впливати на особистість зовсім не в кращому напрямі (як, скажімо, тоді, коли прагнення до першості переростає у всепоглинаючу боротьбу за успіх будь-якою ціною або коли всіляке заохочення спортивних успіхів безвідносно до етичних умов їх досягнення відкриває простір вседозволеності і тим сприяє антисоціальній поведінці) [51, с. 54-55].

Фахівцеві потрібно добре розуміти об'єктивну суперечність формуючої дії спорту на особистість і, головне, уміти вірно вирішувати виховні проблеми, що виникають через це, на користь прогресу особистості і суспільства [51, с. 54-55].

Яка ж принципова відмінність у спортивному вихованні та вихованні фізичної культури особистості? Дослідниця Л. Лубишева зазначає, що саме цільова спрямованість сучасних педагогічних програм доволі виразно стверджує необхідність формування гуманістичної фізичної культури особистості (дітей, учнів, студентів), обґрунтовуючи тим самим філософсько-культурологічний підхід в організації навчального процесу з фізичного виховання, у той час як традиційно процес фізичного виховання зводився до фізичного розвитку, фізичної підготовки, формування фізичних якостей, рухових умінь і навичок, тобто акцент робився на біологічному, тілесному аспекті розвитку індивіда [44, с. 22].

Сучасне фізкультурне виховання орієнтується на широкий спектр цілей та завдань шляхом інтерналізації ціннісних орієнтацій фізичної культури сучасного типу. Мається на увазі, що воно не ставить завдання вибудувати так звану «піраміду спорту», випробувану в тоталітарних державах минулого століття. За такої практики «виховання» система фізкультури та спорту перетворювала маси початківців на «сировину» для відбору у професійний спорт.

У професійному спорті ж панували орієнтири на ідеологічну зверхність «арійської нації» чи «радянського спорту» як самих досконалих. У сучасному цивілізованому суспільстві фізкультурне виховання – це, передусім, педагогічний процес цілеспрямованого формування в особистості фізичної культури особистості, в якій є не тільки тілесно-фізичні потреби, але і духовні цінності та інтереси.

Специфіка соціально-психологічного виховання полягає у формуванні «філософії здоров'я», діяльного ставлення до занять спортом, в активному

засвоєнні цінностей фізичної культури. Досягнення ж бажаного позитивного результату соціально-психологічного виховання можливе у випадку, якщо цінності фізичної культури будуть безпосередньо, глибинно відчуті людиною і пережиті на власному досвіді. Як, наприклад, східні традиції Йоги чи У-шу, якими часто займаються аж до літнього віку.

Внаслідок цього ціннісні орієнтації будуть засвоєні як життєво важливі, і активна фізкультурно-спортивна діяльність буде супроводжувати особистість протягом всього життя. Деякі теоретики спорту (зокрема, Д. Ендрюс) вважають, що вищезазначені аспекти фізкультурного виховання можуть включати також «інтелектуальний компонент», тобто можливість формування в особистості комплексу теоретичних знань, що охоплюють широкий спектр історичних, культурологічних, медичних та інших аспектів, пов'язаних з фізкультурним знанням [91, с. 33].

Особлива частина фізкультурного виховання є орієнтованою на вирішення складних завдань власне фізичної підготовки: формування у людини специфічних фізичних якостей, вмінь та навичок з управління власним організмом, а також можливостей ефективного використання фізичного потенціалу та навичок. Порушення основоположного принципу фізичного виховання як єдності духовного, світоглядного і фізичного компонентів, призводить до спотворення результату. Тоді суспільство стикається з фізично здоровими, підготовленими спортивно, але інтелектуальними та громадянськими каліками.

У вітчизняній пострадянській історії вперше з ними соціум «познайомився» як з «рекетирами» – це люди з відповідною фізичною підготовкою, які віддали перевагу кримінальному способу життя. В останні роки Україна стикнулася із специфічними спортсменами у вигляді соціального феномена «тітушок».

Таким чином, розвиток фізичної культури і спорту, у соціальній інтеграції з іншими соціальними факторами, розширює свій вплив на особистість і соціум в цілому. Світоглядно-виховний потенціал цієї сфери

людської діяльності зростає і знаходить своє відображення в системі виховання особистості та в її соціокультурному середовищі сучасного глобалізованого суспільства. Зрозуміло, що безпосередні механізми виховання різняться в залежності від рівня залученості особистості до спортивної діяльності та рівня фізичної культури особистості й суспільства в цілому.

Нами концептуалізовано принципову відмінність у спортивному вихованні й вихованні фізичної культури особистості: фізкультурне виховання – це педагогічний процес формування фізичної культури особистості з тілесно-фізичними потребами і духовними цінностями як основи гармонійної особистості; спортивне виховання орієнтоване, здебільшого, на абсолютні параметри спортивних результатів, включаючи досягнення рекордів і пов'язаного з цим соціального престижу.

Філософія спорту як самодостатній напрямок сучасної філософії має тримати в полі дослідницької оптики проблему зміни цінностей, пропонуваніх спортом у відповідь на постійні соціокультурні трансформації, та, відповідно до цього, оновлювати концептуальні засади і безпосередні механізми реалізації виховного потенціалу спортивної діяльності. Недостатньо відсторонено заявити про потенціал спорту, адже саме семантичне навантаження поняття «потенціал» стверджує можливість проявлення або не проявлення закладених потенцій, тому філософія спорту має відшукати інструменти розкриття виховного потенціалу сучасного спорту і фізичної культури. Філософія спорту має запропонувати цілісний сучасний проект реалізації спортивних аксіологічних пріоритетів разом із принципами їх імплементації в спортивне виховання.

Попередньо нами показано, що розвиток спорту зробив його поліфункціональним феноменом – у ньому містяться аспекти, що дозволяють об'єктивно задовольняти значне коло потреб особистості й суспільства. Виховна роль масового спорту і фізичної культури полягає в задоволенні бажаного особистого й необхідного соціального рівня фізичного розвитку,

дієздатності й здоров'я. Специфіка виховної ролі спорту вищих досягнень орієнтує на абсолют людських звершень в обраному виді спорту на індивідуальному рівні, допомагає соціальній інтеграції й комунікації, зміцненню міжнародних зв'язків на рівні соціальному.

На нашу думку, принципового особистісного та соціального значення набуває проблема вірної орієнтації спортивної діяльності в межах різних напрямків спортивного руху з урахуванням можливостей досягнень індивіда, його особливостей та життєвих перспектив. Масовий спорт і фізична культура повинні слугувати потребі здоров'я та розвитку особистості, а спорт вищих досягнень має виховувати спортивну особистість – чемпіона в обраному виді спорту. Висувається гіпотеза, згідно з якою неухильна орієнтація у вихованні професійних спортсменів на цінності первинної олімпійської культури, як нам видається, може виправити вищезазначені негативні явища професійного спорту. Особистісна та соціальна вага олімпійської культури повинна розглядатися з позицій гуманізму, найвищими цінностями спортивної діяльності має бути виключно людина, її гідність та гармонійний розвиток. Тому спортивні досягнення олімпійського характеру повинні досягатися не всупереч, а завдяки цим олімпійським цінностям.

Отже, пошук шляхів вдосконалення виховного впливу спорту на особистість приводять до необхідності утвердження гуманітарної парадигми розвитку самої спортивної діяльності. Логічно, що аби виховний вплив спорту носив яскраво виражений гуманістичний зміст, безпосередньо спорт має віднайти своє місце у соціокультурній динаміці третього тисячоліття на засадах гуманізму. І лише за цих вихідних умов можливе розгортання плідних виховних стратегій в межах спортивної діяльності, які б максимально розкривали гуманістичний потенціал самого спорту. На цьому ж наголошує М. Ібрагімов, стверджуючи наступне: «Сучасна «філософія спорту» має показати дієвість гуманістичного змісту його ідеалів у протистоянні деформаційним явищам у ньому та оновити патріотичний,

жертвовно-героїчний ореол особи спортсмена в піднесеному розумінні його соціальної значущості» [29, с. 9].

Гуманістична парадигма фізичного виховання виходить із розуміння особистості як унікальної єдності інтелектуальних та фізичних можливостей, з суб'єктивним досвідом (досвідом діяльності, набутим дитиною в системі освіти, у сімейному колітощо). Зазначимо деякі особливості фізичного виховання в контексті цієї парадигми. Дослідниця Н. Ашиток відмічає, що ідея гуманізації сучасного фізичного виховання в межах освітньої парадигми передбачає зміни не лише в процесі його організації, а й у суспільстві – зокрема, реалії нашого життя вимагають трансформування суспільного ідеалу людини, якою має стати людина, котра піклується про власне здоров'я і здоров'я інших людей, фізично розвинена в міру своїх можливостей, здатна до інтелектуальної праці відповідно до своїх здібностей, комунікабельна, милосердна, чуйна особа, яка поділяє загальнолюдські цінності [3].

Досліджуючи специфіку гуманітарної парадигми розвитку спортивної діяльності, яка детермінує ключові принципи виховного потенціалу спорту і фізичної культури, вважаємо за доцільне акцентувати увагу на тому, що у сучасному дискурсі філософії спорту утвердилась теза, що принцип чесної гри (Fair Play) має виступити стрижнем розгортання процесів повернення спорту до традиційних принципів олімпізму.

Досвід досліджень, здійснених у багатьох країнах світу, підтверджує тезу, що у фізичній культурі і спорті прихований потужний потенціал формування гуманістичних світоглядних орієнтацій в результаті творчого поєднання впливів на фізичні і духовні якості, а вихідною точкою для цього постає теза щодо можливості розуміння спорту як фундаментального інструменту самореалізації особистості на сучасному етапі суспільного розвитку.

Найбільш послідовно зазначена парадигма була викладена в концепції олімпійського руху, що була розроблена засновником сучасних Олімпійських

ігор П'єром де Кубертеном. Згідно з М. Орешкіним, головні ідеї й положення цієї концепції виглядають наступним чином.. Основний задум Кубертена, пов'язаний з відродженням Олімпійських ігор, полягав у тому, щоб послідовно, систематично і ефективно використовувати спорт для реалізації цієї реформи освіти, якій він присвятив все своє життя. Найважливішу роль у реформі освіти Кубертен відводив спорту, розглядаючи його як найбільш ефективний шлях удосконалення людини і людства. Кубертен враховував можливі негативні явища, пов'язані із спортивними змаганнями. Щоб виключити їх і щоб спорт, розвинений не лише в національному, але і в міжнародному масштабі, грав позитивну роль, на думку Кубертена, необхідний олімпійський рух. За М. Орешкіним, «головна особливість підходу Кубертена до розробки концепції олімпізму – орієнтація на такі ідеали і цінності гуманізму, як свобода, гідність, творчість, цілісний розвиток особистості, а також мир, дружба, взаєморозуміння, взаємна пошана людей» [57, с. 5].

Шлях до створення олімпійського руху П'єр де Кубертен убачав у відродженні Олімпійських ігор, які за своєю гуманістичною спрямованістю, орієнтацією, гуманною атмосферою мають бути зразком для інших спортивних змагань. З цих позицій Кубертен висував певні вимоги до поведінки і особи спортсмена-олімпійця. Для характеристики ідеальної особи олімпійського атлета він використовував придуманий ним девіз: «Піднесений дух в розвиненому тілі!».

Кубертен підтримував прагнення до спортивних перемог і вищих досягнень. Але, на його думку, спортсмен не повинен прагнути до встановлення рекорду, до перемоги за будь-яку ціну. Він повинен віддавати перевагу благородній поведінці в суперництві, коли перемога поступається своїм значенням перед мужністю, що проявляється в ході боротьби за неї, а дух боротьби, що спонукає людину до досконалості, до подолання самого себе, своїх слабкостей і недоліків – отже, пише М. Орешкін, важливе місце в концепції олімпізму Кубертена займає ідея інтеграції спорту з мистецтвом, а

також відродження «спортивної релігії», яка найяскравіше виражена в олімпійському спорті античності із відповідними ритуалами та антропологічними практиками запалювання олімпійського вогню, хода, клятва, урочисті звороти мови на сучасних Олімпійських іграх – все це сходиться до релігійного ритуалу античності [57, с. 7].

Започаткована П. де Кубертенем гуманістична парадигма розвитку спорту становить основу його функціонування й сьогодні. Однак повністю її потенціал досі ще не використовується, навіть більше – він часто постає середовищем протиборства гуманістичних та антигуманних тенденцій, які властиві сучасному прагматичному, індивідуалістичному, комерціалізованому соціальному устрою.

У ХХ столітті досягнуті істотні успіхи не лише в широкому розвитку спорту, залученні до нього різних груп населення, зокрема, дітей і молоді, але і у використанні його для вирішення багатьох важливих соціально-культурних гуманістичних завдань. Водночас зазначається, що величезний гуманістичний культурний потенціал спорту реалізується нині недостатньо повно і ефективно. Особливо це стосується ролі спорту у формуванні і розвитку духовно-етичних, естетичних, творчих здібностей дітей і молоді, їх етичної, комунікативної, екологічної культури. У дітей і молоді, що активно займається спортом, не розвивається інтерес до різних видів інтелектуальної і художньої діяльності, зокрема, до відображення спорту засобами мистецтва (музики, живопису, фотографії тощо).

Спортивні заходи недостатньо повно і ефективно використовуються їх організаторами для пробудження в учасників інтересу до мистецтва, до естетичних і художніх цінностей, до духовної, творчої діяльності у всіх її різновидах. Так, В. Столяров робить висновок, згідно з яким сучасний спорт виконував і виконує цілий комплекс важливих соціокультурних функцій гуманістичної орієнтації. [78]. Проте, зазначена теза автора є викладом одного із альтернативних підходів, адже існують різні методики та практики, що доводять протилежне.

М. Сараф вважає, що спорт став вираженням гуманістичної тенденції в розвитку культури і, можливо, навіть започатковує цю тенденцію. Він стає однією з перших форм людської свободи, неутилітарною діяльністю, яка мотивована власною метою і набуває вищого суспільного визнання. Проте ця думка не має характеру загальності, бо потрібні істотні історичні обмеження як змісту, так і сфери дії принципу гуманізму в цій сфері:

- по-перше, гуманізм не є загальною і безперечною цінністю, тим більше, для тих далеких часів античності, коли виник спорт;
- по-друге, спорт, з'явившись як форма гуманістичної культури, не є гарантом збереження і розвитку цієї лінії. Він досить легко і швидко змінює свій зміст, свою спрямованість залежно від соціально-історичних умов, що змінюються.

Висока функціональність, досконалість фізичних, рухових, пластичних можливостей людини, що досягаються у сфері спорту і засобами спорту, можуть бути використані по-різному і з різною метою. Тому спорт, зберігаючи всі свої атрибутивні ознаки, може бути успішно обернений і проти людини, може стати засобом і формою її несвободи, залежності і маніпуляції. Іншими словами, спорт, маючи генетично високий гуманістичний потенціал, здатний розкривати і реалізовувати його у вузьких соціальних умовах та історичних кордонах [73].

В. Пристинський з колегами зазначають, що спорт за своєю сутністю гуманний, проте реалізація гуманістичного потенціалу повною мірою не може відбуватися, образно кажучи, сама по собі, а багато в чому залежить від того, з якою метою суспільство використовує спорт. Відомо, що формування морального обличчя спортсменів залежить не стільки від самого спорту, скільки від конкретної системи етичного виховання, що супроводжувала процес спортивної діяльності, а також від свідомої, цілеспрямованої діяльності осіб, від їх поведінкової моделі і від того, які цілі і завдання вони ставлять перед собою, на що орієнтуються, що для них є найбільш первинним, в процесі підготовки і за участі в спортивних змаганнях. Прояв

миротворчих функцій змагань, особливо міжнародних, залежить від свідомої і цілеспрямованої діяльності їх організаторів і мають бути спрямовані на встановлення тісних дружніх контактів і збереження первинної гуманістичної ідеї спорту. Переслідування ж вираженого комерційного успіху, або власне корисливих цілей, «підігрівання» і без того напруженої психоемоційної обстановки під час змагання, не сприятиме подальшому розвитку гуманістичної концепції, основу якої складають принципи рівності і справедливості, людяності – бажаної норми стосунків між людьми [62, с. 51].

Впровадження гуманістичної парадигми розвитку спорту передбачає обмеження прагматичних орієнтацій, властивих сучасному спорту. Як зазначають А. Лук'янов і Н. Мазов, лише те суспільство здатне реалізувати гуманістичні начала в спорті, яке орієнтується на розвиток творчих потенцій людини, а не на вузькопрагматичні інтереси. Тому винагорода спортсмена повинна не лише відображати позитивний сенс індустріальної цивілізації, який полягає в її спрямованості на істотні предмети для людини, але і включати соціально-ціннісний момент, що запобігає те «загальне зміщення і підміну всіх речей», які відбуваються в тому випадку, якщо гроші сягають стадії всемогутності [47, с. 170-171].

На основі гуманітарної парадигми спорт стає тією силою, яка здійснює гуманізуючий вплив на людську цивілізацію. Так, з погляду М. Елісона, насамперед, ми повинні з'ясувати для себе, що ми хочемо використовувати спорт як механізм становлення більш гуманістичної або гуманної світової спільноти. Це істотно для формування свідомості, яка направлена на розвиток гуманістичного духу. Вона повинна стати частиною тієї системи свідомості, яка детермінує всі вчинки людини. Зокрема, пропонується створити національні і міжнаціональні консорціуми, що об'єднують в рамках спорту всіх, хто хотів би направити свої зусилля на поліпшення умов людського життя. Мають бути допрацьовані і перероблені міжнародні проекти, направлені на досягнення світу, подолання голоду і хвороби. Всі могли б об'єднатися і використовувати свої сили і вплив на користь один

одному. Така робота, дійсно орієнтована на досягнення надмети, могла б об'єднати людей у сфері спорту, долаючи їх вузькі національні інтереси.

Ця ідея не є чимось новим та неперевіраним: багато спортсменів більшості країн світу добровільно витрачають свій вільний час на вирішення важливих соціальних проблем; багато хто працює з неблагополучними дітьми, з людьми із фізичними вадами та бідними, намагаючись поліпшити соціальну обстановку, проте необхідно з'єднати воєдино зусилля всіх тих, хто пов'язаний зі світом спорту (від атлетів до школярів), і спрямувати їх на досягнення гуманнішої світової спільноти, адже в рамках спорту є багато людей, готових докласти зусилля до досягнення гуманістичних ідеалів, оскільки сама природа спорту гуманістична за своєю сутністю [90].

Які ж протиріччя мають бути зняті в освітніх вимірах спортивної діяльності? Одне з центральних місць у процесах гуманізації спорту посідає спортивна педагогіка. Як зазначає М. Орешкін, система знань, умінь, а також ціннісних орієнтацій людини, насамперед, формується за допомогою педагогічної діяльності, тому її також слід віднести до важливих суб'єктивних чинників, що визначають соціальне значення міжнародного спорту [57, с. 8]. Для формування орієнтації суб'єктів спортивної діяльності на гуманістичні цінності особливо важливе значення має спортивно-гуманістичне виховання. Впровадження у свідомість суб'єктів спорту принципів «Fair Play» («чесна гра»), інших гуманістичних ідеалів і цінностей, що орієнтують на етичну поведінку в спортивному суперництві, покликаний понизити дисфункціональний вплив такого чинника, як культ успіху, перемоги, високих досягнень у спорті [57, с. 8].

При цьому реалізувати таку гуманістично спрямовану стратегію фізкультурного виховання постає можливим лише за умови розуміння людини у її складній єдності соціальних та біологічних якостей:

- філософським підґрунтям фізкультурного виховання є утвердження цілісного підходу до інтерпретації в освітньому процесі самої сутності людини, а також розуміння особистістю та суспільством

культурно-гуманістичної цінності фізкультурно-спортивної діяльності. Гармонійно розвинута особа є ідеалом і для індивідуального, і для соціального розвитку. Тому така парадигма може вважатись загальнолюдською, універсальною;

- теоретичним підґрунтям фізкультурного виховання слугують педагогічні принципи щодо його організації, до яких відносять гуманізацію, різноманіття і поліваріантність, гармонізацію безпосереднього змісту фізкультурної чи спортивної діяльності. Результатом постає виховання не тільки тілесно-фізичних властивостей, але і гармонійного світогляду особистості. Основоположним принципом такого фізичного виховання виступає єдність тріади – світоглядного, вольового, а також тілесно-рухового компонентів;

- зміст фізкультурного виховання включає в себе наступні основні напрямки: соціально-психологічне виховання та рухове виховання (тілесне виховання). Дж. Хоберман зазначає, що педагогічна майстерність у фізичному вихованні полягає у виборі засобів і методів гармонійного поєднання цих аспектів, уникнення домінування суто тілесного над іншим, уникнення продукування із підлеглих «машин агресії», запрограмованих на перемогу за будь-яку ціну [98, с. 34].

Розробка адекватної реаліям часу гуманістичної парадигми спортивного виховання потребує аналізу основних чинників та напрямів розвитку спорту в структурі сучасної культурної сфери діяльності особистості. Можна погодитися з С. Бацуновим, на думку якого, спорт, як невід'ємна складова суспільства, є певною мірою віддзеркаленням його проблем. Посткризовий формат сучасного суспільства впливає на функціонування спорту і визначає його «больові точки». До об'єктивних чинників, що впливають на соціокультурну цінність спорту, належать не тільки внутрішні, пов'язані із самим спортом, але й зовнішні чинники, які знаходяться поза сферою спорту: мається на увазі загальна соціально-

економічна, політична, культурна ситуація, котра існує в суспільстві, система прийнятих у ньому цінностей, норм і зразків поведінки, морального й матеріального заохочення певних вчинків [5, с. 268]. Передусім, зазначимо зростання ролі політичного чинника в розвитку сучасного спорту. Політичні і державні діячі вже давно зрозуміли значення спорту і постійно намагаються використовувати його у своїх цілях. Як зазначає А. Батюк, результативний (ефективний) спорт (незалежно від форми власності) виступає національним надбанням і предметом національної гордості, чим створює політичний капітал як своєму власникові, так і державі загалом [4, с. 106]. Буде незайвим звернути увагу на те, що дегуманізація спорту є не новим явищем в історії становлення спортивної діяльності в людській культурі: спорт часто використовувався як засіб пропаганди, трансляції ідей ксенофобного ґатунку, боротьби різних ідеологій і політичних режимів тощо.

Зокрема, В. Лукашук звертає увагу на використання спорту з метою ідеологічного впливу. У процесі росту соціальної значущості спорту зростали його зв'язки з ідеологією: «Сам спорт почав виробляти ідейні установки щодо етики, естетики, способу життя тощо. По-друге, ідеологія включає спорт, враховуючи його колосальну поширеність у світі, в об'єкти свого впливу. Використання спорту офіційною ідеологією в кожній країні здійснюється з тією ж метою, що й інших суспільних явищ: пропаганда політичного і економічного ладу, що панують; духовних цінностей; обґрунтування й виправдання політики держави і її конкретних акцій; виховання в населення потрібних системі політичних і моральних якостей тощо» [46, с. 55].

Отже, не дивно, що політичні інститути, передусім держава, намагаються посилювати свій контроль над сферою спортивної діяльності. Як зазначає С. Гуськов, характеризуючи тенденції розвитку спорту наприкінці ХХ століття, в цей час припинилися дискусії про «незалежний» характер спорту від держави, яка стала грати дедалі більшу роль у його розвитку. Стало зрозуміло, що концепція відносин між суспільством і

спортом, державою і спортом визначається, насамперед, тими завданнями, які перед ними ставляться. Аналіз цих відносин показує, що в кінці ХХ століття держава в багатьох країнах перебрала «на себе спільно з комерційними структурами відповідальність за розвиток спорту вищих досягнень і спортивної інфраструктури національного значення. Використання спорту для дозвілля і виховання стало прерогативою місцевих органів влади» [18].

Істотний вплив на систему ціннісних орієнтацій організаторів спортивних змагань, тренерів і спортсменів справляє позиція державних діячів, що визначають загальний напрям, стратегію соціальної політики, характер її реалізації в різних сферах суспільного життя, зокрема, у сфері спорту. Це пов'язано не лише з авторитетом цих державних діячів, з величезними можливостями, які вони мають у своєму розпорядженні для пропаганди своїх ідей, поглядів, переконань, але і з тим, що, як правило, від них залежить сама можливість і рівень тих або інших соціальних контактів (зокрема, спортивних), особливо міжнародних, міра їх фінансового забезпечення і т. ін. Багато фактів негативного впливу спорту на міждержавні відносини пов'язані саме з бажанням державних діячів використовувати міжнародні спортивні контакти (або їх недопущення) у своїх корисливих політичних або економічних цілях [78].

Але чи завжди роль спортивної діяльності є однозначно позитивною у виховному аспекті як для особистості, так і для суспільства? Це питання ми вже підіймали, а зараз маємо можливість дати на нього вичерпну відповідь. На жаль, історичний досвід з радянських часів свідчить і про невтішні результати. Статистика загальнодоступного спорту 80-х років свідчила про мільйонний контингент залучених до шкільних спортивних секцій, про величезні числа кваліфікаційних спортивних розрядів юних спортсменів. Виглядало це як прогресивність «спортивної політики», однак фахівцям було відомо, що ресурси (фінансові, матеріально-технічні, кадрові та інші) на функціонування спорту розподілялися вкрай непропорційно.

Загальнодоступний спорт не мав переваг перед спортом вищих досягнень, ні організаційних, ні мотиваційних, ні інших переваг, хоча офіціоз стверджував протилежне. Більше того, значна кількість спортивних функціонерів «розглядали масу залучених в спорт головним чином як «матеріал» з якого відбираються резерви для поповнення збірних спортивних команд, що виступають на престижних змаганнях» [78, с.149].

Офіційне гасло радянського спорту залишалось незмінним «Від значка ГТО – до олімпійської медалі!», але щодо величезної маси рядових спортсменів, то воно фактично не реалізовувалося. У таких умовах значна частина теоретиків і методистів спорту зосередилася на проблемі «спортивної селекції» кадрів до спорту чемпіонів. Система спортивного виховання піддалась подібній кон'юктурі й долучилась до процесу нестримної гонки за перевагу на світовій спортивній арені, замість поширення спортивного стилю життя, оздоровлення широких мас тощо.

Такий стан неминуче вступив у гостре протиріччя з об'єктивно необхідними тенденціями не однобічного і диференційованого розвитку спорту в суспільстві. І справа тут не тільки в тому, що тотальна установка на абсолютний максимум досягнень, яка відповідає закономірностям спорту вищих досягнень, виявляється фактично ілюзорною для маси спортсменів-початківців. Адже люди, не наділені особливо видатними спортивними здібностями, навіть за умови колосальних витрат часу і сил чемпіонами не стануть. А це відволікає їх від адекватних форм спортивної діяльності (загального розвитку, оздоровлення, рекреаційної, професійно-допоміжної та інших типів), призводить до розчарувань у спорті як такому. Також подібна настанова відволікає початківців від позаспортивних видів діяльності, затримує розвиток індивідуальності, відволікає від правильної професійної орієнтації, тобто створює соціальні проблеми, а не вирішує їх. Тому принципового особистісного та соціального значення набуває проблема вірної орієнтації спортивної діяльності, особливо для молоді. Вона повинна отримати фахову допомогу в орієнтації щодо різних напрямків і видів

спортивного руху з урахуванням можливостей досягнень індивіда, його особливостей і життєвих перспектив [78].

Спортивним педагогам потрібно визнати – практика так званої «спортивної селекції» радянського зразка при залученні в спорт новачків явно суперечлива і антигуманна. З одного боку, вона сприяла і сприяє пошуку спортивних талантів, з іншого, – вона може бути певним бар'єром, який закриває доступ до налагодженої системи спортивної підготовки багатьом новачкам. Це ті, хто в дитячо-юнацьких спортивних школах визнається тренерським складом «безперспективними». Зазначена практика підміняє вибір спорту в інтересах особистості відбором людини для спорту, а це вносить у спортивний відбір дегуманізуючий принцип.

З гуманістичної позиції, залучення до спорту не може бути обумовлене будь-яким відбором (за винятком протипоказань щодо стану здоров'я). За визначенням, загальнодоступний, «масовий» спорт не має права проводити «відсів» когось за ознакою дефіциту спортивного таланту. Кожен охочий аматор, особливо дитина чи молода людина, повинні отримати можливість для задоволення здорового спортивного інтересу. Спортивна орієнтація, звичайно, має допомогти знайти вид спорту відповідно індивідуальним схильностям, можливе навіть реалістичне визначення перспективи спортивної діяльності. Але не припустимим є ані з педагогічного погляду, ані з загально-гуманістичного, «ставити хрест» на прагненні долучитись до спорту, особливо в оздоровчих цілях. Сучасна ситуація компенсує це наявністю комерційних механізмів, коли в спортивні секції беруть всіх охочих, але за умови оплати навчання.

Таким чином, олімпійська культура важлива для виховання спортсменів завдяки накопиченим спортом вищих досягнень знань, норм, цінностей, смислів, зразків поведінки, гуманістичної ідеології Олімпійської Хартії. Філософія олімпізму (як ідея мирного співіснування народів), яка може бути інтерпретованою в якості універсальної гуманістичної соціальної

моделі, може бути засвоєна через систему освіти і виховання, як фахово-спортивну, так і засобами поширення елементів фізичної культури і спорту в навчальних закладах всіх рівнів. Однак і педагоги, і тренери повинні будуть відмовитися від авторитарного стилю керівництва. Цього стилю, як показують соціологічні дані, дотримуються 60-80% тренерів. Відомо, що особистість проявляється і формується в діяльності, тому застосування діяльнісного підходу в процесі навчання і виховання припускає зміну відносин між учасниками педагогічного процесу в системі «учитель – спортсмен», їх трансформацію на користь суб'єкт-суб'єктної моделі взаємодії. На зміну авторитарній спортивній педагогіці повинна прийти педагогіка співробітництва. В основі діяльнісного підходу лежать ідеї Л. Виготського, пов'язані з тим, що кожна окрема особистість має в активній формі в процесі діяльності засвоювати культурний досвід людства, збережений в артефактах матеріальної культури і предметах духовної культури.

Переходячи до безпосереднього формулювання висновків, хотілося би наголосити на евристичності використання теоретичних положень сучасної філософії спорту для реалізації стратегії гуманістичного оновлення спортивної діяльності в цілому та її освітніх вимірів. Держава і суспільство повинні повернути сучасному спорту його гуманістичне обличчя, щоб кожна людина могла реалізувати в ньому власний фізичний і духовний потенціал [25, с. 118]. Глибинний сенс згаданого діяльнісного підходу до процесу олімпійського виховання полягає в його орієнтованості не на механічне засвоєння трансльованих знань, але й на зростання евристичного потенціалу, інструменти його засвоєння, на розвиток особливих зразків мислення і дії, на актуалізацію усіх внутрішніх сил та розвиток її творчого потенціалу.

Такий підхід виступає опозицією вербальним формам традиційно передачі вже готової інформації, він критикує знання, вміння та навички, які не застосовуються в діяльності. У олімпійській виховній традиції важливо керуватися не тільки освоєнням знань, дат, цифр олімпійських рекордів, а й

активним залученням дітей та юнацтва в спортивну діяльність, розвиваючи в них прагнення досягнень власних спортивних рекордів, і, насамперед, до перемоги над собою. Удосконалені відповідно до вимог часу принципи, реалізовані в олімпійському вихованні, вже найближчим часом могли б поповнити ряди спортсменів особистостями, що володіють високою культурою, освіченістю, розвиненим інтелектом, тими, кого ми називаємо «гармонійно розвиненою особистістю».

Переходячи до формулювання висновків до підрозділу, хотілося б зауважити, що методологічним орієнтиром при його написанні була теза, що високий виховний потенціал спорту і фізичної культури має носити гуманістичний характер, який можна забезпечити, передусім, у контексті широких процесів подолання дегуманістичних тенденцій у сучасному спорті. До того ж, спорт часто використовувався і використовується на початку третього тисячоліття як засіб пропаганди, трансляції ідей ксенофобного гатунку, боротьби різних ідеологій і політичних режимів тощо.

Сучасний спорт постає середовищем протиборства гуманістичних і антигуманних тенденцій, які властиві сучасному прагматичному, індивідуалістичному, комерціалізованому соціальному устрою. Хоча спорт за своєю природою є носієм гуманістичного потенціалу, проте актуалізація цієї потенції повною мірою не може відбуватися, образно кажучи, сама по собі, а багато в чому залежить від того, з якою метою суспільство використовує спорт. Виходячи із визнаної ролі феноменів спорту і фізичної культури в сучасній соціокультурній динаміці, маємо підстави стверджувати, що на основі гуманітарної парадигми спорт стає тією силою, яка здійснює гуманізуючий вплив на людську цивілізацію в цілому.

Забезпечивши повернення спортивної діяльності до гуманістичних аксіологічних пріоритетів, можна забезпечити в освіті ситуацію, коли чесна гра та чесна спортивна позиція, а також толерантність та ненасильницьке поведіння стануть її важливими рисами. Спортивно-гуманістичне і олімпійське виховання полягає в тому, щоб сформувати у спортсменів,

тренерів, організаторів спортивних змагань, глядачів знання про ті гуманістичні, духовно-культурні цінності і ідеали, ідеї олімпізму. Вдалося показати евристичний характер використання теоретичних положень сучасної філософії спорту для реалізації стратегії гуманістичного оновлення спортивної діяльності в цілому і її освітніх вимірів. Якщо сам спорт постане безпосередньою практикою реалізації гуманістичних ідеалів, то і освітньо-виховний вплив із необхідністю буде змушений відмовитись від авторитарного, суб'єкт-об'єктного стилю керівництва і наставництва якого, як показують соціологічні дані, дотримуються 60-80% тренерів. Саме за цих умов, спортсмен здатен від професіонала в засвоєнні фізичних вправ, від дисциплінованого суб'єкта фізичного розвитку перетворитись на особистість, що володіє високою культурою, освіченістю, розвиненим інтелектом, активним суб'єктом гуманістичних цивілізаційних змін, уособлених гармонійно розвиненими особистостями.

Висновки до п'ятого розділу

У п'ятому розділі проаналізовано вітчизняний формат ідеології здоров'я нації як сконструйованої соціальної реальності, яка спрямована на задоволення практичних інтересів людини і має на меті управління соціальними групами шляхом впливу на їх свідомість, було представлено онтологічні засади формування та розвитку спортивної ментальності, а структурно-методологічним орієнтиром формування здоров'я нації виступає розуміння здорового способу життя не як простої суми фізіологічних показників та габітусів, а як єдиної інтегральної характеристики особистості, яка спирається на свої історико-культурні орієнтації та світоглядні запити до свого майбутнього. Досліджується соціокультурний процес зародження та становлення ментальної особливості у сфері фізичної діяльності, а також

розвивається ідея сучасних форм здорового способу життя в Україні. Було доведено кореляційну залежність між принциповими змінами у спортивній сфері життя та якісними перетвореннями в самому поступі нашої цивілізації, з точки зору логіки видо-родових відносин.

Накопичений досвід народів та їх культур свідчить про перевагу комплексного підходу у використанні засобів фізичної культури, а здоровий спосіб життя є необхідною ланкою для формування здоров'я нації, тому позиція сучасного поширення ідеології здорового способу життя має на меті надати цим процесам більш продуктивного характеру в сучасних соціокультурних умовах. Починаючи з античних часів, здоров'я у греків вважалося матеріальним благом, так і сьогодні здоров'я людини тісно пов'язане з рівнем його добробуту, воно включає в себе як фізичні показники, так і духовні запити соціального життя, а інтелектуальний компонент, який тісно пов'язаний з комунікаційною складовою інформаційного суспільства, допомагає створити цілісну програму для соціальної активності особи, причому неможливо один елемент компенсувати обсягом іншої складової.

Отже, структурно-методологічним орієнтиром формування здоров'я нації виступає розуміння здорового способу життя не як простої суми фізіологічних показників та габітусів, а як єдиної інтегральної характеристики особистості, яка спирається на свої історико-культурні орієнтації та світоглядні запити до свого майбутнього. Осмислюється проблема пошуку стратегій патріотичного виховання освітньо-виховними інструментами спортивної діяльності. Процес сучасного державотворення в Україні вимагає активності своїх громадян по реалізації на практиці аксіологічного потенціалу патріотизму, якій міститься в ньому.

У свою чергу, доктрина спортивно-патріотичного виховання визначає головним принципом ідею гармонійно розвинутої особистості та ставить завданням не тільки зміцнення здоров'я, розвиток м'язової сили і витривалості, а формування бойовитого духу, віри у власні сили, здібності керувати своїм тілом як знаряддям духу. Доведено, що життя в умовах зростаючої небезпеки й невизначеності завжди містить у собі потенцію соціального конфлікту, тому формування морально-бойових, громадянських і культурних якостей особистості є основою формування засад спортивно-патріотичного виховання, а сама доктрина уособлює собою можливу модель ціннісно-сміслового вимірювання його результатів.

Було визначено, що патріотизм – це складний процес формування світогляду, національної ідеї та подальший їх прояв у національній свідомості на основі встановлення доброзичливих стосунків людини зі своїм родом, нацією і всім світом. Державна політика забезпечує впровадження на практиці комплекс заходів щодо патріотичного виховання у відповідь на виклики геополітичної ситуації, зокрема, як через популяризацію самого спорту, так і шляхом розбудови каналів інформування населення щодо реальної ситуації у сфері спортивного життя світу. Було показано, що виховний патріотичний потенціал спортивно-фізичної діяльності може бути якісно розкритий за умови реалізації трьох ключових напрямків: перший напрям – це підвищення рівня спортивно-фізичної зайнятості громадян України; другий напрям – державна підтримка системи патріотичного виховання в контексті фізкультурно-масової роботи в навчальних закладах країни шляхом збільшення інтенсивності спортивно-патріотичних заходів; третій напрям – створення нормативно-правової бази для розвитку спорту в країні, де б зосереджувалась увага і на його патріотично-виховній функції.

Дослідницьку увагу було зосереджено на концепції вітчизняної освітньої парадигми подальшого розвитку спортивно-фізичної галузі. Доводиться

думка про те, що спорт і фізичне виховання в контексті гуманістичної освітньої парадигми, завдяки новітнім інноваційним механізмам, покликані забезпечити інтеграцію в систему суспільних відносин кожної людини незалежно від її фізичних можливостей і спортивного потенціалу.

Звертається увага на те, що сучасний спорт втрачає сьогодні давній ореол священного дійства, суттєвої долі впливу на суспільні відносини на певній території свого існування, головною ознакою військових ігор стають економіко-технологічні можливості тієї або іншої держави, а особиста вправність воїна нічого не варта в міжрегіональних і глобальних конфліктах. Є ще один важливий момент – людина наближується до межі своїх фізіологічних можливостей відміряних її природою (у багатьох випадках спортивна кар'єра закінчується інвалідністю), тому новітні системи тренувань, прораховане харчування, додатковий комплекс методико-організаційних засобів для доведення спортсмена у відповідну змагальну форму не може забезпечити йому можливість, наприклад, пригнути вище на метр. Відповідно, актуалізується процес орієнтації спортивної діяльності на індустрію розваг, на зовнішні показово-візуальні ефекти та жорсткі ігри відбуваються вже навколо самого спорту.

За таких умов виникає дослідницька потреба концептуалізувати контури виховного потенціалу спорту і фізичної культури в умовах, коли спортивна діяльність людини розпочинається у дитячому або юнацькому віці. Презентуються основні напрями досягнення гуманістичного характеру виховного потенціалу спорту і фізичної культури:

- 1) широкий контекст процесів подолання дегуманістичних тенденцій у сучасному спорті, тобто, визнаючи гуманістичну природу спорту, актуалізувати її потенціал повною мірою неможливо без чіткого соціального усвідомлення про те - з якою метою суспільство використовує можливості спортивної діяльності;

2) в умовах інформаційного суспільства спорт часто використовується як засіб пропаганди, реклами різних політичних режимів, трансляції ідей які мають характер ксенофобії тощо, тому боротьба різних ідеологій та геополітичні конфлікти вимагають створення більш ефективних засобів за повернення спортивної ідеології миру;

3) необхідно надалі, спираючись на сучасну специфіку двох рівнів спортивних цінностей: особистісного і суспільного, розробляти інноваційні механізми сприйняття соціокультурних цінностей як особистісне надбання, саме таким підходом має підтверджуватися виховний потенціал однієї з перших форм людської свободи.

Список літератури до п'ятого розділу

1. Апанасенко Г. Л. Эволюция биоэнергетики и здоровья человека. Санкт-Петербург: Петроп, 1992. С. 23.
2. Аристотель. Сочинения : в 4 т. / ред., вступ.ст. А. И. Доватур, Ф. Х. Кессиди. М.: Мысль, 1983. Т. 4. 830 с.
3. Ашиток Н. Фізичне виховання дітей у контексті гуманістичної парадигми. URL: <http://www.esnuir.eenu.edu.ua/bitstream/123456789/2189/3/anot1.pdf> (дата звернення: 22.04.2014).
4. Батюк А. М. Структурування спорту і фізичної культури в контексті соціологічного аналізу. Грани. 2012. №2. С.106-110.
5. Бацунов С. М. Соціальне буття спорту : український контекст. Гілея: наук. вісник: зб. наук. праць. К.: ВІР УАН, 2012. Вип. 57. С. 268-271.
6. Бацунов С. М. Спорт як соціокультурний феномен : автореф. дис ... канд. філос. наук : спец. 09.00.03 «Соціальна філософія та філософія історії». Запоріжжя, 2012. 20 с.
7. Белых С. И. Состояние здоровья, физического воспитания и физического развития студентов в исторической ретроспективе и в личносно развивающей парадигме. URL: www.sportpedagogy.org.ua/html/journal/2013-05/13bsipdp.pdf (дата звернення: 17.10.2015).
8. Білий Л. Г. Особливості національно-патріотичного виховання студентів у вищих навчальних закладах недержавної форми власності. Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. 2012. № 4. URL: http://archive.nbu.gov.ua/e-journals/Vnadps/2012_4/12blgnfv.pdf (дата звернення: 11.02.2014).
9. Білогур В. Є. Філософія спорту епохи постмодерну : соціально-філософський контекст. Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії. 2016. Вип. 65. С. 221-231.
10. Бордовская Н. В. Системная методология современных педагогических исследований. Педагогика. № 5. 2005. С. 21-29.

11. Візитей М. М., Качуровський Д. О. Спорт вищих досягнень і його соціально-культурна місія в нових умовах розвитку суспільства. Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту. 2009. №12. С. 27-31.
12. Візитей Н. О социально-культурных функциях современного спорта. Теория і методика фізичного виховання і спорту. 2009. №4. С. 11-19.
13. Візитей Н. Н. Физическая культура личности (Проблема человеческой телесности: методологические, социально-философские, педагогические аспекты). Кишинев: Штиинца, 1989. 110 с.
14. Внуков А. П. Формирование потребности в физическом самосовершенствовании у студентов педагогических институтов : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. М., 1982. С. 5.
15. Волков Л. В. Теория и методика детского и юношеского спорта. К.: Олимпийская литература, 2002. 295 с.
16. Выдрин В. М. Физическая культура как ценность. Ленинград: Знание, 1976. 12 с.
17. Горбатий А. Ю., Шиндрик А. А. Фізична культура як фактор формування здорового способу життя особистості. URL: <http://conf.vntu.edu.ua/humed/2008/txt/Gorbati.php> (дата звернення: 29.01.2015).
18. Гуськов С. И. О некоторых тенденциях развития международного спортивного движения и российского спорта в 21 в. // Спорт, духовные ценности, культура. М.: Гуманитарный Центр «СпАрт» РГАФК, 1998. – Вып. 3. Перспективы и пути повышения гуманистической ценности современного спорта и олимпийского движения. URL: <http://lib.sportedu.ru/GetText.idc? TxtID=796> (дата звернення: 16.05.2016).
19. Даль В. И. Толковый словарь живого великорусского языка: в 4 т. М. : ТЕРРА-TERRA, 1995. Т. 3. 555 с.

20. Державна національна програма «Освіта» (Україна ХХІ ст.). К.: Райдуга, 1994. 61 с.
21. Долинний Ю. О., Черненко С. О., Олійник О. М. Духовність у спорті вищих досягнень. Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту. 2005. № 10. С. 212-214.
22. Дубинин Н. П. Биологические и социальные факторы в развитии человека. Вопросы философии. 1977. № 2. С. 46-57.
23. Єгорова Ю. Критерії сформованості громадянськості особистості. Гуманізація навчально-виховного процесу : зб. наук. Праць. Слов'янськ : СДПУ, 2011. Вип. LV. Ч. III. С. 207-211.
24. Завальнюк О. В. Значення фізичної культури і спорту у вихованні патріотичних почуттів особистості. Гілея : наук. вісник : зб. наук. праць. К.: Вид-во «Гілея», 2015. Вип. 89. С. 333-336.
25. Завальнюк О. В. Людина як суб'єкт і об'єкт спортивної діяльності. Нова парадигма. Філософія. Політологія. Соціологія : [жур. наук. праць] / Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова, Творче об-ня «Нова парадигма». К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2014. Вип. 125. С. 107-118.
26. Зубцова Ю. Є. Модель сформованості патріотичних якостей у молодших школярів. URL: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/pfto/2010_6/files/PD610_31.pdf (дата звернення: 8.06.2014).
27. Ібрагімов М. Філософія спорту в генезі історико-культурологічних студій та у вітчизняних перспективах. Філософська думка. 2014. №1. С. 97-110.
28. Ібрагімов М. Філософія спорту : стан та перспективи розвитку. Теорія і методика фізичного виховання і спорту. 2014. № 1. С. 93-100.
29. Ібрагімов М. М. «Філософія спорту» – новий напрям у фізкультурно-спортивному наукознавстві? Фізичне виховання, спорт і культура здоров'я у сучасному суспільстві. 2011. № 3. С. 6-12.

30. Ильин Е. П. Психология спорта. СПб.: Питер, 2008. 352 с.
31. Кайнова Э. Б. Общая педагогика физической культуры и спорта. М., 2007. 208 с.
32. Карпов В. Ю., Щеголев В. А., Щедрин Ю. Н. Социально-личностное воспитание студентов в процессе физкультурно-спортивной деятельности. СПб.: СПбГУИТМО, 2006. 248 с.
33. Качур М. М. Патріотичне виховання молодших школярів засобами художнього краєзнавства. URL: http://library.udpu.org.ua/library_files/psuh_pedagog_prob1_silsk_shkolu/1/visnuk_28.pdf (дата звернення: 23.08.2014).
34. Качуровський Д. О. Світоглядна і морально-вольова підготовка як завдання виховної роботи у сучасному спортивному плаванні. Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту. 2012. №2. С. 51-55.
35. Колос Н. Морально-психологічний розвиток студентів в процесі занять спортом // Фізична культура, спорт та здоров'я нації: зб. наук. праць. 2006. Вип.1. URL: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum%20/Fkszn/2006-01/06konpzs.pdf (дата звернення: 12.07.2014).
36. Концепція фізичного виховання в системі освіти України. Фізичне виховання в школі. 1998. № 2. С. 2-4.
37. Кора Н. А. Потенциал физической культуры и спорта в предупреждении асоциального поведения студенческой молодежи. Физическое воспитание студентов. 2009. №3. С. 70-73.
38. Корчагина М. Великое противостояние. URL: <http://www.alleyasporta.ru/article/view/223> (дата звернення: 1.11.2016).
39. Курс адміністративного права України: підруч. / за заг. ред. В. В. Коваленка. К.: НАВС, 2012. 808 с.
40. Леонов О. З. Основні складові системи фізичного виховання у вищих навчальних закладах зарубіжних країн. Теорія та методика

навчання : фізична культура і спорт. К.: НПУ імені М. П. Драгоманова, 2005. Вип. 1. С. 101-106.

41. Логвиненко О. Здоровий спосіб життя як наукове інтегроване поняття. Молодь і ринок. 2014. № 5. С. 62-65.

42. Ложкін Г. Спортивна команда як суб'єкт сумісної діяльності // Фізична культура, спорт та здоров'я нації : зб. наук. праць. 2006. Вип.1. URL: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum%20/Fkszn/2006-01/06lgessd.pdf (дата звернення: 9.04.2013).

43. Лубышева Л. Интеграция спортивного и олимпийского воспитания в образовательном пространстве школы. Наука в олимпийском спорте. 2007. № 2. С. 36-40.

44. Лубышева Л. И. Концепция формирования физической культуры человека. М.: ГЦИФК, 1992. 120 с.

45. Лубышева Л. И. Социология физической культуры и спорта : учеб. пособ. М.: Издательский центр «Академия», 2001. 240 с.

46. Лукашук В. І. Спорт і політика: соціологічний аналіз взаємодії. Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. Сер. : Соціологічні дослідження сучасного суспільства : методологія, теорія, методи. Харків, 2011. Вип. 941. С. 54-58.

47. Лукьянов А. В., Мазов Н. Ю. Спорт как социально-ценностная система. Философия и общество. 2008. № 2. С. 168-184.

48. Мажитова А. Р. Патриотическое воспитание как фактор идентификации личности в эпоху глобализации. Вестник Челябинского государственного университета. Философия. Социология. Культурология. 2012. № 18 (272). Вип. 120. С. 18–25.

49. Малинський І. Й. Формування фізичної культури особистості в умовах гуманізації освіти : філософсько-педагогічний аспект. URL: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum./VChdpu/ped/2012_97/Malyn.pdf (дата звернення: 27.09.2014).

50. Мамаєва О. В., Мамаєв Д. Ю. Фізична культура і спорт як чинники соціалізації особистості. Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту. 2010. № 7. С. 58-60.
51. Матвеев Л. П. Общая теория спорта. М.: Физкультура и спорт, 1997. С. 37-40.
52. Матвеев Л. П. Теория и методика физической культуры . М.: Физкультура и спорт, 1991. 543 с.
53. Мельнікова О. В. Проблеми патріотичного виховання сучасної молоді // Духовність особистості: методологія, теорія і практика. Луганськ, 2012. Вип. 2 (49). URL: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum./domtp/2012_2 /Melnikov.pdf (дата звернення: 12.10.2015).
54. Мірошніченко В. І. Чинники формування патріотизму майбутніх офіцерів. Вісник Черкаського університету «Педагогічні науки». 2008. Вип. 120. С. 119-123.
55. Національна програма патріотичного виховання громадян, формування здорового способу життя, розвитку духовності та зміцнення моральних засад суспільства // Сторінка офіційного веб-сайту Верховної Ради України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1697-99-п> (дата звернення: 7.04.2015).
56. Онопрієнко О. Патріотичне виховання як науково-педагогічна проблема : понятійний аспект. URL: http://library.udpu.org.ua/library_files/psuh_pedagog__probl_silsk_shkolu/20/visnuk_25.pdf (дата звернення: 17.12.2016).
57. Орешкин М. М. Основные положения концепции социокультурных функций международного спорта. Вестник спортивной науки. 2009. № 6. С. 5-8.
58. Основы теории и методики физической культуры / под ред. А. А. Гужаловского. М.: Физкультура и спорт, 1986. С. 111.

59. Педагогічний словник / підгот. Н. Б. Копиленко та ін.; відп. ред. М. Д. Ярмаченко; АПН, Ін-т педагогіки. К.: Педагогічна думка, 2001. 516 с. 60.
61. Пиянзин А. Н. Воспитание ценностного отношения студентов педвуза к физической культуре : автореф. дис... канд. пед. Наук. М.: МГПИ, 1992. С. 10.
62. Пристинский В. Н., Курьсько Н. А., Пристинская Т. Н., Нотченко В. Д. Гуманистические ценности физической культуры и спорта как средство формирования нравственной и эстетической культуры человека. Педагогика, психология и медико-биологические проблемы физического воспитания и спорта. 2008. № 11. С. 48-51.
63. Про заходи щодо поліпшення національно-патріотичного виховання дітей та молоді від 12.06.2015 р. : Указ Президента України № 334/2015. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/334/2015> (дата звернення: 7.09.2016).
64. Про Національну стратегію з оздоровчої рухової активності в Україні на період до 2025 року «Рухова активність – здоровий спосіб життя – здорова нація»: Указ Президента України № 42/2016. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/42/2016> (дата звернення: 17.01.2017).
65. Про Стратегію національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016 – 2020 роки від 13.10.2015 р. : Указ Президента України № 580/2015. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/580/2015> (дата звернення: 19.10.2016).
66. Проект Закону про фізичне виховання та спорт (№ 4857 від 21.06.2016). URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=59481 (дата звернення: 28.10.2016).

67. Психология физической культуры и спорта : учеб. для высш. физкульт. учеб. заведений / под ред. проф. Г. Д. Бабушкина, проф. В. Н. Смоленцевой. Омск: СибГУФК, 2007. 270 с.
68. Путров С. Ю. Біосоціальні технології у контексті здоров'я людини : монографія. Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2014. 554 с.
69. Путров С. Ю., Соловйова Л. Г. Фізична культура в освітньому просторі вищого технічного навчального закладу : навч. посіб. Запоріжжя : ЗНТУ, 2005. 343 с.
70. Радченко Л., Матвеев С., Когут И. Проблема этики в современном олимпийском спорте. Наука в олимпийском спорте. 2007. № 2. С. 126-132.
71. Рашидов С. Ф. Виховання громадянськості та патріотизму як цінностей громадянського суспільства // Духовність особистості : методологія, теорія і практика. Луганськ, 2011. Вип. 3 (44). URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/domtp_2011_3_16 (дата звернення: 14.06.2015).
72. Рашидова С. С. Виховання почуття патріотизму старшокласників на культурно-художніх традиціях Донбасу : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.07 «Теорія і методика виховання». Луганськ, 2007. 20 с.
73. Сараф М. Я. Спорт и культура (исторический анализ) // Спорт, духовные ценности, культура. Исторические и теоретико-методологические основания. М. : Гуманитарный Центр «СпАрт» РГАФК, 1997. Вып.1. URL: <http://lib.sportedu.ru/GetText.idc?TxtID=721> (дата звернення: 22.09.2016).
74. Сітнікова Н. С. Развитие спорта как один из приоритетных направлений государственной политики. Держава та регіони. Сер. : Державне управління. 2012. № 4. С. 87-90.
75. Сидоров А. А. Педагогика спорта. М.: Дрофа, 2000. 320 с.
76. Скворцов Г. И. Педагогическая стратегия нравственного воспитания спортом // Физическая культура. Воспитание. Образование. Тренировка.

2005. № 3. URL: <http://lib.sportedu.ru/press/fkvot/2005N3/p56-58.htm> (дата звернення: 06.02.2014).
77. Смоляр И. И., Иващенко Е. А. Изучение личности лидера и стиля его взаимодействия в спортивной команде. Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту. 2012. № 11. С. 94-97.
78. Столяров В. И. Гуманистическая культурная ценность современного спорта и олимпийского движения. Спорт, духовные ценности, культура. М., 1997. Вып. 2. С. 141-314.
79. Сухомлинська О. В. Громадянське виховання: спадщина і сучасність. URL: www.novadoba.org.ua/data/metod/suhoml.html (дата звернення: 29.05.2015).
80. Сущенко Л. П. Професійна підготовка майбутніх фахівців фізичного виховання та спорту (теоретико-методологічний аспект): монографія. Запоріжжя: Запорізький держ. ун-т, 2003. 441 с.
81. Тер-Ованесян А. А., Тер-Ованесян И. А. Педагогика спорта. К.: Здоров'я, 1986. 208 с.
82. Тихонов В. К. Фізична культура як компонент цілісного розвитку особистості студента. URL: <http://conf.vntu.edu.ua/humed/2008/txt/Tihonov.php> (дата звернення: 16.09.2016).
83. Тіняков А. О. Аналіз можливостей юнацького спорту як соціальної системи у вихованні моральних якостей особистості. Теорія і практика управління соціальними системами : філософія, психологія, педагогіка, соціологія. 2010. № 3. С. 66-74.
84. Традиції фізичної культури в Україні : збірник наукових статей / за заг. ред. С.В. Кириленко, В.А. Старкова, А.В. Цьося. К.: ІЗМН. 1997 248 с.
85. Физическая культура в стране и обществе. Физическое воспитание в вузе. URL: <http://fk.kture.kharkov.ua/lectures/id/12> (дата звернення: 14.07.2015).

86. Хакунов Н. Х. Инновационные компоненты педагогической системы освоения ценностей физической культуры и спорта. Ученые записки университета имени П. Ф. Лесгафта. 2009. Вып. 6(52). С. 88.
87. Харунжева М. А. Человеческая телесность и физическая культура : философские аспекты. Вестник ВятГУ. 2016. № 2. С. 25-28.
88. Чарченко П. С. Роль колективних спортивних ігор у розвитку комунікативних здібностей підлітків-девіантів. Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту. 2013. № 11. С. 94-98.
89. Щербаков В. Г. Физическая культура в структуре профессионального образования. Физическая культура как вид культуры : межвуз. сб. науч. тр. Воронеж : Воронежский гос. пед. ун-т, 2003. С. 25.
90. Эллисон М. Т. Новый гуманизм в международном аспекте : Наука и спорт как формы культурного обмена // Спорт, духовные ценности, культура. Перспективы и пути повышения гуманистической ценности современного спорта и олимпийского движения. М.: Гуманитарный Центр «СпАрт» РГАФК, 1998. Вып. 3. URL: <http://lib.sportedu.ru/GetText.idc?TtxtID=793> (дата звернення: 25.05.2013).
91. Эндриус Д. К. Роль образования в пропаганде здорового образа жизни в двадцать первом столетии. Теория и практика физической культуры. 1993. № 1. С. 33.
92. Якушев В. П. Теория спорта : курс лекций. Витебск: Изд-во УО «ВГУ им. П. М. Машерова», 2005. 129 с.
93. Ярошенко В. М. Проблема громадянськості в умовах демократичної трансформації українського суспільства. Наукові праці : наук.-метод. журнал. Т. 69. Вип. 56 : Політичні науки. Правознавство. 2007. С. 46-50.
94. Ярчук Ю. Здоровий спосіб життя : реальний стан та державна політика. Гілея : наук. вісник. 2013. № 73. С. 215-218.
95. European Sports Charter URL: https://www.coe.int/t/dg4/epas/resources/texts/charter_en.pdf (дата звернення: 18.06.2013).

96. Gorichanaz T. Beautiful and sublime: the aesthetics of running in a commodified world. *Journal of the Philosophy of Sport*. 2016. DOI: 10.1080/00948705.2016.1206826 (дата звернення: 12.01.2017).
97. Gratton C. The Economic Importance of Modern Sport. *Culture, Sport, Society*, 1998. Vol. 1. Issue 1. P. 101-117.
98. Hoberman J. *Mortal Engines. The Science of Performance and the Dehumanization of Sport*. New York: Free Press, 1992. 221 p.
99. Mandell R. D. *Sport: A Cultural History*. New York: Columbia University Press, 1984. P. 32.

ВИСНОВКИ

Відповідно до сформульованої мети та завдань дисертації, є обґрунтовані підстави сформулювати наступні загальні висновки до роботи:

1. Сучасний спектр гуманітарних досліджень не дає нам єдиного спільного знаменника, через який можна визначити загальну сутність феномена спорту, більше того однозначної думки стосовно зазначеного поняття в науковому співтоваристві поки не вироблено. Відповідно було запропоновано авторське визначення базової категорії дослідження: спорт - це унікальний соціальний інститут зі складною інфраструктурою людської діяльності забезпечує нарощення культурно-змагальних засад рухової діяльності індивіда, виступає як засіб підготовки його до життєвої практики та виявлення соціального визнання вищих психічних і духовних здібностей особистості. Необхідною умовою дослідження є розгляд теоретико-методологічного взаємозв'язку між такими базовими дисертаційними категоріями як «спорт» і «фізична культура». Відходячи від педагогічного кліше «фізична культура і спорт» з відповідним смисловим навантаженням, дисертантка розглядає зазначені поняття в системі історико-філософського дослідження соціального розвитку, причому поняття «фізичної культури» використовується як більше за обсягом видове та за правилами логіки пов'язує категорію спорту з загальнородовим поняттям «культура». У свою чергу, категорія «культури», спираючись на засади філософії культури за В. Виндельбандом, представляє собою систему з декількох елементів (етики, естетики, науки, релігії), які поєднуються завдяки розумності у свідомості людини - саме такий принципівий підхід і забезпечив подальший регламент дисертаційного дослідження.

2. Проблематика становлення філософії спорту тісно пов'язана з історико-культурним процесом розвитку самого суспільства, тому ключовим завданням була потреба продемонструвати як спортивна діяльність поставала предметом філософських досліджень з давніх часів і нагадати, що

оформлення філософських теорій спорту в окремий підрозділ філософського знання відбувся лише в другій половині ХХ ст., так само системність понятійно- категоріального апарату спорту і фізичної культури з'являється у зазначений період часу. В умовах функціонування нових світових конструкцій ми спостерігаємо зменшення політизації та військової агресивної спрямованості в соціальній сфері існування спорту – це підтверджує можливості гуманітарного впливу досліджень у філософії спорту на зміцнення довіри між людьми та налагодження економічних, соціокультурних і освітніх обмінів між народами на відміну від жорстких вимог соціальної практики попередніх історичних періодів. Таким чином, можемо стверджувати, що спорт сьогодні уособлює собою не стільки соціокультурні практики, а повноцінно представляє одну із сфер буття людини, володіючи відповідним набором філософських концептів, методичних практик, теоретико-методологічним інструментарієм для дослідження соціокультурної реальності.

3. Дослідження філософських аспектів тілесності в спортивних контекстах має евристичний потенціал для збагачення вітчизняного дискурсу тілесності, в той самий час, як різні інтерпретації дозволять поглибити рівень рефлексії спортивних проблем, а постійні заняття спортом слугують у сучасному світі однією з головних факторів формування образу особистості, а сучасні умови релятивізму стандартів створюють можливості для розвитку індивідуальних програм досягнення та демонстрації своєї успішності. Варто зазначити, що ми відстоюємо позицію, що продуктивне розгортання філософії спорту як самодостатньої галузі сучасної філософії можливе тільки за умови ревізії ролі тілесності в спортивних проблемах. Саме недооцінка проблем тілесності, на нашу думку, і виступала одним із стримуючих чинників, які не дозволяли філософії спорту заявити про себе – вона розчинялась у різних напрямках філософської антропології, філософії культури, соціальної філософії тощо.

Таким чином, характерні риси людської тілесності в сучасній соціальній динаміці, де вона постає одним із центральних понять проблематики утвердження візуальної культури, а сам спорт перетворюється на видовищний перформанс, втрачаючи зв'язок із споконвічними аксіологічними пріоритетами. У переважній більшості, спорт інтерпретується з методологічною позицією десоматизації, тобто людське тіло інтерпретується складовою частиною «тваринного світу», а його місце займають конструкти «особистості», «ego» тощо, проте антропологічний поворот у філософії ХХ ст. та можливості інструментарію антропотехнічного понятійного апарату продемонстрували хибність штучного розділення людини і тіла. Орієнтація на принципи логічної аналітики якій притаманні позитивістські і постпозитивістські риси, довгий час відволікали філософію від сфери безпосереднього життєвого досвіду людини, відповідно, від проблем тілесності.

4. Сучасний спорт є ареною розв'язання протиріч глобального та національного характеру, у ньому рельєфно представлені тенденції комерціалізації, що актуалізує філософські розвідки щодо поточного стану та перспектив спорту в глобальну добу. Спортивна діяльність постійно відчуває на собі вплив міжнародних тенденцій різного ґатунку, так світові чемпіонати та олімпіади завжди підігрівали національні почуття як самих спортсменів, так й їх вболівальників, імпліцитно приховуючи в собі бінарну опозицію «свій-чужий» у змагальній діяльності, але завжди залишаючись зовні ареною міжнародного співробітництва та міжкультурної комунікації, вписуючись в систему «масової культури» сучасності. Поряд із увагою до зовнішніх проявів тієї або іншої особистості через стиль одягу, косметики, харчових смаків тощо, фізкультура та спорт сьогодні стають визначальними у формуванні цього образу. Особливо суттєвий вплив на зазначені процеси має сучасна статистика подовження життєвого віку людини, тому тенденція до самодисципліни, активізація волі до ефективної дієздатності, максимальне продовження трудової діяльності з точки зору особистих творчих запитів та

реалізація своїх прагнень, які гарантуються на емпіриці життєвого досвіду – все це вимагає від людини дотримання здорового способу життя та забезпечує їй характеристику сучасної та успішної.

Таким чином, виявлені основні детермінанти ключового протиріччя глобального розвитку, які концептуально оформлені бінарними опозиціями “локальне (національне) – глобальне”, “схід–захід” тощо. При цьому об’єктивний та невідворотний характер поширення тенденцій глобалізації у XXI ст. змушує нас не тільки діагностувати протиріччя розвитку спортивної сфери сьогодні, але й шукати шляхи їх розв’язання. Необхідно враховувати, що утвердження логіки глобалізації привносить з собою розмивання культурних кордонів та зменшення гостроти протиріч культурної ідентифікації: результатом зазначеного впливу є поширення практики спортсменів-неофітів – осіб, які змінюють громадянство задля можливості покращення свого майнового статусу чи можливостей для розкриття потенціалу. Доведено, оптимістичну позицію стосовно можливості раціонального розв’язання протиріч глобального розвитку спорту і фізичної культури як у межах соціально-філософських конструкцій, так і за допомогою суспільної геополітичної практики єднання людства. Крім того, особливого значення набуває сучасна комунікативна функція спорту як мирної форма змагальності, в умовах відкритого інформаційного простору спорт завдяки своїм ціннісно-смісловим характеристикам, як ніколи раніше, відмежувався від військової тематики агресії. Історична тема війни та знищення слабого сьогодні втрачає прямий зв’язок з розумінням войовничого духу, фізичної сили та витримки для отримання перемоги та гноблення переможеного, тому феномен спорту в глобалізованому світі сприяє створенню футурологічних трендів та прагматично-позитивних сценаріїв розвитку людства.

5. Тематика соціального досвіду сумісності спортивних смислів була спрямована на дослідження базових соціальних форм універсалізації сумісного спортивного буття на основі застосування механізмів

індивідуальної та колективної взаємодії – це психологічні, моральні, культурні, національно-державницькі (які розкриті через сучасні нововведення до системи управління спортивною діяльністю та перспективні можливості правового супроводу в умовах глобалізованого світу), а також економічні у вимірі комерціалізації та інтервенції мас-медіа у спортивній діяльності.

6. Спортивна діяльність є сферою надзвичайного емоційного напруження, які супроводжують спортсмена на тренувальному етапі, але найбільш загостреного характеру набувають безпосередньо в процесі змагальної діяльності. Зрозуміло, що за умови невпорядкованого характеру перебігу психологічних процесів в обох зазначених випадках, спортивна діяльність втрачатиме свою орієнтацію на результат, а також вона не буде позбавленою проявів девіантної, зокрема, агресивної поведінки. Доведено, що сучасні наукові дослідження спортивної психології дозволяють виявити сутність механізмів залежності результативності змагальної діяльності окремо взятого спортсмена від його поточного психологічного стану, динаміки його розвитку та чинників змін. Наведені вище показники свідчать, що пошук ефективних стратегій забезпечення продуктивних психологічних станів у спорті за своїм практичним значенням є надзвичайно важливим.

Таким чином, кореляція між феноменом агресивності і спортивною діяльністю стає сьогодні однією із важливих сюжетних ліній дослідження психологічних особливостей спортивної діяльності, а конфлікти її детермінантами. Продуктивним з погляду мінімізації проявів агресивності у спортсменів виглядає пошук механізмів зменшення кількості і якості провокуючих детермінант або стресових ситуацій, які провокують агресивні реакції у спортсменів. Наведені факти дають підстави стверджувати, що залучення індивідуума до спортивної діяльності є стратегією мінімізації агресивності особистості в соціумі: долучаючись до спорту, людина формує звичку дотримуватись правил і спортивної етики, що вона потім буде екстраполювати на реальне життя; у процесі спортивної діяльності людина

переживає низку актів психоемоційного переживання, яке долається протягом тренування; командна природа спорту мінімізує загрози утвердження егоїстичних світоглядних орієнтацій, формуючи навички перебування в колективі, і розбудови продуктивної комунікації; якісно організована спортивна діяльність допомагає системному підвищенню результатів і досягнень, забезпечуючи позитивний психологічний клімат.

7. Окреслюючи проблемне поле сучасної системи управління в спорті з методологічних позицій філософії спорту, було продемонстровано, що управління спортивною діяльністю, яке спирається на загальні принципи і закони керування соціальними системами, є головним механізмом функціонування цієї діяльності. Спорт як об'єкт управління постає важливим компонентом соціокультурного розвитку суспільства, що забезпечує гармонізацію тілесного і духовного складників особистісного й соціального буття. Досягнення такої мети передбачає узгодження діяльності усіх суб'єктів управління спортивною діяльністю: як спортивних асоціацій, спілок, об'єднань, так і тренерів, які здійснюють вирішальний внесок у вихід спортсмена на найвищий рівень майстерності, забезпечуючи максимальну реалізацію його здібностей.

Управління спортивною діяльністю має виразну специфіку, що виявляється в історичному розвитку цієї системи в різних типах суспільства – тоталітарних і демократичних. На сучасному етапі професійний та олімпійський спорт розвиваються в умовах поєднання державного управління і громадського самоуправління спортивною діяльністю, що забезпечують ефективність функціонування сфери спорту на різних рівнях, зберігаючи й посилюючи її соціокультурне значення. Фізична культура та масовий спорт мають складну управлінську специфіку і постають компонентом соціальної сфери, в управління якою необхідно дотримуватись гармонійного балансу процесами особистісного вибору, громадським наглядом і державним контролем. Саме оптимальне поєднання спільних зусиль державних органів, громадянського суспільства, комерційних

структур і самої людини здатне гармонізувати наявну систему управління, за умови чого можлива ефективна реалізація спортом і фізичною культурою їх соціальної ролі забезпечення здорового майбутнього країни і розвитку його соціального капіталу.

8. Запропоновано процедуру експлікації феномена спортивного права, а також обґрунтовано системність засад для виділення його у окрему самодостатню галузь права замість регулювання спортивної галузі в межах традиційних підрозділів правової науки. Така дискусія резонує із неоднозначним станом філософії спорту у вітчизняному філософському дискурсі, а активізація законотворчої активності в спортивній галузі спричинена ревізією ролі спорту і фізичної культури в контексті як соціокультурних, так і геополітичних викликів, перед якими постала наша держава останнім часом. Розглядаючи спорт як органічну частину культури, що базується на змагальності та порівнянні досягнень людей у специфічних видах вправ та інтелекту, важливо зазначити, що, як і кожен вид діяльності людей, він потребує не тільки моральної, але й правової регуляції. Останнє здійснюється як на міжнародному рівні, так і на рівні вітчизняного законодавства, а потенціал сучасної соціальної філософії є надзвичайно корисним з погляду вироблення теоретичних положень, які можуть бути відображені в законодавчій базі в галузі сучасного спорту.

Можемо стверджувати, що подолання проблем адміністративного і юридичного регулювання в системі фізичної культури і спорту, забезпечення інструментів чіткої правової регламентації, стале зростання ефективності діяльності органів управління щодо забезпечення контролю в цій сфері, ефективне розмежування наявних повноважень органів державної влади та місцевого самоврядування, пошук стратегій оптимізації правового забезпечення державного управління фізичною культурою і спортом постають ключовими детермінантами зростання якості регулювання в галузі.

9. Аналіз проблеми моральних аспектів функціонування і розвитку сучасного спорту починається з дослідження сутності та ролі принципу Fair

Play (“чесна гра або справедлива гра”) як фундаментальної світоглядної настанови усіх учасників спортивної і фізкультурної діяльності. Даний принцип – це сконцентрований моральний імператив ідей олімпізму, який виступає системоутворюючим чинником набуття спортом статусу феномена, що сприяє поширенню ідеалів гуманізму. Крім того, соціально-історичний досвід суперництва у процесі навчально-виховної діяльності має потенціал до формування стійких реакцій, які б слугували детермінантами розв’язання протиріч спортивної діяльності відповідно до ідеології чесної гри. Зазвичай, цей світоглядний концепт розуміють як поєднання на практиці принципів поваги до суперника, поваги до правил гри і рішень суддів, рівність шансів усіх учасників змагань тощо. У переважній більшості міжнародних і національних спортивних організацій такий перелік сформулюється з урахуванням виду спорту, в якому принципи чесної гри будуть особливо актуальні, а також, беручи до уваги специфіку національного соціокультурного ландшафту їх подальшого безпосереднього застосування.

Таким чином, доведено, що вирішення проблеми «справедливої гри» перебуває на міждисциплінарному перетині підходів соціальної філософії, етики, фізіології, педагогіки тощо, саме таке об’єднання зусиль забезпечить можливості для збереження аксіологічних пріоритетів спортивної діяльності, недопущення їх розмивання викликами сьогодення. Такий підхід забезпечує права рівного доступу до спортивної діяльності більш конструктивного характеру, постаючи чинником розвитку параолімпійського і дефлімпійського рухів у нашій державі відповідно до сучасного соціального запиту на забезпечення реальної практики відкритості спорту, поваги до усіх учасників спортивної діяльності із дотриманням принципів забезпечення невід’ємних прав людини та принципу інклюзії, який охоплює переважну більшість сфер буття суспільства.

10. Сучасний професійний комерційний спорт функціонує і розвивається не тільки за законами спорту, а набуває характер підприємницької діяльності, організованої на спортивному матеріальному

ресурсе. Головна особливість професійного комерційного спорту полягає у тому, що він є водночас як спортом, так і бізнесом. Відповідно, ускладнений онтологічний статус сучасного спорту створює суттєву дилему: чи є професійний спорт більше бізнесом і орієнтується на нові ціннісні пріоритети суспільства споживання, чи все ж такі він зберігає власну культуру як соціокультурний феномен, остаточно не піддаючись впливам економічних чинників. Зрозуміло, наявність у спорті задекларованої вірності гуманістичним принципам не гарантує їхнього дотримання у безпосередній соціальній практиці, якщо суспільний попит на гуманізм поступається попиту на комерціалізацію, коли першорядного значення набуває демонстрація видовищних, ефектних дій, а тренувальний процес підпорядковується вирішенню цього завдання. З'ясовано, що надмірна комерціалізація спорту виступає потужним носієм викликів ціннісним засадам сучасного спорту.

Таким чином, можна стверджувати, що комерціалізація спорту як логічна відповідь на виклики сучасних соціокультурних трансформацій, постає носієм складних процесів модернізації в інституціональному, економічному, правовому та ціннісному вимірах спорту. Доведено, що сучасний спорт дедалі більше отримує статус важливої складової економічного життя суспільства, яке позначається за допомогою концепту "суспільство споживацтва". Створюється амбівалентна ситуація із сучасною інтерпретацією феномена спорту, з одного боку, спорт постає як суб'єкт комерційної діяльності, на який щороку зростає попит, а з другого, ідеали спортивного життя активно поширюються засобами масової інформації, широкі верства населення все більше залучаються до спортивної діяльності, що позитивно впливати на поширення ідей здорового способу життя тощо. Водночас, спорт, що постає суб'єктом інтенсивних економічних взаємин, втрачає свою глибинну сутність стосовно саморозвитку людини та підтримки її здоров'я за цих умов, людина долучається до спорту під впливом навіяних зовні споживацьких смаків і моди на спорт. Феномен спорту інкорпорується

у складну соціальну динаміку, її економічний вимір, ототожнюючись із явищами моди та гламуру, позбавлених глибинного сенсу спорту як носія олімпійських цінностей, трансформує його ігрову змагальну природу.

11. Естетичний характер спорту стає головною складовою його комплексного значення, який в сучасних умовах починає дорівнюватися феномену мистецтва. Доведено, що радикальні трансформації в сучасному спорті несуть виклик традиційним естетичним уявленням про спорт. Виникає ціла низка відносно нових видів спорту, а головною специфікою зазначених видів стає ситуація того, що в них змагальний фактор поступається естетичному. Спорт сьогодні є однією із головних складових масової культури, тому визнання спорту естетичним феноменом розділяє вболівальників на дві частини: для одних головним є результат самої перемоги за правилами даного виду спорту, а для інших сам процес спортивних подій та отримання естетичного задоволення. Доведено, що заняття спортивною діяльністю дозволяє позитивно впливати на естетичну свідомість особистості, посилити вектори її гармонійного розвитку, постати у естетичному плані, зразком здорового та привабливого вигляду, опанувати навички граціозності та красу спортивних рухів. Заняття спортом ініціює не тільки складні біологічні зміни в людському організмі, але, не менш важливо, детермінує характер формування естетичних смаків, моральних норм спортивної і повсякденної поведінки, розвиває світогляд інших складових духовного світу особистості.

12. Структурно-методологічним орієнтиром формування здоров'я нації у нашому дисертаційному дослідженні виступає розуміння здорового способу життя не як простої суми фізіологічних показників та габітусів, а як єдиної інтегральної характеристики особистості, яка спирається на свої історико-культурні орієнтації та світоглядні запити до свого майбутнього. Базисом для формування національного характеру українського спортивного менталітету стають, по-перше, унікальні географічні чинники; по-друге, характерним є індивідуалізм, як бажання рівності, справедливості та поваги

до свободи, що й було зафіксовано у дієвому кодексі моральних принципів Козацької Січі; по-третє, відкритість самого культурного простору. Нами було представлено процедуру такого протяжного дійства як перехід від «Homo militaris» - людини військової до «Homo humanitatis» за допомогою культурних форм, на прикладі культурологічних можливостей ігрового феномену та моделі змагально-військової гри в культурі Козацької Січі.

Таким чином, спортивна ментальність є не тільки образ мислення стосовно специфічних рівнів індивідуальної та колективної свідомості, а вона обов'язково враховує соціальний досвід, життєстверджуючий комплекс національних традицій, оригінальність культурологічних можливостей ігрового феномену, тому, можемо стверджувати, що суттєві зміни в спортивній сфері життя зумовлюються якісними змінами в самому характері цивілізації. Доведена кореляційна залежність між принциповими змінами у спортивній сфері життя та якісними перетвореннями в самому поступі нашої цивілізації, з точки зору логіки видо-родових відносин.

13. Представлену доктрину спортивно-патріотичного виховання у нашому дослідженні ми розглядаємо як складову систему захисту сучасного державотворення в Україні. Процес сучасного державотворення в Україні вимагає активності своїх громадян з реалізації на практиці аксіологічного потенціалу патріотизму, якій міститься в ньому. У свою чергу, доктрина спортивно-патріотичного виховання визначає головним принципом ідею гармонійно розвинутої особистості та ставить завданням не тільки зміцнення здоров'я, розвиток м'язової сили і витривалості, а формування бойовитого духу, віри у власні сили, здібності керувати своїм тілом як знаряддям духу. Доведено, що життя в умовах зростаючої небезпеки й невизначеності завжди містить у собі потенцію соціального конфлікту, тому формування морально-бойових, громадянських і культурних якостей особистості є основою формування засад спортивно-патріотичного виховання, а сама доктрина уособлює собою можливу модель ціннісно-сміслового вимірювання його результатів.

14. Досліджуючи вплив інноваційних механізмів і проектів вітчизняної освітньої парадигми на розвиток спортивної галузі, ми зосередили увагу на концепції вітчизняної освітньої парадигми подальшого розвитку спортивної галузі. Доводиться думка про те, що спорт і фізичне виховання в контексті гуманістичної освітньої парадигми, завдяки новітнім інноваційним механізмам, покликані забезпечити інтеграцію в систему суспільних відносин кожної людини незалежно від її фізичних можливостей і спортивного потенціалу. Звертається увага на те, що сучасний спорт втрачає сьогодні давній ореол священного дійства, суттєвої долі впливу на суспільні відносини на певній території свого існування, головною ознакою військових ігор стають економіко-технологічні можливості тієї або іншої держави, а особиста вправність воїна нічого не варта в міжрегіональних і глобальних конфліктах. Є ще один важливий момент – людина наближується до межі своїх фізіологічних можливостей відміряних їй природою (у багатьох випадках спортивна кар'єра закінчується інвалідністю), тому новітні системи тренувань, прораховане харчування, додатковий комплекс методико-організаційних засобів для доведення спортсмена у відповідну змагальну форму не може забезпечити йому можливість, наприклад, пригнути вище на метр. Відповідно, актуалізується процес орієнтації спортивної діяльності на індустрію розваг, на зовнішні показово-візуальні ефекти та жорсткі ігри відбуваються вже навколо самого спорту. За таких умов виникає дослідницька потреба концептуалізувати контури виховного потенціалу спорту і фізичної культури в умовах, коли спортивна діяльність людини розпочинається у дитячому або юнацькому віці. Презентуються основні напрями досягнення гуманістичного характеру виховного потенціалу спорту і фізичної культури: 1) широкий контекст процесів подолання дегуманістичних тенденцій у сучасному спорті, тобто, визнаючи гуманістичну природу спорту, актуалізувати її потенціал повною мірою неможливо без чіткого соціального усвідомлення про те - з якою метою суспільство використовує можливості спортивної діяльності; 2) в умовах

інформаційного суспільства спорт часто використовується як засіб пропаганди, реклами різних політичних режимів, трансляції ідей які мають характер ксенофобії тощо, тому боротьба різних ідеологій та геополітичні конфлікти вимагають створення більш ефективних засобів за повернення спортивної ідеології миру; 3) необхідно надалі, спираючись на сучасну специфіку двох рівнів спортивних цінностей: особистісного і суспільного, розробляти інноваційні механізми сприйняття соціокультурних цінностей як особистісне надбання, саме таким підходом має підтверджуватися виховний потенціал однієї з перших форм людської свободи.